Національний університет
«Острозька академія»

Міністерство освіти і науки України

Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Науково-дослідний центр вивчення наукової, освітньої,
громадської та політичної спадщини академіка І. Малиновського

МАТЕРІАЛИ
XII Міжнародної
Науково-практичної конференції

МАЛИНОВСЬКІ ЧИТАННЯ

27–28 листопада 2025 року

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2025

УДК 34(063)
ББК 67
Н34

Друкується за ухвалою вченої ради
Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 5 від 09 грудня 2025 року)

Редколегія випуску:

Дробуш І. В., доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія» (головний редактор);

Блащук Т. В., кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет «Острозька академія»;

Матвійчук М. А., доктор філософії в галузі права, доцент, Національний університет «Острозька академія»;

Кралюк П. М., доктор історичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія»;

Михальчук Б. С., доктор філософії в галузі права, Національний університет «Острозька академія»;

Лотиш Т. В., доктор філософії в галузі права, Національний університет «Острозька академія»;

Скарбарчук О. Г., доктор філософії в галузі права, Національний університет «Острозька академія».

Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (м. Острог, 27–28 листоп. 2025 р.) / ред. кол.: Дробуш І. В., Блащук Т. В., Матвійчук М. А., Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. 402 с.

DOI:10.25264/09.12.2025

У збірнику опубліковано матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (м. Острог, 27–28 листопада 2025 року) на актуальну правову та державну проблематику. Наведені тези та статті науковців будуть цікаві як дослідникам питань історії, права та держави, так і практикам, викладачам, аспірантам і студентам.

УДК 34(063)
ББК 67

© Автори, 2025
© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025

Актуальні проблеми кримінального права та процесу

Крушинський С. А.,
к. ю. н., професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Забезпечення конституційного права кожного громадянина на дієвий, справедливий і неупереджений судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів є невід'ємною складовою реалізації принципу верховенства права. Повноцінно гарантувати такий захист здатен лише незалежний, неупереджений суд, позбавлений корупційних проявів, політичної заангажованості та будь-яких ідеологічних впливів. У цьому контексті впровадження інституту суду присяжних у кримінальному провадженні стало одним із важливих кроків на шляху демократизації судової системи, становлення нового рівня правової культури, поваги до демократичних цінностей та розвитку правосуддя. Водночас, це викликало масштабну фахову дискусію як у наукових колах, так і серед практиків, адже реальне практичне втілення цієї форми судочинства викликає проблеми.

Конституція України стала базовою правовою основою для створення інституту суду присяжних у незалежній державі, адже одразу у трьох її статтях (ст. 124, 127, 128) передбачено можливість здійснення правосуддя за участі присяжних. Їхній статус додатково регламентовано Законом України «Про судоустрій та статус суддів», зокрема ст. 65, де визначено вимоги до кандидатів, а також окремими нормами КПК України.

Оцінюючи модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, слід погодитись, що таке кримінальне провадження є ускладненим [1, с. 116], оскільки воно потребує додаткових процедур, збільшених витрат часу та залучення більш широкого людського ресурсу, а також посиленого забезпечення процесуальних гарантій.

Ч. 3 ст. 31 КПК України визначає підстави, за яких кримінальне провадження може здійснюватися судом присяжних у першій інстанції (у складі двох професійних суддів і трьох присяжних), а саме: 1) санкція статті КК України, за якою кваліфіковано діяння, передбачає покарання у вигляді довічного позбавлення волі (матеріально-правова підстава); 2) обвинувачений подав відповідне клопотання про розгляд справи судом присяжних (процесуальна підстава).

Водночас, можливо враховуючи саме ускладнення провадження в суді присяжних, законодавець передбачив у ч. 10 ст. 615 КПК України, що в умовах воєнного стану кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за

вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, залишивши при цьому можливість здійснення кримінального провадження у суді присяжних, якщо такий склад суду було визначено до моменту введення воєнного стану та набуття чинності відповідними нормативними обмеженнями. Зважаючи на це, виникло питання щодо конституційності зазначеного положення КПК України. Для цього звернемось до практики Конституційного Суду України.

У рішенні від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України визначив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [2].

У рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 Конституційний Суд України визначив, що звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод. Але, визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не звужувати, зміст конституційних прав і свобод та встановлювати механізми їх здійснення. Отже, положення ч. 3 ст. 22 Конституції України необхідно розуміти так, що при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності [3].

У рішенні від 06 червня 2019 року № 3-р/2019 Конституційний Суд України, оцінюючи обмеження права на свободу об'єднання, зазначив, що будь-які обмеження повинні встановлюватися законом (доступним, передбаченим і сформульованим з достатньою точністю), переслідувати одну чи кілька легітимних цілей, а також повинні бути потрібними у демократичному суспільстві, тобто обумовленими «нагальною суспільною потребою», відповідати принципу пропорційності [4].

У низці приписів Основного Закону України йдеться про «інтереси національної безпеки», «економічну безпеку», «громадський порядок» та інші явища, потреба захисту яких є правомірною (легітимною) метою застосування обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина (рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022) [5].

У рішенні від 10 вересня 2025 № 4-р(II)/2025 Конституційний Суд України наголосив, що Конституція України має найвищу юридичну силу, тому будь-який

закон має розвивати, конкретизувати й деталізувати конституційні приписи та не повинен їм суперечити [6].

У цьому контексті видається, що ч. 10 ст. 615 КПК України суперечить такому підходу. Законодавець, змінивши процесуальний закон, не дотримався імперативних приписів ст. 22 Конституції України, звузивши право обвинуваченого обирати, який склад суду буде розглядати його справу, без достатньої легітимної мети. Питання складності реалізації права на суд присяжних у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану не може бути підставою для обмеження конституційних гарантій, наданих Основним законом України. Тим більше, за аналогічних умов суд присяжних продовжує і надалі функціонувати в цивільному судочинстві відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦПК України.

Список використаних джерел:

1. Крушинський С. А., Оборонова І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. *Наше право*. 2022. № 3. С. 116-121.

2. Рішення Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016, справа № 1-1/2016. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text.

3. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, справа № 1-4/2018(2792/15). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text.

4. Рішення Конституційного Суду України від 06 червня 2019 року № 3-р/2019, справа № 1-231/2018(2980/18, 3728/18). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text.

5. Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022, справа № 3-321/2019(7780/19, 91/21). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text.

6. Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 № 4-р(II)/2025, справа № 3-118/2023(218/23). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-25#Text.

Циганюк Ю. В.,
д. ю. н., професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВПЛИВ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ НА ПЕРЕБІГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Категорія «суспільний інтерес» у сучасному кримінальному процесі України набуває дедалі більшої ваги. Вона використовується законодавцем (зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексу України (далі – КПК України)) абз. 2 п.3 ч. 5 ст. 216, абз. 2 п.3 ч.4 ст. 469 та п.п.3-4 ч.2 ст. 470 КПК України), Законі України «Про інформацію» тощо), активно присутня в судовій практиці та доктрині, але при цьому залишається оціночною і такою, що не має універсального нормативного визначення. Саме тому суспільний інтерес нерідко стає аргументом для посилення репресивного потенціалу кримінальної юстиції, обмеження прав учасників провадження чи, навпаки, для обґрунтування гласності й відкритості розгляду кримінальних проваджень.

Як зазначає М. М. Почтовий, інтереси не тільки впливають на розвиток і вдосконалення кримінального процесуального законодавства, а і від адекватного відображення в законі об'єктивних потреб людини, держави, суспільства залежить повнота методів, засобів та заходів їх захисту і охорони [1, с. 230]. Таким чином, кримінальний процес можна розглядати як механізм узгодження множини інтересів: інтересу суспільства й держави у викритті та покаранні винних, інтересу особи у захисті її прав і свобод тощо.

У практиці українських судів поширеним є виділення категорії справ, що «можуть становити суспільний інтерес» або «є предметом суспільного резонансу». Такі справи, як правило, стосуються корупційних правопорушень, злочинів проти основ національної безпеки, порушень прав людини, злочинів, що привертають увагу ЗМІ. Суди публікують переліки таких справ на офіційних сайтах, мотивуючи це необхідністю інформування громадськості та реалізації принципу гласності судочинства [2].

Сам факт визнання провадження таким, що становить суспільний інтерес, впливає на його перебіг:

Забезпечується більша гласність та відкритість судового розгляду (анонси засідань, онлайн-трансляції). Як зазначила у п. 18 Додатку 1 Вища рада правосуддя до свого рішення від 01.04.2021 № 763/0/15-21 «Про надання уніфікований рекомендацій для судів всіх інстанцій та юрисдикцій щодо безпечної роботи в умовах карантину» судам потрібно забезпечити трансляцію судових засідань, що викликають значний інтерес громадськості, для гарантування права на

справедливий і публічний судовий розгляд. Розглянути можливість участі журналістів у судових засіданнях з розгляду справ, які викликають значний інтерес громадськості, за наявності можливості у залі судового засідання дотримуватися безпечної дистанції, розробити чіткі правила для журналістів, присутніх під час судових слухань [3].

Ускладнюється затвердження угод у кримінальному провадженні [4, с. 363–364].

Органи досудового розслідування та прокуратура відчувають підвищений рівень контролю з боку суспільства та ЗМІ, що може як стимулювати їх до більшої ретельності, так і створювати ризик «показового правосуддя».

Водночас відкритість, зумовлена підвищеним суспільним інтересом, може створювати і додаткові ризики: тиск громадської думки на суд, перетворення процесу на «медіа-шоу», порушення права обвинуваченого на повагу до приватного життя.

Мабуть найбільш часті випадки, які виникають у кримінальному провадженні та мають значний суспільний інтерес, стосуються початку досудового розслідування, а особливо, взяття підозрюваного під варту. КПК України, імплементуючи стандарти Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), визначає тримання під вартою як «винятковий» запобіжний захід (ст. 183 КПК України), який може застосовуватись лише за умови, що прокурор доведе неможливість запобігти встановленим ризикам шляхом застосування більш м’яких заходів. Закон прямо не оперує категорією «суспільного інтересу» як самостійною підставою для обмеження свободи, однак судова практика часто використовує це поняття в мотивації рішень про обрання чи продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, у низці ухвал вказується, що тримання під вартою «відповідає суспільному інтересу», оскільки спрямоване на запобігання новим злочинам, забезпечення виконання процесуальних обов’язків підозрюваного, підтримання довіри суспільства до правосуддя тощо. В, основному, посилання в ухвалах на рішення у справі «Харченко проти України» від 10.02.2011 року [5]. Але є й інші мотивації [6;7].

Так чи інакше, суспільний інтерес у кримінальному провадженні: багатовимірна категорія, його вплив простежується на всіх стадіях кримінального провадження, у сфері запобіжних заходів суспільний інтерес є критерієм, що може виправдати обмеження права на свободу, але лише за умови дотримання стандартів ЄСПЛ, а оптимальний підхід полягає не у протиставленні суспільного й індивідуального інтересів, а у їх гармонізації на основі принципу верховенства права, презумпції невинуватості та пріоритету прав людини.

Список використаних джерел:

1. Почтовий М. М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. Юридична наука. 2020. № 7(109). С. 226–231 DOI: 10.32844/2222-5374-2020-109-7.29.

2. Справи, які розглядаються і можуть становити суспільний інтерес: 12.06.2023 – 16.06.2023. URL: https://ml.od.court.gov.ua/sud1519/pres-centr/news_new/1435520/.

3. Рекомендації Вищої ради правосуддя «Про надання уніфікованих рекомендацій для судів усіх інстанцій та юрисдикцій щодо безпечної роботи в умовах карантину» від 01.04.2021 № 763/0/15-21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0763910-21?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81#w1_2.

4. Рибалко В. О. Оцінне поняття «суспільний інтерес» як підстава для відмови у затвердженні угод про примирення і визнання винуватості. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. Вип. 2. С. 356–366 URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2010/1/%d0%a0%d0%b8%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%ba%d0%be.pdf.

5. Ухвала суду від 11.11.2025 по справі № 641/8333/25 (1-кп/641/362/25). Харківський апеляційний суд. URL:https://zakononline.ua/court-decisions/show/131783242?from=%22%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D1%94+%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83+%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%22.

6. Ухвала суду від 09.05.2024 по справі № 487/8229/23. Миколаївський апеляційний суд. URL:https://zakononline.ua/court-decisions/show/118949138?from=%22%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D1%94+%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83+%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%22.

7. Ухвала суду від 11.11.2020 по справі № 296/7869/20. Житомирський апеляційний суд. URL:https://zakononline.ua/court-decisions/show/92868211?from=%22%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D1%94+%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83+%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%22.

Захарчук В. М.,
к. ю. н., доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Діяльність держави у сфері застосування норм кримінального права не може і не повинна зводитися лише до застосування каральних заходів, які зазначені в санкціях відповідних статей Кримінального кодексу України. Керуючись принципом гуманізму суди досить часто обмежують суворість покарання певним мінімумом, що вказаний у санкції статті, або й взагалі застосовують заохочувальні заходи кримінально-правового характеру, які дозволять максимально усунути негативні наслідки вчиненого кримінального правопорушення, є сприятливими для винного та стимулюють його до відмови від продовження кримінально-протиправної діяльності і призведуть до його реального виправлення.

Саме тому КК України містить досить велику кількість норм, у яких закріплені гуманні заходи, які заохочують особу до позитивної поведінки, дозволяють індивідуалізувати кримінальну відповідальність і постановити не лише законне, але й справедливе, чітко індивідуалізоване та гуманне рішення. Це, наприклад, незастосування кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 17 та ст. 31 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX КК України), звільнення від покарання (ст. ст. 75-78 КК України), звільнення від відбування покарання (ст. ст.79-81), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) тощо.

Однак в умовах воєнного стану законодавча оцінка караності багатьох кримінальних правопорушень стає більш суворою. Це мало б зменшити можливості для застосування певних гуманних заохочувальних заходів кримінально-правового характеру. Яскравим свідченням цього є частини 4 статей 185, 186, 187, 189 та 191 КК України, які з метою посилення відповідальності за мародерство Законом України від 3 березня 2022 року № 2117-IX були доповнені кваліфікуючою ознакою – вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану [3]. У зв'язку з цим відбулося суттєве зростання кількості осіб, які були засуджені саме за частинами 4 відповідних статей КК України. До прикладу, у 2024 за ч. 4 ст. 185 засуджено 12194 особи, за ч. 4 ст. 186 – 696 осіб, за ч. 4 ст. 187 – 132 особи, за 4 ст. 189 – 35 осіб та за ч. 4 ст. 191 – 96 осіб [5]. Для порівняння, у 2021 році за цими частинами статей КК України було засуджено таку кількість осіб: за ч. 4 ст. 185 – 22 особи, за ч. 4 ст. 186 – 4 особи, за ч. 4 ст. 187 – 59 осіб, за 4 ст. 189 – 4 особи та за ч. 4 ст. 191 – 9 осіб [4].

Але варто звернути увагу також і на практику застосування за вчинення цих кримінальних правопорушень звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Так, у 2021 році з 22 засуджених за ч 4 ст. 185 було звільнено від відбування покарання з випробуванням 12 осіб (55,5 %), 2 з 4-х осіб за ч. 4 ст. 186 (50 %), 1 з 59-ти осіб за ч. 4 ст. 187 (1,8 %), жодної за ч. 4 ст. 189 (0 %) та 6 з 9-ти за ч. 4 ст. 191 КК України (66,7 %). Зважаючи на те, що це тяжкі (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 191 КК України) та особливо тяжкі злочини (ч. 4 ст. 187 та ч. 4 ст. 189 КК України), такий відсоток звільнених від відбування покарання осіб інакше як гуманність важко пояснити.

Водночас у 2024 році відсоток осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням за аналізованими частинами статей КК України складав: 7935 осіб з 12194-х за 4 ст. 185 (61 %), 123 особи з 696-ти за ч. 4 ст. 186 (17,7 %), 7 осіб з 132-х за ч. 4 ст. 187 (5,3%), 11 осіб з 35-ти за ч. 4 ст. 189 (31,4 %) та аж 82 особи з 96-ти за ч. 4 ст. 191 КК України (85,4 %). Особливо вражаючими є цифри щодо звільнення від відбування покарання за крадіжки та привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, де дуже великий відсоток осіб, до яких замість санкції у виді позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років реально було застосовані лише обмеження (обов’язки), що передбачені у ст. 76 КК України.

Узагальнення судової практики застосування цього виду звільнення від відбування покарання свідчить, що суди найчастіше враховують відсутність тяжких наслідків вчинення кримінального правопорушення, особу винного (місце роботи, вік, стан здоров’я, наявність на утриманні малолітніх дітей), відсутність судимості, щире каяття, добровільне і повне відшкодування завданої шкоди і заподіяних збитків, примирення з потерпілим, позитивна характеристика з місця роботи чи навчання тощо. Також досить часто враховується неповнолітній вік особи, а також те, що вона не закінчила навчання. Поєднання усіх цих та інших обставин мають надавати судам достатні підстави вважати, що винна особа може бути виправлена без відбування покарання [1; 2]. Водночас таке звільнення має відбуватися в умовах контролю за поведінкою та місцем проживання особи та за умови виконанню нею певних обов’язків, передбачених у ст. 76 КК України.

Зараз досить часто виходить ситуація, коли особа в умовах воєнного стану умисно вчиняє крадіжку, наприклад майна у супермаркеті на суму біля 4000 грн., це кваліфікується за ч. 4 ст. 185 КК України (тяжкий злочин), однак замість покарання передбаченого санкцією статті (позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років) суд з певних причин приходить до висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. В умовах воєнного стану це можна пояснити не стільки гуманністю, а певною мірою надмірністю кримінальної репресії. Зміни до статей 185, 186, 187, 189 та 191 КК України були внесені з метою посилення відповідальності за мародерство, але фактично вони застосовуються до

усіх без винятку – до тих, хто дійсно вчинив мародерство, і до тих, хто вчиняє звичайну крадіжку. І якщо з приводу застосування такої санкції за мародерство ситуація зрозуміла, то чи гуманно призначати реальне покарання у виді 5 років позбавлення волі за крадіжку майна у супермаркеті на суму 4000 грн., якщо особа винного характеризується позитивно і не має судимості? А саме подібні випадки становлять переважну більшість судових справ за 4 ст. 185 КК України. І чи завжди судді у подібних випадках враховують саме особу винного та інші обставини справи для того, щоб прийти до висновку про призначення покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років і звільнети винного від відбування покарання з випробуванням? Видається, що ні. Вони просто змушені застосовувати норми ст. 75 КК України, адже навряд чи аж 85 % винних осіб, які вчинили тяжкий злочин у виді привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем дійсно характеризуються позитивно.

Отож, в окремих випадках судді розуміючи відверту невідповідність суспільної небезпечності вчиненого особою діяння до законодавчої оцінки його караності не застосовують до винних осіб реальне покарання. Але оскільки прийняте ними рішення має бути в першу чергу законне і відповідати вимогам, що передбачені у ст. 75 КК України, їм варто чимось обґрунтувати підстави звільнення від відбування покарання. Але досить часто цього не відбувається, а відповідно до усталеної практики винні особи без належної мотивації у судовому рішенні просто звільняються від покарання з випробуванням.

Список використаних джерел:

1. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 645/6179/19. URL: https://reyestr.court.
2. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 квітня 2020 року у справі № 127/25758/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034892.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від від 3 березня 2022 року № 2117-IX . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6.
4. Судова статистика за 2021 рік. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.
5. Судова статистика за 2024 рік. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024.

Герасимчук О. П.,
к. ю. н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка Національного університету «Острозька академія»

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРОМ В. ПОПЕЛЮШКОМ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА І. МАЛИНОВСЬКОГО

Ці тези безпосередньо стосуються наукового заходу, що відбувається цими днями у стінах Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» (НаУОА) – уже XII Міжнародній науково-практичній конференції «Малиновські читання». Це тези про пам'ять. Це тези про те, як відбуваються наукові дослідження. І про те, що зробив професор Василь Олександрович Попелюшко для актуалізації досліджень непересічного острожанина – академіка Іоанникія Олексійовича Малиновського. Звісно, це була лише невелика частка роботи професора Василя Попелюшка, проте дуже змістовна її частина.

Отож, хронологія подій. У 2011 році відбувається реорганізація правничого факультету НаУОА в Інститут права ім. І. Малиновського. Замість посади декана запроваджується посада директора і першим директором стає В. О. Попелюшко. Варто сказати, що на той час законодавство передбачило в університеті такі структури як факультет та інститут. Інститут мав певну вимогу до кількості студентів, завдання провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації та використання отриманих результатів у освітньому процесі. І це дійсно тоді суттєво пожвавило наукову діяльність викладачів, студентів. До слова, ми тоді стали першим інститутом в Острозькій академії, одним з перших інститутів права в Україні.

Назву Інституту права було вирішено обрати імені І. Малиновського (була певна дискусія як назвати, враховуючи неоднакові згадки в різних джерелах імені академіка – Іоанникія, Йоаникія, Оникія, але напевно то вже не суть як важливо). Василь Олександрович Попелюшко дуже методично, уважно, по науковому (як він це робив практично з усім, до чого докладав свої зусилля) взявся до вивчення постаті академіка Малиновського. Найперше – досліджував біографію І. Малиновського (ми разом зробили розвідку в нумізматичний музей м. Острога, де зберігається архів із певними артефактами з життя І. Малиновського: деякі листи, фото будинку його родичів, рукопис – на друкарській машинці – про деякі епізоди життя І. Малиновського, написаний одним з його учнів).

Заради справедливості треба вказати, що ми (а Василь Олександрович залучив тоді викладачів, студентів) не були першопрохідцями з вивчення спадщини

академіка Малиновського. Професор Дмитро Диновський займався цим питанням, збирав інформацію, ініціював назву вулиці в Рівному – Академіка Малиновського (в районі вул. Дубенської, поблизу Тинного, невеличка вулиця, що відходить від вулиці Гашека) заразив цією темою Валерія Цимбалюка (нині директора Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства), очільника Міжнародної асоціації істориків права (МАІП) Ігоря Борисовича Усенка й інших дослідників історії та права з цього об'єднання МАІП – Тетяни Бондарук, Світлани Ковальової, Анастасії Іванової. Але ми це усвідомили пізніше. Василь Олександрович досліджував біографію, науковий спадок І. Малиновського «з нуля». Це був дійсно цікавий науковий пошук, дещо детективний. І цікаво було спостерігати як при цьому розкривалась постать І. Малиновського.

Мені здається, Василь Олександрович відчув якусь спорідненість з Малиновським як з науковцем, з викладачем права, відданим професіоналом своєї справи. Це було таке відчуття поваги до непересічної особистості. Інформація про академіка І. Малиновського, яку підготував Василь Олександрович, а потім ще доповнював, як ставала відома нова біографічна інформація, на сайті НаУОА [1], доступна через пошук.

І. Малиновський жив у непростий період – у Російській імперії (як ми наприклад – люди мого покоління і старші – в радянській імперії), пережив революцію (ми, здається, перманентно в цьому стані), зрештою, перейшов у своїх працях на українську мову, а ідентифікував себе українцем завжди (інша справа як – чи не українцем в складі імперії – але то окреме питання, ідентифікації). У мене, до речі, склалися пазли минулого року, коли в Острiг до нас приїздила пра-правнучка І. Малиновського (теж в неї цікавий досвід самоідентифікації), Анна Нейстат, директор з правових питань Фонду Клуні за справедливість. Анна Нейстат сказала, що її пра-прадід був таким (дещо наївним) гуманістом, сповідував загальнолюдські цінності (поза державами, поза кордонами), погляди на право – природнє (тобто йому що імперська, що радянська влада були далеко вторинними). Втім нам зараз складно з цим погодитись, бо що точно на часі – це національна ідентифікація, національне самовизначення і воно дуже непросто відбувається, як бачите з мовного питання на четвертий рік повномасштабного вторгнення. Тому це окреме велике питання – що нам робити з науковою спадщиною академіка І. Малиновського (в тому числі російською мовою, а це більшість його творів).

Василь Олександрович одним з перших заходів ініціював проведення науково-методичного семінару. 20 березня 2012 року Інститут права провів перший (і наразі останній) науково-методичний семінар «Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського та сьогодення». «До участі у семінарі долучилися Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Національний дослідний Томський державний університет, Південний

федеральний університет, Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України та Міжнародна асоціація істориків права. Науковці зі всієї України та закордону взяли участь в обговоренні внеску вихідця із Острожчини, видатного правознавця Іоникія Малиновського. Основною темою семінару став зв'язок праць науковця із сучасною юридичною практикою. Участь у засіданні взяли юристи, політологи та історики.» [2] Вийшов збірник матеріалів, дуже якісний за змістом, 50 примірників, нині вже досить раритетне видання [3].

Була така ідея у Василя Олександровича – зібрати науковців з представників усіх університетів, де вчився або викладав І. Малиновський (фактично нам не вистачило Варшавського університету – але той університет, того часу, нині розглядається поляками як окупаційний, тому в них той період точно не в пріорітеті). Але з іншого боку це стимулювало нас до пошуку співпраці з іноземцями – з Польщі, Угорщини, з Туреччини (тобто, це теж був такий поштовх до географічного розширення наукових контактів).

16-17 листопада 2012 р. була проведена І Міжнародна науково-практична конференція «Малиновські читання» – приїхали запрошені гості з росії, білорусі – це було ще до окупації Криму, вийшов збірник матеріалів [4].

Василь Олександрович ініціював збір праць І. Малиновського. Деякі роботи передав йому проф. Сергій Федорович Фоміних (тоді завідувач кафедри історії Томського університету, нині покійний). Студенти їздили в бібліотеки – в Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, навіть до москви (Данило Плахотін), робили ксерокопії, фотографували роботи, потім студенти перенабирали ці тексти. Василь Олександрович вичитував готував передмову і ми видавали – невеликі і більші монографії. Нині в Науковій бібліотеці НаУОА є 12 перевиданих джерел І. Малиновського, до кожного доклав руку Василь Олександрович.

Ігор Борисович Усенко, будучи в Острозі, заявив, що творча спадщина академіка Малиновського була ретельно зібрана співробітниками Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України і чекала лише на фінансові можливості [3, с. 138]. Натомість Василь Олександрович Попелюшко обрав шлях щось робити і публікувати – десь залучав кошти Університету, десь власні, або ж спонсора для наукових заходів, використовували кошти з проданих репринтних робіт І. Малиновського, щоб публікувати нові. Тому маємо результат, основні праці – видані.

Дослідження спадщини академіка І. Малиновського стало стимулом для написання багатьох наукових робіт студентів та викладачів Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського НаУОА. У 2022 році Матвійчук Марія Анатоліївна у Львівському національному університеті імені Івана Франка захистила дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право» на тему «Кримінально-виконавче право в працях І. О. Малиновського: історичний аспект» (науковий керівник доктор юридичних

наук, професор Василь Олександрович Попелюшко). Пізніше Марією Матвійчук на основі дисертації була опублікована монографія «Іоаннікій Малиновський та його концепція історії кримінально-виконавчого права», що, зокрема, розміщена на репозитарії Наукової бібліотеки НаУОА [5].

Питання як використовувати наукову спадщину академіка Іоанникія Малиновського – наразі здебільшого як для натхнення? А натхнення там дійсно можна знайти, бо роботи написані легко, ерудованим науковцем. Якщо відфільтрувати деякі ідеологічні елементи, то можна побачити справжні перлини юридичної науки. Поки ж ми маємо неформальну заборону використовувати наукові джерела російською мовою, навіть якщо вони написані українцями. Ce n'est pas comme il faut. Хоча навіть Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» передбачає, що заборона не поширюється на випадки використання символіки у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб [6]. Тому колись настане час, коли роботи академіка І. Малиновського будуть заново переглянуті та належно оцінені.

І дай Боже, досягнути такого рівня, щоб наші з Вами, колеги, роботи, через 100 років досліджували і переглядали нащадки так як роботи І. Малиновського, як, в принципі, й роботи Василя Олександровича Попелюшка.

Список використаних джерел:

1. Попелюшко В. О. Інформація про академіка І. Малиновського. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.oa.edu.ua/ua/departments/law/malynovskyi.

2. Наукова спадщина І. Малиновського та сьогодення юридичної науки. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/03-20-1.

3. Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського та сьогодення : Матеріали І-го Міжнародного науково-практичного семінару ; [м. Острог, 16 березня 2012 року]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 224 с.

4. Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острог, 16-17 листопада 2012 року. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 316 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1541/1/mater_konfer_Malynovsky-2012.pdf.

5. Іоаннікій Малиновський та його концепція історії кримінально-виконавчого права : монографія / М. А. Матвійчук ; за науковою редакцією д. ю. н., проф. В. О. Попелюшка. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 248 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8809/1/Matviichuk%20Mariia.pdf.

6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2015. № 26, ст. 219.

Зеленський С. М.,
к. ю. н., старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

КІБЕРРОЗВІДКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ЗЛОЧИНАМ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, процеси глобалізації комунікаційних мереж та значне зростання обсягу інформації, що обробляється, сприяли формуванню принципово нових форм протиправної діяльності у кіберпросторі. Кіберзлочинність перетворилася на одну з провідних загроз, як національній, так і міжнародній безпеці, що вимагає від держави впровадження сучасних інноваційних підходів до оперативного реагування на правопорушення та їх попередження.

Кіберрозвідка виступає як окремий напрям оперативно-розшукової діяльності, що здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами з дотриманням принципів законності і верховенства права. Цей напрям охоплює як явні, так і приховані процеси виявлення, збору, аналізу, оцінки та використання інформації, розміщеної у кіберпросторі. Основною метою кіберрозвідки є виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а також пошук осіб, які ухиляються від органів слідства, суду або відбування кримінального покарання та безвісти зниклих [1].

У кіберрозвідці застосовуються окремі методи, інструменти та підходи для пошуку, збору й аналізу інформації, що розміщується у кіберпросторі.

Кіберрозвідка виконується через систематизовані та цілеспрямовані заходи, які включають несанкціоноване проникнення в інформаційні мережі та комп'ютери з метою отримання даних, а також збір інформації про кіберзагрози. Останнє базується на застосуванні новітніх джерел, технологій та технічних методів, таких як апаратно-математичне моделювання кібератак. Дана діяльність є невід'ємною частиною інформаційно-аналітичної роботи правоохоронних органів та спеціалізованих служб. Вона ґрунтується на використанні інструментів відкритої розвідки (OSINT), технічної розвідки (TECHINT), радіоелектронної розвідки (SIGINT), агентурних мереж (HUMINT), цифрової криміналістики, а також аналітичних платформ для обробки та аналізу отриманих даних [2].

У сучасних реаліях кіберрозвідка виконує ряд важливих функцій, серед яких: попередження і своєчасне виявлення кіберзагроз, аналітичні системи для моніторингу мережевої активності, аналіз DarkNet, відстеження діяльності бот-

мереж, фішингових кампаній та поширення шкідливого програмного забезпечення дозволяють виявляти підготовчі дії зловмисників ще до здійснення атак.

Кіберрозвідка надає правоохоронним структурам можливість фіксації кіберзлочинів і збір цифрових доказів, зокрема дані про IP-адреси, маршрути трафіку, комунікації, криптовалютні транзакції, ознаки компрометації (IoC) та інші цифрові сліди, які є основою для відкриття кримінальних справ і притягнення злочинців до відповідальності [3].

Моніторинг діяльності організованих злочинних угруповань. Ідентифікація хакерських груп, аналіз їхніх тактик, технічних прийомів і процедур (TTP), а також географії їхньої активності допомагають запобігти масштабним атакам на фінансові установи, державні органи, комерційні організації й критичну інфраструктуру.

Протидія шахрайству і фінансовим злочинам. Завдяки аналізу криптовалютних транзакцій, моніторингу незаконних онлайн-ринків, виявленню схем фішингу та методів соціальної інженерії кіберрозвідка ефективна у протидії фінансовим махінаціями, відмиванню грошей та іншими економічними порушеннями [4, с. 286-288].

У забезпеченні національної безпеки підрозділи кіберрозвідки відіграють ключову роль у фіксації спроб держав-агресорів здійснювати кібершпигунство, кібератаки на енергетичні, транспортні, військові та комунікаційні системи. Особливо важливим цей напрям став в умовах воєнного стану, коли інформаційний та кіберпростір є окремими театрами бойових дій.

Повномасштабна агресія РФ суттєво змінила підходи до кібербезпеки та оперативно-розшукової діяльності в Україні. Кіберрозвідка нині виконує такі завдання:

- аналіз і відбиття кібератак, спрямованих на державні органи та критичну інфраструктуру;
- виявлення інформаційно-психологічних операцій та кампаній дезінформації;
- виявлення алгоритмів роботи ворожих хакерських груп;
- атрибуція кібернападів і формування доказової бази співпраці хакерів із державою-агресором;
- взаємодія з міжнародними партнерами щодо обміну даними про кіберзагрози.

Функціонування кіберрозвідки у воєнний період потребує високого рівня координації між правоохоронними органами, розвідувальними структурами та операторами критичної інфраструктури.

Ефективність кіберрозвідки значною мірою залежить від нормативно-правового забезпечення. В Україні її використання ґрунтується на: ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»; ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; нормативних актах щодо функціонування кіберпідрозділів;

міжнародних угодах у сфері протидії кіберзлочинності, зокрема Будапештській конвенції. Необхідним кроком є подальше оновлення законодавства відповідно до новітніх методів цифрової розвідки, а також визначення чітких процедур використання даних, зібраних у кіберпросторі.

Кіберрозвідка є стратегічно важливим інструментом протидії сучасним злочинам. Вона забезпечує: своєчасне виявлення загроз; ефективну протидію хакерським атакам; формування цифрової доказової бази; запобігання діяльності організованих кіберзлочинних груп; захист критичної інфраструктури та державних інтересів.

Подальший розвиток кіберрозвідки має відбуватися шляхом інтеграції штучного інтелекту, удосконалення технічних засобів ОРД, підготовки фахівців та зміцнення міжнародної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

2. Конвенція про кіберзлочинність: міжнародний документ від 23.11.2001 р. // Рада Європи. – Будапешт, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

3. Козицька О. Кіберрозвідка як новітній напрям оперативно-розшукової діяльності. Матеріали конференцій міжнародного центру наукових досліджень. 2020. С. 107-108. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/5238.

4. Рудий Т. В., Сеник В. В., Рудий А. Т., Сеник С. В. Організаційно-правові, криміналістичні та технічні аспекти протидії кіберзлочинності в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Львів. ЛьвДУВС. 2018. 332 с. С. 283-301. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1225/1/35.pdf.

Кунтій А. І.,
к. ю. н., доцент, слідчий Територіального управління Держаного бюро розслідувань, розташованого в місті Хмельницькому

ДОПИТ СВІДКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ АБО ВІДМОВИ ДІЯТИ ЗБРОЄЮ

Актуальність проблеми кримінальної відповідальності за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю зумовлена умовами воєнного стану, коли ефективність функціонування Збройних сил України безпосередньо залежить від належного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків. Порушення встановленого порядку несення військової служби, зокрема у бойовій обстановці, створює реальну загрозу боєздатності підрозділів, життю та безпеці військовослужбовців, а також обороноздатності держави загалом.

Проблеми кримінальної відповідальності за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю досліджували такі вітчизняні науковці, як Г. В. Андрусів, Г. М. Анісімов, Ю. В. Баулін, П. П. Богуцький, В. І. Борисов, В. О. Бугаєв, В. К. Грищук, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, О. О. Дудоров, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, В. А. Клименко, І. М. Коропатнік, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, М. А. Микитюк, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, О. О. Павлюк, М. І. Панов, С. В. Пєтков, М. М. Сенько, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та інші. Водночас питання методики розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 429 КК України, на сьогодні залишаються недостатньо розробленими у вітчизняній науці криміналістики.

Статистичні дані за останні роки переконливо свідчать про наявність істотних проблем у практиці досудового розслідування цієї категорії справ. Так, у 2020 році злочинів, передбачених ст. 429 КК України, зареєстровано не було; у 2022 році – 150 кримінальних проваджень, з яких лише 4 завершилися складанням обвинувальних актів; у 2023 році – 17 проваджень без направлення обвинувальних актів до суду; у 2024 році – 31 провадження, з яких лише 1 завершено направленням обвинувального акта; протягом січня–жовтня 2025 року – 13 проваджень без результативних завершень, натомість в 1 випадку повідомлено про підозру [1].

Аналіз судової практики засвідчує, що у 73 % випадків вироки за ст. 429 КК України ухвалюються на підставі угод про визнання винуватості, що свідчить про складність процесу доказування у даній категорії кримінальних проваджень. Водночас наявність значних прогалин у тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів свідків і безпосередніх учасників бойових дій,

ускладнює ефективне збирання доказів і притягнення винних осіб до відповідальності.

Відтак, свідки вчинення кримінального правопорушення здебільшого можуть бути виявлені в ході службового розслідування. Непрямими будуть ті військовослужбовці/працівники військового формування, що його проводитимуть, або працівники правоохоронного органу – військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Водночас, на нашу думку прямими є безпосередні командири, військовослужбовці, що брали участь в бою, особи, що проводили службове розслідування, очевидці подій, інші особи, який відомі такі факти. Такі особи можуть бути допитані слідчим, або за їх дорученням оперативним працівником. З урахуванням умов воєнного стану, такий допит варто проводити з дотриманням положень частини 11 статті 615 КПК України. Під час проведення допиту необхідно з'ясувати такі обставини:

1. підрозділ, у якому військовослужбовець проходить службу, його військове звання, посаду та вид військової служби (контрактна, мобілізаційна чи строкова);
2. вид і кількість озброєння, військової та спеціальної техніки, закріпленої за військовослужбовцями, що самовільно залишили поле бою або відмовилися діяти зброєю; наявність документів про закріплення такого майна, його місцезнаходження, а також випадки умисного пошкодження чи знищення;
3. місце, час, обстановку, причини й обставини самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, а також свідків, очевидців та можливих підбурювачів таких дій;
4. кількість військовослужбовців, які внаслідок зазначених дій потрапили в полон, зникли безвісти або загинули;
5. відомості щодо можливих контактів таких військовослужбовців із противником;
6. факти отримання або віддання наказів командиром (начальником) про початок чи завершення бою, а також порядок доведення цих наказів до підлеглих, у тому числі тих, хто залишив поле бою;
7. наявність наказів про відступ або маневр, відданих підрозділу чи окремим військовослужбовцям;
8. дії командира підрозділу під час бою, зміст його наказів і розпоряджень;
9. наявність відео- чи звукозаписів, які можуть фіксувати обставини ухвалення рішень або вчинення певних дій.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 429 КК України, є одним із найбільш небезпечних військових злочинів, оскільки безпосередньо загрожує боєздатності підрозділів та обороноздатності держави. Аналіз практики показав низьку ефективність досудового розслідування таких злочинів, що зумовлено

складністю збору доказів у бойових умовах, обмеженими процесуальними можливостями та відсутністю чіткої методики розслідування.

Вирішення цих проблем потребує розроблення спеціальної криміналістичної методики, яка враховуватиме умови воєнного стану, особливості тактики допиту військовослужбовців і специфіку фіксації доказів у зоні бойових дій. Реалізація такого підходу сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування та зміцненню військової дисципліни у Збройних Силах України.

Список використаних джерел:

1. Звіт про зареєстровані кримінальні провадження та наслідки їх досудового розслідування: статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2020–жовтень 2025 рр. URL: https://www.gp.gov.ua (дата звернення 08.11.2025).

Охман О. В.,
к. ю. н., доцент кафедри права Хмельницького національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ КОНСТРУКЦІЇ СТАТТІ 111-1 КК УКРАЇНИ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»

3 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 2108-IX, який 15 березня того ж року набрав чинності. Зазначеним актом до Кримінального кодексу України було включено нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України, що об'єднала низку складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із співробітництвом з державою-агресором [1]. Відтак із 15 березня 2022 року всі діяння, що відповідають ознакам правопорушень, передбачених цією статтею, вчинені на тимчасово окупованих територіях, підлягають кваліфікації як колабораційна діяльність. Водночас, відповідно до загальних засад кримінального права України, ця норма не має зворотної дії в часі.

Запроваджуючи кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, законодавець, на жаль, не закріпив у Кримінальному кодексі України визначення ані колабораціонізму, ані самої колабораційної діяльності. Відповідне поняття також відсутнє в інших нормативно-правових актах. Натомість у диспозиціях семи частин статті 111-1 КК України сформульовано окремі склади кримінальних правопорушень, які фактично відображають найбільш суспільно небезпечні прояви колабораційної діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії рф проти України [2].

Термін «колабораціонізм» має історичне походження, яке сягає періоду Другої світової війни, та виник у франкомовному середовищі. Поняття «колабораціонізм» (від фр. collaboration – співпраця, взаємодія) означає свідоме, добровільне й умисне співробітництво з противником в його інтересах і на шкоду власній державі та її союзникам [3]. У правових системах більшості держав такі дії розглядаються як злочин проти своєї країни.

На думку Т. С. Батраченко, сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності [4, с. 75]. Тобто, загальною метою колабораційної діяльності є завдання значної шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни.

О. Головкін та І. Сказко визначають колабораціонізм як умисне діяння громадянина України, спрямоване на завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, а також державній, економічній

чи інформаційній безпеці держави. Таке діяння, на їхню думку, проявляється у здійсненні організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконно створених органах, установах чи підприємствах публічної сфери, що діють на території України, яка тимчасово не перебуває під контролем державної влади [5, с. 235].

Б. Телефанко наголошує, що така діяльність є кримінально караною лише в тому випадку, якщо вона умисно спрямована на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності або безпеці України. Це положення, яке відкриває диспозицію статті 111-1, має обмежувальне значення і дозволяє уникнути криміналізації самого факту співпраці з окупантом, що захищає права осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях [6, с. 123]. Тобто, кримінальна відповідальність встановлюється виключно за чітко визначені умисні дії, які завдали істотної шкоди або створили реальну загрозу заподіяння такої шкоди державній безпеці України.

Щодо ознак колабораційної діяльності в науковій літературі виділяють три основні ознаки. По-перше, це дії осіб (зазвичай громадян України), спрямовані на співпрацю з державою-агресором на шкоду інтересам України. По-друге, такі прояви відбуваються в умовах окупації. По-третє, колабораційна діяльність може мати як вимушений, так і добровільний характер [7, с. 4–5].

Стаття 111-1 КК України має досить складну правову конструкцію. Вона включає вісім частин, з яких частини 1–7 становлять окремі самостійні склади кримінальних правопорушень, причому кожен із них має власні структурні особливості. Частина 8 виконує функцію кваліфікуючої ознаки. Варто також зазначити, що перша та друга частини цієї статті віднесені до кримінальних проступків, тоді як частини третя та сьома – це злочини різного ступеня тяжкості. За особливостями побудови склад відповідного правопорушення має формально-матеріальний характер. Слід звернути увагу й на те, що якщо перші дві частини норми визнаються проступками, то назва розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України логічно мала б бути змінена на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» [8, с. 145]. Проте законодавець таких коректив до КК України не вніс. Імовірно, це пов’язано з небажанням формально знизити рівень суспільної небезпечності норм, зосереджених у цьому розділі.

Родовим і безпосереднім об’єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтею 111-1 КК України, виступають суспільні відносини, спрямовані на забезпечення охорони основ національної безпеки України. Водночас частина 8 статті 111-1 КК України містить вказівку на додатковий обов’язковий безпосередній об’єкт – суспільні відносини, що гарантують охорону життя людини.

Об’єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 111-1 КК України, проявляється у вчиненні активних дій, що мають форму публічних висловлювань або заперечень. Зокрема, йдеться про: 1) публічне заперечення громадянином України факту збройної агресії проти України; 2) заперечення факту встановлення чи закріплення тимчасової окупації частини території України; 3) публічні заклики громадянина України до підтримки рішень або дій держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації, а також до співпраці з ними; 4) заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території.

Суб’єктом кримінального правопорушення за статтею 111-1 КК України може бути виключно громадянин України, який добровільно сприяє державі-агресору. Іноземці та особи без громадянства притягуються до кримінальної відповідальності лише у випадках співпраці з окупантом, що підпадає під ознаки інших злочинів, зокрема диверсії, шпигунства або пособництва в конкретних злочинах, таких як терористичні акти. Відтак, надання допомоги іноземній державі, її організаціям або представникам у здійсненні підривної діяльності проти України не є кримінально караним, якщо такі дії не відповідають складу іншого кримінального правопорушення.

Суб’єктивна сторона кримінальних правопорушень передбачає наявність прямого або непрямого умислу. Для деяких складів, передбачених частинами 2, 5 та 7 статті 111-1 КК України, ключовим є добровільний характер дій: якщо особа діяла не добровільно, а під примусом будь-якого виду, склад правопорушення не утворюється [9, с.]. У певних частинах статті значущою для кваліфікації є також мета діяння: у частині 3 – мета пропаганди; у частині 6 – мета організації або проведення заходів, а також активної участі в них з метою підтримки держави-агресора чи уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити такі висновки. Колабораціонізм являє собою свідоме співробітництво громадян держави з ворогом з метою забезпечення його інтересів та заподіяння шкоди власній державі. Це явище підриває національну безпеку України та створює безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим ключовим національним інтересам. Законодавче запровадження кримінальної відповідальності за колабораціонізм має вагоме значення для формування ефективного механізму протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

У ході дослідження було вивчено особливості юридичної конструкції кримінально-правової норми «Колабораційна діяльність» (ст. 111-1 КК України), її структуру та градацію. Зокрема, встановлено, що стаття має складну правову побудову: її частини розташовані за принципом наростання суспільної небезпечності – від кримінальних проступків до особливо тяжкого злочину.

Частини 1–7 статті 111-1 КК України становлять окремі самостійні склади кримінальних правопорушень, тоді як частина 8 виконує функцію кваліфікуючого складу. Крім того, кожна з семи частин має складну конструкцію, оскільки передбачає кілька форм діянь, що виражають об'єктивну сторону відповідного кримінального правопорушення. Аналіз наукових джерел показав, що у правовій науці та спеціалізованих дослідженнях відсутній єдиний підхід до визначення суб'єкта колабораційної діяльності. Виявлені проблеми потребують подальшого наукового опрацювання та розробки пропозицій щодо внесення відповідних законодавчих змін.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 16.11.2025).

2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.11.2025).

3. Грабовський С. І. Колабораціонізм. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/article-4446 (дата звернення: 16.11.2025).

4. Батраченко Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. С. 73–97. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1 (дата звернення: 17.11.2025).

5. Головкін О., Сказко І. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право*. 2018. Випуск 78. С. 235–247.

6. Телефанко Б. Колабораціонізм як кримінально-правове явище. *Юридичний вісник. Проблеми та судження*. 2025. № 3. С. 122–128.

7. Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права.* 2022. Вип. 1. С. 3–8.

8. Лопащук Д. І., Ільніцька О.Р. Особливості юридичної конструкції статті 111-1 КК України «колабораційна діяльність». *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 143–152.

9. Кравчук, О. Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. *ГО «Вектор прав людини».* Київ, 2022. http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo (дата звернення: 19.11.2025).

Політова А. С.,
к. ю. н., доцент кафедри права Маріупольського державного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ФОРМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

21 серпня 2024 р. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. Окрім того, Законом України від 09 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» до Кримінального кодексу (далі – КК) України були внесені зміни та доповнення, зокрема, у статті 438 змінена назва («Стаття 438. Воєнні злочини») та частину другу викласти в такій редакції: «2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» [1].

Частина 1 ст. 438 КК України встановлює кримінальну відповідальність за «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [2].

Виходячи із диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України, вважаємо за доцільне виділити такі форми воєнних злочинів:

- жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- незаконне переміщення або депортація дитини;
- невиправдана затримка репатріації дитини;
- вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях;
- інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- віддання наказу про вчинення таких дій.

Варто зауважити, що лише за січень-жовтень 2025 р. обліковано 43027 воєнних злочини, серед яких: у 62 кримінальних правопорушеннях, у яких особам вручено повідомлення про підозру, а у 24 кримінальних правопорушеннях, кримінальні провадження з обвинувальним актом направлено до суду. Окрім того, серед облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, розповсюджені такі форми:

- Умисні вбивства військовополонених і цивільних осіб;
- Незаконне позбавлення волі та захоплення заручників;
- Катування та інше жорстоке поводження з військовополоненими та цивільними особам;
- Зґвалтування та інші форми сексуального насильства;
- Напади чи бомбардування будь-якими засобами міст, селищ, житла та будівель, які не захищені та не є воєнними об’єктами;
- Умисні напади на цивільні об’єкти, що не є воєнними цілями;
- Невибіркові обстріли
- Знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю;
- Розграбування міста чи населеного пункту [3].

В. Радінов та В. Заєць відзначають, що «кваліфікація кримінальних правопорушень у сфері протидії злочинам проти культурних цінностей є кваліфікація за статтею 438 КК України за фактом привласнення майна (розграбування культурних цінностей). Ця стаття КК України була ухвалена на виконання міжнародних зобов’язань, що випливають, серед іншого, зі статей 49 ЖК I, 50 ЖК II, 129 ЖК III, 146 ЖК IV, 86 ДП I, 28 Гаазької конвенції. Усі згадані міжнародні договори, окрім останнього, вимагають криміналізації лише серйозних порушень (*grave breaches*), що перебувають під захистом відповідних положень чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. Це могло б означати, що й статтю 438 КК України варто застосовувати лише щодо серйозних порушень, а не будь-яких порушень міжнародного гуманітарного права. Утім, ті ж міжнародні договори допускають, ба навіть заохочують встановлення покарання (не обов’язково кримінального) і за порушення інших норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні» [4].

Зауважимо, що у п. 30 Розділу 2. Основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права наказу Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572, зазначено, що «культурні цінності – об’єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пам’ятники архітектури та

історії, твори мистецтва, релігійні або світські пам’ятники, археологічні об’єкти, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо).

В Україні облік об’єктів культурної спадщини ведеться у Державному реєстрі національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 року № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання».

Культурні цінності не повинні використовуватись у воєнних цілях.

Культурним цінностям, що мають виняткове значення, надається спеціальний захист. Число таких об’єктів обмежене і вони заносяться в Міжнародний реєстр культурних цінностей, які знаходяться під спеціальним захистом» [5].

Також відзначимо, що питання захисту культурних цінностей в умовах збройного конфлікту в Україні регулюють: IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р.; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.; Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту; Протокол про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту; Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.; Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 та ін.

Таким чином, Україна імплементувала у національне законодавство ратифікованих міжнародних документів та дотримується норм міжнародного гуманітарного права, зокрема, в частині захисту культурних цінностей. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації, такі протиправні діяння кваліфікуються за ч. 1 ст. 438 КК України. Проте складність таких кримінальних проваджень полягає у неможливості або складності повернення культурних цінностей, незаконного вивезених з окупованих території до країни-агресорки. Окрім того, вважаємо, що порушене нами питання потребує більш ґрунтовного аналізу, а зроблені висновки є проміжними.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв’язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX : станом на 24 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text (дата звернення: 23.11.2025).

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 23.11.2025).

3. Мазур М. Воєнні злочини (ст. 438 Кримінального кодексу України). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_voen_zloch.pdf (дата звернення: 23.11.2025).

4. Воєнні злочини проти культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях. *Сайт про кримінальну юстицію простою і зрозумілою мовою – JustTalk*. URL: https://justtalk.com.ua/post/voenni-zlochini-proti-kulturnoi-spadschini-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah (дата звернення: 23.11.2025).

5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 23.11.2025).

Марченко О. А.,
к. ю. н., доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Одеського державного університету внутрішніх справ

Форманчук А. С.,
курсант 308 навчального взводу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Одеського державного університету внутрішніх справ

ЗАСТАВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Застава як запобіжний захід у кримінальному судочинстві є інструментом, що покликаний забезпечити баланс між захистом прав особи та інтересами правосуддя. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, за умови звернення внесених коштів у доход держави у разі невиконання цих обов'язків [1]. Це базове визначення дозволяє ідентифікувати заставу як запобіжний захід з чітко окресленою юридичною природою – майнової гарантії процесуальної поведінки особи.

Узагальнене визначення застави як запобіжного заходу формує підґрунтя для розуміння її ролі у кримінальному процесі, проте для повного розкриття її правової природи недостатньо лише окреслити загальне поняття. Ефективність її застосування обумовлюється низкою специфічних особливостей, які визначають порядок внесення застави, коло суб'єктів, її призначення та інше. Саме ці особливості дозволяють розглядати заставу не просто як майнову гарантію, а як комплексний механізм забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого. У зв'язку з цим доцільно детально проаналізувати ключові особливості застави, що розкривають її зміст і практичне значення у кримінальному процесі.

Однією із базових особливостей застави є її альтернативний характер. Застава може застосовуватися як самостійний запобіжний захід, так і як альтернатива триманню під вартою. Відповідно до ч. 3 ст. 183 КПК України, під час винесення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити розмір застави, яка є достатньою для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК. Факт внесення застави стає підставою для звільнення особи з-під варти, що підкреслює важливість цього запобіжного заходу у контексті забезпечення права особи на свободу [2, с. 110].

Наступною важливою особливістю застави є визначення кола суб'єктів внесення застави. Застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною чи юридичною особою (заставодавцем). При цьому законодавець встановлює обмеження щодо кола осіб, які можуть виступати заставодавцями: заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної форми власності, або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, або в статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності [1; 3, с. 385]. Таке обмеження має на меті запобігти використанню бюджетних коштів для забезпечення приватних інтересів підозрюваних та обвинувачених.

Важливою складовою правового регулювання є також диференціація розміру застави залежно від тяжкості злочину. Розмір застави визначається в ухвалі слідчого судді, суду з урахуванням характеру кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, даних про його особу та ризиків, передбачених статтею 177 КПК України. Розмір застави повинен бути достатнім для забезпечення виконання покладених обов'язків, але водночас не може бути завідомо непомірним для особи [2, с. 131]. Законодавець встановлює мінімальні та максимальні межі розміру застави, що варіюються залежно від ступеня тяжкості злочину: від двадцяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1].

Окремої уваги потребує превентивний характер застави. Застава спрямована на забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних зобов'язань та запобігання спробам переховуватися, знищувати докази, незаконно впливати на учасників кримінального провадження, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином або вчинити інше кримінальне правопорушення [3, с. 385]. Превентивна функція застави базується на економічній зацікавленості особи у збереженні коштів та моральних зобов'язаннях перед заставодавцями.

У процесі правозастосування виникає низка проблемних питань, пов'язаних із застосуванням застави. Одним із найбільш дискусійних є визначення розміру застави. Судова практика демонструє неоднозначність підходів до встановлення конкретних сум застави. Як зазначає В.О. Січко, існуюча регламентація не завжди враховує реальну можливість заставодавця внести заставу, що може призвести до встановлення непомірного розміру застави, який є занадто завищеним і недоцільним для забезпечення виконання обов'язків; водночас, достатній розмір застави з огляду на майновий стан підозрюваного, але незначний порівняно із заможним станом заставодавця, не буде ефективним і не дозволить гарантувати виконання відповідних зобов'язань [4, с. 173]. Тому суди повинні ретельно обґрунтовувати розмір застави з урахуванням усіх індивідуальних обставин справи.

Окрему увагу привертає питання перевірки легальності походження коштів, що вносяться як застава. У чинному КПК України відсутні чіткі механізми встановлення легальності походження заставних коштів, що створює ризики

використання кримінально отриманих коштів для забезпечення звільнення особи з-під варти. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» № 14379/88 від 26 січня 1993 року ЄСПЛ визнав правомірним рішення національних судів про відмову у застосуванні застави, якщо особа, яка пропонує внести заставу, не надає відповідних доказів, які підтверджують легальність походження коштів [5, с. 93]. Такий підхід міжнародної судової практики вказує на необхідність імплементації відповідних норм у вітчизняне законодавство.

У науковій літературі також акцентується увага на обмеженості переліку об'єктів застави. На відміну від законодавства деяких зарубіжних країн, де предметом застави можуть бути не лише грошові кошти, а й цінні папери, рухоме та нерухоме майно, в Україні застава обмежується виключно грошовими коштами [4, с 174]. Розширення переліку об'єктів застави могло б підвищити доступність цього запобіжного заходу для осіб з обмеженими фінансовими можливостями, але наявним нерухомим майном.

Дискусійною залишається проблема застосування застави у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Частина 4 ст. 183 КПК передбачає право слідчого судді, суду не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею [1]. Така дискреція суду є виправданою з точки зору забезпечення суспільної безпеки, однак потребує чіткого обґрунтування у кожному конкретному випадку.

Аналіз судової практики свідчить про необхідність удосконалення механізмів застосування застави. Суди повинні враховувати не лише формальні критерії визначення розміру застави, а й реальні обставини справи, майновий стан підозрюваного та заставодавця, ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та особу підозрюваного. Важливим є дотримання принципу пропорційності при призначенні розміру застави, щоб вона була достатньою для забезпечення виконання обов'язків, але не завдавала надмірного фінансового навантаження [2, с. 132; 6, с. 228].

Крім того, необхідно вирішити питання щодо встановлення більш стабільної одиниці обчислення для визначення розміру застави. Використання прожиткового мінімуму для працездатних осіб як базової одиниці обчислення є проблематичним з огляду на його періодичні зміни, що ускладнює правозастосовну практику [6, с. 229]. Впровадження стабільнішої одиниці обчислення, як-от неоподатковуваний мінімум доходів громадян, могло б підвищити передбачуваність та стабільність застосування застави.

Особлива увага повинна приділятися забезпеченню прав потерпілих у контексті застосування застави. Законодавець передбачає можливість

використання частини суми застави для відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням [3, с. 387]. Проте механізм реалізації цього положення потребує більш детальної регламентації для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів потерпілих.

Таким чином, застава як запобіжний захід має низку особливостей, що відрізняють її від інших запобіжних заходів: альтернативний характер, можливість внесення третіми особами, диференціація розміру залежно від тяжкості злочину та превентивна спрямованість. Водночас правозастосовна практика виявляє проблеми визначення розміру застави, перевірки легальності коштів, обмеженості переліку об'єктів застави та застосування до осіб, які вчинили тяжкі злочини. Для ефективного функціонування інституту застави необхідні як законодавчі удосконалення, так і вироблення сталої судової практики з урахуванням міжнародних стандартів прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 19.11.2025)
2. Рибалко В. Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 130-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_1_28
3. Шай Р. Застава як один із видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми застосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 385-390. URL: https://doi.org/10.23939/law2022.35.385
4. Денисюк П.Д. Застава як запобіжний захід в кримінальному провадженні: окремі проблемні аспекти. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 171-178. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232415
5. Ільченко О.В., Шульга М.О. Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні: процесуально-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2024. № 81. Частина 3. С. 89-94. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.12
6. Скрябін О.М. Проблемні аспекти використання застави у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 226-229. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.32

Боржецька Н. Л.,
к. ю. н., старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка Національного університету «Острозька академія»

ВІДЛІК СТРОКУ ОСКАРЖЕННЯ НЕВНЕСЕННЯ ДО ЄРДР ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ЗАЯВИ ЧИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЙОГО ВЧИНЕННЯ

Пункт 1 ч. 1 ст. 303 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачає можливість оскарження бездіяльності «слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення …» [1], а ч. 1 ст. 304 КПК України встановлює 10-денний строк подання скарг «на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, … з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності» [1].

В п. 2 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ) «Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» від 09.11.2012 № 1640/0/4-12 (далі – Лист) зазначається: «… відповідно до вимог ч. 1 ст. 214 КПК бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, означає невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань впродовж 24 годин після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення» [2].

Сутність проблеми – у тому, як теорія та практика кримінального процесу визначає початковий момент, з якого потрібно відраховувати строк на оскарження бездіяльності, зокрема і невнесення відомостей до ЄРДР.

ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ в абз. 1 п. 5 Листа звертав увагу судів на те, що: «При оскарженні бездіяльності обчислення строку оскарження починається із дня, що наступає після останнього дня, який відведено КПК для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії.» [2]. Така ж позиція висловлена у Науково-практичному коментарі до КПК України за загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила: «... якщо оскаржується бездіяльність слідчого чи прокурора, строк подання скарги починається з дня, наступного після останнього дня терміну виконання дій, які слідчий чи прокурор зобов’язані були вчинити у визначений КПК строк» [3, с. 650].

«… У судовій практиці проблемним є питання моменту, з якого починається обчислення строку звернення зі скаргою на аналізований вид бездіяльності. Беручи

до уваги положення ч. 1 ст. 214 КПК, згідно з якою внесення відомостей до ЄРДР здійснюється не пізніше 24 годин після подання заяви, а також положення ч. 5 ст. 115 КПК, відповідно до якої при обчисленні строків днями не береться до уваги той день, від якого починається строк, десятиденний строк для подання скарги на оскаржуваний вид бездіяльності починається з дня, наступного за тим, у який закінчився перебіг 24-годинного строку для реєстрації відомостей. Наприклад, якщо такий 24-годинний строк завершився о 20 год. 07 жовтня, то перебіг строку оскарження починається з 08 жовтня..» [4].

І хоча це формулювання на перший погляд видається логічним, насправді ж іноді воно створює серйозні складнощі в реалізації прав та законних інтересів осіб. Попри це часто практика йде саме таким шляхом. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Франківського районного суду м. Львова від 25 січня 2022 року зазначено, що «… відлік десятиденного строку оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про злочин до ЄРДР за заявою ОСОБА_2 від 04.11.2021 почався з 05.11.2021 і сплив відповідно 15.11.2021 *[хоча тут, виходячи із вищезазначеного, якщо заява була подана особою 04.11.2021, 24 години на внесення відомостей до ЄРДР закінчились о відповідній годині 05.11.2021, а значить відлік строку оскарження невнесення почався з 06.11.2021 – уточнення моє – Н. Б.]*. Зі скаргою на бездіяльність щодо не внесення відомостей до ЄРДР заявник звернулась лише 06.01.2022, тобто з пропуском встановленого процесуальним законом строку. При цьому, заявник зазначає, що інформація про порушення її права посадовими особами СВ ЛРУП №2 ГУ НН у Львівській області стала їй відома з довідки в месенджері 28.12.2021, а тому вважає, що десятиденний строк на подання даної скарги, визначений частиною 1 ст. 303 КПК України, нею пропущено з поважних причин.» [5]. Проте слідчий суддя з твердженням про поважність причин пропуску строку не погодився, вказавши наступне: «Аналізуючи причини пропуску заявником встановленого частиною 1 ст. 303 КПК України десятиденного строку подання скарги на предмет їх поважності, суд виходить з того, що поважними можуть бути визнані такі обставини, які об'єктивно перешкоджали особі вчинити певні процесуальні або інші визначені законом дії, у встановлений законом строк, тобто, особа була позбавлена такої можливості з незалежних він неї обставин. Як вбачається зі змісту скарги і доданих до неї документів причин, які б за своїм змістом і суттю можливо було б визнати поважними для пропуску строку подання скарги, слідчому судді не надано, а тому підстав для поновлення пропущеного строку слідчий суддя не вбачає» [5].

Визнавати чи не визнавати поважною причиною пропуску строку на оскарження той факт, що лист-відповідь ДБР було отримано значно пізніше закінчення 10-денного строку на оскарження бездіяльності, – це питання піднімалося в ухвалі колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 24 грудня 2020 року, яка, розглянувши

апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 17 серпня 2020 року, не визнала таку причину пропуску строку поважною: «Як вбачається з матеріалів скарги, заяви ОСОБА_6 про злочин датовані 20.05.2020, 25.09.2019, 23.10.2019, 09.12.2019, 15.12.2019, 11.02.2020, 07.02.2020, 27.02.2020, 18.05.2020, однак незважаючи на те, що відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань мали бути внесені не пізніше 24 годин відповідно до ч.1 ст. 214 КПК України, після чого настає десятиденний строк для оскарження бездіяльності слідчого згідно ч.1 ст.304 КПК України, скаржник звернулася до суду зі скаргою лише 14.08.2020, тобто з порушенням десятиденного строку, встановленого ст. 304 КПК України. Посилання, як на причину пропуску строку, на отримання 14.08.2020 листа-відповіді Державного бюро розслідувань, не може вважатися поважною причиною пропуску ОСОБА_6 строку на оскарження бездіяльності уповноваженої особи ДБР, оскільки згідно ч. 1 ст. 303 КПК України, строк оскарження бездіяльності слідчого слід обраховувати після спливу 24 годин саме з моменту подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення, протягом наступних 10-ти днів, у той час як ОСОБА_6 звернулася зі скаргою до слідчого судді після спливу вказаного строку.» [6].

Натомість слідчий суддя Вінницького міського суду Вінницької області в ухвалі від 25 липня 2022 року не заперечував проти відрахування строку на оскарження після отримання листа від ТУ ДБР у м. Хмельницькому: «З метою отримання інформації, щодо внесення до ЄРДР відомостей за заявою від 18.05.2022 ОСОБА_2 02.06.2022 надіслав відповідний запит до відділу ДБР. Як зазначає сам заявник у скарзі, 27 червня 2022 року ним отримано лист від ТУ ДБР у м. Хмельницькому, зі змісту якого вбачається, що відомості до ЄРДР по його заяві не внесені. З вищенаведеного слідує висновок, що 27 червня 2022 року ОСОБА_2 дізнався про те, що йому відмовлено у внесенні до ЄРДР відомостей про вчинення кримінального правопорушення за його заявою від 18.05.2022. Таким чином, беручи за основу відрахунку десятиденного строку на оскарження бездіяльності відділу ДБР 27 червня 2022 року (як зазначив сам заявник у скарзі), зазначений десятиденний строк на оскарження бездіяльності сплинув 07 липня 2022 року, тоді як скарга подана 20.07.2022 (згідно штемпеля на конверті). … Обґрунтовуючи клопотання про поновлення строку заявник зазначає, що строк ним пропущено з поважних причин, оскільки лист відділу ДБР від отримав 27.06.2022, тобто уже з пропуском десятиденного строку. Однак, такі посилання судом до уваги не приймаються, оскільки навіть після отримання відмови у внесенні до ЄРДР відомостей за відповідною заявою, сплинуло більше десяти днів, при цьому заявником не обґрунтовано причин неподання скарги в десятиденний строк після отримання відповідного листа відділу ДБР.» [7].

При визначенні початкового моменту для обрахування строків оскарження невнесення відомостей до ЄРДР таким чином, як це прописано, зокрема, в абз. 1

п. 5 згаданого на початку доповіді Листа [2], надмірна довірливість потерпілих до слів працівників правоохоронних органів, вразливість осіб, які зазнали шкоди в результаті вчинення кримінального правопорушення, особливо в сукупності з переконливими запевненнями працівників правоохоронних органів розібратися з ситуацією, з'ясувати що сталося, притягнути винну особу до відповідальності (навіть в тих випадках, коли вони насправді не планують вносити відомості до ЄРДР щодо повідомлених їм обставин), призводить до того, що потерпілі, не знаючи, що відомості до ЄРДР внесені не були, будучи переконаними в тому, що кримінальне провадження було відкрито, а тому не перевіряючи цього, втрачають час на оскарження бездіяльності, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР. А коли, з часом, такі особи звертаються до органів досудового розслідування, цікавлячись прогресом у провадженні, вони отримують відповідь про те, що досудове розслідування щодо повідомлених ними обставин так і не починалося. При цьому час на оскарження невнесення відомостей до ЄРДР (з огляду на описаний, зокрема, в абз. 1 п. 5 Листа [2] спосіб визначення початкового моменту обрахування цього строку) вже минув або закінчується. Хоча тільки отримавши письмову відповідь, особа дізналася і про те, що відомості внесені не були, і про мотиви невнесення відомостей до ЄРДР. Строк, який проходить з моменту звернення із заявою про вчинення щодо особи кримінального правопорушення і до отримання такою особою відповіді про те, що досудове розслідування щодо повідомлених нею обставин не починалося, – залежить від цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. Частково вони залежать і від цієї особи, але в цілому ситуація виглядає таким чином, що чим сильнішою є довіра до запевнень працівників правоохоронних органів розібратися з ситуацією, притягнути винну особу до відповідальності, тим менше в особи шансів встигнути оскаржити невнесення відомостей до ЄРДР. Хоча сам факт надання такій особі відповіді стосовно того, що відомості до ЄРДР за її заявою не вносилися, вказує на те, що цю особу лише зараз про це повідомляють, і видається логічним в таких випадках обраховувати строк на оскарження бездіяльності саме з цього моменту. Інакше, як на мене, залежно від того, чи відповідь про невнесення відомостей до ЄРДР була надана особі до завершення 10-денного строку з моменту звернення такої особи із заявою, чи після, щонайменше її право на оскарження бездіяльності, право на доступ до правосуддя суттєво обмежуються, або ж взагалі порушуються, а разом з ними порушуються засади публічності, законності, верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 21.11.2025).

2. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: лист ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012

№ 1640/0/4-12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12#Text (дата звернення: 21.11.2025).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1328 с.

4. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування: огляд ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017 № 9-49/0/4-17. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212
(дата звернення: 21.11.2025).

5. Ухвала слідчого судді Франківського районного суду м. Львова від 25.01.2022 року у справі № 465/33/22, провадження № 1-кс/465/121/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102770769 (дата звернення: 21.11.2025).

6. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 24.12.2020 у справі № 11-сс/824/5994/2020, ЄУН: 757/34894/20-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94017897 (дата звернення: 21.11.2025).

7. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 25.07.2022 у справі № 127/15702/22, у провадженні № 1-кс/127/6414/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105391091 (дата звернення: 21.11.2025).

Шабаровський Б. В.,
к. ю. н., старший викладач кафедри кримінально правових дисциплін імені Василя Попелюшка Національного університету «Острозька академія», адвокат

ЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ЧАСІ: ОСТАННІ ВИСНОВКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

У статті 5 Кримінального кодексу України передбачено, що закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість [1].

Одним із найбільш дискусійних питань застосування цієї статті є зміст поняття «закон про кримінальну відповідальність», особливо в нормах особливої частини Кримінального кодексу України з бланкетними диспозиціями. Ця дискусія отримала новий розвиток на тлі двох нещодавніх позицій об'єднаної палати Касаційного кримінального суду: від 07.10.2024 у справі № 278/1566/21 [2] та від 24.02.2025 у справі № 552/4770/19 [3].

У статті 58 Конституції України закріплено, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [4]. Ця стаття ще в 2000 році була розтлумачена Конституційним Судом України разом зі статтею 6 Кримінального кодексу 1960 року, відповідно до якої закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання [5]. Конституційний Суд України в своєму рішенні № 6-рп/2000 від 19.04.2000 виходив з того, що зміни, які вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилання на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону, кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим – і застосовувати до нього положення частини першої статті 58 Конституції України [6].

Попри всю дискусійність зазначеного висновку Конституційного Суду України (до прикладу, [7, с. 42] та [8, с. 259]) та прийняття нового Кримінального кодексу України суди, включно з Верховним Судом, продовжують застосовувати означену позицію Конституційного Суду України про тлумаченні статті 5 Кримінального кодексу України.

Так, у 2025 році Верховний Суд у складі об'єднаної палати Касаційного кримінального суду вирішував, чи є «законом про кримінальну відповідальність» постанова Кабінету Міністрів України № 653 від 24.05.2024, якою було внесено зміни до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а саме – виключено канабіс зі списку особливо небезпечних наркотичних засобів, обіг яких заборонено [9]. Безумовно, ці зміни мають кримінально-правове значення, оскільки незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут *особливо небезпечних наркотичних засобів* кваліфікується за ч. 2 ст. 307 КК України, яка передбачає відповідальність у виді позбавленням волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна, тоді як ті ж самі діяння, вчинені щодо інших наркотичних засобів – за частиною першою цієї статті, яка передбачає відповідальність у виді позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду з врахуванням, зокрема, й наведеного вище рішення Конституційного Суду України, дійшла висновку, що зміни підзаконного нормативно-правового акту, а саме затвердженого постановою Кабінету Міністрів України переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, посилання на який містять бланкетні диспозиції Кримінального кодексу України, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону і кримінально-правова норма залишається незмінною. Відтак, об'єднана палата виснувала, що внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів не є змінами до закону про кримінальну відповідальність, що виключає застосування ст. 5 Кримінального кодексу України та ст. 58 Конституції України [3]. Треба відзначити, що до цієї позиції Верховний Суд у складі колегії суддів в подібних правовідносинах займав протилежну позицію (постанови від 31.10.2024 у справі № 204/1877/22 [10], від 05.11.2024 у справі № 726/464/19 [11]), а двоє суддів об'єднаної палати висловили окремі думки [12, 13].

Водночас, критерій «незмінності словесно-документної форми кримінального закону» не було застосовано об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду в іншій справі, де вирішувалося питання, чи є «законом про кримінальну відповідальність» закон про внесення змін до статті 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (постанова від 07.10.2024 у справі № 278/1566/21, [2]). Так, Законом України № 3886-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», який набрав чинності 09.08.2024, було внесено зміни до статті 51 КУпАП («Дрібне викрадення чужого майна»), а саме – розширено застосування цієї статті до майна, вартість якого становить до двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [14].

Жодних змін цей Закон до Кримінального кодексу України не вносив, тому словесно-документна форма кримінального закону (в розумінні рішення Конституційного Суду України 2000 року) також не змінилася. Тим не менше, об'єднана палата Касаційного кримінального суду у постанові від 07.10.2024 в справі № 278/1566/21, виходячи з того, що статті 185, 190, 191 фактично містять відсилку до ст. 51 КУпАП, яка, встановлюючи верхню межу вартості викраденого майна для кваліфікації його як дрібного викрадення, тим самим визначає нижню межу цього параметра для кримінальної відповідальності за крадіжку, шахрайство, привласнення чи розтрату чужого майна, робить висновок, що Закон № 3886-IX, яким унесені зміни до ст. 51 КУпАП, є законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність у значенні ст. 5 КК для тих діянь, які до набрання цим Законом чинності вважалися кримінальним правопорушенням, однак після набрання ним чинності підпадають під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 КУпАП, а зміни, внесені Законом № 3886-IX, мають зворотну дію в часі [2].

Наявність двох, на мій погляд, протилежних за своєю природою позицій об'єднаної палати Касаційного кримінального суду щодо поняття «закон про кримінальну відповідальність» залишає означену дискусію відкритою.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text (дата звернення: 23.11.2025).
2. Постанова Верховного Суду в складі об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 07.10.2024 у справі № 278/1566/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589 (дата звернення: 23.11.2025).
3. Постанова Верховного Суду в складі об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 24.02.2025 у справі № 552/4770/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589 (дата звернення: 23.11.2025).
4. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 23.11.2025).
5. Кримінальний кодекс України 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення: 23.11.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2000 від 19.04.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text (дата звернення: 23.11.2025).
7. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Львів, 2011. 424 с.
8. Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину. Вісник Академії адвокатури України, 2009. Ч. 1 (14). С. 257-260.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» № 653 від 24.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 23.11.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 31.10.2024 у справі № 204/1877/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122819997 (дата звернення: 23.11.2025).

11. Постанова Верховного Суду від 05.11.2024 у справі № 726/464/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123015821 (дата звернення: 23.11.2025).

12. Окрема думка судді Верховного Суду від 24.02.2025 у справі № 552/4770/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736742 (дата звернення: 23.11.2025).

13. Окрема думка судді Верховного Суду від 24.02.2025 у справі № 552/4770/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711175 (дата звернення: 23.11.2025).

14. Закон України № 3886-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text (дата звернення: 23.11.2025).

Швидун Ю. С.,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства та природокористування

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У системі правового впливу держави на суспільні відносини кримінальне право займає особливе місце, оскільки воно спрямоване на охорону найбільш значущих соціальних благ, таких як життя, здоров'я, власність, громадська безпека та національна безпека. На відміну від інших галузей права, де реакція на протиправні дії має переважно відновлювальний або регулятивний характер, кримінальна відповідальність завжди пов'язана з найбільш суворими санкціями. Тому надзвичайно важливо визначити, які саме діяння повинні підпадати під сферу кримінального права. Відповідь на це питання дає категорія суспільної небезпечності, яка виступає ключовою та змістовною ознакою кримінального правопорушення і без якої будь-яке діяння не може бути визнане кримінально караним.

Суспільна небезпечність розуміється як здатність діяння завдати шкоди суспільним відносинам, що перебувають під охороною кримінального закону. Така шкода може бути як реальною, так і потенційною, тобто виявлятися у створенні загрози посягання на важливі соціальні цінності. Особливість суспільної небезпечності полягає в тому, що вона не завжди прямо закріплена у тексті кримінального закону, проте її зміст чітко випливає з формулювання статті 11 Кримінального кодексу України, де вказано, що кримінальним правопорушенням визнається суспільно небезпечне винне діяння, передбачене законом [1]. Отже, суспільна небезпечність має одночасно нормативний та оціночний характер: вона є юридично обов'язковою ознакою правопорушення, але її конкретний рівень визначається у кожному випадку окремо.

Сутність суспільної небезпечності полягає в тому, що не кожне правопорушення є кримінальним. Взаємодія між різними видами юридичної відповідальності – кримінальною, адміністративною, дисциплінарною чи цивільно-правовою – вибудовується на шкалі суспільної шкідливості діянь. Якщо поведінка не становить істотної шкоди, вона повинна регулюватися більш м'якими правовими засобами. Саме тому суспільна небезпечність визначає межу кримінальної протиправності. Якщо ця ознака відсутня або є мінімальною, діяння визнається малозначним і не тягне кримінальної відповідальності, навіть якщо формально відповідає диспозиції статті закону [2, с. 342].

Ступінь суспільної небезпечності залежить від низки факторів, що відображають як об'єктивні, так і суб'єктивні властивості діяння. До них належать важливість об'єкта посягання, спосіб і обставини вчинення, форма вини, характер і розмір завданої або можливої шкоди, а також особа правопорушника та його мотиви. Наприклад, посягання на життя завжди характеризується значно вищим рівнем суспільної небезпечності, ніж посягання на майнові інтереси, що зумовлює різний рівень кримінальної відповідальності. Водночас однакове за формою діяння може мати різний ступінь небезпечності залежно від обставин його вчинення: наприклад, повторність, рецидив, вчинення у період воєнного стану або з використанням довіри потерпілого посилюють суспільну небезпечність та кваліфікують діяння як більш тяжке [3, с. 401].

Суспільна небезпечність має важливе значення і на стадії призначення покарання. Саме з урахуванням ступеня небезпечності суд визначає вид та розмір покарання, його індивідуалізує відповідно до особи правопорушника. Таким чином, суспільна небезпечність не лише визначає підставу кримінальної відповідальності, але й впливає на характер державної реакції на правопорушення. Це забезпечує принцип справедливості, закріплений у кримінальному праві, адже покарання повинно відповідати тяжкості діяння.

Особливого значення оцінка суспільної небезпечності набуває в умовах воєнного стану. Діяння, які в мирний час могли б розглядатися як правопорушення середньої тяжкості, у період збройної агресії можуть становити значно більшу загрозу для суспільства і держави. Це знаходить своє відображення у посиленні кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки, військові злочини, колаборайну діяльність тощо. Таким чином, суспільно-політичні умови також впливають на правову оцінку небезпечності діяння.

Разом із тим, оцінність поняття суспільної небезпечності створює певні труднощі в правозастосуванні. У різних органів досудового розслідування та судів інколи можуть виникати розбіжності в оцінці тяжкості діяння, що потребує уніфікації підходів. Науковці вказують на доцільність нормативного уточнення критеріїв суспільної небезпечності або прийняття офіційних методичних рекомендацій, які б забезпечили однаковість практики [4, с. 131]. Така конкретизація сприятиме підвищенню передбачуваності кримінального права і відновленню довіри суспільства до правосуддя.

Таким чином, суспільна небезпечність є не лише ознакою кримінального правопорушення, але й фундаментальним критерієм, який визначає зміст і призначення кримінальної відповідальності. Вона забезпечує розмежування кримінальних правопорушень і менш небезпечних діянь, впливає на кваліфікацію поведінки та міру покарання, а також дозволяє адаптувати правове реагування до суспільних умов. Подальший розвиток кримінального законодавства має бути

спрямований на удосконалення механізмів оцінки суспільної небезпечності для забезпечення єдності та обґрунтованості правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 липня 2025 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 11.11.2025).

2. Берзін П. С. Кримінальне право. Науково-експертні висновки. Видання третє, виправлене та доповнене. Київ: Наук. вид. Алерта. 2025. 848 с.

3. Лахова О.В. Особливості визначення суспільної небезпечності злочину. Електронне наукове фахове видання “Юридичний науковий електронний журнал”. 2020. № 4. С. 400-402.

4. Панов М. І., Харитонов С. О. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття “кримінальне правопорушення”. Проблеми законності. 2020. Випуск 150. С. 124-140.

Андрієвський О. О.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Принцип верховенства права є наріжною філософсько-правовою доктриною та конституційною імперативою, що визначає сутність української держави як правової. Згідно з Конституцією України, зокрема статтею 8, в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Це конституційне положення є відправною точкою для формування всіх галузей права, і в кримінальному праві воно набуває особливого, критичного значення. Верховенство права в цій сфері є найважливішою гарантією проти необмеженої державної влади та інструментом захисту прав і свобод людини в умовах кримінальної репресії. Воно вимагає, щоб обмеження конституційних прав і свобод (наприклад, свободи чи власності), яке відбувається внаслідок кримінального переслідування, здійснювалося не просто на підставі закону, а на підставі правового закону, концепція якого є основою самого принципу верховенства права. Такий закон має відповідати вимогам людської гідності, справедливості, розумності та пропорційності, що відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у Загальній декларації прав людини [3]. Зміст верховенства права у кримінально-правовій площині є комплексним і включає такі ключові елементи: правова визначеність (якість закону), правова рівність усіх перед законом (що закріплено також у статті 24 КУ [1]), пропорційність державного втручання та ефективні гарантії захисту особи.

Фундаментальні принципи, на яких базується Кримінальний кодекс України (КК України) [2], є прямим та необхідним втіленням вимог верховенства права. По-перше, це принцип законності кримінальної відповідальності. У кримінальному праві цей принцип реалізується через імператив *nullum crimen, nulla poena sine lege* – немає злочину, немає покарання без закону, що закріплено у КК України. Це вимога, що кримінальна протиправність діяння та його караність визначаються виключно законом. Найважливішою складовою, що випливає з вимоги правової визначеності, є заборона застосування кримінального закону за аналогією [2]. Ця заборона є ключовою гарантією, що захищає особу від погіршення її правового становища шляхом розширювального тлумачення закону. По-друге, це принцип вини. Верховенство права вимагає, щоб особа могла бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за ті суспільно небезпечні наслідки, щодо яких встановлена її вина (у формі умислу або необережності), що є однією з загальних засад КК України [2]. Це є категоричною забороною об’єктивного ставлення, коли

покарання настає лише за сам факт заподіяння шкоди. Така заборона прямо корелює з конституційним принципом індивідуальної відповідальності, закріпленим у статті 61 КУ [1]. По-третє, це принципи справедливості, пропорційності та гуманізму. Згідно з верховенством права, покарання повинно бути мінімально необхідним та пропорційним тяжкості вчиненого злочину та особі винного. Справедливість вимагає індивідуалізації покарання. Ця вимога безпосередньо випливає з статті 28 КУ (заборона жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) [1] та відображена у загальних положеннях КК України щодо мети покарання. Принцип гуманізму при цьому виступає окремою засадою, що підкреслює пріоритет захисту людської гідності.

Верховенство права не лише встановлює вимоги до суті закону, але й надає особі ключові правові гарантії, закріплені у КК України. Однією з найбільш важливих гарантій є регулювання часу дії кримінального закону. Конституційно-правова доктрина вимагає, щоб закон, який пом’якшує або скасовує кримінальну відповідальність, мав зворотну дію у часі. Це правило, чітко закріплене у КК України [2], захищає особу від погіршення її правового становища внаслідок ретроактивних норм. Крім того, верховенство права формує систему обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Інститути необхідної оборони та крайньої необхідності, визначені у КК України [2], слугують юридичним визнанням права особи на активний захист своїх або суспільних інтересів. Чітке визначення меж цих обставин є ключовою гарантією, що обмежує необґрунтоване кримінальне переслідування. Це втілює принцип, що право має захищати того, хто діє в умовах захисту основоположних цінностей.

Вимоги верховенства права є критичними при формулюванні складів злочинів в Особливій частині КК України. Кожна диспозиція статті, що встановлює кримінальну відповідальність, має бути сформульована з високим ступенем точності та однозначності. Надмірна широта або використання оціночних, розмитих понять призводить до порушення правової визначеності та створює ризики для порушення конституційних прав громадян, зокрема статті 62 КУ (презумпція невинуватості) [1]. Також це корелює з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 7 – ніякого покарання без закону) [4]. Проблема правової визначеності є особливо гострою у випадках, коли кримінальний закон втручається у сферу конституційних свобод, наприклад, у питаннях кримінальної відповідальності, пов’язаної з реалізацією статті 34 КУ (свобода думки і слова) [1]. Тут КК України повинен бути максимально обережним, щоб не допустити необґрунтованого обмеження політичних чи соціальних прав. Будь-яка нечіткість у законі дозволяє правозастосовчим органам необмежену дискрецію (свободу розсуду), що є прямим порушенням верховенства права і загрозою для індивідуальної свободи. Таким чином, усе кримінально-правове регулювання має пройти «тест на конституційність», тобто відповідати принципам

рівності, пропорційності та правової визначеності, які випливають зі статті 8 КУ [1].

Отже, принцип верховенства права, який закріплений в Конституції України, є невід'ємною основою для всієї системи кримінального права. Він гарантує, що державна влада, застосовуючи найбільш суворий вид примусу – кримінальне покарання, діє лише в чітких, конституційно визначених межах. Реальність дотримання цього принципу забезпечується через засади законності, вини, пропорційності та справедливості покарання, які зафіксовані у КК України [2]. Подальше удосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики має бути спрямоване на підвищення його якості та правової визначеності з метою забезпечення максимального захисту прав людини від неправомірного кримінального переслідування. Тільки суворе слідування цим конституційним засадам гарантує легітимність кримінальної репресії та утверджує Україну як справжню правову державу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

3. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) : Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Голос України*. 2001. № 3.

Бережна Д. Є.,
здобувачка вищої освіти інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ШТРАФ ЯК ДОДАТКОВИЙ ВИД ПОКАРАННЯ

У сучасній кримінально-правовій системі України штраф є одним із найпоширеніших та найгнучкіших видів покарання. Пояснення цьому є те, що його застосування дає змогу державі реагувати на кримінальні правопорушення без необхідності ізоляції особи від суспільства. Поряд із цим, все більшого значення набуває штраф як додатковий вид покарання, який покликаний посилити ефективність основного виду покарання, забезпечити відновлення соціальної справедливості та досягнення мети кари.

У контексті сучасної тенденції до гуманізації кримінального законодавства України, зокрема після ухвалення Законів України № 4033-IX від 29 жовтня 2024 р. та № 4074-IX від 20 листопада 2024 р., питання правової природи та практичного застосування штрафу як додаткового покарання набуло особливої актуальності. Зміни законодавства спрямовані на розширення судового розсуду, удосконалення механізму індивідуалізації покарання та підвищення ефективності кримінально-правового впливу.

Згідно зі статтею 53 Кримінального кодексу України, штраф визначається як грошове стягнення, що накладається судом у межах, установлених законом [1]. Водночас у частині 3 ст. 53 ККУ передбачено, що він може виступати як основним, так і додатковим видом покарання. Тобто поряд із основним покаранням, якщо це прямо передбачено санкцією відповідної статті. У випадку призначення штрафу як додаткового покарання він не замінює основного, а посилює його, підсилюючи каральний, виховний і превентивний ефект.

В ролі додаткового покарання штраф виконує кілька функцій. По-перше, його присутність поряд із основним покаранням посилює каральний ефект – суд має можливість не лише ізолювати або обмежити свободу засудженого (наприклад, позбавлення волі), але й накласти матеріальне стягнення. Це сприяє реалізації превентивної функції покарання: винний усвідомлює, що крім «в’язниці» або іншого покарання у нього є додаткові фінансові наслідки.

По-друге, у випадках майнових злочинів (злочини проти власності, службові злочини тощо) штраф як додаткове покарання може мати відновлювальний чи компенсаторний характер – він створює ширшу фінансову відповідальність.

Застосування додаткового штрафу можливе лише у випадках, коли це прямо передбачено санкцією відповідної статті Особливої частини ККУ. Такий підхід забезпечує законність і визначеність кримінальної відповідальності, однак

водночас обмежує судову дискрецію [2]. Науковці, зокрема О. Козаченко, зазначають, що доцільним є розширення повноважень суду у частині можливості призначення додаткового штрафу за відсутності прямої вказівки у санкції, якщо це відповідає меті покарання [3, с. 10-11].

Серед новел чинного законодавства особливу увагу привертає можливість поєднання штрафу з випробуванням. Згідно із Законом № 4033-IX, суд може призначити штраф навіть тоді, коли особу звільнено від відбування основного покарання з випробуванням. Це розширює інструменти індивідуалізації покарання, дає суду більше свободи у встановленні карального впливу. Проте така практика викликає наукові запитання: чи не суперечить вона призначенню випробування як методу ресоціалізації, коли засудженого не ізолюють, а надають шанс під контролем? Навіть у сучасних оглядах підкреслюється, що питання доцільності та справедливості поєднання випробування і фінансового навантаження лишаються відкритими.

На практиці додатковий штраф найчастіше застосовується у справах про корупційні, службові та майнові злочини, де він виконує не лише каральну, а й компенсаторну функцію. Матеріальне стягнення дозволяє частково відновити порушену справедливість і водночас справляє на винного превентивний вплив.

Однією з ключових проблем у застосуванні додаткового штрафу є визначення його розміру. При визначенні розміру штрафу як додаткового покарання суд повинен враховувати майновий стан засудженого, ступінь його винної поведінки, характер і тяжкість злочину, умови, в яких було вчинено злочин, та інші обставини (наприклад, наявність утриманців), але на практиці цей критерій часто залишається формальним. Для забезпечення справедливості було б доцільно впровадити єдину методику оцінки платоспроможності особи, подібну до «денно-грошової системи» (day-fine system), що успішно функціонує у країнах ЄС [4].

Крім того, актуальним є питання виконання вироків про стягнення штрафу. Непоодинокими є випадки ухилення засуджених від сплати, що свідчить про недосконалість контролю за виконанням рішень суду [5]. Як можливий вихід пропонується запровадити систему альтернативних санкцій, наприклад, відпрацювання певної кількості годин громадських робіт замість несплаченого штрафу, що відповідало б європейським стандартам правосуддя.

Ще однією проблемою є відсутність законодавчих орієнтирів щодо поєднання штрафу з іншими додатковими покараннями. У ряді випадків суди одночасно призначають штраф і позбавлення права обіймати певні посади без належного обґрунтування доцільності такого поєднання. Для усунення цієї прогалини необхідно виробити єдині підходи до визначення співвідношення між різними видами додаткових покарань.

Отже, штраф як додатковий вид покарання є важливим інструментом забезпечення справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності.

Його ефективність полягає у можливості поєднання з іншими видами покарання, що підсилює їх каральний і виховний потенціал. Водночас сучасна практика його застосування виявляє низку проблем – від нечітких критеріїв визначення розміру штрафу до складнощів з його виконанням.

Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на уніфікацію судової практики, розроблення методики оцінки майнового стану засудженого, удосконалення контролю за сплатою штрафів та розширення можливостей застосування альтернативних форм відбуття цього покарання.

Штраф як додатковий вид покарання має значний потенціал для подальшого розвитку в системі кримінального права України, оскільки поєднує принципи гуманізму, справедливості та економічної доцільності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради, 2001, № 25-26, ст.131 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29.10.2024 р. № 4033-IX. Відомості Верховної Ради, 2025, № 10, ст.34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#Text

3. Пробаційний нагляд та система додаткових покарань у кримінальному праві України: Новітні кримінально-правові дослідження—2024 Козаченко О. П. С. 5-17. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e35281e8-bfc1-410a-a63b-e5be5e8a5015/content

4. Amendments to the Criminal Code of Ukraine and related laws: Overview of criminal law changes: Golaw, 2023. URL: https://golaw.ua/insights/publication/osnovni-zmini-do-kk-ukrayini-j-kpk-ukrayini-lyutij-zhovten-2023-roku/

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України: Закон України від 20.11.2024 р № 4074-IX. Відомості Верховної Ради, 2025, № 18, ст.49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#Text

Бєлякова А. В.,
аспірантка за спеціальністю 081 Право
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Вирішення будь-якої наукової проблеми починається з визначення основних понять, якими буде оперувати дослідник та постановки базових питань, що будуть осмислені в ході наукового дослідження. Рушієм постійного розвитку науки в цілому та кримінології зокрема є різноманіття поглядів вчених. Аналіз різних теорій, думок та аргументів науковців щодо визначення кримінально-правової протидії злочинності сприяє всебічному дослідженню питання протидії злочинності та основою подальших наукових розвідок у даному напрямі. До сьогодні в юридичній науці дискусійним залишається питання співвідношення таких термінів, як «запобігання злочинності», «профілактика злочинності», «попередження злочинності», «припинення злочинності» та «боротьба зі злочинністю» [1, с. 81]. Вживання даних термінів як синонімів без розмежування понять у наукових дослідженнях неминуче приведе до термінологічної плутанини й неправильного розуміння сутності досліджуваних питань. Тому визначення таких понять і їх співвідношення між собою має передувати будь-якому кримінологічному дослідженню.

О. М. Бандурка та О. М. Ливинов, досліджуючи систему протидії злочинності, виявили істотне протиріччя з приводу співвідношення понять, що відображають різні види і форми кримінологічного впливу, зокрема термінів «запобігання» і «протидія». Вчені зазначають, що спільним недоліком всього спектра понятійного апарату протидії злочинності є те, що наявні терміни не завжди повно й об’єктивно відображають всю різноманітність соціальної практики кримінологічного впливу на злочинність (протистояння або протиборства з нею) [2, с. 172]. Разом з тим, вказують, що для відображення всієї сукупності діяльності держави, суспільства та громадян щодо недопущення злочинних посягань варто використовувати термін «протидія злочинності». Таким чином «протидію злочинності» пропонується розглядати у вигляді системи, що включає в себе заходи профілактики та заходи запобігання як окремим злочинам, так і злочинності в цілому. Влучним є твердження про те, що злочин це завжди процес, який розвивається у часі. То ж основна відмінність «профілактики», «запобігання» і «припинення» злочинності полягає у часовій дистанції між їх реалізацією і фактом вчинення злочину, а також у ступені їх інтенсивності та динамічності застосування [2, с. 175]. З цього випливає, що «запобігання» входить у поняття «протидія» як її другий етап.

Також поняття «протидія» зустрічається і у законотворчій діяльності. Так, у проекті закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» запропонованому В. М. Литвином вживається термін «протидія злочинності». Протидію злочинності визначають як діяльність суб'єктів реалізації державної політики з протидії злочинності, спрямованої на запобігання виникненню умов, що сприяють учиненню злочинів, їх припинення, виявлення, розкриття та розслідування, забезпечення об'єктивного розгляду в судах. [3, с. 611]. У запропонованому понятті «запобігання» і «припинення» виступають як етапи «протидії злочинності».

Поняття «запобігання злочинності» А. П. Закалюк визначав основним серед суміжних термінів, як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливості усунення їхньої дії [4, с. 324].

Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності розглядає також А. М. Корягіна. Вчена акцентує увагу на тому, що «запобігання злочинності» виступає основним видом «боротьби зі злочинністю», що здійснюється уповноваженими на це суб'єктами і головною метою якого є безпосередньо зниження рівня злочинності [5, с. 192]. Також у юридичній літературі подається певна ієрархія понять, де першим вживається «запобігання», далі «профілактика», «відвернення» і останнє «припинення» [1, с. 83; 3, с. 305]. Понятійна різниця розкриває різні напрями, спрямованість та функціональні ролі, зміст й форми супротиву злочинності.

Термінологію «запобігання злочинності» також використовує Д. Л. Вітюк. У своєму дисертаційному дослідженні вчена запропонувала визначення механізму запобігання злочинності як процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням і здійснюються на різних кримінологічних рівнях спеціально уповноваженими державними органами і громадськістю [6, с. 366].

Натомість поняття «протидія злочинності» у наукових роботах і дисертаційних дослідженнях використовується часто без порівняння із терміном «запобігання», а використовується замість терміну «боротьба зі злочинністю». Так І. В. Козич у своїй дисертації вказує, що термін «протидія» відображає весь комплекс заходів впливу на злочинність, включаючи економічні, організаційні та правові чинники, вплив на соціальні передумови, причини та умови, правоохоронну діяльність з виявлення та розслідування злочинів, притягнення винних до відповідальності тощо [7, с. 23]. Вченим пропонується вживати термін «протидія» на противагу «боротьбі» чи «контролю» над злочинністю.

Загальноприйнятою є думка щодо того, що визначення термінології запобігання злочинності являє собою багаторівневу ієрархічну систему. Р. О. Бундз зазначає, що кожен рівень побудови такої системи визначається власним набором елементів [8, с. 422]. Елементи системи можна простежити, якщо розглядати запобігання злочинності в тих аспектах, у яких відображаються побічні суспільні процеси і відповідні форми кримінологічного впливу з характерними для них методами

Отже, проаналізувавши використання термінів «протидія» та «запобігання» злочинності як найбільш загальновживаних у наукових дослідженнях, можна зробити висновок про те, що ці два терміни вживаються паралельно. Поняття «протидія» належить відносити до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні супротиву, але воно не розкриває саме функціональної ролі, напрямів змістовної сутності різних форм супротиву злочинності. Натомість вживання терміну «запобігання злочинності» варто розглядати як перспективний напрям протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Орлов Ю. Ю. Форми запобігання злочинності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2008. № 3. С. 3–12.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2015. № 2 С. 168-177.
3. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / упоряд. : С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, с. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів : Десна, 2015. 658 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Корягіна А. М. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 11. С. 191-196.
6. Вітюк Д. Л. Кримінологічні засади впровадження міжнародних механізмів запобігання злочинності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2023. 449 с.
7. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 214 с.
8. Бундз Р. О. Кримінально-правова термінологія щодо запобігання злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 441-442.

Гребенюк Д. О.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Правове регулювання застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану в Україні, визначене Кримінально процесуальним кодексом України (далі-КПК України), створює спеціальний процесуальний режим, що має забезпечити безперервність кримінального провадження та ефективну протидію злочинності (Стаття 615 КПК України) за умов, коли традиційні судові гарантії та процедури можуть бути порушені [1]. Ключова проблема полягає у забезпеченні балансу між винятковими, спрощеними процедурами обрання запобіжних заходів, передбаченими законодавцем, та конституційними гарантіями прав людини на свободу та особисту недоторканність (Стаття 29 Конституції України), які, згідно з Основним Законом, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану [2,5].

Проблемні аспекти застосування запобіжних заходів зосереджені насамперед навколо особливостей обрання та продовження тримання під вартою. Закон дозволяє виняткову процедуру обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою керівником органу прокуратури без участі слідчого судді (у випадках неможливості його участі, частина 6 статті 615 КПК України) [1]. Хоча це спрямовано на оперативність, така норма створює ризик порушення права на судовий контроль, оскільки відтерміновує судову перевірку законності затримання та обрання запобіжного заходу до моменту появи такої можливості. Також проблеми виникають при продовженні строків тримання під вартою та досудового розслідування, особливо коли фізично відсутні матеріали кримінального провадження або неможливо встановити зв'язок із судовими установами чи органами виконання покарань, що робить скрутним дотримання вимог частин 1, 3 статті 197 КПК щодо обчислення строків [3].

Шляхи вирішення цих проблем, відповідно до законодавчих принципів, лежать у площині суворого дотримання принципу юридичної визначеності та мінімально необхідного втручання у права особи. Це вимагає від органів прокуратури та суду вичерпного обґрунтування неможливості застосування менш суворих запобіжних заходів, передбачених КПК (особисте зобов'язання, застава, домашній арешт), а також негайного відновлення судового контролю після усунення об'єктивних перешкод. Крім того, законодавець передбачив особливості щодо зміни запобіжних заходів (статті 616 КПК) з метою проходження особою військової служби за призовом під час мобілізації, що є спеціальним механізмом

для забезпечення оборонних потреб держави, але вимагає чіткого дотримання підстав та умов його застосування [4,5].

Отже, застосування запобіжних заходів в Україні в умовах воєнного стану створює унікальний правовий конфлікт між вимогою держави щодо забезпечення оперативної безпеки та боротьби зі злочинністю і конституційною необхідністю непорушного дотримання прав людини на свободу та особисту недоторканність. Законодавство, відповідаючи на виклики війни, запровадило спеціальні, спрощені процедури, які дозволяють у виняткових випадках, коли судовий контроль неможливий, обирати тримання під вартою керівником прокуратури. Це забезпечує безперервність кримінального провадження та здатність правоохоронних органів діяти в умовах, коли суди припинили роботу, але водночас тимчасово відтерміновує судовий контроль, створюючи ризик порушення фундаментальних гарантій особи.

Головна проблема полягає у нестабільності процесуальних умов: фізична відсутність матеріалів справи, неможливість доступу до реєстрів чи відсутність зв'язку з установами виконання покарань ускладнюють дотримання строків застосування та продовження запобіжних заходів, що є прямою вимогою закону. Крім того, правові механізми скасування запобіжного заходу для мобілізації створюють важливий, але складний для реалізації інструмент, що вимагає чіткої оцінки ризиків та дотримання процедури.

Таким чином, шлях до вдосконалення полягає у забезпеченні верховенства судового контролю як тільки з'являється фізична чи технічна можливість, а також у суворому дотриманні принципу пропорційності: органи прокуратури та суди повинні максимально обґрунтовувати необхідність застосування найсуворішого заходу, доводячи, що менш суворі заходи не можуть забезпечити належної процесуальної поведінки особи. Це єдиний спосіб примирити військову необхідність з конституційними стандартами.

Список використаних джерел:

1. Стаття 615. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану – Кримінальний процесуальний кодекс України | Protocol. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_615/ (дата звернення: 29.10.2025).

2. Стаття 29 – Конституція України. *Всі статті – Конституція України*. URL: https://constitution.in.ua/articles/29/ (дата звернення: 29.10.2025).

3. Стаття 197. Строк дії ухвали про тримання під вартою, продовження строку тримання під вартою – Кримінальний процесуальний кодекс України | Protocol. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_197/ (дата звернення: 29.10.2025).

4. Стаття 616. Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб

рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав – Кримінальний процесуальний кодекс України | Protocol. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_616/ (дата звернення: 29.10.2025).

5. Іваненко О. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Право та сучасне суспільство»*. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 1289–1295. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6381/13417-1?inline=1 (дата звернення: 29.10.2025).

Жилко С. В.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

РОЗМІР ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Застава є одним із ключових заходів забезпечення кримінального провадження, її правова природа чітко визначена Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК). Згідно зі статтею 182 КПК, застава полягає у внесенні коштів у національній грошовій одиниці на спеціальний державний рахунок, визначений Кабінетом Міністрів України [1]. Основна мета цього заходу полягає у забезпеченні виконання підозрюваним або обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків.

Правова система України розглядає заставу не лише як самостійний запобіжний захід, але й як альтернативу триманню під вартою. Ця можливість є критично важливою для реалізації прав людини та забезпечення справедливості процесу [2]. Винятки, коли застава не визначається, прямо передбачені частиною 4 статті 183 КПК [1].

Законодавець чітко регламентує діапазони, в межах яких слідчий суддя або суд має встановлювати розмір застави. Ці межі визначені частиною 5 статті 182 КПК України, а саме: щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні нетяжкого злочину, – від одного до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від двадцяти до вісімдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1].

Законодавчі діапазони встановлюють мінімальні та максимальні межі. Ці стандартні діапазони демонструють намір законодавця встановити фінансові обмеження, які гарантують, що застава не буде непомірним тягарем для більшості громадян, водночас забезпечуючи стримуючий фактор.

Українське законодавство, усвідомлюючи недостатність стандартних меж для окремих справ, передбачає можливість перевищення встановлених максимумів, але лише у «виключних випадках». Саме ця норма активно використовується судами, особливо у справах про тяжкі корупційні та деякі інші злочини, для встановлення застав у десятки та сотні мільйонів гривень. Аналіз судової практики свідчить про те, що для кримінальних проваджень, в яких запобіжні заходи

обирають слідчі судді Вищого антикорупційного суду (ВАКС), вихід за межі 300 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб став скоріше правилом, ніж винятком. Резонансними справами, які стосуються даного питання, є справи щодо:

- політика Романа Насірова *(сплатив заставу у розмірі 40 000 000 грн)* – ухвала Вищого антикорупційного суду України від 02.09.2025 року у справі № 761/40713/17 [3];
- екс-голови Касаційного господарського суду Богдана Львова *(застава в розмірі 100 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що становило 302 800 000 гривень)* – ухвала Вищого антикорупційного суду України від 01.08.2025 року у справі № 991/7817/25 [4];
- екс-голови НАК «Нафтогаз України» Андрія Коболєва *(застава у розмірі 85 413 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що становило 229 248 492 гривні)* – ухвала Вищого антикорупційного суду від 07.10.2025 року у справі № 991/10459/23 [5].

Практика ЄСПЛ має вирішальне значення для оцінки пропорційності розміру застави в Україні, оскільки гарантії статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вимагають від національних судів забезпечення того, щоб застава не перетворювалася на приховане позбавлення волі [6].

Рішення Європейського суду з прав людини від 13.04. 2022 року у справі «Істоміна проти України» (Заява № 23312/15) [7] стало показовим для української правової системи, оскільки ЄСПЛ у ньому чітко встановив порушення статті 5 Конвенції. У цій справі національні суди призначили заставу у розмірі понад 12 мільйонів гривень, що в 125 разів перевищувало максимальний поріг, передбачений КПК на той час.

ЄСПЛ підкреслив, що національні суди допустили системну помилку: вони зосередилися виключно на сумі ймовірних збитків, які були великими, але повністю проігнорували платоспроможність заявниці та її сімейний стан. Європейський суд прямо вказав, що прив’язка суми лише до розміру шкоди є хибною, оскільки це перетворює заставу на інструмент, не пов’язаний із її процесуальною метою– забезпеченням явки. Це рішення стало прямим застереженням Україні щодо необхідності перегляду практики призначення надмірних застав [8].

Судді ВАКС обґрунтовують відступ від стандартних меж необхідністю забезпечити дієвість провадження, оскільки для підозрюваних у корупції з великими статками (отриманими часто ймовірно незаконним шляхом) «стандартна» максимальна сума (менше 1 млн грн) не є ефективним стримуючим фактором.

Обґрунтованість практики ВАКС щодо встановлення значних сум застави була частково підтверджена Європейським судом з прав людини у рішенні від 10.10.2024 у справі «Альперін проти України», заява № 41028/20 [9]. У цьому рішенні ЄСПЛ високо оцінив роботу антикорупційного суду, дійшовши висновку,

що Апеляційна палата ВАКС не порушила пункт 3 статті 5 Конвенції при визначенні розміру застави, яка спочатку була сплачена в сумі понад 70 мільйонів гривень, а згодом збільшена на понад 40 мільйонів гривень.

Це рішення створило важливий прецедент: висока застава є пропорційною, якщо вона встановлена спеціалізованим судом у справі про корупцію і, найважливіше, якщо вона була сплачена, доводячи її посильність для даної особи. Успіх ВАКС у цьому випадку полягав у зміщенні фокусу з абсолютного розміру (як це було у справі Істоміна) на відносну платоспроможність та ефективність стримуючого фактора. Якщо особа спроможна сплатити суму в десятки мільйонів гривень, ця сума, хоча й перевищує законодавчі межі, не є «завідомо непомірною» саме для неї. Це умовна легітимізація «мега-застав» як необхідного інструменту для забезпечення належного провадження у справах «високобюджетної корупції».

Аналіз законодавства та актуальної судової практики України щодо розміру застави свідчить про значні зусилля щодо адаптації національного кримінального процесу до міжнародних стандартів, водночас виявляючи низку системних проблем.

- Проблема непропорційності,
- Неадекватність стандартних законодавчих меж,
- Недостатня чіткість визначення «виняткових випадків».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1783

2. Визначення розміру застави для підозрюваних у практиці Вищого антикорупційного суду – Апеляційна палата. *Апеляційна палата*. URL: https://ap.vaks.gov.ua/articles/vyznachennia-rozmiru-zastavy-dlia-pidozriuvanykh-u-praktytsi-vyshchoho-antykoruptsiynoho-sudu/

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130919965

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129239084

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130539862

6. Давиденко С. В. Про критерії визначення розміру застави у практиці європейського суду з прав людини. *DSpace at NLU: Home*. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19593/1/Davydenko_A81-84.pdf

7. Справа «Істоміна проти України» (Заява № 23312/15). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h11#Text Застава – це не покарання: які підходи ЄСПЛ мають ураховувати українські суди. *НААУ*. URL: https://unba.org.ua/publications/10196-zastava-ce-ne-pokarannya-yaki-pidhodi-espl-mayut-urahovuvati-ukrains-ki-sudi.html

8. HUDOC – European Court of Human Rights. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-236195"]%7D.

Задворний Б. А.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації та тимчасова окупація значних територій України поставили перед національною правовою системою безпрецедентні виклики. Однією з відповідей на них стало оперативне доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Ця норма мала на меті криміналізувати широкий спектр співпраці з окупаційною владою. Однак, попри нагальну потребу в цьому інструменті, активне формування судової практики (тисячі відкритих проваджень та сотні вироків) виявило низку системних проблем, пов'язаних із кваліфікацією дій та розмежуванням цього складу злочину від суміжних.

Ключова складність полягає у відсутності чітких доктринальних та законодавчих критеріїв для розмежування колабораціонізму (ст. 111-1 КК), державної зради (ст. 111 КК) та пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК). Всі три норми були або оновлені, або введені в дію в один і той самий період (березень 2022 р.), що створило ситуацію значного перетину їх диспозицій. Це призводить до так званої «конкуренції норм», коли одне й те саме діяння особи de facto підпадає під ознаки двох або навіть трьох статей КК. Така ситуація створює не лише теоретичні дискусії, але й практичні труднощі для органів досудового розслідування та судів, що потенційно може призводити до помилок у кваліфікації та порушення принципу правової визначеності (nulla poena sine lege certa).

Метою даної наукової роботи є аналіз практичних проблем кваліфікації колабораційної діяльності, зокрема, через призму конкуренції кримінально-правових норм. Дане дослідження свідомо фокусується на аналізі підходів судів до кваліфікації за ідеальною сукупністю злочинів, оскільки саме цей аспект є найбільш показовим для ілюстрації поточної правозастосовчої проблеми та її наслідків для фундаментальних принципів кримінального права.

Теоретична база для розмежування вказаних складів злочинів є вкрай неоднозначною. В науковій спільноті точиться дискусія, чи є колабораціонізм лише специфічною формою державної зради, чи абсолютно самостійним складом злочину [1]. З іншого боку, є обґрунтовані позиції щодо розмежування цих складів, наприклад, за ознаками суб'єкта: якщо для державної зради (ст. 111 КК) обов'язковою ознакою є громадянство України, то ст. 111-1 КК такої вимоги формально не містить, що, втім, не вирішує проблеми, коли суб'єктом є саме

громадянин України [2]. Навіть на рівні вищих судових інстанцій визнається необхідність пошуку чітких критеріїв такого розмежування, що свідчить про системність проблеми [3].

На мою думку, головна теоретична проблема полягає у відсутності чіткої ієрархії цих норм. Законодавець не визначив, яка з них є загальною, а яка – спеціальною. Наприклад, чи є «пособництво» (ст. 111-2) загальною нормою по відношенню до «провадження господарської діяльності» (ч. 4 ст. 111-1)? Або чи є «добровільне зайняття посади» (ч. 5 ст. 111-1) спеціальною нормою, що виключає застосування загальної норми про «держзраду» (ст. 111)? Відповіді на ці питання немає, що і призводить до хаосу в кваліфікації.

Найбільш яскраво ця теоретична проблема демонструється у практиці. Показовим прикладом є Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23 [4]. У цій справі особу було засуджено за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 110 КК (посягання на територіальну цілісність), ч. 5 ст. 111-1 КК (добровільне зайняття посади в окупаційних органах) та ч. 1 ст. 111-2 КК (пособництво державі-агресору).

Аналіз цього рішення свідчить про ключову проблему, яка є значно складнішою за просту конкуренцію загальної та спеціальної норми. Слушно зауважити, і ч. 5 ст. 111-1 КК (зайняття посади), і ч. 1 ст. 111-2 КК (пособництво) самі по собі є двома спеціальними нормами. Таким чином, у справі № 569/1908/23 ми спостерігаємо класичний приклад «конкуренції спеціальних норм», які одночасно інкримінуються особі за одне й те саме діяння.

Це ставить перед правозастосуванням фундаментальне питання: чи є така кваліфікація правильною ідеальною сукупністю, чи тут має місце порушення правил кваліфікації. Наукове формулювання проблеми полягає в тому, що при конкуренції двох спеціальних норм, які описують різні аспекти одного діяння, суди мали б застосовувати ту норму, яка найбільш повно (специфічно) охоплює вчинене. Натомість, Касаційний суд легітимізував підхід застосування обох спеціальних норм одночасно (разом зі ст. 110 КК), що неминуче призводить до ризику порушення фундаментального принципу non bis in idem (не бути двічі покараним за одне й те саме), адже по суті особу карають тричі за єдиний злочинний епізод – факт її роботи на окупантів.

Власний аналіз цієї тенденції свідчить, що такий підхід є небезпечним. Він ігнорує базові принципи кваліфікації злочинів та, по суті, спрямований не на встановлення справедливості, а на максималізацію покарання. Це створює атмосферу правової невизначеності, про що неодноразово застерігали правозахисні організації, аналізуючи перші вироки за ст. 111-1 КК [5]. Ця непослідовність судової практики, коли в одних випадках застосовується «коктейль» [4], а в інших – ні, підтверджується й іншими рішеннями ККС. Наприклад, в численних інших

справах, де особи також добровільно займали посади в окупаційних адміністраціях (тобто, де фактичні обставини схожі), суди обмежуються застосуванням лише однієї спеціальної норми, наприклад ч. 2 ст. 111-1 КК [6] або ч. 5 ст. 111-1 КК [7], і не застосовують такий «коктейль» з трьох статей, як у нашому основному прикладі.

Підсумовуючи, аналіз доктрини та, головне, знакових рішень судової практики (тобто джерел 4, 6, 7) виявив фундаментальну проблему у кваліфікації колабораційної діяльності, яка полягає у складній та неврегульованій конкуренції норм ст. 110, 111, 111-1 та 111-2 КК України. Приклад справи № 569/1908/23 доводить, що суди схильні застосовувати конструкцію сукупності злочинів, що створює ризики для основних принципів кримінального права, зокрема non bis in idem.

Для забезпечення єдності судової практики та дотримання принципу правової визначеності, вбачається доцільним розглянути на рівні фахової дискусії та, в подальшому, на рівні Пленуму Верховного Суду питання про надання роз'яснень щодо правил кваліфікації та розмежування вказаних складів злочинів. Необхідно чітко визначити, яка норма є загальною, а яка спеціальною чи є ст. 111-1 спеціальною нормою по відношенню до ст. 111 та ст. 111-2; та в яких випадках ідеальна сукупність є допустимою, а в яких має місце поглинання складів.

Список використаних джерел:

1. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/29.pdf (дата звернення: 09.11.2025).

2. Газдайко-Васильців І. В. Ознаки суб'єкта як підстава розмежування деяких злочинів проти основ національної безпеки України (за складами, передбаченими ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325248 (дата звернення: 09.11.2025).

3. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень: огляд ВП ВС. *Верховний Суд*. 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/ (дата звернення: 09.11.2025).

4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119741340&red=1000031e9ba7a6efe12e3d5db066644d5fb1cf&d=5 (дата звернення: 09.11.2025).

5. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності : аналітичний звіт / Центр прав людини ZMINA. Київ, 2022. 24 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf (дата звернення: 09.11.2025).

6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 лютого 2024 року у справі № 183/1441/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070 (дата звернення: 09.11.2025).

7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 638/5446/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117590210 (дата звернення: 09.11.2025).

Івасик У. Б.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Кримінально-правова кваліфікація є однією з ключових складових процесу здійснення правосуддя і застосування кримінального законодавства, будучи початковою стадією цих процедур. Вона має фундаментальне значення для всього провадження, оскільки передбачає застосування диспозицій та гіпотез норм кримінального закону, тим самим застосовує їх на практиці. До ознак офіційної кримінально-правової кваліфікації належить те, що її здійснювати можуть лише певні уповноважені суб'єкти – працівники, наділені відповідними повноваженнями та обов'язками, такі як слідчі й судді. Також важливою ознакою є обов'язкова наявність норми в кримінальному законодавстві, яка має повністю відповідати встановленому діянні. Доведення цієї відповідності проводиться в ході кваліфікації. Кримінально-правова кваліфікація є послідовним інтелектуальним і логічним процесом, результат якого фіксується у відповідних процесуальних документах. Ще однією важливою характеристикою є можливість змін у кваліфікації протягом розслідування. Це є свідченням її динамічного характеру і впливає на подальші етапи розгляду справи[1,с. 5].

Термін "кваліфікація" можна розглядати у двох площинах, а саме, як діяльність суб'єктів, які займаються оцінюванням юридичного факту, співвідношенням ознак діяння, яке було вчинене, та ознак складу певного правопорушення, що вказаних у відповідних нормах права, що підлягають застосуванню, або уже як підсумок попередньо вказаної роботи та його закріплення у вигляді визначеного процесуального документа.

У Кримінальному кодексі України та Кримінальному процесуальному кодексі України відсутнє чітке визначення терміна "кримінально-правова кваліфікація", однак це поняття неодноразово згадується у науковій літературі. Загалом, ці вищі зазначені кодекси включають у себе основи такої кваліфікації, а саме юридичні ознаки кримінального правопорушення, які необхідно співвідносити з ознаками фактичного діяння. Поняття "кримінально-правова кваліфікація" вважається родовим і охоплює такі види, як кваліфікація кримінального правопорушення, кваліфікація діяння, яке не є кримінальним правопорушенням, та кваліфікація посткримінальної поведінки. Кваліфікація кримінального правопорушення означає правову оцінку вчиненого протиправного діяння, за якої встановлюється відповідність фактичних обставин до ознак конкретного складу кримінального правопорушення, визначених Кримінальним кодексом України.

Кваліфікація посткримінальної поведінки особи – це кримінально-правова оцінка поведінки особи,через співставлення її кримінально-правових ознак та ознак посткримінальної поведінки особи, передбаченими конкретною кримінально-правовою нормою, що містить в собі регламентацію такої поведінки [2, с. 12].

Склад кримінального правопорушення є основою для проведення процедури кваліфікації. Ознаки складу кримінального правопорушення в реальності можуть сильно відрізнятися одне від одного за різними критеріями, тому в них визначається основоположна, притаманна їм усім ознака. Тому склад кримінального правопорушення виражений у законодавстві це загальна модель конкретного правопорушення, яка вміщує в собі обов'язкові та факультативні ознаки. Склад кримінального правопорушення формується з чотирьох обов'язкових елементів це – об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення. Кожен елемент може мати свої обов'язкові та факультативні ознаки. Відсутність одного з обов'язкових ознак елементу виключає його існування, що означає відсутність складу злочину.

Суб'єктом кримінально-правової кваліфікації може бути особа, що має змогу здійснити складові частини кваліфікації. Маючи таке визначення, можна виділити поділ суб'єктів кримінально-правової кваліфікації за такими категоріями, як офіційність та неофіційність.

Офіційна кваліфікація, яка є легальною, передбачає здійснення уповноваженими особами, зокрема працівниками суду або органів досудового розслідування. Ця категорія кримінально-правової кваліфікації має юридичне підтвердження, оскільки її суб'єкти можуть створювати процесуальні документи. Важливо зазначити, що така кваліфікація спричиняє відповідні кримінально-правові наслідки.

Неофіційна кримінально-правова кваліфікація, навпаки, не має офіційного закріплення або значення у процесі розслідування. До цієї категорії відносяться кілька різновидів: доктринальна, процесуальна та побутова. Доктринальна кваліфікація являє собою думку авторів кримінально-наукової літератури і не має прямого відображення в нормативних актах. Процесуальна кваліфікація полягає в оцінці діяння учасниками кримінального провадження, як-от потерпілий, підозрюваний або захисник, але не державними службовцями з відповідними повноваженнями. Хоча цей вид кваліфікації неофіційний, він відіграє допоміжну роль у встановленні істинної кваліфікації. Учасники висувають свої версії подій, що сприяє змагальному процесу та потенційному виявленню нових деталей у розслідуванні. Побутова оцінка протиправного діяння – це суб'єктивна точка зору будь-якої особи, яка базується на її власних знаннях щодо юридичних норм, подій і наслідків кримінального правопорушення. Однак, не всі науковці згодні з наявністю неофіційної категорії кваліфікації, адже якщо обрати визначення кваліфікації як таке, що окрім співставлення ознак існуючого діяння із ознаками

правової норми, ще містить в собі завершення у вигляді закріплення в офіційних юридичних документах, то неофіційної кваліфікація не існує [2, с. 24].

Об’єкти кримінально-правової кваліфікації поділяються на три основні складові: кваліфікацію кримінального правопорушення, кваліфікацію діянь, що не є кримінальними правопорушеннями, та кваліфікацію посткримінальної поведінки. Кваліфікація кримінального правопорушення охоплює як злочини, так і кримінальні проступки, адже обидва є різновидами кримінальних правопорушень. Кваліфікація діянь, які не належать до кримінальних правопорушень, стосується дій, що через низький рівень суспільної небезпечності не визнаються кримінальними правопорушеннями. До них належать: малозначне діяння; дії, вчинені в умовах необхідної оборони; вчинення діяння особою, яка не є суб’єктом кримінального правопорушення; дії, скоєні під дією фізичного або психологічного примусом; діяння у стані крайньої необхідності тощо. Процес кваліфікації тут має ключове значення, адже деякі подібні випадки можуть бути помилково сприйняті як кримінальні правопорушення, що може призвести до порушення принципу справедливого правосуддя. Оцінка посткримінальної поведінки є особливим аспектом, оскільки аналізується не лише саме кримінальне правопорушення, але й дії особи після його вчинення. Посткримінальна поведінка починається після скоєння правопорушення, а закінчується після завершення кримінально-правових відносин, та може мати різний вплив на ступінь відповідальності правопорушника. Вона може бути як позитивна так і негативна, наприклад явка з повинною або скоєння повторного правопорушення. В свою чергу предметом кримінально-правової кваліфікації є правова підстава кримінально-правової кваліфікації, що виражається у складі кримінального правопорушення та його ознак [3, с. 115].

Список використаних джерел:

1. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. Київ: *Юрінком Інтер*, 2006. 704 с.

2. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації Харків : Право, 2018. 368 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13956/1/Lekcii_2018.pdf (дата звернення: 07.11..2025).

3. Житний О. О., Терещук С. С. Дискусійні питання кваліфікації посткримінальної поведінки . *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 28, 2019

Казанчук Д. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИПЛАТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ

Однією з визначальних ознак соціальної держави є забезпечення належного рівня матеріального добробуту громадян, зокрема шляхом своєчасної виплати заробітної плати, пенсій, стипендій чи інших законодавчо встановлених виплат. Конституція України гарантує ці права у статтях 43 і 46, де закріплено право кожного на працю, її оплату та соціальний захист [1]. Невиконання цих зобов'язань держави та суб'єктів господарювання створює передумови для кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 175 Кримінального кодексу України , яка охоплює умисну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат [2].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері реалізації конституційних соціально-економічних прав громадян, зокрема права на своєчасне отримання заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої виплати, гарантованої законом. Предметом правопорушення виступають грошові кошти, призначені для здійснення відповідних виплат громадянам, у тому числі: заробітна плата як винагорода за виконану роботу, стипендія як форма соціальної підтримки здобувачів освіти, пенсія як форма соціального забезпечення непрацездатних осіб, а також інші встановлені законом виплати, наприклад державна соціальна допомога або грошове утримання військовослужбовців [3, с. 212].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у безпідставній невиплаті зазначених коштів громадянам понад один місяць. Вона має формальний склад, оскільки правопорушення вважається закінченим із моменту спливу строку виплати, незалежно від наслідків. Безпідставною невиплатою визнається ситуація, коли наявні законні підстави та фінансова можливість для виплати, але службова особа свідомо ухиляється від виконання обов'язку. Дії кваліфікуються за статтею 175 КК лише за умови наявності реальної можливості здійснити виплати. Якщо затримка спричинена об'єктивними обставинами, такими як арешт рахунків, відсутність бюджетного фінансування чи дія воєнного стану, кримінальна відповідальність не настає через відсутність умислу.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом: службова особа усвідомлює обов'язок здійснити виплату, наявність коштів та безпідставно ухиляється від цього.

Суб'єктом кримінального правопорушення є спеціальна службова особа – керівник підприємства, установи, організації будь-якої форми власності, головний бухгалтер, керівник навчального закладу або інша особа, яка відповідає за здійснення виплат.

Кваліфікуючою ознакою є вчинення кримінального правопорушення внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплат. Наприклад, коли керівник підприємства спрямовує гроші, виділені на заробітну плату, на господарські витрати чи інші потреби, що підвищує рівень суспільної небезпеки такого діяння.

У практиці Верховного Суду підкреслено, що для доведення складу цього кримінального правопорушення необхідно встановити фактичну можливість здійснити виплату. У постанові від 20.05.2021 р. у справі № 761/23456/19 суд зазначив, що наявність коштів на рахунках підприємства та відсутність законних перешкод для здійснення виплати є ключовими критеріями умислу [4]. Водночас, якщо особа до моменту притягнення до кримінальної відповідальності повністю виплатила заборгованість і відшкодувала завдану шкоду, вона може бути звільнена від відповідальності, що відображає гуманістичні засади кримінального права [2].

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора свідчить, що за останні п'ять років спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 175 КК України. Так, у 2020 році було зареєстровано 448 кримінальних правопорушень, у 2021 році – 509, у 2022 році – 392, у 2023 році – 341, у 2024 році – 287. За 10 місяців 2025 року зареєстровано 198 кримінальних правопорушень. Така динаміка може пояснюватися посиленням контролю з боку держави, змінами економічної ситуації, а також впливом воєнного стану, який ускладнює діяльність багатьох підприємств і змінює характер правопорушень у соціально-трудовій сфері [6].

Особливої актуальності питання набуває в умовах воєнного стану. Як зауважує І. А. Коваленко, важливо чітко розмежовувати об'єктивну неможливість здійснення виплат у зв'язку з воєнними обставинами та умисне невиконання службових обов'язків, яке утворює склад кримінального правопорушення [5, с. 64]. З огляду на це, правозастосовна практика має ґрунтуватися на принципах справедливості, пропорційності та обґрунтованості.

Підсумовуючи, кримінально-правова характеристика невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат свідчить, що це кримінальне правопорушення має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки посягає на соціально-економічні засади держави. Особливість відповідальності за ст. 175 КК полягає у поєднанні трудових, освітніх і соціальних

прав у межах єдиної кримінально-правової норми. Подальший розвиток механізмів протидії таким правопорушенням має бути спрямований на посилення контролю за використанням коштів, удосконалення підходів до доведення умислу, впровадження електронних систем моніторингу соціальних виплат та підвищення відповідальності за систематичні порушення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 07.11.2025).
3. Кузьменко О. В. Кримінальна відповідальність за порушення прав працівників у сфері оплати праці. // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2022. – № 4. – С. 210–216.
4. Постанова Верховного Суду від 20.05.2021 р. у справі № 761/23456/19. – URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 11.11.2025).
5. Коваленко І. А. Особливості кримінальної відповідальності роботодавців та посадових осіб під час воєнного стану. // Юридичний вісник України. – 2023. – № 8. – С. 63–67.
6. Офіс Генерального прокурора. Статистична звітність про кримінальні правопорушення за статтями Кримінального кодексу України за 2020–2024 роки. URL: https://gp.gov.ua/ (дата звернення: 17.11.2025).

Ковальчук Р. С.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РЕАЛЬНА МОЖЛИВІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ВИМОГА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Питання відповідності довічного позбавлення волі європейським стандартам прав людини є одним із ключових у сучасному кримінально-виконавчому праві України. Після скасування смертної кари довічне ув'язнення стало найсуворішим видом покарання, що вимагає оцінки його сумісності з принципами людської гідності та вимогами Європейської конвенції з прав людини [1, ст. 50, 62].

Українське законодавство формально визначає довічне позбавлення волі як виняткову санкцію для особливо тяжких злочинів [1, ст. 62]. Проте відповідність європейським стандартам залежить не лише від законодавчої регламентації, а передусім від наявності реальної можливості перегляду такого покарання. Європейський суд з прав людини наголошує, що довічне ув'язнення не суперечить Конвенції за умови існування механізму, який забезпечує засудженому перспективу звільнення [2, параграфи 79–102]. У рішенні *Vinter and Others v. the United Kingdom* Суд сформулював концепцію «права на надію», підкресливши, що відсутність перспективи перегляду є порушенням статті 3 ЄКПЛ [2, параграфи 79–102].

В Україні ефективний механізм перегляду довічних вироків фактично відсутній: процедура президентського помилування є політичною за змістом і не забезпечує ані регулярності, ані юридичної визначеності [4, с. 52]. Унаслідок цього довічно ув'язнені особи позбавлені можливості продемонструвати своє виправлення, що суперечить підходу ЄСПЛ та стандартам Ради Європи [3, пункти 12–38].

Крім того, умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі характеризуються надмірною ізоляційністю та обмеженим доступом до праці, освіти й реабілітаційних програм, що не відповідає меті покарання, визначеній у ст. 50 КК України [1, ст. 50], і суперечить сучасним підходам кримінально-виконавчої політики [4, с. 61].

У країнах Європейського Союзу механізми перегляду довічних вироків, як правило, запроваджені після 15–25 років відбуття покарання, що дозволяє оцінити ступінь ресоціалізації засудженого [2, параграфи 79–102]. В Україні створення аналогічної судової процедури є ключовою умовою приведення національної системи виконання покарань у відповідність до практики ЄСПЛ [3, пункти 12–38].

Отже, нинішня модель довічного позбавлення волі в Україні поки що не відповідає європейським стандартам, однак може бути приведена у відповідність шляхом запровадження реального механізму перегляду, а також гуманізації умов тримання та переорієнтації системи у бік ресоціалізаційної функції [4, с. 78].

Список використаних джерел:

1. Кодекс України. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лютого 2025 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Ст. 50, 62, 72. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 16.11.2025).

2. European Court of Human Rights. Vinter and Others v. the United Kingdom, Judgment of 9 July 2013 : станом на 1 лютого 2025 р. [Електронний ресурс] / European Court of Human Rights.

3. Параграфи 79–102. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?filename=CASE+OF+VINTER+AND+OTHERS+v.+THE+UNITED+KINGDOM.pdf&id=001-122664&library=ECHR (дата звернення: 16.11.2025).

4. Council of Europe. European Prison Rules (Recommendation Rec(2006)2) : Strasbourg, 2006 : станом на 1 лютого 2025 р. [Електронний ресурс] / Council of Europe. – Пункти 12–38. – Режим доступу: https://rm.coe.int/168070ce24 (дата звернення: 16.11.2025).

5. Пузиревський М. І. Покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні : правові та практичні проблеми / М. І. Пузиревський. – Київ : Наукова думка, 2018. – С. 52, 61, 78.

Кучерявий Р.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Вогнепальна зброя як кримінально-правова категорія представляє собою спеціально виготовлені пристрої, конструктивно призначені та придатні для ураження цілі на відстані снарядом (куля, шрот, картеч), що одержує спрямований рух у стволі за рахунок енергії згоряння порохового чи іншого заряду. Вогнепальною визнається зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі за допомогою процесу внутрішнього згоряння вибухової суміші. Така зброя, на відміну від гладкоствольної мисливської, холодної та несмертельної зброї, характеризується підвищеною небезпекою для громадської безпеки та потребує особливого правового регулювання.

Законодавче регулювання поводження з вогнепальною зброєю в Україні здійснюється через комплекс нормативно-правових актів, серед яких центральне місце займає Кримінальний кодекс України. Відповідальність за кримінально протиправне поводження зі зброєю передбачена статтями 262, 263 та 263-1 КК України[1]. При цьому важливо зазначити, що в українському законодавстві не існує єдиного комплексного нормативно-правового акта, котрий би цілісно врегульовував питання визначення, класифікації та правового режиму вогнепальної зброї. Це створює певні складності під час правозастосування та потребує подальшого законодавчого удосконалення, зокрема через прийняття закону про право на цивільну вогнепальну зброю.

З точки зору кримінального права розрізняють вогнепальну зброю за різними критеріями: за суб'єктами призначення (військова, поліцейська, цивільна, кримінальна); за способом виготовлення (промислового виробництва, кустарного виробництва, переробленої саморобним способом, саморобна вогнепальна зброя). Особливе місце займає розмежування між нарізною вогнепальною зброєю та гладкоствольною мисливською, яка підпадає під адміністративну, а не кримінальну відповідальність за незаконне поводження. Така диференціація необхідна для правильного кваліфікування діянь та застосування відповідних санкцій.

Предметом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 262 та 263 КК України, є лише вогнепальна зброя, крім гладкоствольної мисливської, а також бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. Виключення гладкоствольної мисливської зброї з кримінально караних діянь обґрунтовується меншою небезпекою та широким цивільним застосуванням такої зброї [2, ст. 206]. Комплексний характер предметів кримінального правопорушення у сфері

незаконного обігу зброї вимагає детального аналізу кожного з них окремо для однозначного визначення як природи предмета, так і характеру вчиненого правопорушення.

Кримінальний кодекс України передбачає два основних типи незаконного поводження з вогнепальною зброєю. По-перше, це незаконне заволодіння зброєю шляхом викрадення, привласнення, вимагання або шахрайства (стаття 262 КК). По-друге, це незаконне поводження зі вже знаходиться у розпорядженні особи зброєю: носіння, зберігання, придбання, передача чи збут без передбаченого законом дозволу (стаття 263 КК). Крім того, додатковою кримінально караною діяльністю є незаконне виготовлення, переробка, ремонт та фальсифікація вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів та вибухових речовин (стаття 263-1 КК).

За незаконне поводження з вогнепальною зброєю, передбачене частиною першою статті 263 КК України, передбачено позбавлення волі на строк від трьох до семи років. Більш суворе покарання встановлено для незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації її маркування (стаття 263-1 КК): від трьох до семи років при вчиненні діяння вперше, від п’яти до десяти років при повторному вчиненні або за попередньою змовою групою осіб, від восьми до дванадцяти років при вчиненні організованою групою[3]. Така градація санкцій відображає принцип диференціації кримінальної відповідальності залежно від суб’єктивних та об’єктивних ознак кримінального правопорушення. Критичною умовою розмежування кримінально протиправного та правомірного поводження зі зброєю є наявність передбаченого законом дозволу. Верховний Суд України неодноразово підкреслював, що відсутність закону про порядок надання дозволу на носіння зброї не виключає притягнення до кримінальної відповідальності за придбання, носіння чи зберігання вогнепальної зброї без такого дозволу. Диспозиція статті 263 КК України сформульована з достатньою чіткістю, щоб дозволити особі передбачати, що незаконне поводження зі зброєю без дозволу є кримінально протиправним. Наявність або відсутність дозволу є об’єктивною ознакою складу кримінального правопорушення, а не суб’єктивною умовою його кримінальної кваліфікації.

Законодавство передбачає специфічну обставину, яка виключає кримінальну відповідальність: якщо особа, яка вчинила діяння, передбачене частинами першою або другою статті 263 КК України, добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої, вона звільняється від кримінальної відповідальності. Це положення стимулює громадян до легалізації незаконно набутої зброї та сприяє зменшенню кількості нелегальної вогнепальної зброї на території України[4]. Однак таке звільнення від відповідальності застосовується виключно при добровільному здійсненні дій і за умови їхньої чистоти.

Для належного кримінально-правового регулювання необхідно чітко розмежовувати вогнепальну зброю від суміжних категорій. Холодна зброя, незважаючи на те що за незаконне поводження з нею передбачена кримінальна відповідальність за статтею 263 КК України, характеризується іншим механізмом ураження цілей і меншою небезпекою. Несмертельна зброя та пневматична зброя підлягають адміністративному регулюванню. Гладкоствольна мисливська зброя, хоча й є вогнепальною за своєю технічною природою, виключена з кола кримінально караних предметів[5]. Такі розмежування засновані на принципі соціальної значущості та ступеня суспільної небезпеки різних видів озброєння. На практиці виникають складності під час кваліфікування кримінальних правопорушень, пов'язаних з вогнепальною зброєю. Критично важливою є балістична експертиза для визначення того, чи є вилучений предмет справді вогнепальною зброєю та чи є він придатним до стрільби. У деяких випадках виникають питання щодо розмежування між незаконним заволодінням зброєю та її зберіганням, що впливає на вибір статті кримінального кодексу при кваліфікуванні. Крім того, доцільним видається запровадження більш чітких критеріїв визначення поняття «передбачений законом дозвіл», які б забезпечили єдність правозастосування у суб'єктів правозастосування.

Кримінально-правові норми про вогнепальну зброю відіграють ключову роль у забезпеченні громадської безпеки та охороні жизнь громадян від кримінально протиправних посягань. Розповсюдження нелегальної вогнепальної зброї є одним із найбільш небезпечних явищ у сфері організованої кримінальної діяльності. Ефективне кримінальне переслідування осіб, які незаконно виготовляють, зберігають, передають або збувають зброю, сприяє зменшенню кількості озброєних кримінальних правопорушень та стабілізації криміналістичної ситуації. Тому забезпечення неухильного дотримання норм про відповідальність за незаконне поводження зі зброєю є важливим завданням органів правозастосування.

Розвиток законодавства у сфері регулювання вогнепальної зброї повинен йти в напрямку подальшої конкретизації понять та критеріїв, узгодження розрізнених нормативно-правових актів у один комплексний закон. Необхідною є розробка закону про право на цивільну вогнепальну зброю, що має забезпечити баланс між правом громадян на самозахист та встановленням жорстких контрольних механізмів. Крім того, доцільним є розширення кола предметів у кримінальних правопорушень, передбачених статтями 262 та 263 КК, шляхом включення інших бойових речовин та пристроїв. Такі законодавчі зміни сприятимуть більш ефективній боротьбі з незаконним обігом озброєння та захисту громадської безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21, ст. 920. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 12.11.2025р.)

2. Матюшенко О. І. Вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини: проблемні питання визначення у ст. 262 та ст. 410 Кримінального кодексу України / О. І. Матюшенко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2024. – № 21. – С. 306-232. URL: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306232 (дата звернення 12.11.2025р.)

3. Криміналістична характеристика злочинів, пов’язаних із незаконним поводженням зі зброєю // е-Підручники : веб-сайт. – 2024. URL: https://e-pidruchniki.com (дата звернення 12.11.2025р.)

4. Відповідальність за незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення, передачу або збут вогнепальної зброї в Україні // ACTUM : юридична компанія. – 2024. URL: https://actum.com.ua (дата звернення 12.11.2025р.)

5. Предмет кримінально-протиправного посягання при незаконному поводженні зі зброєю // Національний університет державної поліції України. Лабораторія поліцейської статистики. – 2024. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education (дата звернення 12.11.2025р.)

Лаврієнко М. М.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Волкотруб С. Г.,
к. ю. н., доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України та запровадження воєнного стану особливої значущості набуває питання дотримання прав людини у кримінальному провадженні. Воєнний стан зумовлює необхідність посилення державних механізмів безпеки, що, у свою чергу, може впливати на реалізацію конституційних прав і свобод громадян. Проте навіть за надзвичайних обставин держава не звільняється від обов'язку забезпечувати верховенство права, законність і справедливість у сфері кримінального судочинства. У цих умовах особливо важливим є збереження процесуальних гарантій учасників кримінального провадження – права на захист, справедливий суд, презумпцію невинуватості, доступ до правової допомоги. Адже будь-які порушення цих прав не лише підривають довіру до системи правосуддя, а й суперечать міжнародним стандартам захисту прав людини, закріпленим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Отже, дослідження особливостей дотримання прав людини у кримінальному провадженні під час дії воєнного стану має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Воно спрямоване на визначення меж допустимих обмежень прав, забезпечення справедливості та зміцнення засад правової держави навіть у найскладніших умовах збройного протистояння.

Насамперед доцільно розглянути ключові аспекти здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, оскільки це дає змогу глибше проаналізувати питання дотримання прав людини на стадії досудового розслідування.

Відповідно до оновленої редакції статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, у випадках, коли під час дії воєнного стану або через технічні причини неможливо забезпечити доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), слідчий, дізнавач чи прокурор мають право винести постанову, до якої вносяться відомості, що зазвичай підлягають реєстрації в ЄРДР згідно з частинами 1 та 5 статті 214 КПК України. Перед ухваленням такої

постанови допускається проведення огляду місця події, однак її складання повинно бути здійснене невідкладно. Зазначене положення узгоджується з вимогами частин 1 та 3 статті 214 КПК України, які передбачають обов'язкове та своєчасне внесення відомостей до ЄРДР, що забезпечує дотримання принципу оперативності у фіксації фактів правопорушень [1, с. 43].

Згідно зі стандартами ефективного розслідування, сформованими у практиці Європейського суду з прав людини, особливе значення мають оперативність і дотримання розумних строків проведення розслідування. Попри можливі об'єктивні труднощі чи непередбачувані обставини, національні органи повинні забезпечувати своєчасне реагування на всі виявлені порушення. Це є важливою умовою підтримання суспільної довіри до органів правопорядку, їхньої відданості принципам верховенства права та спроможності запобігати випадкам потурання чи толерування незаконних дій. На цьому наголошено у рішенні ЄСПЛ у справі «Риженко проти України» (заява № 55902/11) [2]. Фіксація ходу та результатів слідчих чи розшукових дій має здійснюватися через процесуальні документи або за допомогою технічних засобів. Тимчасова відмова від технічної фіксації допускається лише за відсутності технічної можливості. Якщо протокол неможливо оформити одразу, фіксація забезпечується доступними технічними засобами, а сам протокол складається не пізніше ніж через 72 години після завершення дії [3, с. 67].

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, обшук або огляд житла можуть проводитися без залучення понятих у випадках, коли існує потенційна загроза їхньому життю або здоров'ю. У таких ситуаціях закон вимагає забезпечення безперервного відеофіксування слідчих дій за допомогою наявних технічних засобів, що гарантує прозорість проведення процесуальних заходів та запобігає можливим зловживанням [4, с. 12].

Проблема дотримання прав людини у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності через ускладнення та розширення завдань органів кримінальної юстиції. Інтенсивні бойові дії, підвищене навантаження на правоохоронні та судові органи, а також зростання кількості тяжких злочинів створюють значні труднощі для ефективного та своєчасного розслідування. У цих умовах надзвичайно важливо зберігати баланс між оперативністю процесуальних дій і дотриманням прав та свобод підозрюваних і затриманих осіб. Це потребує суворого дотримання принципів законності, презумпції невинуватості, права на захист і справедливого суду. Використання сучасних технічних засобів відеофіксації, забезпечення дистанційної участі захисника та належне документування процесуальних дій допомагають мінімізувати ризики порушень і підтримувати довіру громадян до системи правосуддя навіть у складних умовах воєнного стану.

Одним із ключових питань дотримання прав людини під час воєнного стану є продовження строку тримання під вартою. Надзвичайні обставини можуть

слугувати підставою для такого продовження, проте воно повинно здійснюватися виключно в межах закону з дотриманням принципів верховенства права та гарантій прав людини [5, с. 153]. Ще однією актуальною проблемою є відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Незважаючи на передбачену законодавством процедуру, її повноцінне виконання у воєнних умовах часто ускладнене. Це підтверджує необхідність виваженого застосування норм КПК України та інших нормативних актів, а за потреби – внесення законодавчих змін для забезпечення ефективності кримінального провадження та надійного захисту прав людини навіть у надзвичайних умовах.

Дотримання прав людини у кримінальному провадженні під час воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою, що потребує ефективних рішень. Одним із важливих напрямів є впровадження спеціальних процедур для збору, фіксації та зберігання доказів у воєнних умовах, зокрема із використанням сучасних технологій – дронів, систем відеоспостереження, мобільних засобів фіксації та інших інноваційних інструментів. Не менш значущим є вдосконалення законодавства, зокрема КПК України, для врахування особливостей кримінального провадження під час воєнного конфлікту та забезпечення належного захисту прав людини. Важливо також систематично підвищувати кваліфікацію суддів, прокурорів, адвокатів і слідчих та розширювати доступ до правової допомоги, у тому числі через залучення правозахисних організацій [6, с. 178]. Додатковою перспективою є впровадження електронних платформ для дистанційного проведення процесуальних дій, що сприятиме мінімізації ризиків для учасників та безперервності розслідування навіть у зоні бойових дій.

Отже, з вищевикладеного стає зрозуміло, що умови воєнного стану істотно ускладнюють здійснення кримінального провадження, проте не знімають з держави обов’язку забезпечувати дотримання прав людини. Важливими залишаються гарантії права на захист, справедливий суд і належне документування процесуальних дій. Законодавчі зміни та використання сучасних технологій допомагають адаптувати кримінальний процес до воєнних умов без порушення ключових свобод. Подальше вдосконалення процедур і підвищення професійної підготовки правозастосовних органів є необхідними для підтримання балансу між вимогами безпеки та захистом прав людини.

Список використаних джерел:

1. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с

2. Головюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України.

Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с.

3. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.

4. «Риженко проти України» (Заява № 55902/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a73#Text (дата звернення 21.11.2025).

5. Черкесова А. С. Досвід зарубіжних країн у механізмі реалізації гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. Правова держава. 2017. № 26. С. 149–154.

6. Лук'яненко Ю. В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві. Форум права. 2016. № 1. С. 177–178.

Овсійчук Т. П.,
аспірант за спеціальністю 081 Право
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Станом на кінець 2025 року віртуальні активи досі не знайшли свого остаточного місця в системі цивільного, адміністративного та кримінального права України. З одного боку ми маємо профільний Закон України «Про віртуальні активи» від «17» лютого 2022 року, який так і не набув чинності, термін «цифрова річ» у главі 13 Цивільного кодексу України, з іншого – законодавство про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Паралельно з цим, в Європейському Союзі відбувається запровадження Регламенту Європейського Союзу у сфері обігу віртуальних активів – Markets in Crypto-Assets. Основна проблема полягає в тому, що між згаданими вище та не тільки нормативно-правовими актами відсутня єдина термінологія та підходи до визначення правової природи віртуальних активів. Іншою проблемою в Україні є відсутність єдиного регулятора у цій сфері, або кількох регуляторів з чітко розділеними сферами впливу. В результаті суспільство стикається зі складнощами правозастосування: відірваність реальних суспільних відносин від їх нормативно-правового регулювання, та, як наслідок – вчинення суспільно небезпечних діянь, в тому числі кримінальних правопорушень з використанням віртуальних активів як предметів злочину.

Прямого використання терміну «віртуальний актив» ми не знайдемо в жодній статті Кримінального кодексу України. Натомість в ч. 3 ст. 368-5 ми спостерігаємо визначення переліку активів, які є предметом незаконного збагачення. Так законодавець до них відносить грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [1]. В попередніх наукових дослідження [2, с. 159] ми дійшли висновку, що в даному контексті, скоріше за все, законодавець вжив термін «криптовалюта» як повноцінний синонім терміну «віртуальний актив».

Розглядаючи кримінальні правопорушення проти власності та у сфері господарської діяльності можна припустити, що, теоретично, віртуальні активи можуть бути предметами і цих кримінальних правопорушень. Це слідує з того, що безпосередньо в складі таких правопорушень найчастіше згадується термін

«майно». Разом з тим, відповідно до ст. 179-1 Цивільного кодексу України, глава «Речі. Майно», «цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті» [3]. Таким чином віртуальні активи віднесені до категорії речей, які є майном, що, в свою чергу, може бути предметом будь якого кримінального правопорушення проти власності. Проте без спеціальних нормативно-правових актів у сфері регулювання обігу віртуальних активів, суттєво ускладнюється процедура розслідування таких кримінальних правопорушень, відстеження моментів виникнення, зміни та припинення права власності на них, їхнього розшукування тощо.

Таким чином, вчинення кримінальних правопорушень предметом яких є нові та до кінця не досліджені види майна (такі як віртуальні активи) є сьогодні реальністю, адже суспільні відносини активно розвиваються, а разом з ними й їх учасники, в тому числі ті, що мають намір вчиняти кримінальні правопорушення. Зазначене потребує активних дій зі сторони законодавця. Передусім забезпечити належне нормативно-правове регулювання обігу віртуальних активів у цивільній сфері: уніфікувати термінологію, визначити підходи до розуміння правової природи, створити зрозумілі для учасників правила гри. Зазначене необхідно робити з урахуванням кращих практик Європейського Союзу. Після етапу впровадження слід врахувати допущені помилки, які однозначно будуть, та вже в подальшому вносити зміни до законодавства, в тому числі про кримінальну відповідальність. Паралельно слід проводити значну роз’яснювальну роботу про віртуальні активи та принципи їх функціонування серед населення, а особливо учасникам кримінального провадження, щоб не допустити серйозних помилок у правозастосуванні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 20.11.2025).

2. Овсійчук Т. П. Теоретико-правові аспекти визначення віртуальних активів як предмета незаконного збагачення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2025. Т. 3. № 88. С. 157-161.

3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.11.2025).

Остапюк І. В.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

НЕОБХІДНА ОБОРОНА ТА ЇЇ МЕЖІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Інститут необхідної оборони є одним із основоположних елементів кримінального права України, що забезпечує право особи на захист своїх прав та інтересів від суспільно небезпечних посягань. Цей механізм дозволяє особі вживати заходів захисту, не несучи кримінальної відповідальності, за умови дотримання визначених законом меж. Правовий механізм необхідної оборони закріплений у статті 36 Кримінального кодексу України[1].

Об'єкт захисту – охоронювані законом інтереси, а саме: життя, здоров'я, майно, інші особисті й суспільні блага.

Підстава (суб'єктивно-об'єктивний елемент) – існування суспільно небезпечного посягання, що вимагає негайного відвернення або припинення. Право на оборону виникає лише за наявності такого посягання, а відсутність реальної загрози виключає підстави для застосування необхідної оборони.

Метою захисних дій має бути саме відвернення або припинення посягання, мотиви, зокрема помста, можуть впливати на оцінку дій. Захисні дії повинні бути необхідними, що має на менті відсутність менш шкідливого, але ефективного способу захисту в обставинах, та достатніми, що передбачає не спричинення явно непропорційної шкоди по відношенню до небезпеки посягання. Оцінка необхідності та адекватності проводиться з урахуванням конкретної обстановки – часу, місця, поведінки агресора, наявності зброї тощо[1].

Норма ч. 2 ст. 36 КК України, підкреслює пріоритет негайного захисту життя й здоров'я над формальною вимогою уникати конфронтації. Водночас суди звертають увагу, що при оцінці адекватності заходів суд може врахувати чи були реальні доступні альтернативи, але їх наявність сама по собі не виключає необхідності оборони[2].

Практика вказує, що кримінальна відповідальність за перевищення меж настає лише в окремих випадках, прямо передбачених в інших статтях КК України, наприклад, перевищення необхідних заходів із тяжкими наслідками, відтак правова оцінка має бути виваженою і базуватися на всебічному з'ясуванні обставин[1].

Верховний Суд неодноразово підкреслював, що оцінка меж оборони – фактологічне завдання суду, яке вимагає врахування всіх деталей: характеру посягання, можливостей захищеного, наявності зброї, поведінки сторін, тяжкості заподіяної шкоди. У ряді справ ВС уточнював, що умисне спричинення смерті при

обороні не виключає стану необхідної оборони, якщо дія була єдиним способом відвернути безпосередню загрозу життю, але такі випадки підлягають надзвичайно ретельній перевірці.

На нашу думку, наступні практичні поради для правозастосування будуть мати покращений результат:

- детальна фактологічна перевірка: що сталося, які дії були вчинені першим, чи була безпосередня загроза, які альтернативи мав захищений;

- оцінка пропорційності, адже суд має зважувати: чи була шкода, заподіяна агресору, «необхідною і достатньою» для припинення посягання; при цьому слід враховувати розміри загрози, розміри та види застосованих засобів захисту, особливо застосування зброї;

- уважність до провокації, а саме встановлення, хто ініціював конфлікт, має істотне значення, якщо є ознаки провокації – ретельний аналіз ступеня провокованості і можливих наслідків;

- документування та експертизи: свідчення, записи камер, медичні довідки постраждалих – критичні докази для обґрунтування чи спростування необхідної оборони.

Інститут необхідної оборони в Кримінальному кодексі України гарантує право кожного на захист життя та інших охоронюваних інтересів. Однак реалізація цього права підпорядкована критеріям необхідності й пропорційності: захисні дії мають бути належними у конкретній обстановці й не переходити у навмисне спричинення непропорційної тяжкої шкоди. Судова практика останніх років підтверджує, що кожний випадок потребує індивідуальної, досконалої фактологічної і правової оцінки; при цьому пріоритет віддається з’ясуванню реальної наявності суспільно небезпечного посягання та співвідношенню засобів захисту й загрози. Подальші законодавчі й судові ініціативи можуть бути спрямовані на кращу систематизацію критеріїв оцінки меж оборони та на підвищення правової ясності для громадян і правозастосовців.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 27.10.2025).

2. Особа має право на необхідну оборону, незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою – Верховний Суд. Судово-юридична газета. (дата звернення: 27.10.2025).

3. Необхідна оборона: практика ВС. Протокол. URL: https://protocol.ua/ua/neobhidna_oborona_praktika_vs/ (дата звернення: 27.10.2025).

Пальона Я. Ю.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Проблема кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність набуває особливої актуальності в умовах розгортання повномасштабної збройної агресії росії проти України. Запровадження у 2022 році статті 111-1 до Кримінального кодексу України стало нагальною реакцією держави на виникнення якісно нових проявів внутрішніх загроз, що полягають у співпраці окремих осіб із державою-агресором. Значний масштаб таких діянь, їхній суспільний резонанс та високий рівень латентності викликають значну зацікавленість, як у науковому середовищі, так і серед правоохоронних органів та суспільства загалом, спонукаючи до дискусії щодо ефективності та відповідності застосування зазначених правових норм.

Попри безперечну важливість криміналізації колабораційної діяльності, реалізація цієї правової норми у практичній площині стикається із низкою серйозних проблем. До них належать оціночний характер формулювань законодавства, складнощі у встановленні добровільності співпраці, відсутність уніфікованих підходів до розмежування відповідних складів злочинів, труднощі у доведенні наявності умислу в умовах окупації, брак усталеної судової практики та належного методичного забезпечення. Дані проблеми обумовлюють потребу у детальному науково-правовому аналізі для вдосконалення нормативного регулювання і забезпечення його дієвості. Стаття 111-1 КК України містить сім груп окремих складів злочинів, що охоплюють різні форми співпраці з державою-агресором або її окупаційною адміністрацією.

Серед них: публічне заперечення агресії чи підтримка рішень держави-агресора (ч. 1); добровільне зайняття посад у незаконних органах влади, створених окупаційними структурами (ч. 5). організація та проведення політичних заходів на підтримку окупаційної влади (ч. 2–3); господарська співпраця, передача матеріальних ресурсів, товарів, техніки (ч. 4); участь у незаконних збройних формуваннях, допомога у їх діяльності (ч. 6–7) [1].

Така розгалуженість створює можливість гнучкого реагування на різні типи протиправних діянь, але водночас ускладнює кваліфікацію та доведення ознак складу. Проблемою є те, що межі між окремими видами колабораційної діяльності та іншими злочинами проти основ національної безпеки є розмитими. Особливо складним є розмежування колабораціонізму і державної зради, адже за змістом

умисел злочинця може бути однаковим, але спосіб вчинення протиправних дій – різним.

Однією з найбільш критичних проблем є наявність у ст. 111-1 КК України широких і не конкретизованих понять: «добровільне зайняття посади»; «сприяння окупаційній адміністрації»; «інформаційна діяльність у співпраці з агресором»; «надання допомоги»; «ведення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором»; «організація заходів політичного характеру».

Така оціночність ускладнює забезпечення принципу юридичної визначеності, що є складовою верховенства права та вимагає, щоб особа могла передбачити юридичні наслідки своїх протиправних дій.

Добровільність є ключовою ознакою колабораційної діяльності. Законодавець наголошує, що особа має за власним бажанням вступити у взаємодію з окупантом. Однак на практиці визначити ступінь тиску, примусу чи психологічного впливу, яких зазнав громадянин на окупованій території, надзвичайно складно [2].

Через це виникають випадки кримінального переслідування осіб, діяльність яких фактично була вимушеною й не несла суспільно небезпечного характеру (наприклад, робітників комунальних служб, медиків, кухарів, технічного персоналу шкіл чи лікарень). Проблема добровільності потребує законодавчого уточнення: необхідно закріпити критерії, які б дозволяли відмежувати суспільно небезпечну співпрацю від вимушеної діяльності заради виживання громади.

Відмінності теоретично виглядають так: державна зрада передбачає діяльність на шкоду обороноздатності, суверенітету, територіальній цілісності; пособництво – свідоме сприяння агресору у веденні війни; колабораціонізм – політична, організаційна чи інша співпраця з окупаційною владою, яка не обов’язково спрямована на підрив державної безпеки в класичному розумінні [3].

У більшості складів колабораційної діяльності ключовою ознакою є прямий умисел. Але довести доволі складно, що особа: усвідомлювала характер своїх дій, розуміла наслідки, мала намір підтримати агресора, особливо якщо події відбувалися під контролем окупаційних військ.

Основні проблеми доказування: значна частина доказів перебуває на тимчасово окупованих територіях; документи й архіви окупаційної адміністрації часто знищуються; цифрові матеріали (відео, фото, пости в соцмережах) не завжди мають належну фіксацію службовими протоколами; свідки залякані або не можуть покинути окуповану територію; відсутність можливості проведення слідчих (розшукових) дій на місці.

Стосовно понять «добровільність», «сприяння», «інформаційна діяльність», то пропонується розробити офіційні методичні рекомендації для слідчих, прокурорів та суддів щодо кваліфікації злочинів колабораційного характеру; уточнити співвідношення статей 111, 111-1 та 111-2 КК України на рівні

Верховного Суду. Пропонується запровадити критерії відмежування вимушеної діяльності від суспільно небезпечної; посилити правове регулювання цифрових доказів, зокрема OSINT; розробити механізми амністії чи звільнення від відповідальності за діяльність, спрямовану на захист населення, а не на підтримку агресора [4, с. 179-180].

Інститут кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність є надзвичайно важливим елементом системи національної безпеки України. Його запровадження стало логічною відповіддю на сучасні виклики воєнного часу. Ключовими напрямами удосконалення законодавства мають стати: забезпечення юридичної визначеності, вироблення єдиного підходу до кваліфікації, створення чітких методичних рекомендацій та оновлення механізмів збору та оцінки доказів. Лише за цих умов кримінальна відповідальність за колаборaціонізм стане реально ефективним інструментом захисту держави, а не джерелом юридичних помилок або надмірного переслідування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Том 2. URL: http://mego.info

3. Злочини проти основ національної безпеки України: актуальна практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1631061/

4. Аніщук В.В., Пундор Ю.О. Проблеми притягнення до відповідальності за колаборaційну діяльність в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. С. 177-181. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/28-3.pdf

Пилипчук Ю. О.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПРОКУРОРСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Згідно зі ст. 43 Закону України “Про прокуратуру” однією із підстав притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності є систематичне (два або більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики [1]. Слід зазначити, що прокурор правил прокурорської етики повинен дотримуватися не тільки при виконанні посадових обов’язків, а й у позаслужбовий час. У буденному розумінні громадян працівник прокуратури є представником прокурорської професії та позаслужбовий час своїми негативними діями може завдати шкоди не лише собі, а й системі органів прокуратури [2, с. 21-23].

Наведу кілька прикладів порушень правил прокурорської етики: допущення проявів корупції; недотримання доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості; допущення поведінки, що може зашкодити репутації; порушення презумпції невинуватості.

Ці та інші правила прокурорської етики закріплені у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів [3]. Зупинюся конкретно на зазначених вище прикладах.

Ст. 19 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів визначає недопущення проявів корупції та в ній зазначається, що прокурор має суворо дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, не допускати будь-яких проявів, які можуть створити враження корупційних, у тому числі: вступати у позаслужбові стосунки з метою використання службових повноважень або службового становища; неправомірно втручатися чи здійснювати у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, вплив на службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи судів [3]. Таке правопорушення підриває довіру громадян та знижує авторитет органів прокуратури.

Реальним прикладом такого порушення є обставини, встановлені рішенням КДКП №42дп-25 від 5 березня 2025 року. У ньому прокурор, обіймаючи посаду начальника відділу процесуального керівництва при провадженні досудового розслідування територіальними органами поліції та підтримання публічного обвинувачення управління нагляду за додержанням законів Національною поліцією України та органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, свідомо

вступив у протиправні позаслужбові стосунки з іншою особою та систематично й упродовж тривалого часу використовував свій статус і пов'язані з цим можливості на користь своїх приватних інтересів та інтересів третіх осіб. Зокрема, прокурор з 17 червня 2022 року до 02 квітня 2024 року з використанням свого службового становища отримував та незаконно передавав іншій особі через мессенджер «WhatsApp» службову інформацію з обмеженим доступом, що стосується кримінальних проваджень. Також мало місце спілкування та пересилання документів між прокурором та іншою особою у кримінальних провадженнях, щодо яких органом досудового розслідування встановлюються обставини можливого вчинення кримінальних правопорушень. У результаті КДКП притягнула прокурора до дисциплінарної відповідальності за порушення правил прокурорської етики та наклала до нього дисциплінарне стягнення у виді звільнення з посади в органах прокуратури [4].

Якщо говорити про доброчесність, зразковість поведінки та дисциплінованість, на недопущення поведінки, що може зашкодити репутації, то у Кодексі професійної етики та поведінки прокурора щодо першого правила визначено, що при виконанні службових обов'язків прокурор має дотримуватися етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості і культури. Щодо другого, то прокурор повинен діяти на підставі закону, неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання тощо [3].

Чудовим прикладом порушення цих правил є обставини, встановлені рішенням КДКП №27дп-24 від 14 лютого 2024 року. 17 жовтня 2023 року Особа 1 прийшов до адміністративної будівлі Окружної прокуратури міста Івано-Франківська поцікавитися про рух кримінального провадження, у якому він є потерпілим. Черговий прокуратури, який безпосередньо з ним спілкувався, здійснив дзвінок прокурору у цьому кримінальному провадженні та повідомив їй про прибуття Особа 1, на що вона повідомила, що він є нібито психічно хворим. Скаржник за зазначені висловлювання прокурора вважав, що вони містять ознаки дисциплінарних проступків, передбачених ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру», зокрема, порушення правил прокурорської етики [5]. В свою чергу в рекомендаціях Консультативної Ради Європейських прокурорів від 23 листопада 2018 року щодо недопущення поведінки, що може зашкодити репутації визначено, поведінка прокурорів не може бути залишена на власний розсуд незалежно від того, чи це стосується робочого або вільного часу. Це особливо важливо при оцінці діяльності прокурорів і в дисциплінарних провадженнях проти них [6]. За рішенням КДКП прокурора було притягнуто до дисциплінарної відповідальності та накладено дисциплінарне стягнення у виді догани [5].

Щодо порушення презумпції невинуватості, то прокурор має керуватися принципом презумпції невинуватості на всіх етапах кримінального провадження.

Він повинен врахувати всі обставини незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного (обвинуваченого) чи на його користь, вживати заходів для гарантування права особи на справедливий судовий розгляд тощо [3]. Прокурор може інформувати громадян про стан розслідування в кримінальному провадженні, але повинен робити це так, щоб це було стримано та делікатно, не порушуючи права людини.

Як приклад порушення принципу презумпції невинуватості прокурора є обставини, встановлені рішенням КДКП №34дп-21 від 23 грудня 2023 року. У цій справі прокурор в угоді про визнання винуватості зазначив третіх осіб, нібито вони у співучасті з особою, стосовно якої укладалася угода, вчинили кримінальне правопорушення і це не було підтверджено обвинувальним вироком суду. КДКП притягнула прокурора до дисциплінарної відповідальності та наклала дисциплінарне стягнення у виді заборони 3 місяці на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду [7].

Наостанок додам, що прокурори та й уся система органів прокуратури реалізує важливі повноваження, тому належне виконання ними своїх службових та позаслужбових обов'язків ставиться на перше місце та постійно контролюється. Прокурори повинні дотримуватися правил професійної етики і поведінки, адже в разі порушень вони не тільки підривають довіру суспільства, а ще й справляють негативне враження на органи прокуратури в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 2-3, ст.12. Законодавство України: база даних / Верховна Рада України. Дата оновлення: 07.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/conv#n416 (дата звернення: 18.11.2025)
2. Билиця І. О Відповідальність прокурора за порушення кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. С. 21-23.
3. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: Закон України від 27.04.2017 р. n0001900-17. Законодавство України: база даних / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text (дата звернення: 18.11.2025).
4. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №42дп-25 від 5 березня 2025 року. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2025/03/5/4910
5. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №27дп-24 від 14 лютого 2024 року. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2024/02/14/4353
6. Консультативна Рада Європейських прокурорів. Висновок № 13(2018) «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» URL: https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322
7. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №34дп-21 від 23 грудня 2023 року. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2021/12/23/2168.

Попелюшко А. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПОГРОЗА ВБИВСТВОМ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ІМПУЛЬСИВНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА РЕАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ

Кваліфікація погрози вбивством за статтею 129 Кримінального кодексу України є одним із найскладніших питань правозастосування, оскільки вимагає відмежування кримінально караного діяння від емоційних висловлювань у конфліктних ситуаціях. Центральним елементом складу цього кримінального правопорушення є «реальність» погрози, яка визначається не намірами винної особи, а обґрунтованістю побоювань потерпілого, що потребує чітких критеріїв оцінки.

Законодавча конструкція статті 129 КК України акцентує увагу на наслідках діяння для психічного стану потерпілої особи. «Ключовим для кваліфікації є встановлення факту, що у потерпілого були реальні підстави побоюватися здійснення погрози. Це означає, що погроза має бути сприйнята як справжня, а не гіпотетична небезпека» [1]. Таким чином, аналізу підлягає не те, чи збирався винний реалізувати погрозу, а те, чи створив він ситуацію, в якій потерпілий мав усі підстави вважати загрозу реальною.

Об’єктивними критеріями, які суди використовують для оцінки реальності погрози, є її конкретність, інтенсивність та обставини висловлювання. «Для з’ясування реальності погрози мають значення форма, характер, місце, час, обставини її висловлення, а також характер попередніх взаємин між винним і потерпілим; важливе й сприйняття погрози потерпілим» [2, с. 101]. Наявність цих чинників свідчить про те, що погроза вийшла за межі звичайної сварки та набула ознак суспільно небезпечного діяння.

Водночас юридична практика чітко розмежовує такі ситуації від словесних конфліктів. Для наявності складу правопорушення недостатньо лише суб’єктивного сприйняття погрози потерпілим як реальної. Як зазначають фахівці, «для визнання погрози вбивством реальною необхідно встановити, що винний вчинив такі дії, які давали потерпілому підстави побоюватися її здійснення, і що поведінка винного, його стосунки з потерпілим об’єктивно свідчили про реальність погрози» [3]. Цей підхід унеможливлює притягнення до відповідальності за висловлювання, зроблені імпульсивно.

Отже, межа між кримінально караною погрозою та емоційним висловлюванням визначається через сукупність об’єктивних і суб’єктивних критеріїв. Вирішальне значення має не сам факт висловлення погрози, а наявність

реальних, а не уявних, підстав для потерпілого побоюватися її виконання, що має бути підтверджено конкретними обставинами справи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 14.10.2025).

2. Ковкіна Є., Алоян М., Авоян Л. Актуальність лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних справах щодо інкримінування погрози, Теорія та практика судової експертизи і криміналістики, 2022, вип. 3(28), с. 101 (PDF: стор. 3). URL: https://share.google/FY3VZAaetUhNKVtKY (дата звернення: 14.10.2025).

3. Адвокат по статті 129 Кримінального кодексу: Погроза вбивством. Юридична компанія «INSEININ». URL: https://inseinin.com.ua/tpost/x3yusnv3n1-advokat-po-statt-129-krimnalnogo-kodeksu (дата звернення: 14.10.2025).

Синиця М. В.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У сучасному світі боротьба зі злочинами, значною мірою завдячує швидкому розвитку наук та технологій. У свою чергу зростає значимість не лише класичних криміналістичних і юридичних доказів, але й спеціальних знань із суміжних наукових дисциплін, зокрема психології та психіатрії. Залучення фахівців із психологічними компетенціями стає необхідним для правильної оцінки психічного стану учасників кримінального процесу, їхніх поведінкових реакцій, здатності давати свідчення, а також для виявлення обставин, які можуть впливати на репутацію, довіру до свідків, потерпілих тощо.

Сьогодні існує узагальнена думка щодо поняття «спеціальні знання», відповідно до якої знання не є загальновідомими та загальнодоступними для широкого кола людей, виходять за рамки їх загальної підготовки й життєвого досвіду і характерні лише тим особам, які обізнані в тій чи іншій сфері наукових знань або професійної діяльності [1, с. 23]. Так, В. В. Юсупов зазначає, що спеціальні знання у кримінальному процесі – це професійні знання з науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки, медицини осіб, які залучені в установленому законодавством порядку до досудового розслідування, судового розгляду, виконавчого провадження як спеціалісти або експерти, їх вміння, навички, що сформовані під час навчання та практичної діяльності [2, с. 435].

На підставі аналізу наукових джерел можна виокремити такі основні форми використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні:

1) Судово-психологічна (або психолого-психіатрична) експертиза – офіційна експертна процедура, яка проводиться залученням сторін або за ухвалою слідчого судді/суду, коли необхідно з’ясувати психічний стан особи (підозрюваного, потерпілого, свідка), її здатність давати показання, сприймати обставини справи, реагувати на дії тощо. Напрями дослідження: індивідуально-психологічні особливості суб’єкта; психоемоційний стан, тобто чи перебував він у момент вчинення злочину у стані афекту або значного емоційного напруження; здатність усвідомлювати свої дії, володіти контролем над поведінкою; адекватність свідчень [3, с. 93-96]. Також варто зазначити, що психолого-психіатричний компонент часто поєднується з психіатричною експертизою особливо у випадках, де є підозри на психічні розлади чи нестабільний психічний стан.

2) Залучення спеціаліста під час слідчих чи розшукових дій, а саме, участь психолога у допитах, бесідах зі свідками, потерпілими, підозрюваними або обвинуваченими (особливо вразливих категорій: неповнолітні, постраждалі від насильства тощо), з метою забезпечення коректності опитування, мінімізації психологічних ризиків, сприйняття інформації та її документування. Така форма може бути як процесуальною (психолог бере участь під час слідчих дій), так і консультативною (психолог надає рекомендації слідству, допомагає сформулювати правильні питання, оцінити поведінку учасників, ризики тощо).

3) Консультативна/дорадча діяльність психологів – надання експертних чи практичних порад органам досудового розслідування або суду, допомога у формулюванні процесуальних рішень, інтерпретація отриманих психологічних даних, рекомендації щодо методики опитування, забезпечення захисту прав вразливих категорій осіб [4, с. 102-103].

4) Комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза. Поєднані (комплексні) експертизи, у випадках, коли психічний стан, поведінка, емоційний стан особи мають вагоме значення для кримінального провадження, доцільно проводити комплексну експертизу. Це підвищує інформативність і надійність висновку, забезпечує всебічний підхід до даного питання [5, с. 61-62].

Варто зауважити, що залучення спеціальних психологічних знань до кримінального провадження здійснюється на основі науково обґрунтованих методів, визначених законом процедур та з дотриманням етичних стандартів діяльності спеціалістів. Недотримання цих вимог може призвести до викривлення результатів, порушення прав учасників провадження або визнання доказів недопустимими. Психолог може бути залучений як експерт або спеціаліст, і кожен статус визначає різний рівень відповідальності та процесуальних повноважень. А.А. Васильєв наголошує, що неправильне визначення статусу може призвести до спорів щодо допустимості висновку [6, с. 213].

Експертиза має бути призначена постановою слідчого, прокурора або ухвалою суду із чітким формулюванням питань, які мають юридичне значення. Психологічне обстеження має проводитися в умовах, що забезпечують: конфіденційність, відсутність стороннього тиску, можливість застосування стандартизованих тестів, час, який буде достатній для спостереження. Результати дослідження повинні бути оформлені у вигляді експертного висновку спеціаліста, з дотриманням вимог КПК України.

Узагальнюючи вищенаведене, можна дійти висновку, що спеціальні психологічні знання відіграють важливу й у багатьох випадках вирішальну роль у сучасному кримінальному процесі. Вони забезпечують глибше пізнання внутрішнього стану учасників провадження, з’ясування особливостей їхньої поведінки, здатності правильно сприймати та відтворювати події, а також дозволяють оцінювати психологічне формування показань. Застосування

спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні реалізується у кількох основних формах, серед яких ключове місце займають: проведення комплексних психологічних експертиз, участь психолога під час слідчих дій, консультативна діяльність тощо. Важливим є те, що психологічне дослідження повинно здійснюватися виключно на основі науково обґрунтованих методик, у належних умовах, які гарантують об'єктивність, неупередженість та етичність проведення. Недотримання цих вимог може призвести до порушення прав людини або визнання доказів недопустимими. У свою чергу, психологічне знання не може замінити юридичну оцінку, але значно підвищує її якість, забезпечуючи глибше розуміння мотивів, емоційного стану та поведінки особи, оскільки дає змогу забезпечити всебічність і точність кінцевого рішення.

Список використаних джерел:

1. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09: ДУФС України, 2016. 222 с.
2. Юсупов В. В. Поняття «спеціальні знання» у законодавстві України. Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування : матеріали конф. (Київ, 20 квіт. 2017 р.). Київ. С. 434-437.
3. Чорний Г.О., Костенко М.В. Судово-психологічна експертиза: особливості призначення в кримінальному судочинстві. Полтавський правовий часопис. 2022. № 3. С. 87-97.
4. Degtyarenko M. Психологічне консультування як напрям забезпечення судової діяльності. Юридична психологія. 2015. № 16 (1). С. 101-109.
5. Макарова О.П. Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні. Соціологія права. 2023. № 1-2. С. 60-63.
6. Васильєв А.А. Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза у вирішенні питання про осудність особи. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2006. № 33. С. 211-216.

Стрежнєв Г. Д.,
аспірант за спеціальністю 081 Право
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

В умовах євроінтеграційних процесів та наближення національної правової системи до стандартів Європейського Союзу, питання ролі судової практики як джерела права набуває особливої актуальності. Судова правотворчість як діяльність суб'єктів судової влади щодо формування загальних правових позицій через індивідуальні рішення є невід'ємним елементом забезпечення верховенства права. Проте відсутність чіткої правової регламентації цього виду діяльності у національному законодавстві, а особливо у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), призводить до невизначеності статусу судового рішення. Фактично судові рішення виконують функцію заповнення прогалин законодавства, але без офіційного законодавчого визнання їх прецедентного характеру [1, с. 292]. Це має негативний вплив на реалізацію принципу правової визначеності, закріпленого в частині першій статті 8 Конституції України та статті 8 КПК України. Така ситуація знижує передбачуваність правозастосування для учасників провадження, адже особа не може з достатньою впевненістю передбачити наслідки своїх дій.

Однією з ключових проблем правової регламентації є відсутність дієвих механізмів інтеграції судових прецедентів у тканину кримінального процесу, що створює ризики для основоположних принципів кримінального судочинства У правозастосовній практиці судді часто змушені конкретизувати невизначені норми, однак без належної регламентації це призводить до фрагментарності практики та ризику судового суб'єктивізму, що підриває довіру до судової влади.

Правова невизначеність у регламентації судової правотворчості проявляється в існуючих колізіях між принципом верховенства права та відсутністю чітких критеріїв для врахування судової практики при вирішенні питань, пов'язаних із презумпцією невинуватості та забезпеченням доведеності вини. Відсутність законодавчого алгоритму застосування судової практики у випадках законодавчих колізій ускладнює забезпечення передбачуваності наслідків процесуальних дій, що є важливим елементом юридичної визначеності [2, с. 40]. Це суперечить позиції конституційної юрисдикції, зокрема рішенню Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025, де наголошено на важливості юридичної визначеності як елементу верховенства права [3]. Неоднакове тлумачення норм

щодо істотних порушень прав людини призводить до численних оскаржень і затягування процесів, порушуючи розумність строків.

Окремої уваги потребує проблематика правової регламентації судової правотворчості в контексті досудового розслідування та судового провадження [4]. В умовах воєнного стану та збільшення кількості проваджень за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, законодавчі прогалини стають критичними. Чинний КПК України містить лише загальні вимоги щодо кримінального провадження, які часто неможливо реалізувати щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або в державі-агресорі. У цьому аспекті судова практика фактично створює нові норми щодо належної правової процедури в особливих умовах. Проте, відсутність законодавчого закріплення меж такої судової творчості призводить до проблем із дотриманням прав підозрюваного на захист, що підриває легітимність вироків та принцип презумпції невинуватості. Судові рішення з конкретизації заходів забезпечення кримінального провадження за відсутності фігуранта часто вирішують проблеми законодавчих прогалин ситуативно, але без системного підходу це створює правову нестабільність.

Проблемою правового регулювання також є недостатня інтеграція результатів судової правотворчості в механізми оскарження процесуальних рішень, передбачені статтею 392 КПК України. Відсутність у процесуальному законі чітких орієнтирів на попередню практику призводить до дублювання судових помилок судами першої інстанції та порушує принцип доступу до правосуддя. Це особливо актуально для кримінальних проваджень щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, де колегіальний розгляд вимагає єдності тлумачення права. На практиці ж виникає ситуація, коли різні склади суду в аналогічних справах ухвалюють протилежні рішення, посилаючись на внутрішнє переконання, ігноруючи правові позиції вищих судів, що вступає у протиріччя [5, с. 475].

Роль Конституційного Суду України у визнанні юридичної визначеності як складника верховенства права підкреслює проблему відсутності аналогічного механізму безпосередньо в нормах КПК України [6]. Судова правотворчість у кримінальному процесі де-факто існує, але не має легального статусу, що призводить до нестабільності тлумачення норм про гласність і відкритість судового провадження. Це ускладнює громадський контроль за правосуддям та знижує довіру суспільства до суду.

Підсумовуючи, варто зазначити, що загальною проблемою правової регламентації є невідповідність національної моделі судової правотворчості європейським стандартам, де прецедентне право є нормою. В Україні кримінальний процес все ще надмірно обмежується статичними нормами кодексів, що не встигають за динамікою суспільних відносин, що підриває принцип верховенства права. Напрямом змін є комплексна новація КПК України з можливим введенням окремої глави або розділу про судову правотворчість та обов’язковість прецедентів

у тотожних справах, що сприятиме стабільності та передбачуваності кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Кривицький Ю. В. Судова правотворчість: істотний здобуток чи побічний наслідок судової реформи. Теоретико-прикладні та галузеві аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 15. С. 291–300.

2. Бут Ю. Юридична визначеність кримінального процесуального законодавства як складова засади верховенства права. *Юридичний вісник*. 2024. № 6. С. 39–44.

3. Рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025 у справі № 3-4/2024(28/24) щодо конституційності окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text (дата звернення: 20.11.2025).

4. Мазур М. В. Кримінальне провадження щодо злочинів, пов'язаних із окупацією Криму та конфліктом на Донбасі, за процедурою in absentia: сучасний стан і перспективи вдосконалення. *Верховний Суд*. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/22_05_2020_M_Mazyr_1.pdf (дата звернення: 22.11.2025).

5. Тищенко О. І., Тітко І. А. Правова визначеність та найбільш сприятливе для особи тлумачення закону як орієнтири при вирішенні юридичних прогалин у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 474–479.

6. Боброва Т. А. «Негативна» правотворчість: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). Т. 1. С. 3–7. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v1_2019/4.pdf (дата звернення: 22.11.2025).

Судома Д. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Одним з найнебезпечніших кримінальних правопорушень, що порушує невід'ємні права людини, є торгівля людьми. Воно посягає на волю, честь та гідність особи, а також підриває міжнародну репутацію держави, яка зобов'язана гарантувати захист від експлуатації. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [1]. Тому боротьба з торгівлею людьми має як кримінально-правове, так і соціальне значення.

Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми передбачена статтею 149 Кримінального кодексу України. У диспозиції даної статті зазначено, що торгівля людьми – це вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію [2]. Таке тлумачення торгівлі людьми відповідає положенням Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ратифікованого Україною у 2004 році [3].

Об'єктом кримінального правопорушення за торгівлю людьми є свобода, честь та гідність особи.

Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення може бути вчинена у наступних формах: торгівля людьми; вербування; переміщення; переховування; передача; одержання людини. Важливу роль також відіграє спосіб вчинення діяння, а саме: використання суб'єктом примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за торгівлю людьми характеризується умисною формою вини, що виражається у прямому умислі винного з метою експлуатації людини.

Суб'єктом даного виду кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Але, інколи таким суб'єктом може бути службова особа; батьки; опікуни чи піклувальники; усиновителі.

Кваліфікуючі ознаки: торгівля неповнолітніми, щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групи осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства; дії, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки [2].

Судова практика Верховного Суду підкреслює, що поняття «уразливий стан» потерпілого є однією з ключових ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України. Воно має оціночний характер: суди при розгляді справи визначають, чи перебував потерпілий у стані, що обмежував його здатність протидіяти експлуатації, враховують обставини справи – економічного, соціального, психологічного стану, залежності від кримінального правопорушника або інших факторів, а не тільки через проведення психолого-психіатричної експертизи [4].

За останніх декілька років зафіксовано наступну кількість кримінальних правопорушень за торгівлю людьми: 232 кримінальні правопорушення у 2021 році, 133 кримінальні правопорушення у 2022 році, 147 кримінальних правопорушень у 2023 році, 105 кримінальних правопорушень у 2024 році та 144 кримінальні правопорушення за 10 місяців 2025 року. Виключно збільшення чи зменшення таких кримінальних правопорушень з кожним наступним роком протягом 2021-2025 років за поданою статистикою не простежується. Періоди зменшення кримінальної протиправності змінюються епізодами збільшення, що може бути пов'язано з нестабільною економічною, демографічною та соціальною ситуацією в країні [5].

З початку повномасштабної війни ризик потрапляння українських громадян у ситуацію торгівлі людьми значно підвищився. Це пов'язано з виїздом українців за кордон, переміщенням всередині України, а також депортацією до рф та примусовим переміщенням на тимчасово окуповані території [6]. Тому правоохоронні органи посилюють контроль за діяльністю посередницьких структур з працевлаштування, волонтерських і благодійних організацій, що можуть використовуватись як прикриття для незаконного переміщення осіб.

Підсумовуючи, торгівля людьми є складним багатогранним кримінальним правопорушенням, яке потребує системного підходу до протидії. Особливості кримінальної відповідальності полягають насамперед у міжнародному характері діяння, підвищеній суспільній небезпеці та широкому колі форм та способів учинення кримінального правопорушення. Ефективна протидія можлива лише за умови взаємодії правоохоронних органів, міжнародних інституцій і громадянського

суспільства, а також удосконалення правозастосовної практики відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 11.11.2025).
3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: ратифіковано Законом України від 04.02.2004 р. № 1433-IV.
4. Верховний Суд України. Огляд правових позицій Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за листопад 2021 року. URL: https://court.gov.ua/archive/1244860/ (дата звернення 14.11.2025).
5. Національна поліція України. Статистична інформація про кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми за 2021-2025 роки. URL: https://npu.gov.ua/ (дата звернення: 15.11.2025).
6. Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. Газета ВРУ «Голос України». URL: http://www.golos.com.ua/article/372593. (дата звернення 16.11.2025).

Шепелєва М. О.,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: АКТУАЛЬНА СУДОВА ПРАКТИКА

Кримінальне законодавство України передбачає спеціальні норми, спрямовані на відповідальність за злочини, які мають міжнародне значення та загрожують миру, безпеці людства й міжнародному правопорядку. Із набуттям чинності низки змін до Кримінального кодексу України (ККУ) під впливом міжнародних стандартів, зокрема з ратифікацією Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, формування вітчизняної практики кримінального переслідування за ці категорії злочинів стає особливо актуальним [1; 2].

Розділ XX Особливої частини ККУ («Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку») включає низку статей (від 436 до 447), які охоплюють пропаганду війни, злочин агресії, воєнні злочини, застосування зброї масового знищення, екоцид та інші діяння. Законодавчо значним є й той факт, що 9 жовтня 2024 року до ККУ були внесені зміни, які розширюють можливості для кримінального притягнення іноземців або осіб без громадянства, що вчинили злочини за межами України за статтями 437–439, 442, 442-1, – за умови їх перебування на території України та неможливості їх видачі. Крім того, додано статтю 31-1, яка встановлює відповідальність військових командирів за злочини, вчинені підлеглими, якщо командир знав або мав обґрунтовану можливість знати про такі злочини, але не вжив заходів для їх запобігання або припинення [2].

Попри належне законодавче наповнення, ключовим викликом є практична реалізація цих норм у національних судах. За даними Верховного Суду України, стаття 437 (злочин агресії) в судах застосовувалась у дуже обмеженій кількості справ – лише шість проваджень, тоді як найбільш активно використовується стаття 438 (воєнні злочини). Моніторинг судових проваджень за статтею 438 ККУ показує значну динаміку: за період, починаючи з повномасштабного вторгнення рф, відкрито сотні проваджень, а також проведено понад тисячу судових засідань [8; 9, с.10].

Аналіз окремих вироків свідчить, що суди кваліфікують під безумовний склад воєнного злочину жорстоке поводження з цивільними, примусову працю, викрадення майна, а також інші порушення законів і звичаїв війни. Наприклад, Саксаганський районний суд Кривого Рогу визнав обвинуваченого винним за ч. 1

ст. 438 ККУ за жорстоке поводження з цивільним населенням. У багатьох вироках обвинувачені отримують позбавлення волі на строки, що характеризуються як суворі: судами призначаються строки від восьми до понад десяти років, залежно від характеру та тяжкості злочинів [4].

У травні 2023 року Ірпінський міський суд виніс вироки дев'ятьом громадянам рф – військовослужбовцям, обвинуваченим за ч. 1 ст. 438 ККУ у жорстокому поводженні з цивільним населенням під час окупації. одному з них – командиру – призначено 12 років позбавлення волі, іншим – від 11 до 11.5 років. Цей кейс ілюструє, що українські суди здатні притягати до відповідальності навіть групових виконавців – не лише «окремих злочинців», але й структуровані воєнні підрозділи агресора [7].

Дані з моніторингу Ukrainian Bar Association (UBA) свідчать, що на кінець першої половини 2025 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 438 ККУ (воєнні злочини) досягла ≈ 179 803. Одночасно UBA фіксує загальну тенденцію: велика частина вироків (перший інстанцій + апеляції) ухвалюється заочно – тобто in absentia. Згідно з моніторингом 2023–2024 років, 98 % відсотків усіх спостережених справ розглядалися без фізичної присутності обвинуваченого. Ці дані демонструють масовий характер переслідування воєнних злочинів і водночас – масштабну практику заочного судочинства, що породжує питання гарантій прав людини та справедливості суду [12].

У своїй офіційній заяві також Верховний Суд України окреслив проблемні питання правозастосування ст. 438 ККУ, зокрема щодо уточнення елементів складу злочину, контекстуальних критеріїв, а також дотримання міжнародного гуманітарного права під час судового кваліфікування [11].

Однак моніторинг також виявляє проблемні практики. У значній частині вироків не зазначається, які саме міжнародні норми права війни були порушені в кожному конкретному випадку, що може свідчити про недостатнє правозастосовне знання міжнародного гуманітарного права. Також помітна практика розгляду справ in absentia, тобто без присутності обвинуваченого – за окремими даними, 18 із 31 вироку за ст. 438 ККУ були ухвалені таким чином [10, с.106].

Наприкінці жовтня 2025 року Лебединським районним судом Сумської області винесено вирок за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України – російському військовому, який перебував у складі збройних сил рф та брав участь у вторгненні на територію України. Судово-слідчі дії проводилися в порядку спеціального судового провадження, справа розглядалася без присутності обвинуваченого (in absentia). Цей приклад є важливим тому, що демонструє, як українські суди застосовують норму про порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 ККУ) й карають реальних учасників агресії – навіть якщо обвинувачені перебувають поза межами судової зали [3].

З погляду концептуальних підходів, вчені та практики звертають увагу на невідповідності між назвою Розділу XX ККУ та фактичним змістом кримінальних правопорушень, закладених у ньому. Зокрема, науковці наголошують на ризику недостатньої систематизації та класифікації злочинів, і пропонують конкретизувати статтю 438 через деталізацію окремих підвидів воєнних злочинів, подібно до положень Римського Статуту [5, с.153].

Не менш важливою є міжнародна компонента відповідальності. Окрім національних судів, Україна активно залучає міжнародні механізми правосуддя: принцип комплементарності передбачає, що Міжнародний кримінальний суд (МКС) може здійснювати переслідування, якщо національні органи не проводять ефективні розслідування. У цьому контексті важливим кроком стало створення у 2025 році Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України, за яким передбачено покарання осіб, відповідальних за розв'язування та ведення агресивної війни проти України [6, с.611].

Таким чином, існує позитивна динаміка притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти миру й безпеки людства – як на національному, так і на міжнародному рівні. Проте для повноцінного використання відповідних норм необхідно подолати кілька викликів. Зокрема, вимагається підвищення правової обізнаності суддів і прокурорів у міжнародному гуманітарному праві, удосконалення правозастосування, а також системне документування та публічність судових рішень. Важливим є забезпечення індивідуальної правової відповідальності не лише виконавців, а й командирів та осіб, які координують збройні дії. Лише через поєднання національної та міжнародної юрисдикції Україна здатна забезпечити справедливість і попередити подальші злочини, які загрожують не лише їй, а й міжнародній безпеці загалом.

Список використаних джерел:

1. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 25 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 26.11.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 26.11.2025).
3. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 21.10.2025 у справі № 950/3216/24. URL: https://court.gov.ua/archive/1901793/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.11.2025).
4. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу від 10.10.2023 у справі № 522/3868/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114042300 (дата звернення: 25.11.2025).
5. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за міжнародні злочини: питання законодавчого вирішення. Інформація і право. 2025. № 1 (52). С. 149–154.
6. Смирнов М. І. Притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини, скоєні в Україні під час повномасштабного військового вторгнення: юрисдикційні аспекти. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 607–612.

7. Винесено вирок військовослужбовцям збройних сил рф. Судова влада України. URL: https://ip.ko.court.gov.ua/sud1013/pres-centr/news/1422425/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.11.2025).

8. Військова агресія РФ має бути належно оцінена задля вдосконалення міжнародного права – Голова Верховного Суду. ВЕРХОВНИЙ СУД. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1638220/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 26.11.2025).

9. Звіт за результатами впровадження 3-ї фази проєкту. Моніторинг судових проваджень та аналіз судових рішень у справах про воєнні злочини (ЗА ст.438 КК України). URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/68d/3f7/b01/68d3f7b01dd2c863222971.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.11.2025).

10. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. USAID. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.11.2025).

11. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/2024_06_10_zakon_war?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.11.2025).

12. Monitoring Of Court Proceedings And Analysis Of Court Decisions In War Crimes Cases (Under Article 438 Of The Criminal Code Of Ukraine). Асоціація правників України. URL: https://uba.ua/eng/projects/monitorynh-sudovykh-provadzhen-u-spravakh-pro-voyenni-zlochyny?utm_source=chatgpt.com (date of access: 26.11.2025).

Приватне право та європейська інтеграція України: доктрина, гармонізація, практика

Анікіна Г. В.,
к. ю. н., доцентка, професорка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АНАТОМАЧНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Активне застосування процедур із використанням клітин, тканин та генетичної інформації у XXI сторіччі в медичній практиці ставить багато проблемних питань перед правничою наукою. Це породжує правові та етичні ризики, що вимагають оновлення нормативної бази та формування сучасного підходу до визначення поняття, видів біологічних матеріалів, їх правового режиму. Важливим є з'ясування питання щодо можливості набувати суб'єктивних майнових прав на біологічні матеріали, а також передавати ці права іншим особам.

В Україні на законодавчому рівні термін «біологічний матеріал» міститься в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, ухвалених Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 286. У цих умовах під *біологічним матеріалом* розуміють тканини, клітини, біологічні рідини, секрети та продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зіскоби, змиви, біопсійний матеріал, отримані від людини, а також матеріал ембріофетального походження [1].

У нормативних актах і в науковій літературі часто ототожнюють поняття «біологічні матеріали» *і* «генетичні матеріали»*,* хоча вони не є тотожними. Відповідно до статті 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [2], під анатомічними матеріалами людини розуміють органи та їхні частини, тканини, клітини, фетальні матеріали тощо. Таким чином, поняття біологічний матеріал є ширшим і охоплює будь-які клітини, тканини, органи чи інші частини організму людини, тоді як генетичний матеріал є лише його частиною та стосується елементів, що містять спадкову інформацію. У зв'язку з зазначеним поділяємо думку Г. Л. Крушельницької, що біологічний матеріал охоплює як анатомічний матеріал людини, так і матеріал людського органічного походження, який є відновлюваним та вилучається з людського тіла з метою, відмінною від донорської (наприклад, з метою зберігання в біобанку чи діагностики стану здоров'я (біологічні рідини, секрети, продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення тощо)), а також біоматеріал, який створюється поза людським організмом із клітин людини (кріоконсервовані ембріони in vitro) [3, с. 33-34].

Сучасні дослідження з проблем правового регулювання біологічних матеріалів демонструють розбіжності у поглядах. Частина науковців вважає їх речами, інші ж ставлять під сумнів доцільність такого підходу.

З. В. Ромовська, доходить висновку, що, попри певний психологічний дискомфорт у сприйнятті такого підходу, анатомічні матеріали – зокрема нирка, суглоб чи інші частини тіла, відокремлені від людини, – можуть розглядатися як речі у юридичному розумінні. Вони належать до об'єктів матеріального світу та здатні бути підставою для виникнення цивільних правовідносин [4]. Н. Б. Болотіна підтримує доречність застосування речово-правового режиму до анатомічних матеріалів, вилучених у процесі донорства [5]. На думку О. А. Халабуденко, будь-які органи, тканини та клітини людини з моменту їх відокремлення від організму, а також тіло чи прах після смерті, набувають статусу матеріальних об'єктів та підпадають під категорію речей із спеціальним правовим режимом [6, с. 255]. С. Б. Булеца розглядає анатомічні матеріали, з одного боку, як специфічний іманентний об'єкт цивільних прав, свого роду «благо-річ», що задовольняє потреби та інтереси людини. З іншого боку, після вилучення з організму анатомічний матеріал (серце, печінка тощо) трансформується в матеріальний природний об'єкт, який може сприйматися як річ у традиційному розумінні [7, с. 50].

Таким чином, вищезазначені науковці доходять висновку, що анатомічні матеріали можуть набувати правового режиму особливого об'єкта цивільних прав і розглядатися як речі.

Інші науковці заперечують можливість віднесення біологічного матеріалу до речей. О. Р. Шишка наголошує, що анатомічні матеріали людини за будь-яких обставин не можуть бути кваліфіковані як речі у юридичному сенсі цього поняття. Дослідник припускає два можливі підходи: 1) часткове поширення на них правового режиму речей – за умови, що це не суперечитиме закону, моральним засадам суспільства, природі відповідних правовідносин та істотним характеристикам таких благ; 2) перегляд самої концепції «речі» у цивільному праві шляхом розширення її змісту так, щоб вона охоплювала не лише матеріальні майнові, а й матеріальні немайнові блага [8, с. 72]. О. М. Ліснича, яка наголошує на неприпустимості ототожнення органів і тканин людини з речами. Їхня особлива природа та походження зумовлюють те, що вони є невід'ємними елементами людського тіла. Визначаючи органи та тканини як об'єкти цивільних правовідносин зі спеціальним правовим режимом, слід враховувати, що вони становлять найвищу цінність для людини, безпосередньо пов'язані з її правом на життя і здоров'я, яке має залишатися непорушним за будь-яких обставин [9, с. 174]. Подібного погляду дотримується В. Л. Скрипник, підкреслюючи, що донорські органи (анатомічні матеріали) за жодних умов не можуть визнаватися речами. На його думку, такі органи доцільно розглядати як специфічний, самостійний об'єкт цивільно-правових

правочинів, обмежений у цивільному обороті, що потребує чіткого нормативного закріплення [10, с. 66].

Науковці підкреслюють особливу природу біологічних матеріалів, їх невід'ємний зв'язок з правом людини на життя і здоров'я, заперечують можливість віднесення біологічного матеріалу до речей, зауважують обмеженість цивільного обороту щодо таких об'єктів.

Таким чином юридична наука демонструє суттєве розходження думок щодо правової природи біологічних матеріалів як об'єкта цивільних правовідносин.

На сьогодні в Україні триває процес рекодифікації цивільного законодавства. У проєкті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги першої» [11] серед переліку об'єктів приватних правових відносин не містяться анатомічні матеріали**.** Це свідчить про те, що законодавець наразі не передбачає включення таких об'єктів до категорії речей. Це підкреслює потребу подальшого науково-правового аналізу можливостей та правових наслідків їх потенційного регулювання в цивільному законодавстві.

Включення цих матеріалів як об'єктів речових прав потребує додаткового науково-правового аналізу і створення спеціального правового режиму, який би гармонізував захист людського життя, здоров'я та етичних норм із правовими інститутами цивільного права.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини, згідно з переліком затвердженим Міністерством охорони здоров'я. Постанова кабінету міністрів України від 2 березня 2016 року. № 286. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/248955794

2. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон України від 17.05.2018. 2427-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018 р. № 28. Ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19

3. Крушельницька Г. Л. Поняття та цивільно-правова природа біометеріалу людини. *Нове українське право*. 2022. Випуск 3. С. 32-39.

4. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс: підручник / З. В. Ромовська. Київ: Дакор, 2013. 670 с.

5. Медичне право України: зб. нормативно-правових актів / упоряд. і наук. ред. Н. Б. Болотіна. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 412 с.

6. Халабуденко О. А. Квазіринковий механізм розподілу органів і тканин людини як меріторних благ. *Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи.* Київські правові читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 17 вер. 2020 р. / Р. А. Майданник, К. В. Москаленко та ін.; відп. ред. Р. А. Майданник. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2020. 264 с.

7. Булеца С. Б. Анатомічні матеріали як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2021. Вип. 68. С. 47–51.

8. Шишка О. Р. Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття.* Харків, 2019. С. 66-73.

9. Лісничa О. М. Органи й тканини людини як особливі об’єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право.* № 1. 2020. С. 172-174

10. Скрипник В Л. Донорські органи як об’єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №5. С. 62-67. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/13.pdf

11. В Україні оновлять Цивільний кодекс: деталі законопроєктів. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/239213_v-ukran-onovlyat-tsivlniy-kodeks-detal-zakonoproktv

Балацька О. Р.,
к. ю. н., професор кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», суддя Рівненського міського суду Рівненської області

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ В УМОВАХ ЗАНЕПАДУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄВРОПІ

У межах Європейського Союзу (далі – ЄС) принцип верховенства права має особливе значення. Дотримання стандартів, що випливають з верховенства права виступає не лише необхідною передумовою забезпечення та захисту всіх основоположних цінностей, закріплених у статті 2 Договору про Європейський Союз, а й фундаментальною умовою реалізації та підтримання всього комплексу прав і обов'язків, що випливають із установчих договорів ЄС та норм міжнародного права. Взаємна довіра громадян ЄС й національних органів державної влади до правових систем інших держав-членів є ключовим чинником належного функціонування ЄС як простору свободи, безпеки і правосуддя без внутрішніх кордонів. Водночас незалежність суду, що є складником верховенства права, ефективного судового захисту та доступу до правосуддя, постає підвалиною та гарантією демократії та основоположних прав. Позаяк добре функціонуюча та повністю незалежна система правосуддя є необхідною для забезпечення дотримання законодавства ЄС, захисту основних прав, судової співпраці в ЄС, підтримання довіри до транскордонних операцій, а також для функціонування єдиного ринку та правового порядку ЄС.

Відзначимо, що посилення уваги європейської спільноти до забезпечення незалежності судової гілки влади в останні роки було зумовлено появою правового явища «кризи верховенства права в Європі» як регресу (відступу від) верховенства права (*'rule of law backsliding'*), а також загалом погіршенням ситуації з верховенством права в рамках ЄС, яке опинилося під загрозою зникнення. В правових актах інституцій ЄС та наукових дослідженнях правове явище *'rule of law backsliding'* [1, с.9] ідентифіковано сучасним викликом, яке несе загрозу існуючому правопорядку ЄС.

Зокрема нещодавні події в деяких державах-членах ЄС (Угорщина, Республіка Польща) продемонстрували, що неповага до верховенства права та, як наслідок, також до фундаментальних цінностей, які верховенство права має на меті захищати, може стати предметом серйозного занепокоєння. У зв'язку із подіями, які системно підривали верховенство права, інституції ЄС зосередили увагу на необхідності вжиття заходів з посилення верховенства права. В 2014 році Європейська комісія прийняла «Нову рамкову програму ЄС для зміцнення верховенства права» для оцінки того, чи держава-член порушила верховенство

права в цілях можливого застосування заходів передбачених статтею 7 Договору про Європейський Союз і запобігти виникненню системної загрози верховенству права в цій державі-члені. Складовими верховенства права в ЄС на рівні з незалежністю та неупередженістю суду визначено принципи законності та правової визначеності, заборону свавілля виконавчої влади, ефективний судовий контроль, включаючи повагу до основних прав [2]. Однак як слушно вказують професори Л. Пех та К. Шеппеле цей документ може бути ефективним у разі дружнього вирішення конфліктів, оскільки насправді створив можливості для недобросовісних урядів консолідувати владу в той час коли ЄС вагався з конкретними діями та заходами щодо них за статтею 7 [3].

Відтак попри те, що конституції та судові системи держав-членів ЄС мають інструменти нормативного захисту громадян від будь-яких загроз демократичним цінностям і верховенству права стан реального забезпечення верховенство права в ЄС погіршується, оскільки уряди продовжують послаблювати правові та демократичні стримування та противаги. Про це повідомляли британські ЗМІ The Guardian [4] на підставі щорічного звіту громадської організації Liberties (Союз громадянських свобод для Європи) за 2024 рік [5]. Стійкість держав-членів до порушень вимог верховенства права значною мірою залежить від їхньої політичної та правової культури, а також конституційного устрою. Видається, що країни з тривалою демократичною традицією та складною інституційною структурою політичної влади, є більш стійкими до відступу від верховенства права (*'rule of law backsliding'*), але не є імунними до цього. Отож, в звіті окреслено загрозливі для незалежності судових систем країн ЄС тенденції, які призводять до регресу верховенства права в галузі судової системи, свободи та плюралізму ЗМІ, громадянського простору та прав людини. До них віднесено вплив політичних структур на судову систему (наприклад, Франція, Болгарія, Греція, Італія, Словенія), недостатність фінансових ресурсів (наприклад, низькі заробітні плати суддів в Угорщині) та неефективність і несправедливість судових проваджень (наприклад, недостатнє фінансування правової допомоги та надмірна тривалість проваджень є типовими для багатьох країн, таких як Хорватія та Естонія.) [5, с. 7–8]

Крім того, дослідники Л. Пех та К. Шеппелл слушно відзначили, що регрес верховенства права, як правило, розпочинається з того, що значна частина громадян втрачає довіру до системи державного управління з різних причин, серед яких – зростання соціально-економічної нерівності, стійке безробіття або хижацькі практики правлячих еліт, що часто супроводжується кризою партійної системи. З огляду на можливі зразки зловживань в механізмах конституційних демократій вчені назвали «відступ від верховенства права як процес, у межах якого обрані органи публічної влади свідомо реалізують урядові стратегії (моделі дій), спрямовані на систематичне послаблення, нейтралізацію або підпорядкування

внутрішніх механізмів стримувань і противаг з метою демонтажу ліберально-демократичної держави та закріплення довготривалого панування домінуючої політичної партії.» [3, с. 7]

Отже, саме тенденції внутрішнього розвитку конституційних демократій окремих європейських країн (до прикладу Угорщини та Республіки Польща), які похитнули в них незалежність та безсторонності судової гілки влади, спричинили появу феномену *'rule of law backsliding'* в рамках правопорядку ЄС. Відступ від принципу верховенства права відбувається, коли в національних правових системах виникають порушення будь-якого складового елементу цієї конституційної засади ЄС, які можуть прямо або непрямо вступати в суперечність з цілями та цінностями, які діють в праві ЄС. Відтак занепокоєння інституцій ЄС та громадськості доволі обґрунтовані, оскільки підрив верховенства права в ЄС ставить під загрозу основи ЄС та призводить до нехтування цінностей на яких засновано ЄС, що без сумніву є викликом для правопорядку ЄС.

Список використаних джерел:

1. Л. Пех, Б. Лобіна, Аналіз юрисдикції та знакових рішень Європейського суду з прав людини і Суду справедливості ЄС: посібник із захисту верховенства права в європейських судах в умовах погіршення ситуації з дотриманням принципів демократії. Інститут CEELI. Жовтень 2024. 130 с. URL: https://ceeliinstitute.org/resource/navigating-the-jurisdiction-and-landmark-rulings-of-the-european-court-of-human-rights-and-the-court-of-justice-of-the-eu-a-guide-to-protecting-the-rule-of-law-in-the-european-courts-amid-backsliding (Дата звернення: 15.11.2025)

2. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A new EU Framework to strengthen the Rule of Law. Document 52014DC0158. /* COM/2014/0158 final */ URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014DC0158 (Дата звернення: 15.11.2025)

3. Pech, Laurent and Scheppele, Kim Lane, Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU (December 1, 2017). Cambridge Yearbook of European Legal Studies volume 19 December 2017. P. 3 – 47, URL: https://ssrn.com/abstract=3009280 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3009280 (Дата звернення: 15.11.2025)

4. Rule of law declining across EU, report warns. The Guardian. 18 Mar 2024. URL: https://www.theguardian.com/world/2024/mar/18/rule-of-law-declining-across-eu-report-warns?fbclid=IwAR3uUs2jLFFcWxHSBNbmJpS4sRz95LQVy4Q-gl5ud2fZ7qM5mD9DNUnwbOs (Дата звернення: 15.11.2025)

5. The Liberties Rule of Law Report 2024. Civil Liberties Union for Europe. 621 p. URL: https://www.liberties.eu/f/oj7hht (Дата звернення: 15.11.2025)

Гринько С. Д.,
д. ю. н., професорка, завідувачка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У той час, коли інші інститути цивільного права встановлюють правові форми для виникнення нормальних правових відносин, зобов'язання з відшкодування шкоди є правовим оформленням реакції суспільства на патологічні процеси – порушення існуючої правової системи. Водночас зобов'язання з відшкодування шкоди запроваджено для виконання правомірної мети – охорони майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, держави та інших суб'єктів цивільного права, що проявляється через встановлення обов'язку відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди для того, хто порушив встановлені законом заборони.

Найбільш повний галузевий розвиток зобов'язань з відшкодування шкоди забезпечив ЦК України [1], де правовому регулюванню відносин із відшкодування шкоди присвячено удвічі більше статей, порівняно з радянськими цивільними кодифікаціями. При цьому цивільне законодавство не просто увібрало у свій зміст більшість положень про відшкодування шкоди, розміщених у підзаконних актах і постановах Пленуму Верховного Суду України, а й забезпечило їх ефективне застосування.

Високо оцінюючи заслугу розробників ЦК України щодо правового регулювання недоговірних зобов'язань, де враховано напрацювання судової практики та науки, ідеї розробників новітніх цивільних кодифікацій, водночас вважаємо за доцільне запропонувати власне бачення окремих моментів структури глави 82 ЦК України [1].

По-перше, параграф 1 повинен містити лише загальні положення про відшкодування шкоди. На сьогодні у цьому параграфі розміщено норми, які регулюють як загальні положення відшкодування шкоди, так і окремі випадки відшкодування шкоди (наприклад, відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; відшкодування ядерної шкоди).

Норми про відшкодування шкоди слід чітко розмежувати за групами, розмістивши їх у шести окремих параграфах. До першої групи слід включити норми, що регулюють відносини щодо відшкодування шкоди загалом. До другої групи віднести норми про відшкодування шкоди, завданої правомірною поведінкою. Третю групу мають становити норми про відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою. Четверту – спеціальні види зобов'язань із

відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою особи. До п'ятої включити норми про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Шоста група має містити норми про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Викладена пропозиція зумовлена змішаним підходом розробників кодексу до розміщення статей у параграфі 1 глави 82, а також формулюванням назв і змісту окремих статей.

По-друге, формулювання назви окремих статей призводить до відсутності одностайності їх застосування.

Наслідуючи радянську правову традицію, у ЦК України 2003 р. поняття «зобов'язання відшкодування шкоди» (відомі за цивільними кодексами 1922 р. і 1963 р. як «зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди») і «відповідальність за завдану шкоду» застосовуються як тотожні. Такий висновок випливає з аналізу змісту глави 82, яка названа «Відшкодування шкоди», а перші статті цієї глави (1166 та 1167) присвячені загальним підставам відповідальності за завдану майнову та моральну шкоду. З цією позицією законодавця погодитися не можна з таких міркувань.

Поряд із вказаними нормами, у главі 82 ЦК України [1] розміщено окремі статті, присвячені регулюванню питання про відшкодування шкоди, завданої правомірними діями: «Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист» (ст. 1169), «Відшкодування шкоди, завданої прийняттям закону про припинення права власності на певне майно» (ст. 1170), «Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності» (ст. 1171). Тобто зобов'язання відшкодування шкоди включають випадки завдання шкоди як вчиненням делікту, так і правомірними діями. Це означає, що говорити про подібність понять «зобов'язання відшкодування шкоди» та «відповідальність за завдану шкоду», а також їх тотожність із поняттям «деліктне зобов'язання» не можна. Тому помилкою буде думка, що будь-яке «зобов'язання відшкодування шкоди» та «відповідальність за завдану шкоду» є тотожними. Такий висновок буде правильним лише щодо деліктного зобов'язання і деліктної відповідальності за завдану шкоду.

Таким чином, доцільно залишити у першому параграфі лише норми, що містять загальні положення про відшкодування шкоди.

По-третє, доцільно включити до першого параграфу глави 82 окремою статтею зобов'язання зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (на сьогодні це глава 81). Подібні міркування вже висловлювала Т. С. Ківалова [2, с. 246].

Наша позиція пояснюється тим, що зобов'язання зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи включають в себе такі види правовідносин: 1) створення загрози певним благам; 2) неусунення загрози;

3) відшкодування шкоди. При цьому другий та третій види правовідносин можуть співпадати, якщо наслідком неусунення загрози буде завдана шкоди. У цьому випадку зобов'язання зі створення загрози породжують зобов'язання з відшкодування шкоди, оскільки норми глави 82 ЦК України застосовуються згідно ст. 1165 ЦК України.

На таку обставину звернув увагу й М. Р. Габріадзе, який з одного боку відстоює самостійний характер зобов'язання зі створення загрози, а з іншого визнає їх подібність та зобов'язання з відшкодування шкоди [3, с. 78].

По-четверте, слід присвятити окремий параграф (має бути четвертим у главі 82 ЦК України) спеціальним видам зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. До цього параграфу доцільно перенести з параграфу 1 цієї глави такі зобов'язання: із відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою (ст. 1172); відшкодування шкоди, завданої органом державної влади АРК або органом місцевого самоврядування (ст. ст. 1173-1175); відшкодування шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 1176); відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення (ст. 1177); відшкодування шкоди, завданої малолітньою і неповнолітньою особою (ст. ст. 1178-1183); відшкодування шкоди, завданої недієздатною і обмежено дієздатною особою, а також особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. ст. 1184-1186); відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (статті 1187 і 1188 ЦК України), відшкодування ядерної шкоди (ст. 1189 ЦК України). Така позиція зумовлена тим, що такі види недоговірних зобов'язань наділені низкою особливостей на характеристиці яких нами було приділено увагу в монографії «Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція».

На сьогодні потребує нагального доопрацювання правове регулювання зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, що зумовлено появою нових їх видів. Зокрема, сьогодні широко застосовуються для переміщення різні електричні засоби, як гіроскутер, ховерборд, моноколесо, сегвей, електроскутер, трициклопод та інших. Своєрідним ноу-хау в транспортній галузі є безпілотні транспортні засоби [4, с. 91-100], які переміщуються у просторі без участі людини за допомогою автоматичного управління та призначені для задоволення повсякденних споживчих потреб населення, перевезення вантажів у промисловій, а також в оборонній (військовій) галузі.

По-п'яте, главу 82 ЦК України (включивши до параграфа 4) слід доповнити окремим видом зобов'язань – відшкодування шкоди, завданої терористичним актом. На сьогодні у зв'язку з такою прогалиною у законі для захисту осіб, які потерпіли шкоди внаслідок терористичного акту, питання про відшкодування

шкоди вирішується відповідно до Кодексу цивільного захисту України шляхом застосування заходів соціального захисту населення та майна від надзвичайних ситуацій, зокрема ситуацій соціального та воєнного характеру. Однак застосування заходів соціального захисту позбавляє права осіб, які потерпіли шкоди від терористичного акту одержати її відшкодування у повному обсязі. Таке право потерпілим від терористичного акту надає лише ЦК України, де відшкодування шкоди є заходом цивільно-правової відповідальності. Окрім вищезазначеного зміст ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» породжує низку проблемних питань щодо відповідності загальним засадам цивільного законодавства закріплення різних суб'єктів цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом, а також обмеження окремих потерпілих осіб у праві на захист від терористичного акту [5, с. 13-14].

На підставі вищезазначеного можна зробити такі висновки.

1. За структурою глава 82 ЦК України має містити такі параграфи:

§ 1. Загальні положення про відшкодування шкоди (включає норми, що регулюють відносини щодо відшкодування шкоди загалом).

§ 2. Відшкодування шкоди, завданої правомірною поведінкою особи.

§ 3. Відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою особи.

§ 4. Спеціальні види зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою особи.

§ 5. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

§ 6. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

2. Доповнити § 1 глави 82 ЦК України статтею про зобов'язання зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи *(на сьогодні це глава 81)*.

3. Норми ЦК України про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, потребують відповідних доповнень та змін, що зумовлено істотними напрацюваннями судової практики та появою нових об'єктів підвищеної небезпеки.

4. Віднесення України до держав з високим рівнем терористичної загрози та відсутністю нормативно закріпленого порядку відшкодування шкоди, завданої громадянинові за рахунок коштів Державного бюджету України, глава 82 ЦК України потребує доповнення окремою статтею про відшкодування шкоди, завданої терористичним актом *(розмістивши її у запропонованому нами § 4 цієї глави)*.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № **435-IV.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): монографія. Одеса: Юридична література, 2008. 360 с.

3. Габріадзе Мерабі Рубенович. Зобов'язання, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, у цивільному законодавстві України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. К., 2007. 179 с.

4. Гринько С. Д., Гринько Р.В. Безпілотний автомобіль як джерело завдання шкоди: цивільно-правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2019. Том 18. № 3. С. 91-100.

5. Завадська О. П. Умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2019. 209 с.

Костяшкін І. О.,
д. ю. н., професор, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Земельна реформа, в Україні, що мала свій початок у 1990 році передбачила запровадження приватної та колективної форм власності, з метою створення конкурентного середовища, пошуку ефективного господаря та підвищення продуктивності аграрного сектору, що водночас мало забезпечити добробут сільського населення. Однак, постало питання про сутність і правовий зміст власності на землі сільськогосподарського призначення, яке впродовж майже трьох десятиліть мало обмеження щодо розпорядження земельною ділянкою.

Питання власності на землю активно розробляли вітчизняні науковці – В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман, П. Ф. Кулинич, Т. О. Коваленко, Н. Р. Малишева, А. М. Мірошниченко, В. В. Носік, М. В. Шульга та інші. У межах цього дослідження увагу зосереджено на проблемі доступу до права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення в умовах формування ринкової економіки.

Запровадження ефективного ринку можливе лише за наявності сучасної законодавчої бази, побудованої на конституційних принципах, які визначають землю як основне національне багатство, та передбачають поєднання публічних і приватних інтересів. М. В. Шульга наголошує, що реалізація земельної реформи спричинила докорінні зміни у змісті та характері земельних відносин, а відтак вимагає нових підходів до правового регулювання – насамперед оптимального співвідношення публічно-правових і приватно-правових засад [1, с. 25].

Відповідно, становлення ринкових механізмів у сфері земельної власності не може обмежуватись лише цивілістичними моделями відчуження нерухомості. Його головна мета – забезпечити ефективне, раціональне використання земельних ресурсів із дотриманням балансу державних і приватних інтересів як у процесі переходу прав власності, так і під час господарського використання земель сільськогосподарського призначення.

Серед ключових проблем, що визначають обіг земель в Україні, виокремлюють такі аспекти:

- визначення кола осіб, які мають право набувати у власність землі сільськогосподарського призначення, що водночас становлять національне багатство та виконують соціальну функцію;
- визначення пріоритетності реалізації права на придбання земель;

- запровадження обмежень щодо концентрації земель у власності одного суб'єкта.

Розв'язання зазначених питань потребує врахування не лише економічних, а й соціальних та екологічних чинників, оскільки сільськогосподарські землі виступають стратегічним ресурсом держави, що забезпечує сталий розвиток та продовольчу безпеку. Як справедливо зауважує В. І. Андрейцев, земельне право є однією з базових і динамічних галузей українського законодавства, розвиток якої має відбуватися відповідно до суспільних і правотворчих потреб [2, с. 25].

Вивчення досвіду східноєвропейських держав показує, що ефективне функціонування ринку землі можливе лише за наявності чітких механізмів регулювання, які поєднують економічні стимули з правовими обмеженнями, що включають: переважне право купівлі сусідньої ділянки для консолідації земель; функціонування спеціалізованих установ із викупу та перерозподілу земель; обмеження доступу до земель для осіб, не пов'язаних із сільським господарством або без відповідної освіти; вимога постійного проживання власника на території ведення господарства; запобігання надмірній концентрації земель у власності окремих осіб; відповідальність за зниження родючості угідь [3, с. 95].

У період дії мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення в Україні зазначені механізми мали здебільшого декларативний характер**,** оскільки правове поле не передбачало реальної можливості купівлі-продажу таких земель. Проте ці норми створювали теоретичну основу для майбутнього формування законодавства про ринок землі, та передбачали можливість купівлі земельних ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва громадянам України, що мають аграрну освіту, досвід роботи в сільському господарстві або займаються відповідною діяльністю, а також українським юридичним особам, у статутних документах яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва. Крім того, переважне право на купівлю землі мали громадяни, які постійно проживають на території тієї громади, де розташована ділянка, а також відповідні органи місцевого самоврядування[4].

31 березня 2020 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», який започаткував етапне відкриття ринку землі [5]. Відповідно до цього закону, з 1 липня 2021 року громадяни України отримали право набувати у власність до 100 гектарів земельних ділянок за цивільно-правовими угодами, а з 1 січня 2024 року таке право поширено і на юридичних осіб. Також визначено, що банки можуть набувати право власності на земельні ділянки у випадку звернення стягнення на предмет застави, без обмеження загальної площі таких земель.

Водночас прийняте законодавство не передбачило будь-яких преференцій для осіб, які постійно мешкають і працюють у сільській місцевості, мають аграрну

освіту або досвід господарювання. Вилучення з Земельного кодексу положень про такі переваги створює підґрунтя для спекулятивних операцій і не відповідає європейській практиці реформування земельних відносин. Для прикладу, у Польщі право на придбання земель має лише особа з відповідною освітою, що особисто працює у фермерському господарстві та проживає на цій території не менше п'яти років; в Угорщині без трирічного досвіду ведення господарства дозволено придбати не більше 1 га землі [6].

Додаткові питання викликають зміни щодо переважного права на купівлю землі, запроваджені Законом України від 28 квітня 2021 року №1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [7]. Стаття 130^1 Земельного кодексу визначає дві черги суб'єктів, наділених переважним правом придбання ділянок. Першу становлять надрокористувачі; до другої – орендарі, якщо відсутні суб'єкти першої черги. Проте закон допускає передачу цього права іншій особі, що створює ризик посередницьких схем і ускладнює прозорість ринку.

Ще однією проблемою є надмірно високий граничний розмір земель, дозволений для одного власника – до 10 000 гектарів. Така межа істотно перевищує показники, прийняті в країнах ЄС, і створює передумови для утворення великих агрохолдингів. Наприклад, у Польщі максимально дозволена площа земельної власності – 300 гектарів (у спадковому порядку – до 500 га), в Угорщині – до 300 га, у Болгарії – 30 га, а в районах інтенсивного землеробства – лише 20 га. У Словаччині переважне право на придбання має особа, яка протягом останніх трьох років займається фермерством у межах тієї громади, де розташована земельна ділянка [6]. Такі обмеження є ефективним запобіжником концентрації земель та сприяють розвитку дрібного фермерства і місцевого підприємництва.

З огляду на зазначене, нинішня модель регулювання обігу сільськогосподарських земель в Україні видається недосконалою і не забезпечує повноцінного конкурентного ринку. Вона радше сприяє формальному переходу права власності від орендарів до тих самих суб'єктів без реального розширення доступу для нових фермерів. Для створення ефективного ринку необхідно врахувати досвід країн ЄС, який поєднує вільний обіг земель із чіткими соціальними й економічними обмеженнями: забезпечення доступу до землі для тих, хто живе і працює в сільській місцевості, має досвід або аграрну освіту; надання пріоритету фермерським господарствам і сільськогосподарським кооперативам**;** запровадження реальних механізмів контролю за концентрацією земель; обмеження ролі банків у «транзиті» земель до великих власників[8].

Подальшого вдосконалення потребує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» з урахуванням практики Європейського союзу. Лише через встановлення преференцій для місцевих фермерів, чітких соціальних критеріїв для

покупців та обмеження спекулятивних механізмів можна забезпечити ефективне, справедливе і збалансоване використання земельного ресурсу, який є основою економічної стабільності та продовольчої безпеки держави.

Список використаної літератури:

1. Шульга М. В. Правові засади державної земельної політики України. Право України. 2012. № 7. С. 22–27.

2. Андрейцев В.І. Наукова доктрина формування сучасної системи земельного законодавства і права за об'єктами земельних правовідносин: методологічні аспекти. Право України. 2020. №5. С.15-28.

3. Лойко С.В. Світовий досвід ринкового обігу земель. *Економіка АПК*. 2017. №5. С. 91–96.

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001р. № 2768-III Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2768-14

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. Ст.142;

6. Зубрицький О. В. Правове регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Зубрицький О. В.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2019. 234с.

7. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин», від 28 квітня 2021 року № 1423-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua.

8. Костяшкін І. О.Проблеми суб'єктного складу правовідносин в сфері обігу земель товарного сільськогосподарського призначення. Актуальні правові проблеми іноваційного розвитку агросфери: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / м. Харків: Національний університет імені Ярослава Мудрого 20 листопада 2020 року //; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків : Юрайт, 2020. С. 178 – 182.

Левківський Б. К.,
к. ю. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу методології євроінтеграції приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У продовж 11 років Україна зазнає ворожого вторгнення у наслідок якого втрачає не тільки свої землі, а й своїх громадян, що у свою чергу поглиблює кризу сімейних відносин, створює умови до збільшення сирітства.

Так, за статистичною інформацією Державної служби України у справах дітей, опублікованої 20 листопада 2024 року на Урядовому порталі, 58,7 тисяч дітей, перебувають в сімейних формах виховання (опіка/піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу). Це 93,5% всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування[1].

На початку цього року Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України повідомило, що у 2024 році було спрощено процедуру усиновлення в Україні, що у свою чергу призвело до збільшення випадків внутрішньодержавного усиновлення і стало найбільшим за останні п'ять років. Так, за 2024 рік було усиновлено 1270 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, 1268 з них усиновили українські родини [2].

За сухими цифрами статистики стоять долі українських сімей, які було зруйновано у наслідок нових викликів оскільки повномасштабне вторгнення ворожих військ в Україну значно вплинуло кількість дітей-сиріт і дітей.

Спростивши процедуру усиновлення для прийняття дитини в чужу сім'ю, законодавець взагалі не змінив процедури для внутрішньо сімейного усиновлення. І ми вимушені визнати, що чинне сімейне та цивільно процесуальне законодавство України взагалі не реагує на зміни у суспільних відносинах які виникли від впливом збройної агресії.

Відповідно до чинного законодавства України процес внутрішньо сімейного усиновлення залишається довготривалим і в умовах особливого режиму воєнного стану.

Відповідно до статті 217 Сімейного кодексу України (далі – СК України) усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом. Мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Разом з тим, у випадку, якщо той з батьків, котрий проживає окремо від дитини систематично ухиляється від виконання батьківських обов'язків, а у деяких випадках ніколи і не взаємодіяв з дитиною, отримати згоду на усиновлення неможливо.

Статтею 219 СК України передбачено випадки, коли згода батьків на усиновлення не потрібна, зокрема, усиновлення дитини провадиться без згоди батьків, якщо вони: 1) невідомі; 2) визнані безвісно відсутніми; 3) визнані недієздатними; 4) позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється ; 5) протягом двох місяців після народження дитини не забрали її на виховання до себе в сім`ю та запис про них у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до норми ст. 135 СК України.

Усиновлення дитини може бути проведено без згоди повнолітніх батьків, якщо судом буде встановлено, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її (ч. 2 ст. 219 СК України).

Разом з тим, якщо виникає необхідність попередньо позбавити батьківських прав таку особу, процес юридичного завершення фактично реалізованої процедури інтеграції дитини у нову, повну сім'ю перетворюється на довготриваючий, виснажливий юридично-судовий марафон.

Не сприяє також реалізації права на усиновлення і те, що позбавлення батьківських прав відбувається у загальному позовному провадженні, а процес усиновлення в окремому провадженні та ще й за обов'язково розширеного складу суду. Так, відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України, у випадках, встановлених пунктами 1, 3, 4 (усиновлення), 9, 10 частини другої цієї статті, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних.

У доктрині права ведуться постійні дискусії щодо доцільності розгляду справ за участю присяжних взагалі та у справах про усиновлення, зокрема. Деякі науковці зазначають про доцільність розгляду справ про усиновлення за участю присяжних, деякі притримуються протилежної точки зору, не підтримують інститут присяжних у цивільному судочинстві [3].

В цілому підтримуючи тих авторів, які вважають інститут присяжних (народних засідателів) у цивільному судочинстві номінальним, оскільки він не виконує свого юридичного призначення, переконані, що у випадку проведення внутрішньо сімейного усиновлення розгляд справи за участі присяжних не тільки недоцільний, а і є надмірним, адже у випадку внутрішньо сімейного усиновлення фактично ідеться про юридичне оформлення вже існуючих правовідносин інтегрування дитини в нову повну сім'ю. Такі відносини, як правило, є довготвриваючими і такими, що вже склалися, а відповідно суд має справу фактично з дослідженням наперед встановлених законом доказів (письмових доказів, що мають офіційний характер), належно дослідити та оцінити які здатен

лише професійний суддя, тому практичної необхідності залучати народних засідателів до розгляду саме такої категорій справ окремого провадження немає.

Також, з метою удосконалення процедури внутрішньо сімейного усиновлення, спрощення її в умовах дії особливого режиму воєнного стану в Україні та забезпечення найкращих інтересів дитини, у даному випадку забезпечення дитині своєчасного юридичного завершення фактично реалізованих процедур забезпечення виховання дитини у повній сім'ї, вбачається доцільним ввести зміни до норм чинного ЦПК України, передбачивши можливість одночасного вирішення судом (в одному провадженні) питання позбавлення батьківських прав та внутрішньо сімейного усиновлення, шляхом віднесення такої категорії справ, як внутрішньо сімейне усиновлення зі складу справ окремого провадження до складу справ загального позовного провадження.

Такі зміни дозволять прискорити процедуру внутрішньо сімейного усиновлення обтяжену процедурою позбавлення батьківських прав, у двічі зменшити навантаження на Органи опіки та піклування, своєчасно забезпечувати права та інтереси всіх заінтересованих особі у цьому процесі.

Список використаних джерел:

1. Державна служба України у справах дітей. 58,7 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштовані до сімейних форм виховання – це 93,5% від загальної кількості. [Електронний ресурс] / Державна служба України у справах дітей // Урядовий портал. – Режим доступу : URL: https://www.kmu.gov.ua/news/587-tysiach-ditei-syrit-i-ditei-pozbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia-vlashtovani-do-simeinykh-form-vykhovannia-tse-935-vid-zahalnoi-kilkosti. – Назва з екрана. – Дата публікації : 20.11.2024. – Дата перегляду : 22.11.2025.

2. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. У 2024-му українці усиновили найбільше дітей за останні п'ять років. [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України // веб-сайт Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України. – Режим доступу : URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/u-2024-mu-ukrayintsi-usynovyly-naybilshe-ditey-za-ostanni-p'yat-rokiv. Назва з екрана. – Дата публікації : 25.02.2025. – Дата перегляду : 22.11.2025.

3. Волкова Н., Яніцька І. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: Окремі аспекти. / Н. Волкова, І. Яніцька / Юридичний вісник // – Режим доступу : [https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.4] URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/6.pdf. Назва з екрана. – Дата публікації : 2024. – Дата перегляду : 22.11.2025.

Мациборська О. М.,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСОБИСТУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Експлуатація і фальсифікація зовнішності людини з корисливою метою, маючи тривалу історію, набули нових можливостей у зв'язку із чимдалі більш активним використанням – для виробничої необхідності, безпеки чи заради розваги – різноманітних технічних засобів, впровадженням і вдосконаленням інформаційних технологій, новітнього програмного забезпечення, а також швидкою еволюцією штучного інтелекту (ШІ). Нині доступність і повсюдне використання техніки на базі цифрових технологій становить серйозну загрозу приватності життя людини, тому вирішення задач щодо забезпечення всіх умов для реалізації права людини на особисту ідентичність, щодо захисту й охорони цього права набирає дедалі більшої актуальності. У цьому контексті, на нашу думку, доцільно насамперед окреслити комплекс проблем, які при цьому виникають.

Нагальною проблемою є темпи і результативність розвитку правотворчої діяльності, спрямованої на убезпечення людини від посягань на її індивідуальність та особисту ідентичність, передовсім на зовнішність. Як відомо, новітні технології розвиваються значно швидше, ніж законодавство. Так, тільки 2018 року в Європі набув чинності закон General Data Protection Regulation, який регулює обробку персональних даних, зокрема публікацію зображень третіх осіб, за якими можна було б ідентифікувати людину [3]. Відтак у різних європейських державах було започатковано розроблення національних стратегій розвитку і використання штучного інтелекту і відповідних законодавчих актів. Одні країни впоралися з цим завданням вчасно, інші досі зволікають. Приміром, в норвезькій Національній стратегії розвитку штучного інтелекту, затвердженій ще 2020 року, чітко визначено, що ШІ має ґрунтуватися на етичних принципах, повазі прав людини і демократії, а під час розроблення і використання ШІ повинні бути захищеними недоторканість і конфіденційність особи [7]. Натомість Данія 2025 року була оштрафована за те, що впродовж сімох років так не створила відповідного акта. У країнах інших регіонів світу почалися і тривають подібні процеси з різною швидкістю й успіхом залежно від глибини усвідомлення проблеми та динаміки розвитку правової системи.

В умовах глобалізації проблеми швидко набувають світового масштабу, однак світовій спільноті часто буває важко дійти згоди щодо їх вирішення. Разом із тим провідні фахівці різних держав акцентують увагу на різних аспектах, що робить проблемною співпрацю в цій сфері та перешкоджає гармонізації розвитку в умовах

глобалізації. Так, Японія вважає європейські правила щодо ШІ надто суворими, а питання відповідальності менш важливими, ніж питання просування інновацій, що зумовлено прагненням японців відновити своє лідерство у сфері технологій . У своїй концепції стосовно ШІ японці орієнтуються на США, які також виступають за більш м'які правила [5]. (Однак принагідно зауважимо, що нещодавно – в листопаді 2025 року саме між японськими аніме-студіями та OpenAI розгорівся скандал через порушення авторських прав штучним інтелектом [1].) Отже, закріпленню права людини на ідентичність, нерозривно пов'язаного сьогодні із ШІ, заважають концептуальні розбіжності між фахівцями та законодавцями різних країн у визначенні пріоритетів розвитку технологій. Причому в цьому не завжди здатні допомогти міжнародні організації.

Міжнародні інституції традиційно прагнуть контролювати потенційно небезпечні процеси та явища. У червні 2023 року Reuters повідомила, що генсек ООН А. Гуттереш висловився за створення міжнародної агенції з нагляду за штучним інтелектом, на кшталт МАГАТЕ, через загрозливі тенденції, пов'язані зі створенням підроблених зображень і дезінформації, які чинять негативний вплив на економіку і трансформацію суспільства. Ця агенція мала спостерігати/наглядати за механізмами управління ШІ в контексті забезпечення прав людини, верховенства права й загального блага людства [10]. У березні 2024 року ООН ухвалила першу глобальну резолюцію щодо ШІ, в якій закликала всі країни захищати права людини і персональні дані, а також здійснювати постійний моніторинг за ризиками, пов'язаними зі ШІ. Прикметно, що світову спільноту особливо бентежила позиція Китаю та рф, чиїх хакерів було викрито на використанні ШІ для відпрацювання шпигунських навичок; утім, резолюцію підписали всі країни [9]. Такий перебіг подій оприявнює проблему подвійних стандартів у процесах розвитку ШІ у світі, причому в таких країнах, які далекі від статусу правових.

Однак, як свідчить практика, передовий досвід може продукувати не найбільш значущий гравець. У червні 2025 року The Guardian повідомила, що Данія першою в Європі закріпить на законодавчому рівні право людини на особисту ідентичність – авторське право на зовнішність і голос. Цей закон покликаний передовсім боротися з дипфейками – максимально реалістичними фото- і відеозаписами, згенерованими ШІ [2]. Втім, постає питання, скільки країн і як швидко готові перейняти цей досвід задля безпеки і захисту своїх громадян.

Вочевидь, проблема використання зовнішності і голосу людини особливо актуальна для мистецьких професій. І якщо вона не врегульована на законодавчому рівні, та залишається тільки одна можливість – визначити умови в договірному порядку. Так, 2023 року в США відбувся страйк сценаристів та акторів Голівуду, організований профспілками, внаслідок якого кіноіндустрія зазнала величезних збитків. Одна з вимог, яка висувалася акторами, – врегулювання створення і використання *цифрових двійників*. У результаті страйку було укладено Меморандум

про угоду між Гільдією кіноакторів, Американською федерацією артистів телебачення і радіо та Альянсом продюсерів кіно і телебачення, в якому поміж іншого встановлено правила створення і використання *цифрових активів* (*digitally-created asset*). У меморандумі зокрема визначено, що продюсер зобов'язаний повідомити актору про використання його цифрового двійника і сплатити актору обумовлену в договорі винагороду за це; час, витрачений актором на створення штучного виконавця, вважається робочим часом і має бути оплачений; на будь-яке використання образу актора чи зміни в ньому виробник має отримати згоду актора; цифровий двійник може використовуватися і після смерті актора, якщо немає на це прямої заборони або обмеження [6]. Отже, відсутність регулювання на законодавчому рівні права людини на особисту ідентичність може спричиняти виробничі та фінансово-економічні проблеми.

Вочевидь, для дипфейків інтерес становлять передовсім публічні особи, хоча жертвою може стати будь-яка людина. Підкреслимо, що проблема загострюється у зв'язку з тим, що якісні дипфейки можна віднести до особливо небезпечних ШІ-інструментів скоєння правопорушень не тільки безпосередньо у сфері інтелектуальної власності чи авторського права (отримання прибутку за використання впізнаваного образу), а й у більш важких злочинах – для виготовлення порнографії, для шахрайства, вимагання (шантажу), доведення до самогубства, провокування до вчинення злочину, а також наклепу та ін.

У цьому контексті особливе місце посідають релігійно-етичні погляди. Відносно недавно до обговорення розвитку ШІ та осмислення місця людини в часи чергової інформаційної революції долучилася католицька церква. Майже десть років Ватикан організовує «Діалоги Мінерви» – зустрічі теологів, філософів і науковців, насамперед із Кремнієвої долини, з метою популяризація соціальної доктрини церкви в умовах технізованої цивілізації, пошуку етичних відповідей на засилля технологій, а також визначення факторів впливу церкви на розвиток ШІ. Одна з головних проблем, яку обговорює Ватикан, – це використання образу людини у віртуальних розмовах з померлими [10]. Отже, церкву турбує етичний аспект експлуатації цифрового двійника людини після її смерті, а ця проблема виходить за межі релігійного світогляду.

Прикметно, що, на думку японських фахівців, оскільки творцем дипфейків є ШІ, то борцем з дипфейками теж має стати ШІ. У серпні 2025 року Японський консорціум за участі Fujitsy.Ltd оголосив, що розробляє платформу на основі ШІ для перевірки інформації в Інтернеті. Штучний інтелект аналізуватиме викладені факти, збиратиме підтверджувальну інформацію та оцінюватиме достовірність. Розробники стверджують, що платформа виявлятиме і дипфейки, ґрунтуючись на аналізі тих характеристик, які зазвичай не беруться до уваги [4]. Однак, якщо вже відомо, що ШІ здатен на обман, то постає нова проблема – чи не буде одна ШІ-

платформа покривати іншу, тобто наскільки ймовірною є загроза злочинної змови між ними.

Таким чином, головними проблемами, що перешкоджають реалізації права людини на особисту ідентичність можна визначити: незадовільні темпи розроблення відповідної нормативно-правової бази на різних рівнях через традиційну консервативність правової системи, швидка втрата актуальності нормативно-правовими актами через недалекоглядні прогнози щодо тенденцій розвитку ШІ, високий ризик використання дипфейків для скоєння правопорушень та злочинів, конфлікт інтересів між розробниками і державою, між різними країнами, між країнами і міжнародними (регіональними) організаціями щодо розвитку інформаційних технологій, непередбачуваність дій розробок на основі ШІ, а також релігійно-етичні питання використання дипфейків.

Список використаних джерел:

1. CODA Issues Written Request to OpenAI Regarding Sora 2 / CODA. URL: https://coda-cj.jp/en/news/817/

2. Denmark to tackle deepfakes by giving people copyright to their own features / The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/technology/2025/jun/27/deepfakes-denmark-copyright-law-artificial-intelligence

3. General Data Protection Regulation. URL: https://gdpr-info.eu/

4. Japan consortium developing misinformation-fighting AI model / Kyodonews. URL: https://english.kyodonews.net/articles/-/59195

5. Japan leaning toward softer AI rules than EU, official close to deliberations says / Reuters. URL: https://www.reuters.com/technology/japan-leaning-toward-softer-ai-rules-than-eu-source-2023-07-03/

6. Memorandum of Agreement between the Screen Actors Guild–American Federation of Television and Radio Artists and the Alliance of Motion Picture and Television Producers. URL: https://amptp.org/wp-content/themes/amptp/assets/pdf/SAG-AFTRA/2023%20TV%20Animation%20Agreement%20MOA.pdf

7. The National Strategy for Artificial Intelligence. URL: https://www.regjeringen.no/en/documents/nasjonal-strategi-for-kunstig-intelligens/id2685594/?ch=2

8. The Vatican's Voice of Reason on AI. URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/vatican-ai-dialogues-rare-ethical-voice-of-reason-by-anne-bouverot-2025-10

9. UN adopts first global artificial intelligence resolution / Reuters. URL: https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/un-adopts-first-global-artificial-intelligence-resolution-2024-03-21/

10. UN chief backs idea of global AI watchdog like nuclear agency / Reuters. URL: https://www.reuters.com/technology/un-chief-backs-idea-global-ai-watchdog-like-nuclear-agency-2023-06-12/.

Ільїна А. О.,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Назаренко О. П.,
здобувачка вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ БЕЗВІСТИ ВІДСУТНІХ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У контексті повномасштабної збройної агресії проти України проблема правового регулювання статусу осіб, які зникли безвісти, набула особливої актуальності. Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою, закріплений у Цивільному кодексі України, покликаний забезпечити правову визначеність у цивільних, сімейних і спадкових правовідносинах. Особливе значення він має в умовах воєнного стану, коли кількість випадків зникнення громадян зростає унаслідок бойових дій, евакуації, полону або інших надзвичайних обставин.

Згідно зі статтею 43 Цивільного кодексу України, фізична особа може бути визнана безвісно відсутньою, якщо упродовж одного року в місці її постійного проживання відсутня будь-яка інформація про її перебування. Такий статус встановлюється судом у порядку окремого провадження відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України. Під час дії воєнного стану законодавець передбачив також спрощену процедуру – зниклі за особливих обставин особи включаються до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти, за заявою до Національної поліції. Проте цей статус не є тотожним визнанню особи безвісно відсутньою у судовому порядку [4, 5].

Процедура судового визнання передбачає звернення заінтересованої особи до суду з відповідною заявою. У ході розгляду справи суд з'ясовує факт тривалої відсутності фізичної особи та вивчає докази, які підтверджують обставини її зникнення та безуспішні спроби розшуку. В умовах війни суди враховують специфіку ситуацій, пов'язаних з активними бойовими діями, тимчасовою окупацією територій, можливим перебуванням особи в полоні чи евакуацією. Відтак, до оцінки обставин справи суд підходить з урахуванням об'єктивної неможливості швидкого збирання інформації про місцезнаходження людини [1, с. 109].

Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою мають широкий спектр: судове рішення є підставою для встановлення опіки над її майном (відповідно до чинного законодавства опікун призначається органом опіки і піклування), воно дозволяє одному з подружжя ініціювати розірвання шлюбу, а

також визначає порядок взаємодії зі спадковими правовідносинами. Зазначимо, що визнання особи безвісно відсутньою не відкриває спадщину – для цього необхідне оголошення особи померлою відповідно до ст. 46 ЦК України [2].

Судова практика з розгляду справ про визнання безвісно відсутніми свідчить про сталість підходу щодо дотримання річного строку відсутності, навіть за умов воєнного стану. Зокрема, в ухвалі по справі № 556/853/24 суд визнав військовослужбовця безвісно відсутнім лише після того, як минув один рік з дати його зникнення. Іншим прикладом є справа № 183/7128/23, у якій суд дослідив докази про відсутність особи та підтвердження вжиття заходів для її розшуку, після чого задовольнив заяву [3].

Судові органи також дотримуються принципу презумпції збереження життя зниклої особи, отже, під час розгляду справи надається пріоритет доказам, що підтверджують саме відсутність зв'язку, а не факт смерті. Це має істотне значення, зокрема, для обмеження можливості дострокового відкриття спадщини або перепризначення соціальних виплат. Важливо розмежовувати адміністративну процедуру внесення до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та судову процедуру визнання особи безвісно відсутньою. Перша процедура спрямована на організацію пошуку та державну підтримку сімей зниклих, натомість друга створює юридичні наслідки у майнових, сімейних та спадкових правовідносинах. Таким чином, ці інститути не є взаємозамінними, а доповнюють один одного в умовах правової невизначеності.

У підсумку слід зазначити, що інститут визнання особи безвісно відсутньою залишається важливим інструментом захисту прав у правовій системі України, зокрема в умовах воєнного стану. Водночас існує необхідність удосконалення правозастосовної практики з урахуванням викликів, які породжуються воєнними діями: спрощення процедур, зменшення тягаря доказування для родичів зниклих, створення єдиної міжвідомчої платформи для обміну інформацією. Це сприятиме належному захисту прав як осіб, що зникли, так і тих, хто постраждав внаслідок їхньої тривалої відсутності.

Список використаних джерел:

1. Маковій В.П. Темпоральні обмеження права щодо визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою під час воєнного стану. Морська безпека. 2023. С. 109-114.
2. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 2. Ст. 23.
3. Судове рішення у справі № 556/853/24 URL: https://zakononline.com.ua (дата звернення 12.11.20205)
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41. Ст. 492.

Окунєв І. С.,
к. ю. н., докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ПРАВОВОГО АКТА: ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ У ПРИВАТНОМУ ТА ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

У теорії права категорія захисту традиційно визначається як державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права, забезпечення юридичного обов'язку.

Захист прав учасників правовідносин можна охарактеризувати як застосування заходів, передбачених законом та/або договором, або інших визначених судом заходів, які не суперечать закону і забезпечують ефективний захист прав, спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного суб'єктивного права.

Конституція України у ч. 6 ст. 55 гарантує кожному право на захист своїх прав і свобод будь-якими не забороненими законом засобами від порушень і протиправних посягань. У процесуальному законодавстві конкретизовано ці положення, визначено право особи звертатися до суду для поновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів. Матеріальне законодавство, визначаючи конкретні способи захисту прав та інтересів учасників правовідносин, також передбачає, що суд може захистити право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом

Одним із таких способів захисту є визнання недійсним правового акта – універсальний механізм, застосовний як у приватноправових, так і у публічно-правових відносинах. Даний спосіб захисту спрямований на підтвердження компетентним органом нездатності певних правових явищ (правочинів, актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, документів тощо) зумовлювати правові наслідки, викликати правовий ефект, що мав настати (виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків / правовідносин); анулювання компетентним органом правового ефекту такого акта, що зумовлює неможливість його реалізації, виключає вплив на права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси, суспільні відносини загалом. Правовий акт, який визнано недійсним, не може породжувати юридичних наслідків, а його правовий ефект анулюється.

У чинному законодавстві спосіб захисту суб'єктивних прав, що досліджується, залежно від природи правового акта, що визнається недійсним, та виду недійсності, сформульований як, зокрема: визнання акта (його окремих положень) неконституційним; визнання протиправним та нечинним нормативно-

правового акта чи окремих його положень; визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень; визнання правочину недійсним; визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом.

Визнання недійсним правового акта може виконувати превентивну, компенсаційну та каральну функції залежно від конкретного виду правовідносин.

Необхідність визнання недійсними правових актів може спостерігатися як у відносинах між рівними суб'єктами права, так і між суб'єктами, що перебувають у стані влади-підпорядкування, і може слугувати способом вирішення як приватно-правових, так і публічно-правових спорів, та відповідно способом захисту приватних і публічних інтересів відповідно.

Реалізація цього способу можлива лише у юрисдикційному порядку, що пов'язано насамперед з тим, що, як правило, учасники спірних правовідносин не можуть самостійно визнавати недійсним певний правовий акт і встановлювати наслідки такої недійсності. Це зумовлено також дією низки правових презумпцій: конституційності законів та нормативно-правових актів, законності актів органів державної влади, легітимності рішень органів управління юридичної особи, правомірності правочину.

Отже, визнання недійсним правового акта є самостійним способом захисту прав фізичних і юридичних осіб, держави та її органів. Цей спосіб може застосовуватись окремо, або в поєднанні з іншими способами захисту, як у приватно-правових, так і в публічно-правових відносинах, у юрисдикційному порядку. Такий спосіб захисту виконує важливу роль у забезпеченні верховенства права і його складових елементів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Окунєв І. С. До питання про види недійсності у праві. Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Випуск 35. Київ, 2024. С. 160-169. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001517843

3. Окунєв І. С. Додержання умов чинності правових актів як критерій їх ефективності. Альманах права. 2024. Вип. 15. С. 370-374. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001525926

Тараненко Л. С.,
к. ю. н., доцент кафедри соціального забезпечення
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

У контексті євроінтеграційного курсу України надзвичайно важливим є аналіз положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі – Хартія) як універсального інструменту вдосконалення правового регулювання соціальних послуг. Значення Хартії для національної правової системи зумовлене також тим, що її норми узгоджуються з конституційними засадами соціальної держави, закріпленими в Основному Законі: обов'язком держави забезпечувати соціальний захист громадян (ст. 1, ст. 3), правом на соціальний захист, включно з соціальними послугами й підтримкою у випадках, визначених законом (ст. 46) [1]. У цьому контексті Хартія відкриває правову основу для забезпечення таких соціальних прав, як: право на соціальне забезпечення (ст. 12), право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13), право на користування послугами соціальних служб (ст. 14), а також право на захист від бідності та соціального відчуження (ст. 30) [2]. Саме тому її стандарти виступають орієнтиром для законотворчих процесів у сфері соціальних послуг в Україні, спрямованих на наближення національної моделі соціального забезпечення до європейських підходів.

Використання положень Хартії у сфері соціальних послуг для України має низку ключових значень. По-перше, вона виступає як орієнтир підвищення стандартів доступності, якості та соціальної інтеграції отримувачів соціальних послуг. По-друге, Хартія створює правове зобов'язання держав-учасниць приймати позитивні заходи з реалізації соціальних прав, включно з соціальними послугами, що дозволяє посилити нормативну базу України.

Федорова А. Л., аналізуючи зобов'язання України за Хартією, констатує, що процес ратифікації вимагав ревізії національного законодавства, але саме рекомендаційний характер контрольного механізму Хартії не створив жорсткого механізму стимулювання приведення українського законодавства у повну відповідність із положеннями Хартії [3, с. 78].

На практиці, як показує звіт Ради Європи «Social Rights in Ukraine in Times of War», Україні притаманні значні виклики у забезпеченні реалізації соціальних прав в умовах воєнного стану, особливо у сфері соціального захисту та соціальних послуг [4]. У правовому відношенні це означає, що національне законодавство про соціальні послуги в Україні має враховувати вимоги Хартії щодо позитивного

втручання держави, надання соціально-правового захисту, створення механізмів контролю та звітності. Наприклад, Хартія вимагає, щоб держави-учасниці вжили заходів, необхідних і адекватних до досягнення ефективного здійснення права [2].

Тому законодавство України про соціальні послуги має бути не лише декларативним, а й забезпечувати реальну доступність, вимірюваний прогрес і фінансування відповідно до максимального використання наявних ресурсів. Практика виконання Україною прийнятих зобов'язань є неповною: лише за частиною положень Хартії державою надано достатню інформацію або здійснено помітні кроки.

Науковий аналіз виконання Україною положень Європейської соціальної хартії свідчить про системні труднощі у забезпеченні належної імплементації її стандартів. Науковці, зокрема Федорова А. та Лисенко О., відзначають, що Україна протягом тривалого часу надавала до Європейського комітету соціальних прав неповні або фрагментарні звіти, що не давало можливості Комітету зробити обґрунтовані висновки щодо рівня виконання значної частини прийнятих зобов'язань. Така проблема була характерною для звітних циклів 2011–2015 років, коли ECSR неодноразово підкреслював недостатність поданої Україною інформації та відсутність даних, необхідних для оцінювання фактичного стану реалізації соціальних прав [5, с. 43].

Недостатність звітності та відсутність належного моніторингу унеможливлювали повну оцінку дотримання стандартів Хартії, що, за висновками дослідників, свідчить про потребу посилення механізмів імплементації, збору даних, фінансового забезпечення та інституційної спроможності у сфері соціальних прав. З огляду на це Європейська соціальна хартія може відігравати роль інструменту вдосконалення законодавства України про соціальні послуги у таких напрямах: – гармонізація нормативно-правових актів із міжнародними стандартами; – зміцнення правового статусу отримувачів соціальних послуг; – створення чітких та регулярних процедур звітування і моніторингу; – формування системи контролю за якістю та доступністю послуг; – забезпечення належного фінансування та кадрової спроможності суб'єктів надання соціальних послуг.

Відповідно до рекомендацій Ради Європи, Україна має розширити інформаційне забезпечення реалізації соціальних прав, створити ефективні механізми збору та аналізу даних щодо соціальних послуг, а також удосконалити фінансову та організаційну спроможність органів, відповідальних за їх надання. Саме ці напрями визначені як ключові для наближення української системи соціальних послуг до стандартів Хартії та забезпечення реального здійснення прав людини у соціальній сфері.

У цьому контексті законодавство України про соціальні послуги має передбачати чіткі механізми підзвітності, вимірюваних результатів та участі громадськості – що узгоджується з контролем з боку Європейського комітету

соціальних прав, який здійснює моніторинг виконання Хартії. Український досвід показує також, що воєнний стан створює додаткові ризики невиконання соціальних зобов'язань і потребує адаптивного підходу, що враховує принципи Хартії навіть в кризових обставинах.

Таким чином, Хартія виступає не лише міжнародно-правовим орієнтиром, але й механізмом правотворчого впливу на українське законодавство про соціальні послуги. Для реалізації цього механізму доцільно запропонувати такі заходи: системне впровадження норм Хартії у закони і підзаконні акти про соціальні послуги, інтеграція моніторингу виконання соціального законодавства з процедурами звітування за Хартією, створення правового інструментарію, що забезпечує участь осіб, яким надаються соціальні послуги, у процесах оцінки якості та доступності цих послуг, а також забезпечення ресурсного і організаційного підґрунтя для здійснення соціальних прав. Впровадження зазначених заходів дозволить підвищити правову ефективність системи соціальних послуг в Україні, наблизити її до європейських стандартів і забезпечити належний захист права людини на соціальний захист та соціальні послуги.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВРURL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Дата звернення 21.11.2025).

2. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи, 03.05.1996 р. Ратифікована Україною із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 21.11.2025).

3. Федорова А. Л. Зобов'язання України за Європейською соціальною хартією (переглянутою): юридичні наслідки в разі невиконання. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. № 168. С. 77-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_20 (Дата звернення 21.11.2025).

4. Social Rights in Ukraine in Times of War. Council of Europe. December 2022. URL: https://rm.coe.int/needs-assessment-eng-2/1680a9b407 (дата звернення: 21.11.2025).

5. Fedorova A., Lysenko O. The European Social Charter standards of right to housing: Ukraine's compliance with commitments. EJES. 2024. P. 34-44. URL: https://scispace.com/pdf/the-european-social-charter-standards-of-right-to-housing-35u1aaj333.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

Шминдрук О. Ф.,
к. ю. н., доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія»

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ВРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ В МЕДІАЦІЇ

У сучасних умовах розвитку інституту медіації в Україні особливої актуальності набуває питання забезпечення прав дитини у процесі врегулювання сімейних спорів. На відміну від судового провадження, яке здебільшого вибудуване за змагальним принципом і часто призводить до психологічної напруги, медіація створює простір для конструктивної комунікації між сторонами та зменшує травматизацію дитини. Крім того, медіація є найбільшим екологічним способом почути дитину та врахувати її думку.

Участь дитини у вирішенні сімейного конфлікту є складним і багатовимірним процесом, що вимагає чітких правових механізмів і високих етичних стандартів. Дитина не повинна залишатися пасивним спостерігачем процесу прийняття рішень дорослими, а тим більше ставати «полем битви» та об'єктом маніпуляцій, а має право бути почутою з питань, які безпосередньо впливають на її життя. Саме медіація може забезпечити вільне та безпечне висловлення її бачення за умови, що процедура належно організована й регламентована.

Правове підґрунтя участі дитини у медіації закладане в Конвенція ООН про права дитини**,** яка у ст. 12 закріплює право кожної дитини, здатної сформулювати власні погляди, вільно висловлювати їх з усіх питань, що її стосуються, та зобов'язує держави забезпечити реальне врахування цих поглядів відповідно до віку та зрілості [1].

В рекомендаціях Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини акцентується необхідність створення безпечного та підтримувального середовища, адаптованого до вікових і емоційних особливостей дитини, а також залучення фахівців, підготовлених до роботи з дітьми [2].

Зарубіжні фахівці з сімейної медіації послідовно підкреслюють, що ефективне врегулювання сімейних спорів неможливе без врахування позиції дитини. Л. Паркінсон наголошує, що залучення дитини до процесу медіації не означає покладення на неї відповідальності за результат, а натомість дозволяє отримати цілісне уявлення про її потреби та забезпечити рішення, які сприятимуть її стабільності та добробуту [3].

Подібні ідеї простежуються й у працях українських дослідників, які акцентують на необхідності чіткого визначення ролі дитини у медіації, належної психологічної підтримки та етичних стандартів взаємодії з неповнолітніми [4].

У вітчизняному законодавстві правові засади участі дитини в медіації містяться в Цивільному та Сімейному кодексах України , а також у Законі України «Про медіацію».

Як випливає зі змісту ЗУ «Про медіацію», дитина, яка досягла чотирнадцятирічного віку може бути або стороною або учасником медіації [5].

Сімейний кодекс України передбачає, що думка дитини враховується з моменту, коли вона здатна її висловити [6].

Таким чином маємо правову колізію у вітчизняному законодавстві щодо вікового цензу участі дитини у медіації, що створює перешкоди у реалізації права дитини бути почутою в медіації.

Крім того, в ЗУ «Про медіацію» відсутні чіткі механізми залучення дитини до медіації**,** що проявляється у низці процедурних прогалин. Не визначено, в якій формі може відбуватися залучення дитини, зокрема, чи це має бути окрема зустріч, спільна сесія з батьками чи опосередковане висловлення через медіатора. Також закон не встановлює, яким чином має проводитися опитування дитини, які методики допустимі, як має забезпечуватися її психологічна безпека та чи є необхідним обов'язкове залучення психолога. Так само неврегульованим залишається питання, якою має бути форма фіксації висловленої дитиною думки: чи вона повинна протоколюватися, відображатися в угоді, чи може існувати лише у вигляді усного переказу медіатора.

Окремою невирішеною проблемою є питання згоди на залучення дитини до медіації**.** Закон не встановлює, чи потрібна згода обох батьків, чи достатньо волевиявлення одного законного представника, чи необхідно отримувати окрему згоду самої дитини, залежно від її віку. Також невідомо, у якій формі ця згода має надаватися: письмово чи усно, та яким чином має фіксуватися волевиявлення дитини щодо бажання брати участь у процедурі.

Усе це створює значну прогалину між гарантованим загальним правом дитини бути почутою та відсутністю реальних процедурних гарантій**,** які б забезпечили його реалізацію у медіації.

Крім правового регулювання, питання участі дитини у медіації нерозривно пов'язане з низкою етичних викликів, для медіатора, які вимагають особливо обережного та професійного підходу. Одним із ключових ризиків є можливість маніпуляції дитиною з боку одного з батьків або інших учасників конфлікту, коли дитині нав'язується бажаний для дорослих погляд. Не менш небезпечною є ситуація, коли на дитину фактично перекладається відповідальність за прийняте рішення**,** що може спричинити почуття провини, тривогу й емоційне навантаження.

Ще одним етичним викликом залишається також питання меж професійної компетентності медіатора**,** адже робота з дітьми потребує знань дитячої психології, уміння створити безпечний простір і запобігти повторній травматизації, та необхідності підвищення рівня професійної компетенції. Складність становить і

забезпечення добровільності участі дитини**,** адже її згода може бути формальною або сформованою під впливом батьків. Окремі труднощі виникають при збиранні та фіксації думки дитини: медіатор повинен уникати навідних запитань, не інтерпретувати слова дитини довільно та зберігати нейтральність. Усі ці аспекти засвідчують необхідність чітких етичних стандартів та спеціальної підготовки медіаторів, які працюють із неповнолітніми.

Таким чином, питання врахування думки дитини у медіації є ключовим елементом побудови дружнього до дитини підходу у вирішенні сімейних спорів. Попри те що міжнародні стандарти та наукові підходи наголошують на важливості участі дитини, українське законодавство поки що не забезпечує належних процедурних механізмів для реалізації цього права. Відсутність чіткої моделі залучення дитини, правил фіксації її думки, вимог щодо згоди та участі фахівців створює розрив між проголошеним правом дитини бути почутою та реальними можливостями його здійснення. Запровадження спеціальних механізмів участі дітей різного віку, розвиток етичних стандартів і професійної підготовки медіаторів, а також узгодження законодавства про медіацію та сімейним законодавством є необхідними умовами формування ефективної та безпечної для дитини медіації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. // Офіційний переклад. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 12.01.2025).
2. Council of Europe. Guidelines on Child-friendly Justice. Strasbourg, 2010. – URL: https://rm.coe.int/16804b2cf3 (дата звернення: 12.01.2025).
3. Parkinson L. Family Mediation: Appropriate Dispute Resolution in a New Family Justice System. – London: LexisNexis, 2020. – 520 p. – ISBN 9781784734596.
4. Терещенко І. І. Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя // Часопис цивілістики. – 2015. – Вип. 19. – С. 226–230. – URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/c553e1c5-8c49-4bc1-a97c-db9d6103cb18 (дата звернення: 12.01.2025).
5. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875–IX // Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20 (дата звернення: 12.01.2025).
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947–III // Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 12.01.2025).

Бачинський А. А.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН-КАНДИДАТІВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Європейський зелений курс (далі – ЄЗК) є однією з наймасштабніших стратегічних ініціатив Європейського Союзу, спрямованих на докорінну трансформацію економічних моделей, енергетичних систем та соціальних підходів до розвитку. Ця стратегія стала основою майбутнього економічного зростання ЄС та її країн-кандидатів. ЄЗК передбачає досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, забезпечення сталого використання ресурсів, зменшення викидів парникових газів та перехід до циркулярної економіки [1]. Він визначає для держав-партнерів чіткі пріоритети у сферах клімату, енергетики, транспорту та промисловості, формуючи новий політико-економічний простір, до якого Україна має інтегруватися у найближчі роки.

Перш за все, потрібно розуміти, що європейський зелений курс – це не просто набір рекомендацій або екологічних заходів, а цілісна економічна парадигма, яка змінює саму логіку виробництва та споживання в країнах-членах і державах-кандидатах [2]. Що передбачає системне переосмислення ролі енергії, ресурсів і технологій у формуванні майбутнього економічного розвитку, трансформацію традиційних галузей у низьковуглецеві та інтеграцію екологічних стандартів у всі сектори господарства. Для України це означає не лише виконання міжнародних зобов'язань, а й можливість здійснити глибоку модернізацію національної економіки, підвищити її стійкість, залучити інвестиції та зменшити залежність від викопних енергоресурсів.

ЄЗК охоплює широкий спектр заходів, серед яких: перехід до чистої енергетики та ефективного використання ресурсів, скорочення викидів парникових газів, розвиток циркулярної економіки, модернізація промисловості, сталий транспорт та мобільність, захист біорізноманіття, стимулювання інновацій і цифрової трансформації. Зокрема, пріоритетами є декарбонізація енергетики через підвищення енергоефективності та розвиток відновлюваних джерел енергії, поступова відмова від вугілля, інтеграція енергетичних ринків, цифровізація та регіональна співпраця. Циркулярна економіка передбачає повторне використання та переробку матеріалів, створення сталих продуктів і оптимізацію промислових процесів [1]. Така комплексна трансформація формує умови для модернізації традиційних галузей та підвищення конкурентоспроможності економіки в цілому.

Найбільший вплив на українську економіку матиме механізм СВАМ, тобто вуглецеве коригування на кордоні, що фактично оподатковує продукцію з високим вуглецевим слідом. Для України, як одного з найбільших експортерів металургійної, мінеральної та хімічної продукції, СВАМ стає водночас потужним стимулом до переходу на енергоефективні низьковуглецеві технології та серйозним викликом для традиційних виробництв, які потребують значних інвестицій у модернізацію, а також створює умови для підвищення енергоефективності, впровадження інноваційних технологій і формування довгострокових конкурентних переваг для держав. У контексті післявоєнної відбудови це відкриває перед Україною можливість реалізувати масштабну «зелену» трансформацію – модернізувати інфраструктуру, енергетику й транспорт, упровадити принципи сталого виробництва та активізувати залучення міжнародних інвестицій, інтегруючись у європейські виробничі ланцюги створення доданої вартості [3].

Впровадження ЄЗК ставить перед Україною низку комплексних економічних та інституційних викликів, пов’язаних насамперед із необхідністю глибокої модернізації енергетичного та промислового секторів. Значна частина українських підприємств працює на застарілому обладнанні, що має високий рівень енергоємності та вуглецевого сліду, і тому потребує значних капіталовкладень для відповідності новим європейським стандартам [2]. Також додатковим викликом є ризики, пов’язані з упровадженням СВАМ: підприємства, які не адаптуються до декарбонізації, зазнають підвищення собівартості та потенційної втрати позицій на європейському ринку. Україна стикається з браком фінансових ресурсів, недостатнім розвитком «зеленої» інфраструктури, нестачею фахівців у сфері кліматичної трансформації та необхідністю гармонізації законодавства з нормами ЄС, що потребує часу, інституційних спроможностей та політичної стабільності [3]. Усе це ускладнюється наслідками війни, які впливають на логістику, енергетичну безпеку та інвестиційний клімат.

Але попри складнощі, ЄЗК відкриває для України значний потенціал економічного та технологічного розвитку. Зелений курс стимулює модернізацію промисловості, розвиток відновлюваної енергетики, впровадження енергоефективних рішень і цифрову трансформацію, що здатне підвищити конкурентоспроможність української економіки у довгостроковій перспективі [1]. Виконання вимог ЄЗК дозволить Україні інтегруватися в європейські виробничі та логістичні ланцюги, залучати іноземні інвестиції, розвивати «зелені» інновації та створювати нові ринки. А відмова від викопного палива та перехід до відновлюваних джерел енергії сприятиме зміцненню енергетичної незалежності держави, а модернізація інфраструктури в рамках відбудови після війни дає можливість одразу закладати екологічно стійкі рішення. ЄЗК допоможе сформувати сучасну, стійку та інноваційну економіку, що відповідатиме стандартам ЄС та відкриє Україні шлях до повноцінної економічної інтеграції.

Підсумовуючи вище сказане, слід зауважити, що Європейський зелений курс постає не лише екологічною ініціативою, а комплексною моделлю економічної трансформації, яка визначає стратегічні орієнтири розвитку Європейського Союзу та країн-кандидатів. Для України, що прагне інтегруватися в європейський простір, ЄЗК стає водночас викликом і потужною можливістю. Його імплементація потребує масштабної модернізації енергетичної системи, промисловості та транспортної інфраструктури, адаптації законодавства, залучення інвестицій та розвитку інституційної спроможності. Попри значні труднощі, пов’язані з післявоєнними викликами, фінансовими обмеженнями та технологічною відсталістю окремих секторів, ЄЗК відкриває унікальний шанс для України здійснити структурний «зелений» ривок. І тому виконання вимог Зеленого курсу дозволить Україні не лише відповідати стандартам ЄС, а й створити підґрунтя для довгострокового економічного зростання та інтеграції в Європейський Союз.

Список використаних джерел:

1. EUROPEAN COMMISSION. The European Green Deal. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640&from=ET

2. Європейський зелений курс. ГО «Екодія». URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html

3. Бакуліна О. С., Тернопільська В. І. Зелена економіка як умова сталого розвитку. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2021. № 2(48). С. 39–44.

Бляшин М. С.,
аспірант, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВЛАДДЯ В КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИНАХ

Ідея створення компаній
(юридичної фікції під назвою
«товариства з обмеженою
відповідальністю») є одним із
найгеніальніших винаходів людства.
Ю. Харарі [1, с. 44].

Вступ. У центрі конструкції компанії лежить питання розподілу й здійснення влади над майном та управління ризиком, а отже, питання дії принципу *The Rule of Law* (правовладдя) не лише в публічно-правовій площині, а й у сфері корпоративних відносин. Для бізнесу принцип *The Rule of Law* (правовладдя) має прикладне значення: індекси демонструють, що вищий рівень верховенства права корелює зі стабільнішим економічним розвитком і кращими умовами для інвестицій [2]. Компанії отримують реальну владу над ресурсами, людьми та навколишнім середовищем, а отже, постає питання: за якими правилами здійснюється ця влада і чи обмежує її принцип *The Rule of Law*.

Попри розробленість доктрини *The Rule of Law* у конституційно-правовому вимірі, питання її системного застосування до корпоративних відносин в Україні – залишаються фрагментарними, що зумовлює як теоретичну, так і практичну актуальність теми.

1. Доктринальні витоки правовладдя та корпоративний контекст. Класичне доктринальне оформлення *The Rule of Law* традиційно пов'язують із працею А. Дайсі Introduction to the Study of the Law of the Constitution, у якій він поєднав верховенство права з конституційною побудовою держави та підкреслив необхідність підпорядкування влади загальним правилам [3]. Українська доктрина (зокрема, праці М. Козюбри та С. Головатого) наголошує, що сучасний підхід до правовладдя полягає не стільки в пошуку універсального визначення, скільки в розкритті його змісту через систему складових елементів [4; 5].

Важливо, що вже у А. Дайсі *The Rule of Law* не обмежується сферою державної влади. Аналізуючи повноваження англійських залізничних компаній видавати правила щодо штрафів за безквитковий проїзд, він фактично розглядає такі компанії як підпорядковані правотворчі органи (*non-sovereign law-making*

bodies), пов'язані актами парламенту, обмежені власними установчими документами та підконтрольні судам і вживає слова «компанія» та «корпорація» понад 70 разів [3, с. 110]. Це демонструє, що правовладдя принципово може застосовуватися і до діяльності юридичних осіб.

2. Правовладдя як рамка корпоративного управління. Сучасні підходи до *The Rule of Law* характеризуються переходом від абстрактних формулювань до структурованих переліків його елементів. Т. Бінгем пропонує розуміти правовладдя як комплекс вимог, серед яких – загальність і ясність законів, заборона свавільного здійснення влади, рівність усіх перед законом, наявність незалежних судів і практична можливість оскарження рішень, що порушують права [6]. Венеційська комісія у «Мирилі правовладдя» конкретизує ці вимоги для національних правопорядків [7].

У сфері корпоративного управління Принципи G20/OECD виходять із того, що ефективні ринки капіталу та захист інвесторів неможливі без надійної правової основи, заснованої на верховенстві права [8]. У цьому контексті правовладдя виконує роль зовнішньої рамки для корпоративного права: воно вимагає, щоб внутрішні корпоративні правила, практика роботи органів управління та рішення директорів відповідали стандартам передбачуваності, прозорості й підзвітності.

3. Директори, дискреція та правова визначеність. Найбільш відчутно принцип правовладдя проявляється в корпоративних відносинах через статус та поведінку директорів. Бінгемський критерій – влада має здійснюватися не свавільно, а розумно, добросовісно та в межах цілей, заради яких її надано [6] – резонує з фідуціарними обов'язками директорів.

Принцип правової визначеності, на який наголошують і Т. Бінгем, і Венеційська комісія [6; 7], у корпоративному праві має щонайменше два виміри. По-перше, норми мають бути достатньо чіткими, щоб директори могли прогнозувати правові наслідки своєї поведінки й нести відповідальність за відхилення від стандарта добросовісності та розумності. На це звертає увагу Е. Сілантьєва, аналізуючи співвідношення формальної визначеності та верховенства права [9]. По-друге, правова визначеність захищає учасників товариства, кредиторів та інших стейкхолдерів, даючи їм розуміння, у яких випадках можна вимагати відповідальності директора.

Зміни до Цивільного кодексу України, запроваджені Законом № 4196-IX від 09.01.2025 р. «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» шляхом доповнення його ст. 99-1 «Посадові особи товариства», є кодифікацією фідуціарних обов'язків директорів і наближення українського корпоративного права до світових тенденцій [10]. Водночас реальна відповідність цих змін вимогам правовладдя залежатиме від того, наскільки послідовно судова практика – передусім практика Верховного Суду – сформує зрозумілі критерії меж

дискреційних повноважень та належної поведінки директорів. Уже зараз у наукових і практичних коментарях до позицій Верховного Суду щодо відповідальності менеджменту за збитки, завдані юридичній особі, підкреслюється важливість цих критеріїв [11].

4. Правовладдя та великі корпоративні актори. Сучасні тенденції свідчать, що обговорення правовладдя виходить за межі суто державної влади й охоплює діяльність великих приватних акторів. Р. МакКоркудейл і С. Нілі, аналізуючи директорські обов'язки, стверджують, що директори мають ураховувати ризики для прав людини, а ігнорування таких ризиків може розглядатися як недобросовісне здійснення повноважень, несумісне з вимогами правовладдя [12]. Дж. Уолдрон наголошує, що *The Rule of Law* має застосовуватися до основних способів, якими люди та підприємства зазнають впливу від здійснення влади – не лише державної, а й приватної влади великих економічних суб'єктів [13]. У цьому ключі українська дослідниця О. Уварова слушно пропонує розширити методологію вимірювання індексу верховенства права шляхом включення корпоративних суб'єктів як окремих акторів [14, p. 2].

Висновки. По-перше, історичний розвиток доктрини The Rule of Law у А. Дайсі свідчить, що правовладдя від початку розробки концепції не обмежувалося владою державною, а концепція охоплювала й діяльність юридичних осіб, зокрема залізничних компаній в Англії [3].

По-друге, сучасні концепції правовладдя (Т. Бінгем, Венеційська комісія) та стандарти G20/OECD розглядають The Rule of Law як рамку корпоративного права, що вимагає передбачуваних правил, заборони свавілля та судового контролю [6 – 8].

По-третє, зміни до Цивільного Кодексу України (ст. 99-1) створюють передумови для втілення правовладдя через кодифікацію фідуціарних обов'язків директорів, однак їх ефективність залежатиме від якості судової практики [9 – 11].

По-четверте, поширення правовладдя на корпоративних акторів означає визнання того, що The Rule of Law охоплює всі значущі центри влади – державні й приватні [12; 14].

Список використаних джерел:

1. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків, 2018. 544 с.
2. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. Washington, DC: World Justice Project, 2023. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index (дата звернення: 16.11.2025).
3. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 8th ed. London: Macmillan, 1915.
4. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна: зб. наук. пр. / гол. ред. А. О. Мелешевич. Київ: Дух і Літера, 2013. С. 271–274.
5. Головатий С. Верховенство права: у 3 кн. Київ, 2006.

6. Bingham T. The Rule of Law. London: Penguin Books, 2010.

7. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя: доповідь, схвалена Венеційською комісією на 106-му пленар. засіданні (Венеція, 11–12 берез. 2016 р.). Страсбург, 2016.

8. G20/OECD Principles of Corporate Governance. Paris: OECD Publishing, 2023.

9. Сілантьєва Е. Є. Співвідношення формальної визначеності та верховенства права. Право і безпека. 2021. № 1 (80). DOI: 10.32631/pb.2021.1.03.

10. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 28–29. Ст. 94.

11. Баранець О., Лукомська О. Відповідальність менеджменту за збитки, заподіяні юридичній особі: ключові висновки Верховного Суду. Верховний Суд: офіц. сайт. 04.11.2025. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1713/vidpovidalnist-menedzhmentu-za-zbytky-zapodiiani-iurydychnii-osobi-kliuchovi-vysnovky-verkhovnoho-sudu (дата звернення: 16.11.2025).

12. McCorquodale R., Neely S. Directors duties and human rights impacts: a comparative approach. Journal of Corporate Law Studies. 2022. Vol. 22, No. 2. P. 605–639. DOI: 10.1080/14735970.2021.2016147.

13. Waldron J. Thoughtfulness and the Rule of Law. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2023. DOI: 10.2307/jj.7941375. URL: https://www.jstor.org/stable/jj.7941375 (дата звернення: 16.11.2025).

14. Uvarova O. The Rule of Law and Corporate Actors: Measuring Influence. Hague Journal on the Rule of Law. 2025. Vol. 17. P. 1–29. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-024-00237-3 (дата звернення: 16.11.2025).

Бончук В. П.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ ЄС

Правове забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в Україні становить один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони прав і свобод людини. Формування національної нормативно-правової бази здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів та рекомендацій, спрямованих на гарантування належного рівня прав ВПО.

Базовим нормативно-правовим документом у цій сфері є Закон України «Про забезпечення прав і свободи внутрішньо переміщених осіб» 2014 р., який встановлює інституційні засади державної підтримки та гарантує ВПО право на тимчасове житло, медичне обслуговування, соціальні виплати, працевлаштування та доступ до освітніх послуг. Значну роль у функціонуванні системи захисту прав ВПО відіграє співпраця України з міжнародними організаціями, серед яких ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та неурядові структури. Таке міжнародне партнерство забезпечує посилення гуманітарної й правової підтримки, сприяє оновленню та вдосконаленню національного законодавства, а також впровадженню передових міжнародних підходів у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб [1, с. 104–105].

У 2006 р. Комітет міністрів Ради Європи схвалив Рекомендацію CM/Rec(2006), у якій викладено тринадцять принципових положень, спрямованих на удосконалення державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб. Документ було розроблено з урахуванням Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення, однак його зміст значно розширює коло базових зобов’язань, визначених цими принципами. Зокрема, пункт 11 Рекомендації наголошує на необхідності забезпечення ВПО повною та своєчасною інформацією, а також консультаційною підтримкою щодо можливих шляхів розв’язання їхньої життєвої ситуації на всіх стадіях переміщення – до його початку, у процесі та після завершення.

Реалізацію зазначених підходів можна спостерігати й в Україні. Міністерство соціальної політики України та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій регулярно оновлюють інформаційні матеріали на своїх офіційних вебпорталах. Ці ресурси містять актуальні роз’яснення щодо спектра доступних державних послуг для ВПО, зокрема стосовно порядку призначення та

продовження допомоги на проживання для окремих категорій соціально вразливих внутрішньо переміщених осіб [2, с. 786].

4 березня 2022 р. Рада Європейського Союзу прийняла імплементаційне рішення про застосування Директиви 2001/55/ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти тимчасового захисту в умовах масового прибуття переміщених осіб і передбачає механізми забезпечення збалансованого розподілу відповідальності між державами-членами. Більшість громадян України, які були змушені залишити територію держави внаслідок воєнних дій, скористалися саме процедурою тимчасового захисту, не подаючи заяв про надання притулку. Запровадження Директиви та комплекс гарантованих нею прав стали ключовими чинниками забезпечення належного рівня захисту переміщених осіб у країнах ЄС та дозволили уникнути поглиблення міграційної кризи в Європі.

Водночас було відзначено недостатній рівень узгодженості національних механізмів тимчасового захисту в окремих державах-членах, істотні відмінності у підходах до реалізації Директиви, а також нестачу наукових досліджень, присвячених інституту тимчасового захисту і правам осіб, які його отримали. У підсумку такі особи отримують гарантії проживання, доступ до соціальних послуг та невідкладної медичної допомоги, можливість працевлаштування й забезпечення житлом, а також право здійснювати підприємницьку діяльність на території держав-членів ЄС [3, с. 61].

Варто виокремити значущу роль практики Європейського суду з прав людини, яка істотно впливає на формування стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Норми національного законодавства у сфері прав людини, зокрема ті, що регулюють гарантії для ВПО, підлягають тлумаченню з урахуванням правових підходів, вироблених у рішеннях ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні «Йорданова та інші проти Болгарії» ЄСПЛ зазначив, що за певних обставин обов’язок держави забезпечити житлом осіб, які перебувають у вразливому становищі, може випливати зі змісту статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4, с. 119–120].

Отже, гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб є ключовою умовою підвищення ефективності державної політики в цій сфері. Урахування правових підходів Європейського Союзу й практики Європейського суду з прав людини дозволить забезпечити створення стійкої, справедливої та результативної системи гарантій для внутрішньо переміщених осіб відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини.

При цьому, важливо поглиблювати цифровізацію механізмів підтримки ВПО, зокрема через інтеграцію Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб і державних сервісів «Дія» з метою створення єдиної платформи для звернення по соціальні послуги, що сприятиме спрощенню процедур,

підвищенню прозорості та швидкості надання допомоги. Окрім того, доцільно вдосконалити механізми забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб шляхом розвитку довгострокових програм орендного житла та компенсацій орендодавцям, а також стабілізації та деталізації положень Постанови Кабінету Міністрів України № 332 у редакції 2022–2025 рр., що відповідатиме європейським моделям соціального житла й забезпечить реальну можливість інтеграції ВПО у приймаючі громади. Реалізація таких підходів зміцнить соціальну безпеку, зменшить тривалу уразливість постраждалих громадян і сприятиме результативному післявоєнному відновленню України

Список використаних джерел:

1. Селіхов Д.А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія Право. Випуск 84: частина 1. 2024. С. 103-108. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4e42bac-dd7a-4978-bfc0-9773f5008d33/content (дата звернення 20.11.2025).

2. Сагура А. Аналіз впливу стандартів Європейського Союзу на захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ:* матеріали всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. Івано-Франківськ. 2024. С. 784-788. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/21047/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%86%D0%A4%D0%9D%D0%A2%D0%A3%D0%9D%D0%93_2024.pdf#page=784 (дата звернення 20.11.2025).

3. Камінська Н. В., Бойко В. І. Міжнародно-правові стандарти захисту внутрішньо переміщених осіб: Теоретичні й практичні аспекти. *Journal «ScienceRise: Juridical Science».* 2023. №3(25). С. 57-63. URL: https://journals.uran.ua/sr_law/article/view/286478 (дата звернення 20.11.2025).

4. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник. Харків: Право, 2017. 152 с. URL: https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-ukr/1680760881 (дата звернення 20.11.2025).

Васіна А. О.,
здобувачка вищої освіти Інститут права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, кожна особа має право на справедливий і публічний розгляд справи протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом, який визначено законом, що розглядає спір щодо цивільних прав та обов'язків. Відповідно до українського законодавства, у період дії правового режиму воєнного стану суди діють лише на підставі та у межах повноважень, визначених Конституцією України, і право на судовий захист не може бути обмежене. Повноваження судів та органів правосуддя, закріплені Конституцією, залишаються дійсними й у період воєнного стану (ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Масовані ракетні удари, навіть на віддалених від лінії фронту територіях, створюють загрозу для безпеки суддів, учасників процесів та працівників суду. Незважаючи на це, суди та органи суддівського самоврядування проявили певну гнучкість і пристосували процедури до умов воєнного часу. Важливу роль у цьому відіграли норми ЦПК України, що сприяли впровадженню електронних технологій та дистанційних судових розглядів у цивільному процесі. У справі «Цезар та інші проти України» ЄСПЛ зазначив, що державні органи іноді стикаються з труднощами у забезпеченні належного функціонування судової системи у регіонах, де тривають бойові дії. [1, с.186-189]

Обставини, які стали підставою для запровадження воєнного стану, суттєво вплинули на процесуальні строки, адже суд змушений знаходити баланс не лише між правами учасників справи на своєчасний розгляд та завданнями цивільного судочинства, а й між позапроцесуальними факторами, такими як безпека учасників процесу, суддів та працівників апарату суду. Оцінка розумності строків розгляду здійснюється індивідуально для кожної справи, з урахуванням таких аспектів, як: складність справи, поведінка заявника, дії державних органів та значущість питання для заявника. [1, с.195]

Відповідно до ст. 55 Конституції України, права і свободи людини та громадянина охороняються судом, а кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, діянь органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб. Згідно зі ст. 64, конституційні права і свободи не можуть обмежуватися, за винятком випадків, прямо передбачених Конституцією. Під час воєнного або надзвичайного стану можуть вводитися певні обмеження прав та свобод із визначенням строку їх дії, проте не підлягають обмеженню права, зазначені у ст. 24, 25, 27-29, 40, 47, 51, 52, 55-63 Конституції. На початку дії

воєнного стану загальні суди, що опинилися в зоні бойових дій, окупації або оточенні, були відключені від Інтернету через високий ризик доступу представників агресора до Єдиного реєстру судових рішень і конфіденційної інформації про учасників процесів. Це призвело до блокування доступу суддів до Реєстру і фактичної неможливості здійснення правосуддя навіть у тих судах, які не зазнали серйозних пошкоджень і мали технічні та кадрові ресурси для розгляду справ відповідно до чинного процесуального законодавства. [2, с.27-28]

Воєнний стан суттєво ускладнив реалізацію права на судовий захист, особливо для судів, що опинилися в зоні бойових дій або окупації. Незважаючи на наявність технічних і кадрових ресурсів, обмеження доступу до Єдиного реєстру судових рішень призвели до тимчасової неможливості здійснення правосуддя, підкреслюючи важливість збереження конституційних гарантій навіть у надзвичайних умовах.

24 лютого 2022 року Рада суддів України прийняла Рішення № 9, яким наголошується, що навіть під час воєнного або надзвичайного стану робота судів не може припинятися, а конституційне право на судовий захист залишається невід'ємним. У випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці суддів і працівників апарату суду рекомендовано приймати оперативні рішення щодо тимчасового призупинення судочинства до усунення таких обставин. Перед цивільним судочинством постало безліч викликів: нестача суддівських кадрів, неможливість роботи судів на окупованих територіях, відсутність доступу до матеріалів справ або їх знищення на тимчасово окупованих територіях. [3, с.349]

В умовах воєнного стану відбулися зміни у територіальній підсудності судових справ, спостерігалася відсутність чітких правил передачі справ між судами, недостатнє фінансування судової системи, нестача суддів, незавершене формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів, обмеження або відтермінування доступу до електронних ресурсів, а також порушення строків виконання судових рішень. [3, с.356]

Воєнний стан створив значні перешкоди для ефективного функціонування судової системи України: обмежив доступ до судових рішень, ускладнив територіальну підсудність справ, викликав кадровий дефіцит та нестачу фінансування, а також ускладнив виконання рішень. Незважаючи на це, чинне законодавство визначає рамки доступу до судових ресурсів та гарантує неприпустимість додаткових обмежень, що дозволяє підтримувати роботу судів і забезпечувати захист прав громадян навіть в умовах війни.

Незважаючи на ці складнощі, українська судова система значною мірою адаптувалася до умов повномасштабної війни. Хоча конкретного процесуального алгоритму дій у воєнний час немає, суди змогли організувати роботу так, щоб забезпечувати захист порушених прав та виконувати своє головне завдання – забезпечення правосуддя в державі.

Список використаних джерел:

1. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 336 с. https://doi.org/10.32837/11300.23423

2. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. Економіка та право. 2022, № 2. С. 25-30. file:///C:/Users/Anna/Downloads/document.pdf

3. Fakas I.B**.** The influence of martial law on civil justice. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. 468 p. http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/495/13175/27549-1?inline=1

Висоцький С. О.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ НА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ УКРАЇНИ

Принцип верховенства права як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади – невід'ємний елемент системи цінностей, покладених в основу сучасного європейського правопорядку, що належить до тріади принципів спільної європейської спадщини поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права.[1]

В практиці Конституційного Суду України цей принцип розглядається в контексті таких основоположних складових як принципи законності, поділу державної влади, народного суверенітету, демократії, юридичної визначеності, а також справедливого суду.[2] Втім, не менш важливим є принцип пропорційності, якому має відповідати співвідношення між поставленою метою та засобами її досягнення, забезпечуючи справедливий баланс між захистом суспільного інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи: цілі обмеження приватних прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежено.[3]

Пріоритетність суспільних інтересів над приватними певною мірою закріплено як Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, так і Загальною декларацією прав людини. Втім, право органів влади втручатись у здійснення приватного права обмежено випадками, коли втручання є необхідним в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров`я, моралі, прав і свобод інших осіб, та здійснюється згідно із законом.[4][5] Як виняток для обмеження деяких конституційних прав та свобод, критерій "в інтересах суспільства" закріплено також у низці статей Конституції України.[6][7]

У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) суспільні інтереси згадуються, як правило, у зв'язку з необхідністю визначення пропорційності втручання держави в приватні права особи. Вжиття заходів, пов'язаних із захистом суспільного інтересу, не може розцінюватися як свавільний відступ від принципу належного урядування, якщо вони є пропорційними та необхідними для збереження балансу.[7]

Досліджуючи принцип пропорційності у практиці ЄСПЛ, д. ю. н. Я. Берназюк доходить висновку, що дотримання балансу можливо за таких умов: втручання суб'єкта владних повноважень у приватне право є виправданим лише за умови надзвичайної необхідності для захисту суспільних інтересів; можливість суб'єктів владних повноважень змінювати окремі власні рішення допускається лише у разі необхідності в інтересах суспільства з урахуванням прав та інтересів приватних осіб; компенсація особі у разі втручання в її право у зв'язку із суспільною необхідністю є обов'язковою та справедливою; дотримується розумне співвідношення між метою та засобами для її досягнення.[7]

Прикладом, який дозволяє дослідити дотримання принципу пропорційності під час втручання держави у приватні права господарюючих суб'єктів з метою забезпечення загальносуспільних інтересів під час функціонування ринку, є механізм покладення на суб'єктів ринку природного газу спеціальних обов'язків, який, починаючи з 1 жовтня 2015 року, є єдиним легітимним інструментом втручання держави у функціонування ринку, заснованого на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів та безпеки постачання природного газу.

До переліку загальносуспільних інтересів, на забезпечення яких спрямовано дію механізму, Законом віднесено: національну безпеку та безпеку постачання газу; стабільність, належну якість та доступність енергоресурсів; захист навколишнього середовища та зменшення викидів парникових газів; захист здоров'я, життя та власності населення.

Виключними повноваженнями щодо покладення на суб'єктів ринку відповідних спеціальних обов'язків наділено Кабінет Міністрів України, рішенням якого визначається: загальносуспільний інтерес до забезпечення; обсяг спеціальних обов'язків і коло суб'єктів до покладання; обсяг прав суб'єктів із спеціальними обов'язками, необхідних для їх виконання; категорії споживачів, яких стосуються такі обов'язки; територія та строк їх виконання; джерела фінансування та порядок визначення компенсації за виконання спеціальних обов'язків.[8, ст.11]

Протягом періоду ринкової трансформацій, а також під час дії правового режиму воєнного стану в Україні увесь комплекс спеціальних обов'язків із забезпечення загальносуспільних інтересів було покладено на НАК "Нафтогаз України", газодобувні підприємства Групи Нафтогаз та газопостачальні компанії згідно з Положеннями, що визначали обсяг та умови виконання спеціальних обов'язків з метою забезпечення стабільності, належної якості та доступності газу, а також підтримання належного рівня безпеки його постачання споживачам, не створюючи загрози цілі створення ринку, заснованого на засадах вільної конкуренції з дотриманням принципів пропорційності, прозорості та недискримінації.[9][10][11][12][13]

Формування ресурсу газу в рамках означеного механізму здійснювалося НАК “Нафтогаз України” шляхом його придбання у газодобувних підприємств Групи Нафтогаз, а також інших оптових продавців, у тому числі за кордоном, у разі дефіциту власного ресурсу. Цінові параметри взаємовідносин у регульованому сегменті визначалися шляхом встановлення: фіксованих цін придбання газу у газодобувних підприємств Групи Нафтогаз, формульного підходу до визначення ціни продажу газу його постачальникам для подальшого забезпечення потреб кінцевих споживачів та постачання виробникам теплової енергії, а також встановлення граничного рівня торговельної надбавки НАК “Нафтогаз України”. Отже, фактично, ринковими залишалися лише ціни придбання природного газу у незалежних постачальників, зокрема, за кордоном.

Такий підхід забезпечує беззбитковість газодобувних підприємств Групи Нафтогаз та газопостачальних компаній, але призводить до перевищення витрат на формування ресурсу імпортованого газу над доходами, отриманими від його продажу за регульованою ціною, чим активує право НАК “Нафтогаз України” на отримання компенсації непокритих доходами витрат з урахуванням допустимого рівня прибутку. Втім, практичну реалізацію наданого права за увесь період виконання покладених спеціальних обов’язків було забезпечено лише наприкінці 2020 р. за період виконання спеціальних обов’язків з 2015 р. по 2020 р.[14] Непокриті доходами витрати, понесені НАК “Нафтогаз України” з метою забезпечення виконання спеціальних обов’язків протягом дії правового режиму воєнного стану, залишаються некомпенсованими в повному обсязі.

Згідно з оцінками Секретаріату Енергетичного Співтовариства вплив діючого в Україні механізму забезпечення загальносуспільних інтересів під час функціонування ринку природного газу на прогрес в сфері реформування ринку оцінюється негативно, а основними чинниками такої оцінки вбачається те, що: в межах регульованого сегменту перерозподіляється “левова” частка загального ресурсу природного газу, забезпечуючи потреби майже усіх домогосподарств (понад 12 млн) та виробників теплової енергії (понад 1000 од.); рівність споживачів значною мірою формальна, оскільки право доступу до ресурсу за регульованою ціною для непобутових споживачів обмежено; регульовані ціни реалізації газу не покривають економічно обґрунтованих витрат на формування ресурсу, зокрема, іноземного походження, вимагаючи бюджетного фінансування компенсації, а за її відсутності – призводять до дефіциту ліквідності суб’єктів ринку, порушуючи справедливий баланс між суспільними і приватними інтересами.[15].

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 2 березня 2015 р. № 213-VIII (абз. перший пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020_2.pdf *(дата звернення: 19.11.2025)*.

2. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 23 січня 2020 р. № 1-р/2020 (абз. третій та четвертий пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/dokument/1-r2020 *(дата звернення: 19.11.2025)*.

3. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1-р(II)/2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/dokument/1-rii2022 *(дата звернення: 19.11.2025)*.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

5. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

7. Берназюк Я. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини // Міжнародне право. – 2021. – № 6(18). – С. 197–214. – DOI: 10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214. – Режим доступу: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214 *(дата звернення: 19.11.2025)*.

8. Про ринок природного газу : Закон України від 09 квітня 2015 р. № 329-VIII (ред. від 09.02.2025) [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

9. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу (відносини у перехідний період): постанова Кабінету Міністрів України № 758 від 1 жовтня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2015. – № 79, ст. 2651. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2015-%D0%BF#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

10. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 22 березня 2017 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2017. – № 29, ст. 847. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2017-%D0%BF#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

11. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України № 867 від 19 жовтня 2018 р. [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2018. – № 98, ст. 3226. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2018-%D0%BF#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

12. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України № 222 від 06.03.2022 [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2022. – № 25, ст. 1297. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-2022-%D0%BF *(дата звернення: 19.11.2025)*.

13. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової

енергії та бюджетним установам: постанова Кабінету Міністрів України № 812 від 19.07.2022 [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2022. – № 59, ст. 3559. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/812-2022-%D0%BF *(дата звернення: 19.11.2025)*.

14. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14 листопада 2019 р. № 294-IX [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text *(дата звернення: 19.11.2025)*.

15. Annual Implementation Reports by Energy Community Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.energy-community.org/implementation/report/pastIRs.html *(дата звернення: 19.11.2025)*.

Волколуп О. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

На тлі глобальних економічних змін питання про оновлення та створення нових пенсійних систем залишається головною темою для обговорення в переважній більшості країн, серед яких і Україна. Лише за допомогою механізмів державного пенсійного забезпечення не вдається повною мірою гарантувати належний рівень соціального захисту, що викликає суспільну потребу у створенні додаткових форм пенсійного забезпечення. Такою формою є недержавне пенсійне забезпечення, яке є складовою трирівневої пенсійної системи та спрямоване на залучення громадян до добровільного накопичення пенсійних коштів. Виникає необхідність дослідження правової природи, організаційно-правових засад функціонування та перспектив удосконалення недержавного пенсійного забезпечення, щоб сформувати основи цієї системи для захисту основоположного права громадян на соціальний захист [1].

Недержавне пенсійне забезпечення є складовою системи соціального захисту населення, що ґрунтується на принципах добровільності, накопичення та договірних відносин між учасниками. Його правова природа визначається як сукупність майнових і зобов'язальних правовідносин, що виникають між недержавним пенсійним фондом, його засновниками, учасниками та адміністратором з метою формування пенсійних накопичень і подальшої виплати додаткових пенсій.

Розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення здійснюється починаючи з 2003 року, після набрання чинності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [2]. Основу такої системи складають недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ). Їх необхідно розглядати як фінансові установи, які формують довгострокові фінансові ресурси за рахунок пенсійних внесків суб'єктів господарювання і домогосподарств, трансформують їх в інвестиційний капітал з метою забезпечення прийнятного рівня майбутніх пенсійних виплат і самостійно несуть відповідальність за результати своєї діяльності.

Функціонування НПФ зводиться до визначення політики та контролю, адміністрування, інвестування та надійного зберігання пенсійних активів. Для НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому необхідно визначити низку інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових

коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Метою інвестування пенсійних активів є насамперед збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж в інших фінансових установ.

За період 30.06.2023–30.06.2025 система недержавного пенсійного забезпечення продемонструвала позитивну динаміку основних макропоказників. Сукупна вартість активів недержавних пенсійних фондів станом на 30 червня 2025 року становила 6 181,8 млн грн, що є на 15,8 % більше порівняно з аналогічним показником 30 червня 2024 року (5 336,5 млн грн). Загальний обсяг залучених пенсійних внесків станом на 30 червня 2025 року склав 3 479,7 млн грн, що на 9,3 % перевищує показник попереднього звітного періоду (3 184,2 млн грн). Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30 червня 2025 року становили 1 977,6 млн грн, що на 11,4 % більше порівняно з аналогічним періодом 2024 року (1 775,0 млн грн). Кількість учасників НПФ станом на 30 червня 2025 року становила 887,9 тис. осіб, що на 0,1 % більше за показник 30 червня 2024 року (886,6 тис.). Аналіз вікового розподілу учасників системи на 30 червня 2025 року вказує, що найбільшу частку – 46,2 % – складає вікова категорія від 25 до 50 років, що свідчить про інтерес до недержавного пенсійного забезпечення з боку економічно активного населення [4].

Система недержавного пенсійного забезпечення стикається з низкою проблем, серед яких – низький рівень довіри населення до фінансових установ, недостатня поінформованість громадян про можливості участі у недержавних пенсійних фондах, обмеженість інвестиційних інструментів та недосконаліть державного контролю у цій сфері. Також негативно впливають економічна нестабільність та відсутність податкових стимулів для роботодавців і громадян.

Шляхом до подолання цих проблем та забезпечення гідного рівня пенсійних виплат можуть бути:

– проведення масштабної державної інформаційної кампанії щодо популяризації недержавного пенсійного забезпечення, роз’яснення переваг і можливостей різних фінансових інструментів щодо формування пенсійних заощаджень;

– стабілізація економічної ситуації в країні, що сприятиме створенню додаткових робочих місць та підвищенню рівня доходів населення;

– розширення кола недержавних фінансових інститутів, які могли б акумулювати пенсійні активи (страхові компанії, інвестиційні фонди, брокерські установи), що сприятиме конкуренції та підвищенню якості фінансових послуг у сфері пенсійного забезпечення;

– розвиток фондового ринку та розширення переліку фінансових активів, дозволених для інвестування, зокрема можливість вкладень у надійні іноземні фінансові інструменти;

– посилення контролю за діяльністю фінансових інститутів на ринку недержавного пенсійного забезпечення та впровадження гнучких підходів до регулювання їх діяльності на основі інструментів ризик-орієнтованого нагляду [5].

Отже, НПЗ є важливим елементом забезпечення права громадян на соціальний захист, а його розвиток напряму залежить від ефективності правового регулювання та державного нагляду. Позитивна динаміка основних макропоказників свідчить про поступове зростання довіри громадян до цієї системи, однак її потенціал реалізовано лише частково. Подальший розвиток НПЗ вимагає вдосконалення законодавства, розширення інвестиційних можливостей та створення фінансових стимулів для участі роботодавців і населення, що сприятиме підвищенню рівня пенсійного забезпечення та зміцненню соціальної стабільності в державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України.1996. № 30. Ст. 141.

2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 47-48. ст.372. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text (дата звернення 03.11.2025).

3. Діденко Л. В., Головенко, І. П. Система недержавного пенсійного забезпечення і розвиток фінансового посередництва в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2016. №1. С. 30-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2016_1_5 (дата звернення 03.11.2025).

4. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2025. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/npf_2_kv-2025.pdf (дата звернення 03.11.2025).

5. Приймак І., Вишивана Б. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України. Актуальні питання теорії і практики фінансів. Світ фінансів. 2019. № 3(60). С. 121-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2019_3_12 (дата звернення 03.11.2025).

Гринько А. Р.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО САМОЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Конституція України гарантує кожному «право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ч. 5 ст. 55) [1]. Це свідчить про те, що особа має право самостійно визначати засоби свого захисту за умови дотримання єдиної вимоги – такі засоби не повинні суперечити законодавству.

Конституційно закріплена гарантія права людини на захист знаходить своє відображення й у Цивільному кодексі України (далі ЦК України), де у ст. 15 встановлено, що кожна особа наділена правом захищати своє цивільне право у випадку його порушення, невизнання чи оспорювання, а також має можливість відстоювати свій інтерес, якщо він не суперечить загальним принципам цивільного законодавства [2]. Водночас здійснення права на захист належить до вибору самої особи (ч. 1 ст. 20 ЦК України) [2], тобто вона самостійно вирішує, чи реалізовувати це право, чи утриматися від його застосування.

Під самозахистом цивільних прав розуміють «таку форму їх захисту, що допускається у ситуаціях, коли потерпіла особа здатна самостійно здійснити правовий вплив на порушника без звернення до судових чи інших компетентних органів» [3, с. 448].

Правове регулювання інституту самозахисту цивільних прав закріплено у ЦК України, де ст. 19 визначає самозахист як застосування особою таких засобів протидії, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства [2]. Як слушно зазначає О. І. Антонюк, законодавець, формулюючи національну модель самозахисту, обрав загальнодозвільний підхід, за якого загальному дозволу протиставляються конкретно окреслені заборони [4, с. 28].

Ю. В. Мица звертає увагу на те, що у ч. 1 ст. 19 ЦК України розмежовано власне самозахист і право на самозахист, де останнє є складовою більш широкого поняття «права на захист» (ч. 1 ст. 15 ЦК) і полягає у гарантованій законом можливості особи вдатися до самозахисту за наявності відповідних умов. Сам же самозахист, за позицією науковця, є станом реалізації цього права, а тому його доктринальне визначення потребує тлумачення у взаємозв’язку з нормами цивільного законодавства, які регулюють право на захист загалом та право на самозахист зокрема [5, с. 200].

Ознаки самозахисту закріплено у ст. 19 ЦК України: підставою його застосування є порушення цивільного права або протиправне посягання на нього; засоби протидії можуть застосовуватися як для захисту власного права, так і права іншої особи; такі засоби мають бути дозволеними законом і узгоджуватися з моральними засадами суспільства; обрані способи самозахисту повинні відповідати змісту порушеного права, характеру порушення; наслідкам, які це порушення спричинило; способи самозахисту можуть визначатися самою особою, а також передбачатися договором або актами цивільного законодавства [2].

У науковій літературі висловлюється зауваження щодо обмеженого переліку підстав для самозахисту, оскільки ст. 19 ЦК України містить лише посилання на «порушення цивільного права та протиправне посягання на цивільне право» [2]. Дослідники обґрунтовано пропонують доповнити цей перелік такою підставою, як реальна загроза порушення права, що корелює з ч. 1 ст. 12 та ч. 1 ст. 19 ЦК України [4, с. 50; 5, с. 448; 6, с. 414;]. Отже, самостійними підставами для самозахисту слід визнати як протиправне посягання, так і створення загрози (небезпеки) порушення.

Розглядаючи загрозу як підставу застосування самозахисту, дослідники підкреслюють превентивну природу такої форми захисту. Зокрема, О. О. Кот вказує, що головною особливістю превентивного захисту суб'єктивного права визнає його допущення за умови існування загрози порушення права [7, с. 184].

Відповідно до ст. 19 ЦК України об'єктом самозахисту визначено цивільні права, а ст. 15 ЦК України проголошує право особи на захист як цивільного права, так і її інтересу [2]. У статтях 16 та 17 ЦК України встановлюються механізми захисту як прав, так і охоронюваних законом інтересів [2]. Це дає підстави стверджувати, що законодавче обмеження самозахисту лише сферою суб'єктивних цивільних прав фактично виключає можливість самозахисту інтересу, хоча інші суб'єкти захисту можуть його відстоювати.

На наукову суперечливість такого підходу звертають увагу, зокрема, О. І. Антонюк [4, с. 49] та Ю. В. Мица [5, с. 201]. Варто також підтримати позицію І. В. Венедіктової, яка вважає логічним існування єдиної правової конструкції механізму захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, оскільки ці категорії тісно пов'язані між собою та не потребують протиставлення [8, с. 49]. Дослідниця підкреслює, що поряд із правом завжди існує невизначене коло охоронюваних законом інтересів.

Положення про те, що законний (охоронюваний законом) інтерес є об'єктом захисту, підтверджено й у рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. у справі № 18/рп/2004. У ньому інтерес трактується як прагнення до користування певним матеріальним чи нематеріальним благом у межах правового регулювання, тобто як потреба, що підлягає охороні, хоча й не тотожна юридичній можливості [9].

Отже, об’єктом самозахисту слід визнавати як цивільні права, так і охоронюваний законом (законний) інтерес.

Вищезазначені наукові позиції вчених відображено у проєкті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв’язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої». Так, запропоновано зміни до ст. 12 ЦК України – доповнено словами «та/або реальної загрози такого порушення», а також ст. 19 ЦК України – доповнено словами «та (або) охоронюваних законом інтересів» [10].

Запропоновані зміни до статей 12 та 19 ЦК України видаються обґрунтованими як з теоретичного, так і з практичного погляду. Це узгоджується з сучасними підходами цивільного права, концепціям превентивного захисту, які давно усталені у європейських цивільних кодексах та практиці ЄСПЛ, що визнає значущість відвернення потенційного порушення прав як самостійну підставу для юридичного захисту. Крім того таке розширення відповідає практиці Конституційного Суду України. Внесення цих змін зміцнює превентивний та комплексний характер цивільно-правового захисту, сприяє гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами й відповідає сучасним тенденціям рекодифікації цивільного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Цивільне право України : в 2-х томах. Т. 1: Підручник / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 832 с.
4. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 205 с.
5. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1: Загальні положення / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х : ФО-П Колісник А.А., 2010. 320 с.
6. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. К. : Вид–во Ліра-К, 2014. 628 с.
7. Кот О.О. Здійснення та захист суб’єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
8. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С.О. Сліпченко, О.В. Синєгубов, В.А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю.М. Жорнокуя та Л.В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). Справа № 1-10/2004. 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text

10. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв’язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3094349

Діміч М. О.
аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ФОРМИ ВІДПЛАТНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ)

Різновидом договорів про передання майна у власність на відплатній основі є договір довічного утримання (догляду). За цим договором одна сторона (відчужував) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно (ст. 744 ЦК України) [1].

Специфіка відплатного характеру договору довічного утримання (догляду) полягає у тому, що зустрічне майнове задоволення виражається лише в натуральній формі без будь-якої альтернативи щодо можливості його заміни грошовою формою. Це зумовлено правовою природою зобов'язальних правовідносин, в яких набувач майна зобов'язаний надати матеріальне забезпечення (утримання) та (або) догляд (опікування). Недарма правовою підставою таких зобов'язальних відносин виступає договір, який називається договором довічного утримання (догляду). Саме у цьому полягає істотна відмінність договору довічного утримання (догляду) від договору ренти, де така альтернатива вибору надається законодавцем сторонам договору.

Разом з тим грошовий еквівалент все таки присутній у змісті договору довічного утримання (догляду), оскільки законодавець відносить до істотних умов договору грошову оцінку матеріального забезпечення, яке щомісячно має надаватися відчужувачеві. При цьому така грошова оцінка підлягає індексації у порядку, встановленому законом (ст. 751 ЦК України) [1].

Законодавець не закріплює перелік видів матеріального забезпечення, якими набувач має забезпечити відчужувача за його життя. Сторонам надається можливість їх визначити самостійно у договорі. Законодавець лише вказує на можливість встановлення у договорі обов'язку набувача забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання (догляду). У такому випадку у договорі істотною умовою має бути визначення самого помешкання та його частина, де відчужувач буде проживати (ст. 750 ЦК України) [1]. Разом з тим, законодавець покладає на набувача майна обов'язок, який застосовується незалежно від його договірного закріплення, поховати відчужувача у разі його смерті (ч. 3 ст. 749 ЦК України) [1].

Формами такого матеріального забезпечення може бути надання наступних благ:

а) житла; у разі відсутності у договорі необхідних вказівок відчужувачеві повинна бути надана ізольована кімната, якщо це не виключається характером відчужуваного будинку;

б) харчування, при цьому слід орієнтуватися на рівень забезпечення, необхідний за конкретних умов з точки зору звичайних вимог;

в) догляду; конкретні форми догляду залежать від стану здоров'я відчужувача. За домовленістю сторін можуть бути встановлено й такі форми догляду, яких відчужувач не потребує за станом здоров'я (наприклад, прибирання кімнати пристарілого, але здорового відчужувача);

г) допомоги; наприклад, у вчиненні цивільно-правових правочинів, написанні листів, одержанні посилок, грошових переказів тощо;

д) набуття для відчужувача санаторних путівок, забезпечення його дачею влітку тощо [2, с. 40; 3, с. 50].

Найважливішою особливістю договору довічного утримання є його тривалий і алеаторний характер. Довічне утримання відноситься до триваючих договорів, оскільки зберігає силу до моменту смерті відчужувача та вимагає систематичного виконання набувачем своїх обов'язків [4, с. 60–61]. При цьому, алеаторність договору довічного утримання полягає у тому, що лише в момент смерті відчужувача буде з'ясовано у чому виразилася від платність вчиненого ним акту відчуження на користь набувача [5, с. 63, 339]. Разом з тим для договору довічного утримання вирішальною є допомога, яку повинен надавати відчужувачеві доти поки він буде її дійсно потребувати. Відповідно вирішується й низка пов'язаних з алеаторністю цього договору специфічних питань, а саме про долю витрат на утримання відчужувача, якщо дія договору буде припинена за життя обох контрагентів, про долю майна після припинення договору за подібних обставин тощо [5, с. 339].

Специфіка договору довічного утримання (догляду) також полягає у тому, що цей договір, будучи відплатним і спрямованим на передання майна у власність набувача за певну зустрічну винагороду, не включає таку умову, як ціну, і не характеризується на відміну від купівлі-продажу засадами еквівалентності обмінюваних благ. Матеріальне забезпечення, яке одержує відчужувач майна за договором, в одних випадках може становити мізерну частину від його вартості, а в інших перевищувати її. Матеріальний розмір зустрічного задоволення наперед не відомий і тому не може бути визначений при укладенні договору [6, с. 37].

Відплатний характер договору довічного утримання (догляду) зумовлює правові наслідки у разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, яке було передане набувачеві. Оскільки відповідно до ст. 748 ЦК України набувач стає власником майна, переданого йому за договором довічного утримання

(догляду), то ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження цього майна він сам і несе. Разом з тим втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем (ч. 3 ст. 754 ЦК України) [1]. *При цьому виникає питання про те, якщо майно було втрачене (знищене) або пошкоджене з вини самого відчужувача, то які правові наслідки така обставина породить?* На нашу думку, у випадку загибелі будинку з вини відчужувача договір припиняється, а відчужувач зобов'язаний відшкодувати витрати на його утримання, здійсненні набувачем.

Висновки. Договір довічного утримання (догляду) є особливим різновидом відплатного відчуження майна, у якому зустрічне задоволення виражене виключно в натуральній формі – утриманні та догляді. Йому притаманні тривалий та алеаторний характер, адже фактичний обсяг матеріального забезпечення неможливо визначити наперед, і він залежить від тривалості життя та потреб відчужувача. Законодавство надає сторонам значну свободу визначення змісту утримання, поєднуючи договірну гнучкість із окремими імперативними обов'язками. Розподіл ризиків підтверджує його відплатність, оскільки набувач стає власником майна та несе ризик його випадкової загибелі без звільнення від обов'язків щодо відчужувача. Таким чином, цей договір поєднує майновий інтерес із соціальною функцією забезпечення потреб особи, яка потребує підтримки.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Розгон О.В. Теоретичні та практичні аспекти виконання договору довічного утримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 39–42.
3. Пучковська І.Й. Щодо загальної характеристики договору довічного утримання (догляду). *Проблеми законності*. 2009. № 105. С. 49–56.
4. Куртакова А.О., Лаптош М.В. Договір довічного утримання : питання теорії. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 58–62.
5. Аномалії в цивільному праві України: навч.–практ. посіб. / Р.А. Майданик та ін. ; відп. ред. Р. А. Майданик ; Київський національний ун–т ім. Тараса Шевченка. Юридичний факультет. Кафедра цивільного права. К. : Юстініан, 2007. 912 с.
6. Пленюк М.Д. Договір довічного утримання (догляду): виникнення, формування, правові характеристики. *Нове українське право*. Вип. 2. 2021. С. 35–42.

Домникова В. О.,
здобувачка вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

В умовах сьогодення новітні технології стрімко розвиваються та дозволяють оптимізувати робочий час, зокрема поява штучного інтелекту внесла в повсякденне життя людей свої корективи. 5 листопада 2024 року Прес-офіс Міністерства цифрової трансформації України опублікував допис стосовно розробки рекомендацій для користування технологіями штучного інтелекту задля попередження можливого порушення авторських прав. У Рекомендаціях щодо відповідального використання штучного інтелекту виокремлено нормативно-правове регулювання даного питання в Україні. [1]

Дослідження активного розвитку штучного інтелекту здійснили молоді науковці Малетова О.С., Уткіна М.С, Гудков С.М., у своїй науковій статті «Трансформація захисту прав інтелектуальної власності в епоху штучного інтелекту: виклики для українських дослідників та наукових установ». Серед ключових аспектів їх дослідження можна виділити можливість використання штучного інтелекту для автоматизації збору та аналізу великого обсягу інформації, що є корисним в освітньому процесі, але і несе певні ризики у питаннях встановлення першоджерел та авторства роботи із використанням штучного інтелекту. [2, с. 21-22]

Закон України «Про авторське право і суміжні права» зазнав значних змін, зокрема стаття 33 цього закону визначає право особливого роду (sui generis) та визначає поняття неоригінального об’єкта, який згенерований комп’ютерною програмою без участі фізичної особи і акцентує увагу, що твори, які створені фізичними особами з використанням комп’ютерної програми не вважаються неоригінальними. Цей аспект є важливим, адже творчий внесок людини не знецінюється і може бути об’єктом прав інтелектуальної власності. [3]

Зазначені зміни можуть досить сильно вплинути на процес подальшої цифровізації, тому що Законодавець також визначає відповідальність за порушення права особливого роду (sui generis), особи, які мають це право, можуть звернутися до суду за захистом авторського та/або суміжних прав до суду з будь-якими вимогами, не забороненими законом, які визначені у статті 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права». На жаль, поки відсутня судова практика щодо захисту права особливого роду, але вже наявні певні спроби нормативного регулювання використання штучного інтелекту в освітньому процесі.

До Верховної Ради України надійшов проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права» для забезпечення та реалізації освітнього процесу №10082 від 22 вересня 2023 року. У даному законопроєкті пропозиції стосуються доповнення загальних випадків вільного використання творів, задля покращення освітнього процесу. Автор законопроєкту пропонує розширити використання навчальних матеріалів задля покращення освітнього процесу та використовувати літературні твори в збірниках навчального характеру, що використовуються для забезпечення та реалізації освітнього процесу, в обсязі, що не перевищує в цілому одного авторського аркуша з творів одного автора. Також пропонується дозволити вільно використовувати твори без дозволу суб'єктів авторського права і безоплатно, але із зазначенням імені автора і джерела запозичення, якщо воно вказане в такому джерелі. [4]

На мою думку прийняття таких змін покращило б освітній процес, тому що кількість навчальних матеріалів та можливість їх використання в освітньому процесі є запорукою високого рівня знать молоді та є надією на світле майбутнє.

Проблематика питання захисту прав інтелектуальної власності полягає у використанні штучного інтелекту і відсутності нормативного врегулювання його використання саме у науковій діяльності, адже відповідно до частини 1 статті 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права» об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки. Іноді стає проблемою довести своє право авторства на той чи інший науковий твір, який потім може використовуватись у освітньому процесі. У даному випадку є доречним спосіб захисту – визнання права. Звертаючись до судової практики прикладом можна розглянути справу № 639/3007/18, Провадження № 2/639/15/22.

11 червня 2018 року до Жовтневого районного суду м. Харкова надійшла позовна заява до ТОВ Видавництво «Ранок» про захист авторських прав і виплату компенсації за використання його фото акваріуму (зроблене у 2010 році) у книзі видавництва. Позивач вимагав визнати порушення, стягнути 74 460 грн. компенсації, заборонити подальше використання фото та зобов'язати відповідача опублікувати відомості про порушення. Порушення виявлено у книзі, подарованій позивачу 12.06.2017 року. Суд частково задовольнив позов: визнано порушення, стягнуто компенсацію 37 230 грн., заборонено подальше використання фото, зобов'язано відповідача опублікувати відомості про порушення, а також стягнуто судовий збір (2 860 грн.) та витрати на експертизу (10 990 грн.). [5]

Отже, Закон України «Про авторське право і суміжні права» забезпечує нормативне регулювання права особливого роду (sui generis) та визначає поняття неоригінального об'єкта, але творчі здібності автора та їх використання забезпечує збереження права інтелектуальної власності на результат його творчості, тобто об'єкт права інтелектуальної власності. Використання штучного інтелекту поки не достатньо врегульовано, але перші кроки до цього вже зроблено, що є вираженням

змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права». Проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права» для забезпечення та реалізації освітнього процесу №10082 від 22 вересня 2023 року є досить перспективним, він може значно допомогти у покращенні рівня освітнього процесу. З огляду на судову практику, можу зробити висновок, що вона досить розвинена і забезпечує можливість огляду варіативності застосування норм чинного законодавства виходячи з різних обставин.

Список використаних джерел:

1. Використовуйте штучний інтелект без порушення права інтелектуальної власності: рекомендації для розробників, користувачів і правовласників контенту. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/vikoristovuyte-shtuchniy-intelekt-bez-porushennya-prava-intelektualnoi-vlasnosti-rekomendatsii-dlya-rozrobnikiv-koristuvachiv-i-pravovlasnikiv-kontentu

2. Малетова О.С., Уткіна М.С., Гудков С.М. Трансформація захисту прав інтелектуальної власності в епоху штучного інтелекту: виклики для українських дослідників та наукових установ // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2024. – Вип. 85: ч. 3. – С. 16-22. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/4-2.pdf

3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022р. №2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n163

4. Проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права» для забезпечення та реалізації освітнього процесу №10082 від 22 вересня 2023 року. URL: Картка законопроекту – Законотворчість

5. Рішення № 102715956, 24.01.2022, Жовтневий районний суд міста Харкова. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102715956

Лук'янченко Є. В.,
аспірантка Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ В УКРАЇНІ

Після початку російської агресії у 2014 році Україна поступово вибудувала державні механізми для протидії ворожій пропаганді та дезінформації. У 2015 році було створено Міністерство інформаційної політики, що сигналізувало про усвідомлення інформаційних загроз на державному рівні [1]. Наступним кроком стало заснування спеціалізованих органів: у березні 2021 року рішенням РНБО було створено Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони (РНБО) України, затверджений указом Президента №106/2021 від 19 березня 2021 року [2]. Цей Центр покликаний виявляти та протидіяти дезінформації, ефективно боротися з ворожою пропагандою та іншими деструктивними інформаційними впливами. Паралельно при Міністерстві культури та інформаційної політики у березні 2021 року було створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (також відомий як "Spravdi"), який має забезпечувати стійкі урядові комунікації і формувати стійкість суспільства до дезінформації. Окрім того, держава розгорнула просвітницькі ініціативи: наприклад, у 2021 році стартувала загальнонаціональна медіаграмотна кампанія "Фільтр" для підвищення рівня медіаграмотності населення [3].

Важливим орієнтиром для розвитку системи протидії дезінформації стала Стратегія інформаційної безпеки України, схвалена РНБО та затверджена указом Президента наприкінці 2021 року. Ця стратегія серед пріоритетів визначила "протидію дезінформації та інформаційним операціям, насамперед державі-агресора", передбачивши створення цілісної системи раннього виявлення й нейтралізації інформаційних загроз. Зокрема, було поставлено завдання створити систему протидії дезінформації та інформаційним операціям, здатну максимально швидко виявляти фейки і реагувати як з боку держави, так і суспільства. Стратегія також акцентує на необхідності залучення громадянського суспільства та підвищення рівня медіаграмотності для підсилення інформаційної стійкості країни [4]. Таким чином, до початку повномасштабного вторгнення 2022 року в Україні вже функціонували профільні державні інституції (Центр протидії дезінформації, Центр стратегічних комунікацій) та була визначена стратегічна рамка для їх діяльності.

Повномасштабна війна, розпочата Росією у лютому 2022 року, стала випробуванням цих інституцій та стимулом до їх стрімкого розвитку. Українські

держоргани і суспільство швидко адаптувалися до нових умов інформаційного протистояння. На базі РНБО Центр протидії дезінформації активно відстежує та спростовує фейки, координуючи свої дії з іншими структурами безпеки. Центр стратегічних комунікацій перетворився на один з ключових каналів урядової комунікації про війну, забезпечуючи інформування населення та контрнаративи на міжнародну аудиторію [5]. До інформаційної протидії активно долучилися і громадські ініціативи: з перших днів вторгнення волонтери та журналісти запустили проєкти на кшталт "PR Army", "StopFake", "InformNapalm" та інші, які спільно з державними органами протидіють дезінформації і доносять правду про війну світові. В умовах воєнного стану держава запровадила й надзвичайні заходи інформаційної безпеки – зокрема, було створено єдиний телемарафон «Єдині новини», що об'єднав провідні канали для надання населенню перевіреної інформації та недопущення паніки. Всі ці зусилля дозволили Україні вистояти проти безпрецедентної хвилі кремлівської дезінформації після 2022 року.

В умовах війни та в контексті євроінтеграції Україна продовжила реформувати свою систему інформаційної безпеки. Ключовим досягненням стало ухвалення нового Закону "Про медіа" наприкінці 2022 року. Цей комплексний закон набув чинності у січні 2023 року і розширив повноваження національного медіарегулятора, зокрема на сферу онлайн-медіа, платформ та провайдерів контенту [6]. Метою нового закону було імплементувати європейські стандарти прозорості медіавласності та відповідальності за поширення інформації, а також надати державі дієві механізми реагування на дезінформаційні кампанії (в рамках зобов'язань перед ЄС). Фактично, медіарегулятор (Нацрада з питань телебачення і радіомовлення) отримав інструменти для обмеження доступу або блокування онлайн-ресурсів, що системно поширюють російську пропаганду чи інший заборонений контент, із судовим наглядом за такими рішеннями. Це значне оновлення законодавства було позитивно оцінене європейськими партнерами як крок до acquis communautaire у сфері медіа та протидії дезінформації [7].

Крім законодавчих змін, триває інституційне вдосконалення системи протидії фейкам. Влада налагодила тіснішу координацію між наявними органами: спільні робочі заходи Нацради з телерадіомовлення, Центру протидії дезінформації РНБО та інших відомств дозволяють оперативно обмінюватися даними про ворожі інформаційні атаки та виробляти узгоджену позицію. Наприклад, регулятор співпрацює з Центром протидії дезінформації у моніторингу соцмереж і іноземних медіа, а результати спостережень передаються до правоохоронних органів та спецслужб для реагування. У 2023 році Центр протидії дезінформації спільно з Офісом Президента запустив англомовний проєкт "HateSpeech", метою якого є викриття російських пропагандистських наративів для міжнародної аудиторії. Також активно впроваджуються програми підвищення медіаграмотності населення (у співпраці Міністерства культури та освіти з громадськими організаціями) та

тренінги зі стратегічних комунікацій для держслужбовців. Подібні зусилля спрямовані на те, щоби підвищити стійкість суспільства до дезінформації і водночас не обмежувати свободу слова понад необхідне [8].

В контексті реформ варто відзначити і інтеграцію України в європейський інформаційний простір. Українські посадовці та регулятори беруть участь у профільних європейських форумах та мережах. Так, у січні 2025 року Голова Комітету з питань свободи слова разом з українською делегацією (представниці Національної академії СБ України та Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та стратегічних комунікацій України) здійснив робочу поїздку до Брюсселя, де зустрівся з представниками European Endowment For Democracy (EED). Українська сторона акцентувала увагу на ключових питаннях: російські дезінформаційні атаки; пропаганда “русского міра”; анонімні джерела, що сприяють ворогу.

Отже, протягом останніх років Представництво ЄС в Україні також підтримує регіональну мережу журналістів-фактчекерів, яка досліджує російську пропаганду в різних регіонах України. Наразі це дев’ять регіональних медіапартнерів, які відстежують прокремлівську пропаганду у своїх регіонах, покращують навички ефективно протидіяти інформаційним маніпуляціям і розвінчувати фейки. Перші результати моніторингу учасники фактчекінгової мережі представили у березні 2024 року під час онлайн-дискусії «Розвінчуємо дезінформацію про ЄС та підтримку України: регіональний вимір». Протягом січня-березня 2024 року медіапартнери фіксували дезінформаційні наративи кремля щодо підтримки ЄС України, а також досліджували дотичні теми у інфополі своїх регіонів, пов’язані з євроінтеграцією

Список використаних джерел:

1. «Blog: Cooperation between the EU and Ukraine to fight disinformation during wartime». URL: https://surl.li/wymvud (дата звернення: 12.11.2025)

2. Офіційна сторінка Центру протидії дезінформації. URL: https://cpd.gov.ua/ (дата звернення: 12.11.2025)

3. «Centre for strategic communication». URL: https://spravdi.gov.ua/en/. (дата звернення: 13.11.2025)

4. Ukraine’s Hard-Won Approach to Strategic Communications and Counter-Disinformation: Lessons for Europe and Beyond” URL: https://lnk.ua/YNg5RW3eZ (дата звернення: 12.11.2025)

5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки» URL: https://surl.li/nebpyg (дата звернення: 13.11.2025)

6. Ukraine’s Hard-Won Approach to Strategic Communications and Counter-Disinformation: Lessons for Europe and Beyond” URL: https://lnk.ua/RVdKqvRe3 (дата звернення: 13.11.2025)

7. Посилення протидії дезінформації та новий закон як визначення межі національної безпеки: дискусії на конференції у Кракові. URL: https://surl.lt/ramzec (дата звернення: 14.11.2025)

8. Ukrainian Media Authorities Join Pan-European Dialogue on Countering Disinformation. URL: https://surl.lu/vttoid (дата звернення: 12.11.2025).

Завадська У. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ УТОПІЯ?

Прагнення до створення єдиного правового простору є невід'ємною складовою ідеї об'єднаної Європи, а проєкт Європейського цивільного кодексу – її найяскравішим вираженням у сфері приватного права. Актуальність теми зумовлена двома ключовими факторами. З одного боку, поглиблення економічної інтеграції в рамках єдиного внутрішнього ринку ЄС гостро ставить питання усунення правових бар'єрів у транскордонних цивільних та комерційних відносинах, що робить ідею єдиного кодексу практично значущою. З іншого боку, ця ідея є предметом тривалої академічної та політичної дискусії, що свідчить про її фундаментальне значення для майбутнього європейського права та наявність глибоких розбіжностей щодо її реалізації.

Саме тому мета даних тез – проаналізувати ключові аргументи "за" і "проти" створення Єдиного європейського цивільного кодексу (далі – ЄЦК), щоб визначити, чи є його прийняття реальною перспективою чи теоретичною утопією.

Історичні передумови для уніфікації приватного права в Європі формувалися не через одномоментну кодифікацію, а шляхом поступової гармонізації, яку інституції ЄС здійснювали десятиліттями. Основними інструментами цього процесу стали директиви та регламенти, спрямовані на зближення національних законодавств у ключових для функціонування внутрішнього ринку сферах. Найбільших успіхів було досягнуто у сфері захисту прав споживачів, де низка директив встановила мінімальні стандарти щодо недобросовісних умов у договорах, дистанційної торгівлі та гарантійних зобов'язань [1, с. 128 – 132]. Цей підхід, хоч і був ефективним для вирішення конкретних проблем, призвів до так званої "клаптикової" гармонізації, залишивши значні розбіжності між правовими системами та створивши підґрунтя для дискусії про необхідність більш системного та єдиного підходу [2, с. 6].

Паралельно з офіційною законодавчою діяльністю ЄС потужний інтелектуальний фундамент для ідеї Єдиного цивільного кодексу заклали провідні академічні групи. Першим значним кроком стала розробка Принципів європейського договірного права (PECL), створених Комісією під керівництвом Оле Ландо. Ці принципи, не маючи обов'язкової юридичної сили, стали впливовим джерелом "м'якого права" (*soft law*), яке використовувалося національними судами та законодавцями як зразок для реформування [3, с. 14-15]. Подальшим, значно

масштабнішим проєктом став Проєкт Загальної системи координат (DCFR), розроблений Дослідницькою групою з європейського цивільного кодексу. DCFR є комплексною академічною моделлю, що охоплює не лише договірне право, а й позадоговірні зобов'язання та окремі аспекти речового права. Він розглядається не як готовий законопроєкт, а як "набір інструментів" та концептуальна основа, що демонструє теоретичну можливість створення узгодженого та всеосяжного європейського приватного права [4, с. 10-11].

Прихильники створення ЄЦК обґрунтовують його необхідність передусім аргументами економічного прагматизму. В умовах єдиного ринку відмінності в національних системах договірного та деліктного права створюють значні транзакційні витрати для бізнесу, особливо для малих та середніх підприємств, які не мають ресурсів для залучення юристів, що спеціалізуються на праві різних країн. Єдиний кодекс, на їхню думку, забезпечив би правову визначеність, усунувши необхідність звертатися до складних колізійних норм (наприклад, Регламенту "Рим I") [5], що зробило б транскордонні операції більш передбачуваними та дешевшими. Крім того, існує і важливий політичний вимір: спільний цивільний кодекс міг би стати потужним символом європейської єдності, сприяючи формуванню спільної правової ідентичності та поглибленню політичної інтеграції за аналогією до того, як національні кодекси XIX століття допомогли сформувати сучасні європейські нації [2, p. 45].

Однак проєкт ЄЦК стикається з фундаментальними перешкодами, що змушують багатьох експертів вважати його утопічним. Ключовою проблемою є глибока суперечність правових традицій, насамперед між континентальною (цивільною) та англосаксонською (загальною) системами права, які відрізняються не лише окремими нормами, а й методологією, джерелами права та роллю судів. Не менш вагомою перешкодою є питання національного суверенітету. Приватне право тісно пов'язане з історією, культурою та соціальними цінностями кожної нації, і держави-члени вкрай неохоче йдуть на поступки у цій сфері [1, с. 1021]. Критики також вказують на брак демократичної легітимності проєкту, побоюючись, що такий кодекс буде розроблений вузьким колом академіків та європейських чиновників і нав'язаний "згори", без урахування волі національних парламентів та громадян, що поглибило б "демократичний дефіцит" ЄС [6, p. 676].

Усвідомлюючи ці перешкоди, сучасний підхід Європейської Комісії та академічної спільноти значно відійшов від ідеї всеохоплюючої кодифікації. Натомість перевага надається більш гнучким та реалістичним стратегіям. По-перше, це продовження секторальної гармонізації, коли єдині правила розробляються для конкретних, найбільш проблемних сфер, як-от у випадку з пакетом директив для Єдиного цифрового ринку. По-друге, активно обговорювалися альтернативні моделі, з яких найвідомішою є концепція "опційного інструменту" (або "28-го режиму"). Яскравим прикладом став проєкт

Спільного європейського права продажу (CESL), який пропонував створити єдиний набір правил для транскордонних договорів купівлі-продажу, який сторони могли б обрати добровільно. Хоча цей проєкт так і не був ухвалений через політичний спротив, він демонструє зсув у бік більш прагматичних рішень, що не зазіхають на національні кодекси [7, с. 134-138].

Проведений аналіз свідчить про те, що ідея створення єдиного, всеохоплюючого та обов'язкового Європейського цивільного кодексу на сучасному етапі залишається радше теоретичною утопією, аніж реальною перспективою. Фундаментальні розбіжності між правовими традиціями, зокрема між континентальним та загальним правом, у поєднанні з політичним небажанням держав-членів поступатися суверенітетом у такій чутливій сфері, як приватне право, створюють майже непереборні перешкоди. Водночас прагнення до гармонізації приватного права в ЄС є беззаперечною реальністю. Цей процес, однак, відбувається не шляхом тотальної кодифікації, а через більш гнучкі та прагматичні механізми: секторальну гармонізацію для вирішення конкретних проблем (як у цифровому праві) та розробку "м'якого права" й опційних інструментів. Таким чином, майбутнє європейського приватного права, ймовірно, полягає не у створенні єдиного монолітного кодексу, а в подальшому розвитку багатошарової системи правових норм, де національні законодавства продовжуватимуть співіснувати з наднаціональними інструментами, що поступово зближують їх.

Список використаних джерел:

1. Towards a European Civil Code : book / Arthur S. Hartkamp, Martijn W. Hesselink, Ewoud H. Hondius, Chantal Mak, C. Edgar du Perron. 4th ed. Great Britain : Kluwer Law International, 2011. 1184 p. URL: https://corsi.unica.it/giurisprudenza/files/2013/10/hartkamptheinfluence.pdf (date of access: 12.10.2025).

2. Smits J. M. Advanced Introduction to Private Law. Edward Elgar Pub, 2016. 144 p.

3. Principles of European contract law. / ed. by L. Ole, B. H. G, Commission on European Contract Law. The Hague : Kluwer Law International, 2000. 561 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/284730355_The_Principles_Of_European_Contract_Law_Some_Choices_Made_By_The_Lando_Commission (date of access: 13.10.2025).

4. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR) / ed. by B. C. v. 1952- et al. Munich : Sellier, European Law Publishers, 2009. 642 p. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles__definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference__DCFR_.pdf (date of access: 12.10.2025).

5. Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council on the law applicable to contractual obligations (Rome I) presented by the Commission. – Brussels du 15.12.2005. – COM(2005)650 final. – P. 5.

6. Hesselink M. W. The Politics of a European Civil Code. *European Law Journal*. 2004. Vol. 10, no. 6. P. 675–697.

7. Smits J. M. Advanced Introduction to Private Law. Edward Elgar Pub, 2016. 144 p. URL: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/advanced-introduction-to-private-law-9781784715120.html?srsltid=AfmBOopWm8cIMW26o1ZkF7c9ky0ZW00LsBr8T9j07-PdWMOGIorjMT9g

Казанчук Д. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИПЛАТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ

Однією з визначальних ознак соціальної держави є забезпечення належного рівня матеріального добробуту громадян, зокрема шляхом своєчасної виплати заробітної плати, пенсій, стипендій чи інших законодавчо встановлених виплат. Конституція України гарантує ці права у статтях 43 і 46, де закріплено право кожного на працю, її оплату та соціальний захист [1]. Невиконання цих зобов'язань держави та суб'єктів господарювання створює передумови для кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 175 Кримінального кодексу України , яка охоплює умисну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат [2].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері реалізації конституційних соціально-економічних прав громадян, зокрема права на своєчасне отримання заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої виплати, гарантованої законом. Предметом правопорушення виступають грошові кошти, призначені для здійснення відповідних виплат громадянам, у тому числі: заробітна плата як винагорода за виконану роботу, стипендія як форма соціальної підтримки здобувачів освіти, пенсія як форма соціального забезпечення непрацездатних осіб, а також інші встановлені законом виплати, наприклад державна соціальна допомога або грошове утримання військовослужбовців [3, с. 212].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у безпідставній невиплаті зазначених коштів громадянам понад один місяць. Вона має формальний склад, оскільки правопорушення вважається закінченим із моменту спливу строку виплати, незалежно від наслідків. Безпідставною невиплатою визнається ситуація, коли наявні законні підстави та фінансова можливість для виплати, але службова особа свідомо ухиляється від виконання обов'язку. Дії кваліфікуються за статтею 175 КК лише за умови наявності реальної можливості здійснити виплати. Якщо затримка спричинена об'єктивними обставинами, такими як арешт рахунків, відсутність бюджетного фінансування чи дія воєнного стану, кримінальна відповідальність не настає через відсутність умислу.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом: службова особа усвідомлює обов'язок здійснити виплату, наявність коштів та безпідставно ухиляється від цього.

Суб'єктом кримінального правопорушення є спеціальна службова особа – керівник підприємства, установи, організації будь-якої форми власності, головний бухгалтер, керівник навчального закладу або інша особа, яка відповідає за здійснення виплат.

Кваліфікуючою ознакою є вчинення кримінального правопорушення внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплат. Наприклад, коли керівник підприємства спрямовує гроші, виділені на заробітну плату, на господарські витрати чи інші потреби, що підвищує рівень суспільної небезпеки такого діяння.

У практиці Верховного Суду підкреслено, що для доведення складу цього кримінального правопорушення необхідно встановити фактичну можливість здійснити виплату. У постанові від 20.05.2021 р. у справі № 761/23456/19 суд зазначив, що наявність коштів на рахунках підприємства та відсутність законних перешкод для здійснення виплати є ключовими критеріями умислу [4]. Водночас, якщо особа до моменту притягнення до кримінальної відповідальності повністю виплатила заборгованість і відшкодувала завдану шкоду, вона може бути звільнена від відповідальності, що відображає гуманістичні засади кримінального права [2].

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора свідчить, що за останні п'ять років спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 175 КК України. Так, у 2020 році було зареєстровано 448 кримінальних правопорушень, у 2021 році – 509, у 2022 році – 392, у 2023 році – 341, у 2024 році – 287. За 10 місяців 2025 року зареєстровано 198 кримінальних правопорушень. Така динаміка може пояснюватися посиленням контролю з боку держави, змінами економічної ситуації, а також впливом воєнного стану, який ускладнює діяльність багатьох підприємств і змінює характер правопорушень у соціально-трудовій сфері [6].

Особливої актуальності питання набуває в умовах воєнного стану. Як зауважує І. А. Коваленко, важливо чітко розмежовувати об'єктивну неможливість здійснення виплат у зв'язку з воєнними обставинами та умисне невиконання службових обов'язків, яке утворює склад кримінального правопорушення [5, с. 64]. З огляду на це, правозастосовна практика має ґрунтуватися на принципах справедливості, пропорційності та обґрунтованості.

Підсумовуючи, кримінально-правова характеристика невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат свідчить, що це кримінальне правопорушення має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки посягає на соціально-економічні засади держави. Особливість відповідальності за ст. 175 КК полягає у поєднанні трудових, освітніх і соціальних

прав у межах єдиної кримінально-правової норми. Подальший розвиток механізмів протидії таким правопорушенням має бути спрямований на посилення контролю за використанням коштів, удосконалення підходів до доведення умислу, впровадження електронних систем моніторингу соціальних виплат та підвищення відповідальності за систематичні порушення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 07.11.2025).
3. Кузьменко О. В. Кримінальна відповідальність за порушення прав працівників у сфері оплати праці. // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2022. – № 4. – С. 210–216.
4. Постанова Верховного Суду від 20.05.2021 р. у справі № 761/23456/19. – URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 11.11.2025).
5. Коваленко І. А. Особливості кримінальної відповідальності роботодавців та посадових осіб під час воєнного стану. // Юридичний вісник України. – 2023. – № 8. – С. 63–67.
6. Офіс Генерального прокурора. Статистична звітність про кримінальні правопорушення за статтями Кримінального кодексу України за 2020–2024 роки. URL: https://gp.gov.ua/ (дата звернення: 17.11.2025).

Качмар О. Й.,
аспірант у галузі права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ЗЕМЛІ, НА ЯКИХ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ АБО ОБМЕЖУЄТЬСЯ БУДІВНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ, ІНСТРУМЕНТИ

Захист права власності територіальних громад на землю є актуальною проблемою для місцевого самоврядування. Власність громади – це матеріальна основа її суверенності, автономії та здатності самостійно визначати свій розвиток і розвиток території територіальної громади. Конституція України гарантує це право, а тому держава має дбати про його реальний захист. Проте часто громади втрачають земельні ділянки через нераціональне розпорядження радами землями комунальної власності, через рішення, прийняті без врахування інтересів громад, а іноді – й всупереч цим інтересам. Особливо гостро це проявляється у спорах щодо земель, на яких забороняється або обмежується будівництво: земель водного фонду, природно-заповідного фонду, землях рекреаційного призначення. Тому важливим є питання ефективного захисту права власності громад на землю в суді. Однак із цим пов'язаний ряд проблем.

Перше. Доступ громад до правосуддя в Україні є досить обмеженим. Цивільний кодекс України встановлює, що територіальні громади є учасниками цивільних правовідносин. Проте ні процесуальні кодекси, ні закони, які визначають статус територіальних громад, не передбачають права останніх на звернення до суду з позовом за захистом своїх порушених прав та інтересів [2, с. 97–98]. До суду з позовом в інтересах громади має звертатись орган місцевого самоврядування, який виступає від її імені, захищаючи право власності громади на землю чи інші ресурси. Але часто саме він порушує права та інтереси громади. Тому зазвичай до суду в інтересах громади звертається прокурор.

Однак це породжує дискусії на практиці, оскільки роль прокурора в захисті інтересів громади в законі прямо не визначена: ні Конституцією, ні законами України не передбачено випадків представництва прокурором інтересів громади в суді. Так, наприклад, Кравчук В. М. вважає, що стаття 23 Закону України «Про прокуратуру» не дає підстав для звернення до суду в інтересах громади [4, с. 10]. Крат В. І., водночас, притримується думки, що прокурор не може автоматично представляти інтереси громади, оскільки територіальні громади не є державою, а розширене тлумачення повноважень прокурора – як представника і держави, і територіальних громад – порушує принцип змагальності судового процесу, і що представництво інтересів держави прокуратурою у спорах щодо земель

комунальної власності має бути допустимим лише за умови, що орган місцевого самоврядування не виконує своїх повноважень у межах наданих йому функцій виконавчої влади [5]. Є також поодинокі випадки, коли суд залишав позов прокурора без розгляду, мотивуючи це тим, що «будь-яких форм участі прокурора у місцевому самоврядуванні Конституцією України не передбачено» [12].

Ще один суб'єкт, який намагається захищати інтереси громади у суді – громадські організації. Втім, вони звертаються до суду, як правило, тоді, коли йдеться про зупинення незаконної забудови, захист довкілля, збереження історико-культурної спадщини. Але з огляду на концепцію «процесуальної заінтересованості», яка орієнтує суди на захист передусім індивідуальних прав, а не суспільних, і полягає в тому, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого (а не суспільного – авт.) права чи інтересу, а в суспільних інтересах органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатись до суду лише у випадках, встановлених законом, суди часто відмовляють у позовах громадських організацій, окремих фізичних осіб – жителів громади, мотивуючи це відсутністю порушення їх особистих прав та інтересів, відсутністю у них права на звернення до суду з позовом на захист порушених прав та інтересів громад. При цьому ігнорується те, що йдеться саме про публічні (суспільні) інтереси громад, а не про інтереси приватних осіб. Хоча Кравчук В.М., наприклад, вважає, що громада не має власних інтересів, і що інтереси громади – це приватні інтереси більшості жителів, а порушення інтересу громади – це порушення приватних інтересів кожного, хто належить до більшості [4, с. 5]. Тому в науці дедалі частіше звучить ідея необхідності законодавчого закріплення права громадських об'єднань звертатися до суду в інтересах територіальних громад та суспільства – фактично йдеться про запровадження елементів actio popularis.

Так, досліджуючи питання юридичної можливості захисту в суді громадськими об'єднаннями прав громадян у сфері містобудування, Апанасенко К. І. зауважує, що чинне процесуальне законодавство та нормативно-правові акти, які визначають статус громадських об'єднань, не закріплюють права останніх на звернення до суду за захистом прав та інтересів територіальних громад, суспільних інтересів і доходить висновку про необхідність законодавчого закріплення відповідного права громадських об'єднань [1, с. 56–57].

Другою проблемою захисту права власності громад на землю є застосування норм про позовну давність і пов'язане з цим питання способу захисту права власності у спорах про повернення земель у власність громади – віндикаційного чи негаторного позову. Особливо гостро це питання постало у спорах щодо повернення у власність громад земель водного та природно-заповідного фонду, які в якості земель сільськогосподарського призначення чи шляхом «переведення» в категорію земель житлової чи громадської забудови були надані у власність чи

користування, для будівництва. Ця проблема зумовлена тим, що значна частина земель була незаконно відчужена (передана) у приватну власність або надана в користування (в оренду) ще у 2005–2013 роках, і на момент, коли прокурор звертався до суду, позовна давність, як правило, спливала. Через це захист прав та інтересів територіальних громад ставав значно утрудненим або взагалі неможливим.

Відтак, для того щоб обійти питання позовної давності, починаючи з 2018–2020 років Верховний Суд став поступово впроваджувати підхід, що заволодіння громадянами та юридичними особами землями водного фонду (це саме стосується і земель природно-заповідного фонду) є юридично неможливим, а тому зайняття таких ділянок треба розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а позовну вимогу зобов'язати повернути земельну ділянку, у такому разі, треба розглядати як негаторний позов, який можна заявити упродовж усього часу, поки триває порушення прав держави чи відповідної громади.

Так, у справі № 469/1044/17 про повернення Коблівській об'єднаній територіальній громаді земельної ділянки, розташованої в межах прибережної захисної смуги Чорного моря, прокурор звернувся до суду з позовом про визнання незаконними та скасування рішень сільської ради, державного акта на право власності на земельну ділянку та витребування земельної ділянки з незаконного володіння, стверджуючи, що рада протиправно передала земельну ділянку водного фонду у приватну власність нібито із земель сільськогосподарського призначення, а надалі змінила цільове призначення на землі житлової та громадської забудови. У постанові від 15 вересня 2020 року Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що вимога прокурора про витребування земельної ділянки не є належним способом захисту права власника на земельну ділянку водного фонду, а тому суди мали відмовити у задоволенні цієї вимоги. З огляду на це Верховний Суд скасував судові рішення в частині задоволення вимог про визнання недійсним і скасування державного акта і витребування земельної ділянки у кінцевого набувача у власність територіальної громади та в частині цих вимог ухвалив нове рішення про відмову в позові. При цьому Суд зазначив, що така відмова через обрання неналежного способу захисту не перешкоджає Коблівській сільраді чи прокурору (у разі, якщо сільрада не здійснюватиме чи неналежно здійснюватиме повноваження із захисту права комунальної власності на спірну земельну ділянку водного фонду, допускаючи продовження порушення такого права після набрання чинності цією постановою) заявити негаторний позов про повернення земельної ділянки її власникові [8].

Ця справа є одним із показових прикладів помилкового, на нашу думку, підходу Верховного Суду, за яким обрання неефективного (на думку суду – авт.) способу захисту порушеного права є самостійною підставою для відмови у позові

[3]. Скасувавши законні та обґрунтовані по суті судові рішення про визнання недійсним і скасування державного акта та витребування земельної ділянки у кінцевого набувача у власність громади через обрання неналежного, на думку суду, способу захисту та відмовивши у позові, Верховний Суд, просуваючи концепцію «ефективного способу захисту», відповідно до якої задоволення позовної вимоги має призводити до дієвого захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду, не вирішив спір та не захистив порушене право громади, не дивлячись на те, що порушення права громади було очевидним. Натомість, суд залишив ситуацію, за якої порушення прав громади продовжило надалі тривати, та зумовив необхідність повторного звернення прокурора (звернення ради) до суду з негаторним позовом.

Однак у процесі розвитку практики щодо ефективних способів захисту Верховний Суд став поступово відходити від надто формального підходу та застосовувати більш гнучкий підхід: так, Верховний Суд почав наголошувати, що суд у кожному конкретному випадку, у кожній справі за змістом обґрунтувань позовних вимог, наданих позивачем пояснень тощо, має встановити, якого саме результату позивач хоче досягнути унаслідок вирішення спору, що суд має надати належну інтерпретацію позовним вимогам, а не тлумачити їх лише буквально, і що невідповідність чи неповна відповідність позовних вимог належному способу захисту не може бути підставою для відмови в позові з формальних підстав, якщо прагнення позивача не викликає сумніву, а позовні вимоги можуть бути витлумачені відповідно до належного способу захисту прав [11].

У 2022 році Велика Палата, розглядаючи справу № 483/448/20 про повернення територіальній громаді земельної ділянки, розташованої у прибережній захисній смузі Ягорлицької затоки, вирішила питання щодо співвідношення приватного та публічного інтересу у користуванні землями водного фонду. Суди встановили, що земельна ділянка належить до прибережної захисної смуги Ягорлицької затоки та знаходиться за 77,62 м від урізу води (у пляжній зоні) на території регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса», що є об’єктом природно-заповідного фонду. Суд вказав, що контроль за використанням земельних ділянок водного фонду, зайнятих прибережними захисними смугами, згідно з їх цільовим призначенням є важливим для суспільства загалом і для територіальної громади зокрема. Люди зацікавлені у попередженні забруднення, засмічення Ягорлицької затоки, у збереженні її водності, у захисті від знищення навколоводних тварин і рослин, у захисті Кінбурнської коси, де у межах регіонального ландшафтного парку та прибережної захисної смуги житлове будівництво заборонене. Тому загальний інтерес у контролі за використанням спірної ділянки за цільовим призначенням для гарантування безпечності довкілля та непогіршення екологічної ситуації, безумовно, переважає приватний інтерес однієї особи у

збереженні права оренди цієї ділянки, отриманої з метою, що прямо суперечить закону.

Упродовж 2020–2025 років Велика Палата Верховного Суду сформувала ряд правових висновків, зокрема, що вимога прокурора про витребування земельної ділянки не є належним способом захисту права власника на земельну ділянку водного фонду; якщо власник земельної ділянки водного фонду залишається її володільцем, то для захисту його права застосовується інститут усунення перешкод у користуванні та розпорядженні [10].

Такий підхід щодо повернення територіальним громадам земель водного та природно-заповідного фонду шляхом пред'явлення негаторних позовів підтриманий судами й у багатьох інших судових справах (наприклад, у справі № 554/10517/16-ц про повернення громаді незаконно переданих у приватну власність для будівництва земельних ділянок на території заповідного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Перемога» [13], у справі № 910/10049/22 про повернення громаді земельної ділянки водного фонду в межах 100-метрової прибережної захисної смуги озера Вирлиця, наданої в оренду для будівництва торговельно-офісного комплексу [14]).

Разом з тим, зазначений підхід, що заволодіння землями водного фонду, природно-заповідного фонду є неможливим, та запроваджений Верховним Судом механізм негаторного позову для повернення державі і територіальним громадам земель водного й природно-заповідного фонду є спірним, з юридичної точки зору, та викликає чимало дискусій, як в науці, так і на практиці.

Отже, для забезпечення захисту прав та інтересів громад потрібно внести зміни до законодавства та законодавчо закріпити право територіальних громад на звернення до суду за захистом своїх порушених прав та інтересів, а також право прокурора та громадських організацій на звернення до суду в інтересах територіальних громад, а також чітко визначити підстави, коли в їхніх інтересах можуть діяти прокурори та громадські організації. Судова практика, водночас, має рухатися в бік захисту публічного інтересу територіальних громад, але не шляхом зміни усталених в судовій практиці підходів до застосування віндикаційного і негаторних позовів, а у спосіб, який не суперечить закону, з дотриманням справедливого балансу між приватним та публічним інтересом.

Список використаних джерел:

1. Апанасенко К. І. Захист у суді прав та інтересів осіб у сфері містобудування громадськими об'єднаннями: постановка проблеми. *Економіка та право*. 2021, № 4. С. 56–67.

2. Качмар О. Й. Судовий захист інтересів територіальних громад від незаконних забудов: проблема процесуальної дієздатності. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* (Січ 2025), с. 94–106.

3. Качмар О. Й. 2024. Про відмову у позові у зв'язку з обранням позивачем неефективного способу захисту. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* (Лют 2024), с. 84-94.

4. Кравчук В. М. Захист прав територіальної громади. Презентація. 2024. URL: https://uba.ua/documents/events/2019/2019_09_27.ppt (дата звернення: 04.12.2024).

5. Крат В. І. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 08 жовтня 2025 року у справі № 453/1192/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130922906 (дата звернення: 15.10.2025).

6. Пільков К. М. Способи захисту прав на землю. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/9.pdf?fbclid=IwZnRzaAN1OCtleHRuA2FlbQIxMQABHp_lujOarRrL5XOpZ6xYGaAiyJA6yqditMuUieFHps758K_gVLs09IDPWOTz_aem_FH0dMRgP3cR5cJnK5Sm2Wg (дата звернення: 26.11.2025).

7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №№ 40–44, ст. 356). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#n5 (дата звернення: 26.11.2025).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 року у справі № 469/1044/17 про повернення Коблівській об'єднаній територіальній громаді земельної ділянки, розташованої в межах прибережної захисної смуги Чорного моря, наданої для садівництва, із подальшою зміною цільового призначення земельної ділянки на землі житлової та громадської забудови. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270734 (дата звернення: 10.11.2024).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 вересня 2022 у справі № 483/448/20 про повернення територіальній громаді земельної ділянки, розташованої у прибережній захисній смузі Ягорлицької затоки на території регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса», наданої для житлового будівництва. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109646083 (дата звернення: 26.11.2025).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2025 у справі № 453/1192/23 про повернення земельної ділянки у комунальну власність. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131035004 (дата звернення: 19.10.2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 липня 2025 року у справі № 910/2389/23 про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою, зобов'язання повернути громаді земельну ділянку, розташовану в межах зони охорони Музею видатних діячів української культури, в історичному ареалі міста Києва, надану для будівництва 16-поверхового офісно-житлового комплексу на вул. Жилянській, 96-А у Голосіївському районі міста Києва. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129278127 (дата звернення: 19.10.2025).

12. Постанова Верховного Суду від 04 листопада 2021 року у справі № 826/9937/17 про визнання протиправним та скасування рішення ради про затвердження детального плану території в межах вулиці Саперно-Слобідської, проспекту Науки у Голосіївському районі міста Києва. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100823906 (дата звернення: 08.08.2025).

13. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2023 року у справі № 554/10517/16-ц про повернення територіальній громаді незаконно переданих у власність для будівництва земельних ділянок на території заповідного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Перемога». URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091902 (дата звернення: 26.11.2025).

14. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2024 року у справі № 910/10049/22 про повернення територіальній громаді земельної ділянки водного фонду в межах 100-метрової прибережної захисної смуги озера Вирлиця, наданої в оренду для будівництва торговельно-офісного комплексу. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121846645 (дата звернення: 26.11.2025).

Когут Д. В.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ

Протягом багатьох років Європейський Союз впроваджує численні програми та стратегії, спрямовані на розвиток інклюзії й забезпечення рівних можливостей. Для України, яка отримала статус держави-кандидатки в червні 2022 року, інклюзивність перестала бути лише питанням моральних цінностей, а стала прямою вимогою Копенгагенських критеріїв і одним із семи кроків, визначених Європейською комісією. Як зазначила Урсула фон дер Ляєн у промові про стан Союзу 2025 року: «Незалежність Європи полягає у захисті наших свобод: вирішувати, висловлюватися, пересуватися по всьому континенті, голосувати, любити, молитися, жити в союзі рівності». Ці слова якнайкраще характеризують п’ять основних стратегій, прийнятих у Європейському Союзі, які діють сьогодні: Стратегію рівності ЛГБТК на 2025-2026 роки, Стратегію гендерної рівності на 2024-2029 роки, Стратегію захисту прав людей з інвалідністю на 2021-2030 роки, План дій ЄС щодо боротьби з расизмом на 2020-2025 роки, Стратегічну рамку ЄС щодо рівності, інклюзії та участі ромів на 2020-2030 роки [1].

Особливо гостро в Україні питання інклюзивності постало щодо доступності та безбар’єрності громадського простору для осіб з інвалідністю. Від початку повномасштабного вторгнення значно зросла і продовжує зростати кількість людей з інвалідністю – як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення, що постраждало внаслідок війни [5]. Проблема полягає не лише у збільшенні кількості таких людей, а й у повній неготовності інфраструктури: відсутність пандусів, ліфтів, тактильної плитки, наявність анти-паркувальних бетонних півсфер, через які легко перечепитися; численні бордюри й сходи. Хоча у 2021 році було прийнято Національну стратегію безбар’єрності на 2021-2030 роки, вона поки що не продемонструвала очікуваної ефективності й досі реалізується надто повільно. Щоб подолати ці прогалини, Україна може запозичити низку перевірених практик Європейського Союзу, що вже довели свою результативність у рамках Європейської стратегії щодо прав осіб з інвалідністю 2021-2030 років та Європейського акту про доступність.

До таких ключових запозичень варто віднести насамперед залучення організацій осіб з інвалідністю на всіх етапах планування та впровадження стратегій із безбар’єрності. У Європейському Союзі діє Європейський форум з питань інвалідності, яким керують люди з інвалідністю та їхні родини. Він

безпосередньо брав участь у розробленні Європейського акту про доступність, співпрацює з Європейською комісією та іншими зацікавленими сторонами з метою підвищення обізнаності про переваги доступності в туризмі, транспорті й цифрових послугах, а також має реальний вплив на розподіл європейських фондів – без позитивного висновку Форуму багато проєктів просто не отримують фінансування [2].

В Україні, попри формальне існування консультативних механізмів, рівень реального залучення організацій та людей з інвалідністю до процесів розроблення, моніторингу та оцінювання політики безбар'єрності залишається недостатнім. Через це нормативно-правові акти, державні будівельні норми та програми відновлення часто ухвалюються посадовими особами, які не орієнтуються у практичних потребах людей з інвалідністю. Найбільш наочно це проявляється у недотриманні вимог щодо встановлення пандусів та інших елементів доступності. Інклюзивне шоу «Відвал ніг» демонструє масові порушення: відсутність або блокування пандусів, надмірний кут нахилу (15-45° при граничних 8°), недостатня ширина, відсутність або некоректне розміщення поручнів. Часто такі «пандуси» робляться «для галочки» через відсутність дієвого механізму контролю.

Ще одним важливим запозиченням є обов'язкові квоти працевлаштування та «розумне пристосування», закріплені в Директиві Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року «Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності». Так, до прикладу, у Нідерландах з 2015 року роботодавці з понад 25 працівниками зобов'язані створювати 5-7 % робочих місць для осіб з інвалідністю. Завдяки субсидіям (7500 € на перші три роки), податковим пільгам і штрафам 5000 € за кожне незаповнене місце, з 2013 по 2025 рік було створено понад 100 тис. нових робочих місць, а рівень зайнятості осіб з інвалідністю зріс з 34 % до 45 % [4]. В Україні діють Закони «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 року та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю» від 15 січня 2025 року, які впроваджують подібні квоти, санкції й стимули, хоча менш суворі. Проте через низький рівень моніторингу, фінансування та правової культури суспільства їх ефективність залишається недостатньою.

Звідси випливає наступний важливе запозичення – впровадження програм із підвищення рівня правової обізнаності населення. Це стосується не лише громадян, а й державних службовців та інших осіб, які приймають рішення щодо осіб з інвалідністю або проєктують безбар'єрний простір. У Європейському Союзі створено спеціальну онлайн-платформу AccessibleEU, що пропонує безкоштовні онлайн-курси, вебінари, практичні посібники та бази найкращих практик для всіх зацікавлених сторін: від архітекторів і забудовників до журналістів та громадських

активістів [3]. Значна увага приділяється й доступності вищої освіти, а також підготовці фахівців із формування інклюзивного середовища.

Отже, інклюзивна політика Європейського Союзу – це не лише набір директив і стратегій, а реальний механізм захисту прав, свобод і рівності людей. Навіть цей короткий огляд демонструє, що там, де роками вибудовували систему залучення людей з інвалідністю до прийняття рішень, дієві санкції за порушення доступності, фінансові стимули для бізнесу й обов'язкове навчання фахівців, інклюзивність стала буденною нормою, а не формальністю. Україні доцільно запровадити постійний моніторинг доступності із залученням громадських організацій осіб з інвалідністю до погодження інфраструктурних проєктів, а також розширити механізми підтримки роботодавців, які створюють інклюзивні робочі місця, шляхом субсидування «розумного пристосування» та посилення відповідальності за невиконання квот, що дозволить забезпечити реальну рівність можливостей відповідно до європейських стандартів.

Список використаних джерел:

1. Equality and inclusion: key actions. *An official website of the European Union* URL: https://commission.europa.eu/topics/equality-and-inclusion/equality-and-inclusion-key-actions_en (дата звернення 17.11.2025).
2. European Disability Forum: Report Discrimination. URL: https://www.edf-feph.org/accessibility/ (дата звернення 17.11.2025).
3. Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030. *An official website of the European Union*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030_en (дата звернення 17.11.2025).
4. Wet Banenafspraak en quotum arbeidsbeperkten. Landelijk *Ondersteuningsteam Regionale Arbeidsmarkt*. URL: https://www.samenvoordeklant.nl/dossier/wet-banenafspraak-en-quotum-arbeidsbeperkten (дата звернення 17.11.2025).
5. За час війни в Україні стало на 600 тисяч людей з інвалідністю більше – Мінсоцполітики. *Подробиці*. URL: https://podrobnosti.ua/2502699-za-chas-vjni-v-ukran-stalo-na-600-tisjach-nvaldv-blshe-mnsotspoltiki.html (дата звернення 17.11.2025).

Коломієць А. Ю.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК КРОК ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ДОБРОБУДУ

У сучасному світі поняття добробуту дедалі частіше пов’язується не лише з рівнем матеріального забезпечення, а й із доступністю державних послуг, прозорістю їх надання та можливістю громадянина взаємодіяти з державою без зайвих бар’єрів. Саме тому на сьогоднішній день цифрова трансформація соціальної сфери є одним із ключових напрямів євроінтеграційних процесів України. Її зміст полягає не просто у впровадженні новітніх технологій, а у глибокій зміні способу мислення, правового регулювання і соціальної взаємодії.

Насамперед варто звернути увагу на те, що цифрова трансформація соціальної сфери передбачає впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів соціального забезпечення, а також у процеси взаємодії з громадянами. Такі зміни, насамперед, спрямовані на:

1. підвищення ефективності адміністрування соціальних виплат;
2. спрощення доступу громадян до інформації про соціальні послуги;
3. забезпечення прозорості та контролю за використанням бюджетних коштів.

Якщо говорити про європейський контекст, то статистика показує наступні результати: у 2020 році 64 % громадян ЄС взаємодіяли з державними органами онлайн, використовуючи цифрові сервіси для отримання соціальної допомоги, подачі заяв чи перевірки своїх прав [1]. Це свідчить, що цифровізація соціальної сфери в Європі вже стала звичною практикою, а не експериментом. Для України така тенденція є особливо важливою, адже вона демонструє, яким чином цифрові сервіси можуть підвищити доступність і ефективність соціального захисту, зменшити бюрократичні бар’єри та наблизити нашу систему до стандартів європейського простору добробуту

Слід зазначити, що цифрові платформи та електронні сервіси стають не лише технічним інструментом, а й засобом реалізації конституційного права громадян на соціальний захист. Наприклад, електронний портал «Дія» дозволяє громадянам отримувати різні соціальні послуги дистанційно, без необхідності відвідувати органи соціального захисту. Наприклад, через даний сервіс можна подати заяву на соціальну допомогу, оформити пільги, подати документи на компенсації або перевірити статус нарахування допомоги. Технологія забезпечує автоматичне

формування заявки на основі наявних державних даних з реєстрів, що значно спрощує процес і скорочує час очікування.

З одного боку, це ілюструє ефективність цифрової трансформації: доступність, швидкість, прозорість і аналітичний контроль. З іншого боку, цей приклад водночас демонструє і потенційні ризики: необхідність цифрової грамотності користувача та забезпечення безпеки персональних даних. Таким чином, «Дія» слугує наочним прикладом того, як цифровізація соціальної сфери наближає українську систему до європейських стандартів доступності соціальних послуг.

У своїй праці Єгорова-Луценко Т. П. слушно зазначає, що цифровізація соціальної сфери зводиться не лише до впровадження ІТ-сервісів, а передбачає зміну адміністративних процедур і юридичних механізмів надання соціальних послуг [2]. Дослідниця акцентує на необхідності гармонізації національного законодавства із реаліями цифрової епохи, зокрема закріплення цифрових принципів соціальної політики в Законі України «Про соціальні послуги». З цією позицією варто погодитися, адже сьогоднішня практика доводить: нормативна база, побудована на аналогових моделях адміністрування, не відповідає вимогам цифрового управління. Проте, на мою думку, авторка недостатньо враховує, що трансформація правового поля має відбуватись паралельно з розвитком цифрової інфраструктури, інакше правові норми залишаться декларативними.

Дещо іншу перспективу пропонують Жаворонок А. В. і Лопащук І. А., розглядаючи цифровізацію соціальної сфери як складову системи економічної безпеки держави [3]. Автори переконливо доводять, що цифрові технології забезпечують раціональне використання бюджетних ресурсів, мінімізують корупційні ризики й підвищують ефективність соціального адміністрування. На їхню думку, формування єдиного інформаційного простору соціальної сфери – це не лише технічне завдання, а елемент державної стратегії сталого розвитку. Я поділяю цей підхід, оскільки саме системна цифрова інтеграція різних державних баз даних створює передумови для прозорого контролю за соціальними виплатами.

Гриценко Г., у свою чергу, наголошує, що цифровізація соціальної сфери можлива лише за умови формування нових управлінських компетенцій на місцевому рівні [4]. Учена трактує цифрову трансформацію як прояв концепції «сервісної держави», орієнтованої на потреби громадянина. «Цифровізація – це технологічне рішення в концепції сервісної держави, яке дозволяє державі бути сучасною, гнучкою, ефективною, швидко реагувати на зміни дійсності та запити населення. Саме цифровізація є основою формування е-урядування, яке визначає рівні взаємодії між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування та посиленню процесів децентралізації», – також Гриценко Г. висловлює таку думку. З цією позицією можна погодитися, адже вона підкреслює, що цифровізація це не просто технічне оновлення, а комплексна трансформація

управлінської системи, яка робить державу більш клієнтоорієнтованою та прозорою. Водночас важливо зауважити, що ефективність такого підходу залежить від одночасного розвитку правового регулювання, цифрової компетентності персоналу та громадян, а також забезпечення рівного доступу до електронних сервісів для всіх верств населення.

Отже, цифрова трансформація соціальної сфери в Україні є не просто технічним оновленням, а комплексним процесом, що поєднує зміни у правовому полі, адміністративних процедурах та способі взаємодії громадянина з державою. Досвід Європейського Союзу свідчить, що цифровізація соціальних послуг здатна підвищити їх доступність, прозорість та ефективність. А українські цифрові сервіси, зокрема застосунок «Дія», наочно ілюструють перші кроки до наближення національної системи соціального забезпечення до європейських стандартів добробуту.

Водночас, як показує аналіз наукових досліджень, ефективність цифровізації залежить не лише від технологій, а й від гармонізації законодавства, розвитку управлінських компетенцій, цифрової грамотності громадян та рівного доступу до сервісів. Лише поєднання цих елементів дозволяє перетворити цифрову трансформацію на реальний крок до європейського простору добробуту, де соціальні послуги стають справді доступними, прозорими та орієнтованими на потреби кожного громадянина.

Список використаних джерел:

1. Чернадчук Т.О., Томурко В.О. Європейський досвід цифровізації соціального забезпечення та його імплементація у фінансово-правові засади публічного управління в Україні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство". Випуск №5, частина 2*. 2025. Ст. 371-375.

2. Єгорова-Луценко Т. П. (2020). Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Сучасні дослідження господарського та інноваційного права. Право та інноваційне суспільство №2 (15)*. 2020. Ст. 80-85.

3. Жаворонок А. В., Лопащук І. А. Цифровізація соціальної сфери в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Економічний простір*, (189). 2024. Ст. 253-258.

4. Гриценко Г. М. Цифровізація соціальних послуг: проблеми можливостей та компетенції. *Актуальні проблеми права: теорія і практика №1 (47).* 2024. Ст. 36-48.

Крючкова К. А.,
здобувачка вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

МОРАЛЬНА ШКОДА: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КОМПЕНСАЦІЇ

Інститут моральної шкоди є однією з ключових категорій цивільного права, що спрямована на захист немайнових прав особи. В Україні цей інститут виконує важливу функцію – забезпечує право кожного громадянина на компенсацію за фізичні чи душевні страждання, спричинені неправомірними діями інших осіб. Однак практика застосування цього механізму супроводжується як теоретичними суперечками, так і практичними труднощами, що зумовлює актуальність його дослідження.

Моральна шкода – це втрати немайнового характеру, яких особа зазнає внаслідок фізичних або психічних страждань, викликаних незаконними діями чи бездіяльністю. Відповідно до ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода може полягати у фізичному болю, душевних переживаннях через каліцтво, втрату близьких, знищення майна, а також у приниженні честі, гідності або ділової репутації. Стаття 1167 ЦК України уточнює, що така шкода підлягає компенсації, якщо завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

Таким чином, моральна шкода проявляється у негативних наслідках, що виникають у немайновій сфері потерпілого. Вона може бути спричинена як порушенням особистих немайнових благ (здоров'я, гідності, репутації), так і знищенням майна, що має особливу емоційну цінність. Крім того, джерелом страждань можуть бути дії щодо близьких потерпілого, що також враховується при визначенні моральної шкоди. [1]

У сучасній правовій доктрині виділяють кілька основних підходів до визначення розміру компенсації моральної шкоди:

- Об'єктивно-правовий підхід орієнтується на зовнішні чинники: характер і ступінь страждань, а також конкретні обставини, за яких було заподіяно шкоду.
- Суб'єктивно-правовий підхід враховує індивідуальні характеристики потерпілого – його психоемоційний стан, соціальний статус, вік, життєві обставини тощо.
- Комбінований підхід поєднує елементи як об'єктивного, так і суб'єктивного аналізу, дозволяючи найбільш точно оцінити немайнові втрати.

Реалізація зазначених підходів відбувається через процесуальний механізм, спрямований на захист прав осіб у справах про відшкодування моральної шкоди.

Такий механізм включає:

- Доведення факту завдання шкоди, що вимагає надання доказів моральних страждань (медичні висновки, свідчення, результати експертиз тощо).
- Встановлення причинного зв'язку між протиправними діями відповідача та моральною шкодою.
- Оцінку розміру шкоди, яку здійснює суд з урахуванням принципів розумності, справедливості й пропорційності.
- Застосування спрощеного провадження у справах, де факт завдання моральної шкоди є очевидним, що сприяє швидкому вирішенню спору.[2]

Однією з головних проблем у сфері компенсації моральної шкоди залишається визначення її розміру. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року встановлює критерії, за якими суди мають оцінювати моральну шкоду: характер і обсяг страждань, тривалість і відновлюваність втрат, вплив на здоров'я, соціальні зв'язки, ділову репутацію тощо. Водночас ці критерії часто базуються на оціночних поняттях, таких як «глибина душевних страждань», «справедливість» і «розумність», тлумачення яких залежить від суб'єктивного сприйняття.

У судовій практиці склалася тенденція: позивач заявляє максимально можливий розмір відшкодування, а суд, проаналізувавши обставини справи, визначає остаточну суму. Наприклад, у рішенні Голопристанського районного суду (2020 р.) позов було відхилено через відсутність доказів факту моральної шкоди та її зв'язку з протиправними діями. Натомість Шполянський районний суд частково задовольнив подібний позов, враховуючи надані докази моральних страждань.

Все більшого значення в цій сфері набуває судова психологічна експертиза. Її висновки, хоча й не мають пріоритету, у поєднанні з іншими доказами можуть підтвердити або спростувати факт заподіяння шкоди. Наприклад, Сихівський районний суд м. Львова у 2019 році визнав висновок експерта про глибину моральних страждань належним доказом у справі. [3]

Отже, моральна шкода є важливим правовим інструментом захисту немайнових прав особи, а її компенсація – визнаним способом відновлення справедливості. Незважаючи на закріплені в законодавстві підходи та критерії, питання визначення розміру моральної шкоди залишається складним і потребує індивідуального підходу в кожній справі. Судова практика поступово формує ефективні механізми доведення та оцінки такої шкоди, поєднуючи об'єктивні й суб'єктивні чинники. Подальше вдосконалення цього інституту має ґрунтуватися на узгодженості судових рішень, чіткості правових норм та збереженні принципів справедливості й розумності.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 11.11.2025)

2. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова від 31.03.1995, № 4 : станом на 27.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text (дата звернення: 11.11.2025).

3. Литвин Є. Інститут моральної школи в цивільному праві. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики* : матеріали науково-практичної конференції, М. Полтава, Україна, 14–15 лют. 2025. С. 29–30.

4. Яремчишин М. Відшкодування моральної шкоди: теоретичні та процесуальні аспекти. *Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства* : Матеріали науково-практичної конференції, М. Рівне, Україна, 6–7 груд. 2024. С. 76–77.

5. Андрєєв І. Особливості визначення розміру відшкодування моральної шкоди. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства*, М. Сєвєродонецьк, Україна, 10–11 груд. 2021. С. 166–167.

Кузьменко Д. В.,
здобувач вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

Ільїна А. О.,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У контексті повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України захист дітей в умовах воєнного стану набув особливого значення не лише в національному, а й у міжнародному правовому полі. Проблематика захисту дітей у збройних конфліктах була актуалізована ще з 90-х років ХХ ст., коли у 1996 році було оприлюднено доповідь експертки Генерального секретаря ООН Ґрасі Машел про вплив війни на дітей. У документі наголошувалося, що в умовах війни грубо порушуються всі основоположні права дитини: право на життя, охорону здоров'я, розвиток, виховання в сім'ї, а також право на безпеку й захист від насильства [1].

У відповідь на зазначене, міжнародне співтовариство започаткувало комплексні ініціативи, спрямовані на розробку правових механізмів захисту дітей. Було створено низку міжнародно-правових актів, які встановлюють заборони на вербування неповнолітніх та їх участь у бойових діях. Зокрема, Додатковий протокол ІІ до Женевських конвенцій 1949 року (ратифікований Україною в 1989 р.) забороняє залучення дітей віком до 15 років до бойових дій. Надалі, у 2000 році, був прийнятий Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, який підвищив мінімальний вік до 18 років для участі в бойових діях (ратифікований Україною 2004 року) [2].

На тлі війни в Україні особливої ваги набули міжнародні стандарти, що передбачають відповідальність не лише за безпосереднє вербування дітей, а й за інші форми насильства щодо них. Серед таких злочинів, визначених Радою Безпеки ООН, – убивства, каліцтва, сексуальне насильство, викрадення, напади на навчальні та медичні заклади, а також блокування гуманітарної допомоги. Ці порушення кваліфікуються як злочини за міжнародним гуманітарним правом, а також як військові злочини та злочини проти людяності за Римським статутом Міжнародного кримінального суду [3].

Під час повномасштабної війни в Україні зафіксовано масові депортації дітей, насильницькі переміщення, спроби асиміляції, що є порушенням Конвенції про геноцид. У цьому контексті особливо актуальним є принцип особистої відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права – як

безпосередніх виконавців, так і командного складу збройних формувань. Зусилля, спрямовані на покарання винних, набули інституційної підтримки в діяльності Міжнародного кримінального суду, який вже видав ордер на арешт президента РФ за незаконну депортацію українських дітей [4].

Інструментами захисту прав дітей під час війни виступають як міжнародні конвенції, так і спеціалізовані органи. Так, мандат Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів передбачає, зокрема, моніторинг ситуації на місцях, сприяння діалогу з національною владою щодо недопущення правопорушень стосовно дітей, розробку планів дій із реінтеграції неповнолітніх, звільнених із збройних формувань [5].

Значного розвитку набула практика притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах проти дітей. Прецедентними є рішення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, який визнав вербування дітей злочином за міжнародним правом, а також практика трибуналів по колишній Югославії та Руанді, що охопили випадки сексуального насильства щодо неповнолітніх як злочини проти людяності та геноцид. Водночас, міжнародна правова думка сходиться на тому, що особи, які не досягли 18 років, не повинні притягатися до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені під примусом або у складі збройних формувань.

Позитивні зрушення відбулися і в сфері участі дітей у правосудді. Міжнародний кримінальний суд виключає можливість переслідування неповнолітніх, натомість забезпечує механізми захисту їхніх прав як свідків і постраждалих. Зокрема, у межах правосуддя перехідного періоду в Сьєрра-Леоне була організована Комісія істини й примирення з активною участю дітей, включно з підготовкою адаптованих матеріалів.

В умовах війни в Україні виклики набули нового виміру. Масштаби насильства щодо дітей вражають. Дітей позбавляють доступу до освіти, медичної допомоги, житла, вони часто стають жертвами обстрілів, мін, психологічного тиску, депортацій. Саме тому потреба в оновленні та посиленні національного законодавства, з урахуванням міжнародних стандартів, є надзвичайно актуальною.

Зроблені висновки свідчать про наявність розвиненої та всебічної системи захисту дітей на міжнародному рівні. Проте ефективність її реалізації значною мірою залежить від готовності держав забезпечувати дотримання зобов’язань і впроваджувати норми у внутрішнє законодавство. Важливими аспектами мають стати:

– закріплення гарантій недоторканності дітей у конфліктних зонах на рівні кримінального права;

– створення національних механізмів моніторингу та розслідування злочинів проти дітей;

– забезпечення невідворотності покарання за грубі порушення прав дитини;

– розширення програм реабілітації, ресоціалізації та правового захисту дітей-жертв війни.

Отже, перспективними напрямами наукових розвідок є дослідження ефективності національних і міжнародних правозастосовних механізмів у сфері захисту дітей, зокрема в контексті подолання безкарності, підвищення стандартів кримінального переслідування, правової допомоги та підтримки вразливих груп.

Список використаних джерел:

1. Report of Graca Machel: Impact of Armed Conflict on Children. United Nations, A/51/306, 1996.
2. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, 2000.
3. UN Security Council Resolution 1612 (2005).
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998).
5. Annual Report of the Special Representative for Children and Armed Conflict, UN, A/66/230, 2011.

Литвиненко Н. І.,
здобувачка вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗА СЕКРЕТНИМ ЗАПОВІТОМ

Секретний заповіт є особливою формою волевиявлення спадкодавця, що поєднує реалізацію принципу свободи заповіту із забезпеченням конфіденційності його змісту. Згідно з положеннями ст. 1249 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), секретним визнається заповіт, який заповідач складає власноруч, підписує, запечатує у конверт і подає нотаріусу для посвідчення без розкриття змісту [1]. Нотаріус засвідчує факт отримання документа, не ознайомлюючись із його текстом, що гарантує збереження таємниці волі заповідача. Така форма спадкового розпорядження є проявом приватної автономії особи та водночас забезпечує державну перевірку дотримання процесуальної форми.

Відповідно до ст. 1233 ЦКУ, заповіт є особистим розпорядженням фізичної особи на випадок своєї смерті, яке має бути вчинене у письмовій формі із зазначенням дати, місця складання та власноручного підпису. У випадку секретного заповіту ці вимоги є особливо важливими, оскільки їх недотримання може зумовити визнання правочину недійсним. Як передбачено ч. 3 ст. 1249 ЦКУ, нотаріус робить посвідчувальний напис на конверті, в який заповідач поміщає документ, після чого цей конверт опечатується у другий. У разі смерті заповідача конверт розкривається нотаріусом у присутності двох свідків, про що складається протокол [1].

Таким чином, законодавець забезпечує баланс між захистом приватності волі та дотриманням публічного порядку.

Секретний заповіт за своєю суттю є одностороннім правочином, який набирає чинності після смерті заповідача (ст. 1223 ЦКУ). Його специфіка полягає у поєднанні приватності волевиявлення з публічною гарантією нотаріального посвідчення, що унеможливлює ознайомлення будь-кого зі змістом документа до моменту відкриття спадщини. Цим забезпечується реалізація принципів свободи заповіту (ст. 1235 ЦКУ) та таємниці заповіту (ст. 1255 ЦКУ) [1].

Процедура посвідчення секретного заповіту врегульована не лише Цивільним кодексом, а й Законом України «Про нотаріат», який у статтях 42, 55 та 59 передбачає право нотаріусів посвідчувати заповіти, у тому числі секретні, перевіряючи лише дотримання форми й дієздатність заповідача, але не зміст документа [2]. Секретний заповіт може бути посвідчено консулом (підпункт 3.8.8 пункту 3.1 глави 3 Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України,

затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 № 142/5/310) [3].

Цивільним законодавством визначено певну процедуру оголошення секретного заповіту, з метою повідомлення спадкоємців та інших осіб (наприклад, кредиторів спадкодавця) про зміст секретного заповіту. Так, одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації. Законом не регламентовано порядок і строки повідомлення відповідних осіб про оголошення секретного заповіту, цей момент залишено законодавцем на розсуд нотаріуса. Нотаріус, у якого зберігається секретний заповіт, у разі одержання повідомлення та подання свідоцтва про смерть заповідача призначає день оголошення змісту заповіту. Про оголошення заповіту складається протокол (підпункт 4.1 пункту 4 глави 3 розділу ІІ Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5) [4].

При застосуванні секретного заповіту зростають ризики викладення його незрозуміло, із певними неточностями, що спричинятимуть необхідність тлумачення. Слід враховувати підвищення вимог до змісту заповіту при застосуванні Верховним Судом ст. 213, 1256 ЦК. Як зазначив Верховний Суд, якщо на час відкриття спадщини спадкодавцю не належала частка у спільній частковій власності, а належав окремий об'єкт нерухомості, складений заповіт щодо спадкування частки у спільній частковій власності втрачає чинність, тому спадкоємці за законом набувають право на спадкування частки у спадковому майні. Це справа є прикладом підходу до обмеженого тлумачення заповіту у частині можливої модифікації об'єкта нерухомого майна [5].

ЦК не встановлює особливостей скасування секретного заповіту, тому до скасування цього виду заповіту застосовуються загальні правила. Статтею 1254 ЦК унормовано, що заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт, скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Новим заповітом є кожен наступний заповіт, складений після попереднього заповіту. Порядок скасування секретного заповіту визначається п. 8 гл. 3 розд. ІІ Порядку вчинення нотаріальних нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, із врахуванням особливостей, зумовлених існуванням не тільки самого заповіту, а й свідоцтва про посвідчення та прийняття на зберігання секретного заповіту [4].

Разом з тим, реалізація секретного заповіту пов'язана з низкою практичних проблем. Зокрема, складнощі виникають під час доведення дійсності заповіту після смерті заповідача, оскільки нотаріус не знає його змісту. Як зазначає К.В. Шейко, у

судовій практиці частими є спори щодо справжності підпису, ідентифікації волі заповідача та достовірності документа, що нерідко призводить до призначення почеркознавчих експертиз і тривалих процесів [6]. Також проблемним залишається питання збереження конверта або його можливої втрати, що може призвести до оспорювання заповіту.

Як підкреслює А.В. Гончарова, розвиток спадкового права країн Європи демонструє тенденцію до посилення гарантій свободи волі заповідача при збереженні державного контролю за процедурою посвідчення заповітів, що є орієнтиром і для українського законодавця. Узагальнюючи підходи, наведені у монографії, можна зазначити, що європейська практика спадкування акцентує на необхідності гармонізації українського законодавства з правом ЄС у частині процедурного забезпечення оформлення спадкових прав і гарантій нотаріального контролю [7].

Таким чином, можна дійти висновків, що секретний заповіт є особливою формою спадкового розпорядження, яка одночасно забезпечує таємницю волі спадкодавця, законність процедури та реалізацію принципу свободи заповіту. Законодавче вдосконалення цього інституту в Україні, зокрема шляхом запровадження електронної реєстрації й удосконалення контролю за зберіганням документів, сприятиме зміцненню гарантій прав громадян у сфері спадкових відносин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40-44.
2. Про нотаріат. Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України* 1993. № 39.
3. Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України. Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України : наказ / Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України. 27.12.2004.№ 142/5/310.
4. Міністерство юстиції України. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ / Міністерство юстиції України. 22.02.2012. № 296/5.
5. Кухарєв О. Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : практ. посіб., 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2024. С. 67.
6. Шейко К.В. *Деякі проблеми спадкування за заповітом*. Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2021. С. 271–274.
7. Спадкування за законом та досвід країн Європи : монографія / А. В. Гончарова. – Суми : Сумський державний університет, 2023. – 470 с.

Лобунець М. С.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РОЛЬ СОЛІДАРНОЇ СИСТЕМИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Солідарна система є фундаментальним першим рівнем трирівневої системи пенсійного страхування, що функціонує в Україні відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1]. Її провідна роль у забезпеченні соціальної стабільності держави ґрунтується на принципах солідарності та субсидування: кошти, що надходять від страхувальників і застрахованих осіб, безпосередньо спрямовуються на виплату пенсій нинішнім пенсіонерам, забезпечуючи матеріальну підтримку непрацездатних членів суспільства. Такий механізм є ключовим елементом державної соціальної політики, спрямованої на захист від соціальних ризиків – старості, інвалідності чи втрати годувальника, – що сприяє злагоді й соціальній інтегрованості в суспільстві.

Суб'єктами системи є застраховані особи, страхувальники, органи Пенсійного фонду України [3]. Її функціонування забезпечує обов'язковість страхування для офіційно працевлаштованих осіб і фізичних осіб – підприємців, рівноправність учасників, а також диференціацію розмірів пенсій залежно від тривалості стажу та величини трудового внеску. Це відображає принципи справедливості та стимулювання продуктивної зайнятості [2, с. 4].

Подальший розвиток солідарної системи тісно пов'язаний із пенсійною реформою, спрямованою на поєднання солідарного рівня з накопичувальними. Таке поєднання має забезпечити сумарний розмір пенсійних виплат на рівні 60–70 % середньої заробітної плати, що відповідає міжнародним соціальним стандартам. Важливим аспектом є дотримання державних гарантій реалізації пенсійних прав, встановлених соціальних стандартів і прожиткового мінімуму [2, с. 3], а також прозорість управління фінансовими ресурсами Пенсійного фонду України, включно з підзвітністю й належним інформуванням населення.

Разом із тим, солідарна система стикається з низкою суттєвих викликів. Як система перерозподілу, вона надзвичайно чутлива до економічних і демографічних змін. Однією зі структурних проблем є порушення пропорційності між масштабом соціальних зобов'язань та фінансовими можливостями держави, що зумовлює значне бюджетне субсидування та дефіцит Пенсійного фонду. Додаткове навантаження спричиняють високий рівень безробіття, тіньова зайнятість, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб і соціальна підтримка військовослужбовців та їх сімей. Важливим завданням стає запобігання

зловживанням із боку отримувачів шляхом впровадження ефективних механізмів верифікації соціальних виплат.

Отже, солідарна система залишається важливим чинником забезпечення соціальної стабільності в державі, оскільки гарантує матеріальну підтримку громадян, які втратили працездатність, та реалізує принципи міжпоколінної взаємодопомоги й соціальної рівності. Водночас її результативність потребує посилення через удосконалення фінансового управління, розширення електронних сервісів, підвищення рівня прозорості та довіри суспільства. Подальший розвиток має відбуватися шляхом ефективної інтеграції солідарного й накопичувального рівнів, що сприятиме стабільності пенсійних виплат і зміцненню соціальної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р., №1058-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення 07.11.2025).
2. Остапенко Л. О, Шардакова А. С. Про роль і значення принципів права соціального забезпечення у формуванні соціальної політики Української Держави. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/962/856/866 (дата звернення 07.11.2025).
3. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. URL : https://www.pfu.gov.ua/dn/319373-solidarna-systema-zagalnoobov-yazkovogo-derzhavnogo-pensijnogo-strahuvannya/ (дата звернення 07.11.2025).

Мельник С. Р.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ТРИРІВНЕВОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Пенсійне забезпечення є критично важливою складовою системи соціального захисту населення, охоплюючи низку фінансових виплат, які включають не лише основні пенсії, що надаються особам за віком, інвалідністю або у разі втрати годувальника, але й додаткові форми матеріальної допомоги, як-от підвищення, надбавки та компенсації (за даними Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України) [1]. З набранням чинності Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» 1 січня 2004 року в країні була встановлена трирівнева система пенсійного забезпечення [2]. У цій структурі ключовим елементом, що базується на добровільних засадах, є третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення (далі-НПЗ). Цей рівень дає можливість громадянам, роботодавцям та їхнім об'єднанням брати участь у формуванні індивідуальних пенсійних накопичень для отримання додаткових виплат у порядку, чітко визначеному законодавством про НПЗ.

Реалізація недержавного пенсійного забезпечення в Україні відбувається через кілька основних фінансових механізмів: по-перше, це діяльність недержавних пенсійних фондів (далі-НПФ), які укладають пенсійні контракти з вкладниками; по-друге, це робота страхових організацій через надання послуг страхування довічної пенсії, а також страхування ризиків настання інвалідності або смерті учасника; і, по-третє, це участь банківських установ, які пропонують відкриття пенсійних депозитних рахунків, накопичення на яких додатково захищені Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Такий різноманітний підхід надає громадянам можливість самостійно обрати найбільш зручний інструмент – чи то пенсійний фонд, чи страхова компанія, чи банк – для формування власних пенсійних накопичень.

У системі недержавного пенсійного забезпечення важливе місце займають недержавні пенсійні фонди, які можуть бути корпоративними, професійними або відкритими. Корпоративні фонди створюються роботодавцями для своїх працівників і мають на меті зміцнення соціального захисту персоналу. Професійні фонди об'єднують осіб однієї галузі чи професії, що дозволяє формувати спільні пенсійні гарантії в межах певної спільноти. Відкриті фонди, своєю чергою, доступні для будь-якої фізичної особи, незалежно від місця роботи чи роду діяльності, і забезпечують найбільшу гнучкість накопичення. Такий поділ відображає різні

підходи до формування пенсійних заощаджень і свідчить про поступовий розвиток культури добровільного пенсійного страхування в Україні.

Серед основних переваг системи недержавного пенсійного забезпечення варто відзначити її здатність забезпечувати стабільність і гнучкість у формуванні майбутніх пенсійних виплат. Така система дозволяє отримувати визначений обсяг пенсійних доходів незалежно від змін демографічної ситуації чи економічних коливань у державі. Важливою її рисою є можливість успадкування пенсійних накопичень, що сприяє підвищенню рівня довіри громадян до недержавних пенсійних інститутів. Крім того, інвестування пенсійних коштів у різні фінансові активи створює потенціал для отримання додаткових доходів, що робить недержавне пенсійне забезпечення ефективним механізмом фінансової стабільності та соціального захисту у майбутньому.

Враховуючи сучасні реалії, питання розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності. Тривала війна призводить до суттєвих економічних втрат, скорочення міжнародних інвестицій, зменшення обсягів грантової підтримки та уповільнення надання пільгових кредитів. У таких умовах неминучим є зниження рівня доходів населення, погіршення добробуту громадян і, як наслідок, підвищення ризику затримки соціальних виплат, у тому числі пенсійних. Не виключено навіть часткове або тимчасове порушення функціонування державної пенсійної системи. Перший рівень пенсійної системи, побудований на принципах солідарності поколінь, в умовах сучасних демографічних викликів виявляється недостатньо ефективним та не забезпечує належного балансу між працюючим і непрацюючим населенням.

Саме тому роль недержавних пенсійних фондів в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України стає надзвичайно важливою. Вони можуть забезпечити додаткове джерело доходу для працівників у майбутньому, оскільки дозволяють накопичувати пенсійні кошти на індивідуальних рахунках. Крім того, діяльність таких фондів сприятиме збільшенню внутрішніх інвестицій і формуванню довгострокових фінансових ресурсів, необхідних для економічного відновлення країни [3].

Сьогодні дефіцит Пенсійного фонду України постійно зростає, що лише підсилює потребу у розвитку альтернативних джерел пенсійного забезпечення. Після завершення війни держава, ймовірно, зіткнеться з глибокою економічною кризою, спадом виробництва та зменшенням кількості працездатного населення через еміграцію. Відповідно, саме недержавні пенсійні фонди можуть стати одним із ключових механізмів збереження фінансової стабільності населення та підтримання соціальної системи у післявоєнний період.

Отже, аналізуючи сучасний стан пенсійного забезпечення в Україні, можна дійти висновку, що недержавні пенсійні фонди відіграють стратегічно важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності та фінансової безпеки громадян. Вони

не лише доповнюють державну систему пенсійного страхування, а й надають можливість накопичувати додаткові кошти для майбутніх виплат, забезпечуючи гнучкість і стабільність доходів незалежно від економічних коливань та демографічних змін. У контексті сучасних викликів, зокрема війни та післявоєнної відбудови, розвиток недержавного пенсійного забезпечення стає надзвичайно важливим, оскільки дозволяє створити додаткові джерела фінансування, стимулювати внутрішні інвестиції та підтримувати довгострокову фінансову стабільність населення. Таким чином, ефективне функціонування недержавних пенсійних фондів є ключовим фактором для формування сталого соціально-економічного середовища в Україні у післявоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Пенсійне забезпечення. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України URL : https://www.msp.gov.ua/otrymuvacham-soc-pidtrymky/pro-sotsialnu-pidtrymku/pensii (дата звернення 07.11.2025).

2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р., №1058-IV URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення 07.11.2025).

3. Будякова О., Квас В. Роль недержавних пенсійних фондів в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20212/1/PIONBUG_2022_P055-056.pdf (дата звернення 07.11.2025).

Михайловський О. М.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права ім. Леоніда Юзькова

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ВИМОГАМИ ЄС

Адаптація екологічної політики України до стандартів Європейського Союзу є надзвичайно важливим і актуальним напрямом розвитку держави. Це один із ключових напрямів на шляху до вступу України в ЄС – на рівні з економічними, правовими та соціальними реформами. Європейська інтеграція передбачає не лише зміни у сфері політики чи торгівлі, а й запровадження високих екологічних стандартів, що мають забезпечити чисте довкілля, раціональне використання ресурсів і безпечні умови життя для людей

Крім того, екологічна політика – це питання не лише міжнародних зобов'язань, а й турботи про власне майбутнє. Йдеться про збереження природи, біорізноманіття та клімату для наступних поколінь, тобто про реалізацію принципів сталого розвитку.

Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу ґрунтується передусім на положеннях Угоди про асоціацію між Україною та ЄС**,** зокрема розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (Статті 360–366). Саме цей документ визначає головні напрями зближення у сфері охорони довкілля, управління природними ресурсами та боротьби зі зміною клімату [1].

Окремі положення вже реалізовано через прийняття ключових законів**,** гармонізованих із законодавством ЄС:

- Закон України «Про управління відходами» (2022 р.);
- Закон «Про охорону атмосферного повітря»;
- Закон «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»;
- Національний план зі скорочення викидів від великих спалювальних установок [2].

Україна поступово впроваджує положення Угоди про асоціацію, гармонізуючи своє законодавство з екологічними стандартами ЄС. Важливо не лише формально ухвалити закони, а й реально змінити підходи до управління природними ресурсами, поводження з відходами, охорони вод і повітря. Екологічна адаптація – це практичний процес, який охоплює модернізацію виробництва, перехід на чисті технології, розвиток зеленої економіки та екологічної освіти населення.

Одним із головних напрямів є управління відходами. Закон «Про управління відходами» (2022 р.) створив основу для переходу України від системи захоронення сміття до сучасної моделі переробки та повторного використання ресурсів. Запроваджується принцип розширеної відповідальності виробника, що стимулює бізнес зменшувати кількість відходів і впроваджувати екологічно чисті технології. Це відповідає європейській концепції циркулярної економіки, де сміття стає ресурсом.

Не менш важливим є напрям охорони атмосферного повітря та скорочення промислових викидів. Впроваджується Національний план зі скорочення викидів від великих спалювальних установок, що передбачає модернізацію енергетичних підприємств. Це сприяє зменшенню викидів сірки, азоту та пилу, а також наближає Україну до стандартів Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди.

Третій напрям – управління водними ресурсами. Україна переходить до європейської системи басейнового управління, коли кожен великий річковий басейн (Дніпро, Дністер, Дунай) має власний план екологічного розвитку. Такий підхід дозволяє контролювати якість води, запобігати забрудненню та забезпечувати справедливий розподіл водних ресурсів між регіонами.

Окремо варто відзначити кліматичну політику України, що базується на Паризькій угоді. Уряд ухвалив Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року, а також оновив Національно визначений внесок, спрямований на скорочення викидів парникових газів. Важливим кроком є розвиток відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності та підтримка кліматичних ініціатив на місцевому рівні.

Впровадження екологічної політики України відповідно до стандартів ЄС забезпечується комплексною системою державних і недержавних інституцій. Центральну роль відіграє Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, яке координує розробку та виконання законів, контролює моніторинг стану довкілля та забезпечує гармонізацію національних норм із директивами ЄС. Важливу підтримку надають міжнародні програми та ініціативи ЄС, зокрема EU4Environment, EU4Climate та LIFE, що фінансують модернізацію екологічної інфраструктури, навчальні проекти, створення систем моніторингу і адаптаційних планів. На місцевому рівні процес реалізується через активну співпрацю з громадами, підприємствами та громадськими організаціями, які беруть участь у реалізації програм з управління відходами, охорони води, озеленення міст і просвітницьких кампаніях щодо сталого використання ресурсів. Такий комплексний підхід дозволяє поєднувати державне регулювання, європейські фінансові та експертні ресурси і практичну участь громадян, забезпечуючи реальну трансформацію екологічної політики на всіх рівнях.

Реальна діяльність України в напрямку адаптації екологічної політики до стандартів ЄС підтверджується Звітом Кабінету Міністрів України за 2024 рік про

виконання Угоди про асоціацію, де показано, що 83 % заходів у цій сфері вже реалізовано, що є досить високим показником, але ще не ідеальним [3]. Це свідчить, що процес адаптації включає конкретні кроки та реальні результати у ключових сферах довкілля.

Водночас через війну Україна стикається з новими викликами: руйнуванням екологічної інфраструктури, зміщенням пріоритетів державного фінансування, порушенням природоохоронних систем та додатковими екологічними ризиками у зонах бойових дій. Це створює додаткове навантаження на процес адаптації, але водночас показує, що держава, громади та бізнес спільно здатні знаходити рішення та продовжувати впровадження європейських стандартів. Таким чином, адаптація екологічної політики України до стандартів ЄС – це не лише виконання міжнародних зобов'язань, а й реальний механізм забезпечення сталого розвитку та захисту природи для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.11.2025).

2. Список «всі документи» / законодавство україни. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws (дата звернення: 10.11.2025).

3. Звіт про виконання Угоди про асоціюю між Україною та Європейським союзом за 2024 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/Звіти%20про%20виконання%20Угоди%20про%20асоціацію/zvit-pro-vikonannia-ugodi-pro-asociaciiu-za-2024-rik.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

Новак А. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

БАЗОВА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ СПРОЩЕННЯ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

Чинна система соціальної підтримки характеризується фрагментованістю, множинністю програм (адресних та неадресних субсидій, пільг, допомог) та складністю адміністрування. Це призводить до високих трансакційних витрат, дублювання виплат, а також до того, що значна частина вразливих категорій населення не отримує належної допомоги через інформаційні та бюрократичні бар'єри. Базова соціальна допомога (далі – БСД) є єдиною, уніфікованою грошовою виплатою, призначеною для громадян, що опинилися у скрутному матеріальному становищі, яка надається на індивідуальній основі та приходить на заміну низці існуючих адресних державних допомог [1].

У системі спрощення соціального захисту в Україні розглядається концепція квазі-базового або мінімального гарантованого доходу, що консолідує низку існуючих адресних допомог для вразливих груп. Хоча чинне законодавство України оперує поняттями прожиткового мінімуму та державних соціальних стандартів [2], фактична сукупність виплат часто не покриває реальної межі бідності. Перехід до БСД передбачає закріплення таких виплат, як державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям та деякі види допомоги для внутрішньо переміщених осіб, в єдину, прозору, уніфіковану виплату.

Головною перевагою впровадження моделі БСД є спрощення системи адміністрування соціальних виплат. Наразі система вимагає постійного моніторингу майнового стану, складних перевірок доходів та регулярного поновлення документів, що створює значне навантаження на органи соціального захисту та самих отримувачів. Впровадження БСД на основі цифрових реєстрів (наприклад, Єдиної інформаційної системи соціальної сфери [3]) дозволить автоматизувати процес нарахування та виплати, значно знизивши корупційні ризики. На практиці, це означає заміну 5–10 складних видів допомоги однією виплатою, що забезпечить гарантований базовий рівень підтримки.

В Україні наразі започатковано проєкт, спрямований на впровадження БСД як нового інструменту підтримки сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Цей проєкт є прямим кроком до реалізації концепції спрощення: замість необхідності подання до п'яти різних заяв та отримання відокремлених виплат, впроваджується уніфікований підхід «одна заява – одна виплата». На

початковому етапі ця спрощена послуга доступна для родин, які вже є отримувачами державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, а також допомоги на дітей у багатодітних сім'ях (із застереженням щодо місця подачі заяви). Ключова увага приділяється цифровізації, а саме подача заяви здійснюється онлайн через застосунок «Дія», а кошти зараховуються на «Дія.Картку», що мінімізує бюрократичні перешкоди. При переході на цю уніфіковану допомогу, сім'я автоматично відмовляється від низки інших виплат, які об'єднуються в одну суму (зокрема, допомоги малозабезпеченим, допомоги одиноким матерям, тимчасової допомоги дітям, а також державної соціальної допомоги особам без права на пенсію та особам з інвалідністю, якщо ці виплати отримуються членами родини). Реалізація пілотного проєкту відбувається за ініціативи Міністерства цифрової трансформації спільно з Міністерством соціальної політики, за підтримки Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні та фінансування Швеції [4].

Перевагою БСД є гнучка індивідуальна формула розрахунку. Замість сталої суми, виплата базується на так званій базовій величині доходу, яка становить 4500 грн на одну особу. При розрахунку береться: 100% цієї величини на заявника, 70% (3150 грн) на кожного наступного члена домогосподарства, та 100% на неповнолітніх дітей та осіб з інвалідністю I-II груп. БСД розраховується як різниця між цією розрахунковою базовою величиною та реальним доходом родини, причому не всі соціальні виплати (наприклад, допомога одиноким матерям) враховуються як дохід [5].

Варто зазначити, що поточна українська пілотна модель БСД не є безумовною, а передбачає майновий контроль для забезпечення її адресності. Допомога не призначається, якщо сім'я має високий рівень фінансового благополуччя, що визначається наступними критеріями: 1) наявність працездатних членів родини, які не працюють і не перебувають на обліку в центрі зайнятості понад три місяці (за винятком поважних причин: навчання, підприємництво, військова служба); 2) придбання майна або значна покупка на суму, що перевищує 100 000 гривень протягом останнього року (за винятком медичних, освітніх чи комунальних витрат); 3) наявність на банківських рахунках чи в облігаціях суми, що перевищує 100 000 гривень; 4) володіння більше ніж одним об'єктом житлової нерухомості (з урахуванням винятків для житла в зоні бойових дій або зруйнованого) або володіння більше ніж одним автомобілем віком до 15 років [4].

БСД не скасовує інших ключових видів державної фінансової підтримки, які не увійшли в пакет уніфікації. Соціальним викликом є зміна суспільного сприйняття соціальної допомоги та подолання хибних уявлень про те, що безумовна допомога демотивує до праці. Дослідження, проведені в Фінляндії та Канаді, довели, що БСД не знижує рівень зайнятості, але покращує психічне здоров'я та дозволяє людям інвестувати час в освіту або пошук більш якісної роботи.

Концепція БСД є перспективним інструментом для спрощення, уніфікації та підвищення адресності системи соціальної підтримки в Україні, особливо для вразливих категорій. Запущений пілотний проєкт Базової соціальної допомоги (Мінцифри та Мінсоцполітики) вже демонструє практичний шлях до цієї мети через цифровізацію та принцип «одна заява – одна виплата». Впровадження цієї моделі, що консолідує адресні виплати та має чітко визначений майновий ценз, дозволить зменшити адміністративне навантаження та трансакційні витрати завдяки автоматизації виплат через цифрові системи («Дія»). Крім того, це підвищить прозорість системи і мінімізує корупційні ризики завдяки чітким критеріям та уникненню бюрократичних процедур, забезпечуючи надійний гарантований мінімум доходу для найбільш вразливих груп (ВПО та малозабезпечених сімей), зберігаючи при цьому інші критичні виплати (як-от ВПО). Незважаючи на значні фінансові та методологічні виклики, поступовий перехід до спрощеної, уніфікованої грошової допомоги є важливим кроком на шляху до створення більш справедливої та стійкої системи соціального захисту в умовах повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Базова соціальна допомога: хто має право на виплату. Пенсійний фонд України. URL: https://www.pfu.gov.ua/2173552-bazova-sotsialna-dopomoga-hto-maye-pravo-na-vyplatu/ (дата звернення – 01.11.2025 р.)

2. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text (дата звернення – 01.11.2025 р.)

3. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 404-2021-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text (дата звернення – 01.11.2025 р.)

4. Базова соціальна допомога – усе про нову програму підтримки: Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/news/how-tos/qa-bazova-sotsialna-dopomoha-use-pro-novu-prohramu-pidtrymky (дата звернення – 01.11.2025 р.)

5. Що таке базова соціальна допомога (БСД) і хто має на неї право та як визначається розмір виплати. Україна Кримінальна. URL: https://cripo.com.ua/likbez/shho-take-bazova-sotsialna-dopomoga-bsd-i-hto-maye-na-neyi-pravo-ta-yak-vyznachayetsya-rozmir-vyplaty/ (дата звернення – 01.11.2025 р.)

Панченко С. В.,
доктор філософії з права, керуючий партнер Адвокатського бюро «Панченко та партнери», старший викладач кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ДОГОВІРНИХ І НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Суб'єктивне право лише тоді може бути визнано мірою можливої поведінки уповноваженої особи, коли воно забезпечено (гарантовано) від неправомірного впливу зовнішніх чинників [1, с. 94]. В ЦК України визначено способи захисту цивільних прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання. При цьому способи захисту цивільних прав мають свої особливості залежно від виду зобов'язань. Поділ зобов'язань на договірні та недоговірні здійснено в ЦК України та дозволяє зберегти цілісність виділених ще римськими юристами їх різновидів, а також способів їх захисту [2, с. 108].

Договірні зобов'язання виникають на підставі угоди між суб'єктами договору, тобто завжди є результатом правомірних дій. Недоговірні зобов'язання виникають за відсутності погодженої волі його учасників і не завжди є результатом правомірних дій [3, с. 13].

Визначаючи поняття недоговірних (позадоговірних) зобов'язань Г. Єрьоменко вказала, що це зобов'язання, які виникають на підставах, передбачених законом поза договором, тобто виникнення недоговірних зобов'язань відбувається не на підставі договору, а є наслідком настання передбаченого законом факту порушення права поза договором [4, с. 528].

Способом захисту цивільних прав є правовий наслідок, який дозволяє потерпілому захистити порушене, невизнане, оспорюване право та/або усунути настання такої загрози. Дослідимо особливості застосування способів захисту цивільних прав у договірних та недоговірних зобов'язаннях.

У договірних зобов'язаннях, як зазначає О.О. Кот, практично щодо кожного пойменованого договору норми цивільного законодавства встановлюють якісь особливі способи захисту та умови їх застосування. У непойменованих договорах сторони, як правило, намагаються самостійно передбачити широкий спектр правових можливостей захисту своїх прав від порушення іншою стороною зобов'язання [5, с. 58]. Тобто способи захисту цивільних прав у договірних правовідносин закріплюються у законі та договорі. Водночас для недоговірних зобов'язань законодавець встановлює спеціальні способи захисту цивільних прав, характерні лише для цих правовідносин. Варто зазначити, що у ст. 23 ЦК України

передбачений спосіб захисту – відшкодування моральної шкоди, який застосовуються як у договірних, так і недоговірних зобов'язаннях [6].

Розмежуємо застосування способів захисту цивільних прав у недоговірних та договірних зобов'язаннях за певними критеріями.

1. *При виборі способу* захисту цивільного права у недоговірних зобов'язаннях особа може використовувати на власний розсуд ті способи захисту, які визначені в цивільному законодавстві. На відмінну від недоговірних зобов'язань у договірних – сторони, укладаючи договір, мають право передбачити особливі, не встановлені законом, визначені на власний розсуд, способи захисту своїх прав на випадок їх порушення контрагентом. На практиці, це нормативне застереження може реалізуватися шляхом включення до договору певних заходів оперативного впливу, які узгоджуються сторонами та набувають статусу обов'язкових для сторін умов договору [7, с. 14]. Тобто, в договірних зобов'язаннях діє принцип свободи договору, відповідно до якого сторони самостійно можуть передбачити способи захисту. Також сторони договірного зобов'язання можуть передбачити підставу, яка звільняє боржника від відповідальності та позбавляє кредитора права вимагати захист, що неможливо зробити при недоговірних зобов'язаннях.

2. Залежно від можливості *застосування способів захисту в динаміці*. В договірних зобов'язаннях сторони можуть використовувати способи захисту цивільних прав на усіх етапах відносин: виникнення, виконання, припинення. Наприклад, завдаток передається стороні на етапі виникнення, тобто договірні зобов'язання ще не виникли, а завдаток передано.

Способи захисту застосовуються як під час дії договору, так і після його припинення (за договором довічного утримання, людина померла, відповідно, договір припиняється, однак, разом з цим обов'язок поховати відчужувача залишається). Припинення договору не у всіх випадках припиняє можливість застосування способів захисту.

Р. В. Гринько зазначає, що заходи оперативного впливу можуть застосовуватися як за наявності порушення зобов'язання, так і у разі створення реальної загрози порушення – до моменту такого порушення [8, с. 169-170]. Використання способів захисту цивільних прав на усіх етапах відносин не є характерним для недоговірних зобов'язань, оскільки вони не застосовуються на етапі припинення.

3. Розмежування способів захисту *за функціями*, які вони забезпечують. Способи захисту цивільних прав в недоговірних зобов'язаннях, насамперед, наділені компенсаторно-відновлювальною функцією, реалізація якої повинна забезпечувати особі, яка зазнала шкоди, відновлення її майнових і особистих немайнових прав та благ [4, с. 528]. Способи захисту цивільних прав в договірних зобов'язаннях, насамперед, спрямовані на належне виконання договірного зобов'язання.

4. *За підставою застосування с*пособів захисту цивільних прав. Підставою застосування способів захисту в недоговірних зобов'язаннях є порушення майнових та (або) немайнових прав особи, зокрема шляхом завдання шкоди. При цьому підстави застосування способів захисту кредитором закріплюються у законі. Водночас у договірних зобов'язаннях способи захисту застосовуються у разі порушення, невизнання, оспорювання прав та інтересів особи. Джерелом закріплення конкретних способів захисту є цивільно-правовий договір та закон.

5. Розмежування *за особами, які можуть застосувати способи захисту* прав. Специфіка недоговірних зобов'язань полягає у тому, що звернутися за захистом можуть як безпосередні потерпілі особи, так і особи, які за законом або договором уповноважені на такі дії. Наприклад, з позовом про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю малолітньої особи звертаються її батьки, опікуни, які не є учасниками правовідносин, оскільки не набувають самостійних для себе прав, а діють виключно як представники своїх підопічних.

У договірних зобов'язаннях способи захисту мають право застосувати як сторони договору, так й інші учасники правовідносин. Наприклад, за договором перевезення вантажу позов до перевізника може бути пред'явлений відправником вантажу або його одержувачем (ч. 2 ст. 925 ЦК України). При цьому одержувач не є стороною договору, однак є учасником правовідносин, оскільки набуває за договором самостійних прав (право на одержання вантажу, ст. 909 ЦК України) [6].

Проведений порівняльний аналіз дозволяє виділити особливості застосування способів захисту цивільних прав у недоговірних та договірних зобов'язаннях:

1. У недоговірних зобов'язаннях сторони використовують на власний розсуд ті способи захисту, які визначені в законі, натомість у разі укладання цивільно-правового договору сторони мають право передбачити особливі, не встановлені законом, визначені на власний розсуд способи захисту прав.

2. Способи захисту цивільних прав застосовують у договірних зобов'язаннях у випадках, передбачених законом та договором, а недоговірних – лише у разі, якщо це передбачено законом.

3. Підставою застосування способів захисту в недоговірних зобов'язаннях є порушення майнових та (або) немайнових прав особи, а у договірних зобов'язаннях – у разі порушення, невизнання, оспорювання прав та інтересів особи.

4. У недоговірних зобов'язаннях застосувати способи захисту цивільних прав можуть лише учасники правовідносин та їх представники, тоді як у договірних зобов'язаннях, окрім учасників, є треті особи, які не є стороною зобов'язання, але можуть застосувати способи захисту цивільних прав.

Список використаних джерел:

1. Цивільне право України: навчальний посібник. За ред. Р.О.Стефанчука. Прецедент. К., 2005. 448 с.
2. Гринько С. Д. Система зобов'язань за римським приватним правом та її рецепція в Україні. Університетські наукові записки. № 4. 2008. С. 104-108.
3. Голубєва Н.Ю. Класифікація зобов'язань у цивільному праві. Часопис цивілістики. №9. 2012. С.13-16.
4. Енциклопедія цивільного права України. Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України; відповідальний редактор Я.М. Шевченко. К. : Ін Юре, 2009. 952 с.
5. Кот О.О. До питання про способи захисту договірних прав. Юридична Україна. 2016. № 9-10. С. 58-65.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
7. Кот О.О. Способи захисту договірних прав. Підприємництво, господарство і право. №11. 2016. С.13-18.
8. Гринько Р.В. Заходи оперативного впливу та динаміка зобов'язального правовідношення. Університетські наукові записки. №2. 2014. С.168-176.

Подзізей Р. К.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», старший юрист АО «ЮФ «Астерс»

РОЛЬ КОМЕНТАРЯ ОЕСР І ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сучасна система міжнародного податкового права переживає тектонічні зміни, спричинені необхідністю балансувати між суверенним правом держав на оподаткування та імперативом економічної глобалізації, яка вимагає усунення бар'єрів для транскордонної торгівлі та інвестицій. У цьому складному середовищі принцип верховенства права поступово трансформувався з загальної конституційної доктрини у практичний інструмент оцінки якості фіскального регулювання. Його фундаментальним елементом є вимога правової визначеності, що передбачає чіткість, зрозумілість і передбачуваність податкових наслідків для платників податків.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), розглядаючи справи, які стосувалися податкових спорів крізь призму захисту права власності за статтею 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) [4], сформував жорсткі критерії до якості закону. Його прецедентна практика, у тому числі у справах проти України (справи "Щокін проти України", "Сєрков проти України") показує, що недотримання вимог чіткості та передбачуваності національного законодавства та його застосування становить порушення фундаментальних прав людини.

На цьому тлі роль Модельної податкової конвенції Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Коментарів до неї стає помітнішою. Від 1963 року Модельна конвенція є орієнтиром для тисяч двосторонніх податкових угод, а Коментарі забезпечують детальне тлумачення їхніх положень. Фактично Коментарі не лише розкривають те, що держави мали на увазі при погодженні тексту угод, а й формують загальновизнаний міжнародний стандарт інтерпретації, який постійно оновлюється й уточнюється.

Питання юридичної природи Коментаря ОЕСР тісно пов'язане з правилами тлумачення міжнародних договорів, закріпленими у статтях 31 і 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (далі – Віденська конвенція) [2]. У доктрині не існує єдиного підходу: Коментар розглядають як уточнення звичайного значення термінів у розумінні статті 31(1), як елемент контексту за статтею 31(2), як спеціальне значення терміна, погоджене сторонами згідно зі статтею 31(4), або як додатковий засіб тлумачення відповідно до статті 32 [1]. Хоча формальні класифікації різняться, фактичний вплив Коментаря є беззаперечним: суди

численних держав систематично покладаються на нього при з'ясуванні змісту понять, таких як "бенефіціарний власник доходу" чи "постійне представництво".

Зазначена тенденція знаходить своє відображення і в українській правозастосовній практиці. Верховний Суд (далі – ВС) послідовно дотримується позиції, що Коментарі ОЕСР підлягають врахуванню при застосуванні та тлумаченні положень двосторонніх податкових угод. Зокрема, у постанові від 15 лютого 2024 року (справа № 640/35881/21) ВС наголосив, що до кожної статті Модельної конвенції ОЕСР розроблені деталізовані Коментарі, які підлягають врахуванню при застосуванні і тлумаченні положень відповідної конвенції про уникнення подвійного оподаткування, а також при вирішенні спорів [6].

Разом з тим, у практиці ВС відсутня єдність щодо правових підстав застосування Коментаря. Можна виокремити два основні підходи.

У першій групі справ Коментарі кваліфікуються як додатковий засіб тлумачення міжнародних договорів (фактично посилаючись на статтю 32 Віденської конвенції). Такий підхід застосовано, зокрема, у постановах ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 160/1061/19 та від 29 вересня 2021 року у справі № 640/10685/20 [5, 9].

Натомість в інших справах ВС обирає шлях легітимації Коментарів через посилання до статті 31(3) Віденської конвенції (як на додаткові елементи, які поряд із контекстом також мають враховуватися при тлумаченні міжнародного договору). Подібна аргументація простежується у постановах ВС від 5 листопада 2025 року (справа № 640/8578/19) та від 24 травня 2019 року (справа № 826/3191/13-а) [7, 8].

Втім, окреслена ситуація з варіативністю підходів до Коментаря ОЕСР не є унікальною, а радше ілюструє загальну проблематику застосування статей 31 та 32 Віденської конвенції. Як слушно зауважує М. В. Ковальова, основним недоліком у застосуванні вказаних норм є суб'єктивізм у виборі між різними методами тлумачення, що призводить до неоднозначного розуміння та відмінних інтерпретацій одних і тих самих положень різними сторонами [3].

Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на справи щодо оподаткування через статтю 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Суд наполягає на тому, що будь-яке втручання у право власності має ґрунтуватися на "законності", яка охоплює не лише формальну чинність норми, а й її доступність, передбачуваність та наявність гарантій проти свавільного застосування.

Справа "Щокін проти України" стала показовою щодо руйнування правової визначеності через внутрішні колізії національного законодавства. У рішенні Суд наголосив, що навіть припускаючи правомірність тлумачення, застосованого національними органами, він усе ж залишився незадоволеним загальним станом законодавства, яке існувало на той час. Відповідні нормативні акти були явно суперечливими між собою, що фактично дозволяло органам влади на власний розсуд обирати протилежні підходи. На думку Суду, відсутність належної чіткості

та точності у законодавстві, яка відкривала можливість взаємно суперечливих тлумачень у настільки чутливому фіскальному питанні, підривала вимогу "якості закону" у розумінні ЄКПЛ [2].

Прецедент у справі "Серков проти України" доповнив цей підхід, змістивши акцент на роль судової влади. Констатовано, що проблема полягала не лише у суперечливому законодавстві, а й у тому, що вищі суди України тривалий час ухвалювали протилежні рішення у подібних спорах. ЄСПЛ наголосив, що Верховний Суд без будь-якого пояснення різко змінив підхід до тлумачення норм, що підірвало передбачуваність закону та довіру до судової системи. Суд зазначив, що нездатність держави забезпечити узгоджене тлумачення не може погіршувати становище платника. Відсутність чіткості й передбачуваності у важливому податковому питанні порушує вимогу "якості закону" за ЄКПЛ [3].

З огляду на зазначене вважаємо, що стандарти ОЕСР та ЄСПЛ є взаємодоповнювальними. ОЕСР формує технічну основу для передбачуваності у сфері міжнародних податкових відносин, тоді як ЄСПЛ встановлює межі для захисту прав платників. Використання Коментаря ОЕСР національними законодавцями та судами є ефективним способом уникнення двозначності під час тлумачення понять двосторонніх податкових договорів та застосування положень таких договорів до фактичних ситуацій. Так само орієнтація на Коментар зменшує ризик розбіжностей у судовій практиці, оскільки забезпечує єдиний міжнародний стандарт для тлумачення складних понять.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що правова визначеність у сфері оподаткування перестала бути абстракцією. Завдяки практиці ЄСПЛ вона набуває конкретних змістовних ознак, а будь-яке відхилення від вимог доступності, передбачуваності та захисту від свавілля тягне за собою відповідальність держави. Коментар ОЕСР, хоча й не є формальним джерелом права, фактично виконує ключову стабілізаційну функцію у глобальній системі податкових угод і підсилює правову визначеність, якої вимагає ЄСПЛ. Справи ЄСПЛ чітко демонструють, що держава не може отримувати фіскальну вигоду від власних помилок або суперечностей у правовій системі, а будь-яка невизначеність повинна тлумачитися на користь платника податків.

У контексті нових викликів, пов’язаних із ініціативами у сфері міжнародного податкового права, спрямованими на захист національних податкових баз та боротьбу з податковими ухиляннями, а також зростаючою складністю глобальних податкових правил, потреба в багатосторонності та уніфікації лише посилюватиметься. Здатність національних правових систем узгоджуватися з наднаціональними стандартами, зберігаючи при цьому високий рівень захисту прав людини, стане показником їхньої зрілості та ефективності. Верховенство права в оподаткуванні не є статичним станом, а постійним процесом удосконалення, у межах якого взаємодія між ОЕСР, ЄСПЛ та національними судами формує

справедливе, послідовне та передбачуване правове середовище для стійкого економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Morawski W. Impact of Changing the Content of the OECD Commentaries to the OECD Model Convention on the Interpretation of a Double Taxation Convention – Between Interpretive Dynamism and Unacceptable Change // *Iuridica*. – 2022. – Vol. 68, No 4. – DOI: 10.14712/23366478.2022.44.

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнар. документ від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 16.11.2025).

3. Ковальова М. В. Тлумачення міжнародних договорів: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/ (дата звернення: 21.11.2025).

4. Перший Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини: Міжнар. документ від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 16.11.2025).

5. Постанова Верховного Суду від 12.02.2020 р. у справі № 160/1061/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602425 (дата звернення: 20.11.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 15.02.2024 р. у справі № 640/35881/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117119633 (дата звернення: 20.11.2025).

7. Постанова Верховного Суду від 22.04.2021 р. у справі № 640/8578/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96589884 (дата звернення: 19.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду від 24.05.2019 р. у справі № 826/3191/13-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81981690 (дата звернення: 20.11.2025).

9. Постанова Верховного Суду від 29.09.2021 р. у справі № 640/10685/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100124167 (дата звернення: 20.11.2025).

10. Справа "Сєрков проти України" (Serkov v. Ukraine): Рішення Європ. суду з прав людини від 07.07.2011 р., заява № 39766/05. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536 (дата звернення: 16.11.2025).

11. Справа "Щокін проти України" (Shchokin v. Ukraine): Рішення Європ. суду з прав людини від 14.10.2010 р., заяви № 23759/03 та № 37943/06. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100944 (дата звернення: 16.11.2025).

Поліщук Ж. М.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Актуальність теми захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб у контексті європейського права обумовлена тим, що ця категорія населення належить до найбільш вразливих груп, які стикаються з численними викликами в процесі адаптації до нових умов життя. В умовах конфліктів та політичних змін, що тривають в Україні, питання забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб стає ще більш нагальним. З огляду на європейські стандарти у сфері прав людини та соціальної політики, особливого значення набуває аналіз ефективності наявних правових механізмів і практичних рішень, спрямованих на реалізацію соціальних прав цієї категорії громадян.

Як держава, що прагне до інтеграції в європейське співтовариство, Україна має враховувати досвід Європейського Союзу у сфері захисту прав людини та соціальних стандартів. Це необхідно для вдосконалення національної системи підтримки внутрішньо переміщених осіб, що включає забезпечення їхніх прав на працю, житло, медичні послуги та освіту. Таким чином, реалізація цих заходів відкриває можливості для розвитку законодавства України відповідно до європейських принципів і стандартів.

Внутрішньо переміщені особи (надалі – ВПО) – це люди, які через бойові дії на території України змушені були покинути своє місце проживання, залишаючись в межах країни. Війна зробила їх особливо вразливими, тому нагальним завданням нинішнього часу є забезпечення їхнього захисту, адже значна частина цих осіб втратила житло, роботу та зазнала майнової шкоди. Ураховуючи, що Україна є соціальною державою, згідно зі статтею 46 Конституції України передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист. Це право включає забезпечення у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості чи в інших ситуаціях, визначених законом [1].

У контексті даної теми важливо розглянути основні права внутрішньо переміщених осіб. Серед таких прав виділяються: право на житло, соціальний захист, рівність і захист від дискримінації, та інші права.

Право на житло є однією з ключових гарантій для внутрішньо переміщених осіб і закріплене в міжнародних і національних правових документах. На міжнародному рівні це право знайшло відображення в Загальній декларації прав

людини, ухваленій Організацією Об'єднаних Націй (ООН). У статті 25 цієї декларації зазначено, що кожна людина має право на такий рівень життя, який забезпечує її здоров'я та добробут, включаючи житло, медичну допомогу й інші базові потреби [2]. Цей постулат розвинено в статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [3]. Крім того, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у своїх Загальних коментарях (№ 4 і № 7) наголошує, що право на житло означає право проживати в умовах безпеки, гідності та миру. На рівні Ради Європи це право регулюється Європейською соціальною хартією, де у статті 31 визначено завдання: забезпечити доступ до належного житла, мінімізувати та поступово ліквідувати явище бездомності, а також забезпечити доступність житла для малозабезпечених верств населення. В Україні це право гарантується Конституцією, зокрема у статтях 47 і 48, де зазначено, що держава забезпечує кожній людині можливість мати житло та достатній рівень життя.

Для реалізації цього права в Україні діють декілька програм підтримки внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, це програми "Кредит на житло для ВПО", "Домівка+", "єОселя". Починаючи з січня 2025 року було запущено Державну програму субсидій на оренду житла для внутрішньо переміщених осіб. Ця програма передбачає часткову компенсацію витрат на оренду житла для орендарів та покриття частини податків для орендодавців. Таким чином, забезпечення реалізації права на житло залишається одним із пріоритетів у роботі органів державної влади та міжнародних організацій щодо підтримки ВПО.

Право на соціальний захист. З метою соціальної підтримки найбільш уразливих верств населення, в Україні спільно з міжнародними партнерами запроваджено програму допомоги для незахищених сімей із дітьми, які постраждали внаслідок війни та потребують фінансової підтримки. ЮНІСЕФ разом із Міністерством соціальної політики реалізують ініціативу під назвою «Спільно». Окрім допомоги від ЮНІСЕФ, передбачено підтримку з боку інших організацій ООН, таких як УВКБ ООН, Всесвітня продовольча програма ООН та Міжнародна організація з міграції [4]. Особливу увагу приділено захисту окремих категорій осіб, наприклад, внутрішньо переміщених осіб пенсійного віку, дітей з інвалідністю, людей із інвалідністю I групи та дітей, які були змушені змінити місце проживання в межах країни разом із батьками, опікунами чи родичами або залишили заклади, в яких проживали до початку масштабної агресії з боку росії. Ці внутрішньо переміщені особи можуть бути офіційно зареєстровані та отримати відповідний статус у вигляді довідки ВПО на рівні з дорослими.

Право на рівність і захист від дискримінації. Під час військової агресії росії проти України особливе значення набуває забезпечення недопущення дискримінації при застосуванні регресивних заходів, спрямованих на обмеження прав і свобод. Відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини, такі

заходи повинні бути позбавлені будь-яких форм дискримінації, включаючи пряму, непряму, формальну чи фактичну. Цей принцип передбачає усунення будь-якої дискримінації, що може виникати через правові або політичні рішення, які створюють відмінності між групами населення за статтю, расовою належністю, етнічним походженням, релігійними переконаннями чи іншими характеристиками. У період війни дотримання цього принципу стає критично важливим для забезпечення рівності та недискримінаційного доступу до прав і гарантій, закріплених як національним, так і міжнародним законодавством [5].

Проблеми, пов'язані з дискримінацією внутрішньо переміщених осіб (ВПО), можуть проявлятися у багатьох аспектах життя, зокрема у сферах пошуку житла, працевлаштування, евакуації, соціального захисту та ін. Найпоширенішою формою дискримінації таких категорій населення, а також осіб, постраждалих від війни, є інверсійна (непряма) дискримінація. Вона виникає в ситуаціях, коли однакові правила застосовуються до людей, чиї обставини суттєво відрізняються [6].

Отже, захист соціальних прав внутрішньо переміщених осіб у рамках європейського права виступає важливою складовою стабільності, недискримінаційного ставлення та соціальної інтеграції в умовах затяжних кризових явищ. Європейські стандарти, такі як рішення Європейського суду з прав людини, рекомендації Ради Європи та положення Європейської соціальної хартії, визначають чіткі обов'язки держав щодо забезпечення належного рівня соціального захисту, доступу до послуг та рівного ставлення до ВПО. Україна, поступово адаптуючи своє законодавство до європейських вимог, розширює гарантії для внутрішньо переміщених осіб. Однак практична реалізація цих прав залишається сферою, яка потребує вдосконалення. Для ефективного забезпечення соціальних прав ВПО необхідно керуватися принципами недискримінації, цільової підтримки, стійкого соціального забезпечення та прозорості адміністративних процедур.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 14.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.11.2025).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 16.11.2025).
4. Програма гуманітарної допомоги ЮНІСЕФ для українців. Глобальний сайт ЮНІСЕФ : веб-сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers (дата звернення: 16.11.2025).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз. / С. Заєць та ін. Харків, 2019. С. 34.

Придатко Д. О.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИ ОТРИМАННІ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ЗГОДИ НА ОБРОБКУ ЧУТЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

У сучасних умовах глобалізації та цифровізації суспільства значно зростає обсяг інформації, що обробляється у приватній та публічній сферах. Відповідно збільшуються й ризики порушення прав і свобод фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних. Особливого значення набуває проблема правового регулювання обробки чутливих персональних даних, розголошення яких може завдати суттєвої шкоди правам, свободам та гідності людини. Відповідно, механізми надання згоди на обробку таких даних потребують підвищеного рівня правової визначеності, задля належного здійснення правозастосовної діяльності.

Правова визначеність є фундаментальним елементом верховенства права, передбачає передбачуваність, чіткість і однозначність правових норм, а також можливість особи розуміти правові наслідки власної поведінки. З позиції міжнародного права правова визначеність розглядається як гарантія недопущення свавільного втручання держави у права людини та необхідна передумова ефективної реалізації правових норм. У сфері обробки персональних даних принцип правової визначеності вимагає, щоб особа чітко розуміла, яку саме інформацію про неї буде оброблено, з якою метою, у який спосіб, хто матиме доступ до даних, які ризики існують та яким чином можна відкликати згоду.

Відповідно до положень статті 11 Закону України «Про захист персональних даних» згода суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних є однією з підстав для обробки персональних даних[1].

Вимоги до такої згоди містяться у самому визначенні «згода суб'єкта персональних даних», яке зазначене у статті 2 Закону України «Про захист персональних даних». Так, «згода суб'єкта персональних даних – добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. У сфері електронної комерції згода суб'єкта персональних даних може бути надана під час реєстрації в інформаційно-комунікаційній системі суб'єкта електронної комерції шляхом проставлення відмітки про надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їх

обробки, за умови, що така система не створює можливостей для обробки персональних даних до моменту проставлення відмітки»[1].

У наведеному законодавчому визначенні окреслюється низка обов'язкових вимог, що визначають її дійсність та правомірність. Передусім згода повинна бути добровільним та усвідомленим волевиявленням фізичної особи. Дане волевиявлення повинно базуватися на попередній поінформованості особи щодо умов та мети обробки її персональних даних. Закон підкреслює, що згода має надаватися щодо конкретно сформульованої мети, що унеможливлює її невизначений характер. Формально згода може бути виражена у письмовій формі або в іншій формі, яка дозволяє достеменно встановити факт її надання, що охоплює й електронні способи підтвердження.[2, с.353]

Якщо говорити саме про чутливі персональні дані, то положення статті 7 Закону України «Про захист персональних даних» передбачають, що їх обробка можлива лише за наявності однозначної згоди суб'єкта персональних даних. Водночас чинне законодавство не містить ані визначення поняття «однозначна згода», ані характеристик цієї вимоги, що створює правову невизначеність у практичному застосуванні. Саме ця невизначеність була відзначена в наукових дослідженнях Гуйвана П. Д., який наголошував, що наразі не визначено ані форми такої згоди, ані порядку та строків її отримання[3, с.11].

Подібна ситуація складається і при аналізі положень Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (надалі – Регламент).

Стаття 4 Регламенту визначає, що «згода» суб'єкта даних означає будь-яке вільно надане, конкретне, поінформоване та однозначне зазначення бажань суб'єкта даних, яким він або вона, шляхом оформлення заяви чи проявом чітких ствердних дій, підтверджує згоду на опрацювання своїх персональних даних»[4].

У цьому визначенні поняття «згода» суб'єкта даних охоплює низку ключових вимог, що забезпечують її правомірність та відповідність європейським стандартам. Передусім згода має бути вільно наданою, тобто вираженою без будь-якого тиску, примусу чи нерівності між суб'єктом даних та контролером. Вона повинна бути конкретною, що передбачає її прив'язку до чітко визначених цілей обробки, а також поінформованою, тобто наданою після отримання суб'єктом достатнього обсягу інформації про обсяг, мету, способи та ризики опрацювання персональних даних. Крім того, згода має бути однозначною, що вимагає її вираження через оформлення заяви або інші чіткі ствердні дії, які не залишають сумнівів щодо наміру особи дозволити опрацювання своїх даних. Таке формулювання забезпечує високий рівень правової визначеності та спрямоване на мінімізацію ризиків свавільного використання персональних даних.[5, с.261]

Однак у статті 9 Регламенту, яка регулює обробку чутливих персональних даних, зазначено, що обробка допускається «у разі якщо суб'єкт даних надав явну згоду на опрацювання таких персональних даних для однієї чи декількох визначених цілей, за винятком, якщо законодавством Союзу чи держави-члена передбачено, що суб'єкт даних не може зняти заборону, вказану в параграфі 1»[4].

Отже, Регламент встановлює ще одну вимогу до згоди суб'єкта даних – її явність. При цьому, подібно до національного законодавства, Регламент не містить конкретного роз'яснення, що саме слід розуміти під явністю згоди, що також створює певну правову невизначеність.

Однак, слід наголосити, що на відміну від національного законодавства, Регламент статтею 7 встановлює ряд додаткових вимог до умов отримання згоди на обробку персональних даних:

- у разі якщо опрацювання здійснюється на підставі згоди, саме контролер (суб'єкт, який визначає цілі та засоби опрацювання персональних даних) повинен бути здатним довести факт її надання. Це положення конкретизує принцип підзвітності та покладає на контролера обов'язок не лише отримати, а й документально підтвердити дійсність згоди.
- якщо згода включена до письмової декларації, яка охоплює й інші питання, вимога про її надання має бути чітко відокремлена від інших положень. Використання зрозумілої, доступної та однозначної мови є обов'язковою умовою, а порушення цих вимог позбавляє відповідну частину декларації юридичної сили.
- суб'єкт даних має право відкликати свою згоду у будь-який момент, і процедура відкликання повинна бути такою ж простою та доступною, як і її надання. Особу необхідно повідомити про це право до моменту надання згоди.
- оцінюючи добровільність згоди, Регламент наголошує на необхідності врахування можливих залежностей між сторонами. Зокрема, згода не може вважатися вільно наданою, якщо виконання договору або отримання послуги ставиться у залежність від згоди на обробку даних, які не є необхідними для виконання цього договору.[4]

З огляду на це, Регламент встановлює значно чіткіші та ширші вимоги до згоди суб'єкта персональних даних порівняно з українським законодавством. Водночас, попри прагнення як європейського, так і українського законодавця надати особливий статус згоді на обробку чутливих персональних даних, обидва підходи містять норми, які залишаються недостатньо зрозумілими та створюють труднощі у практичному застосуванні, що підриває принцип правової визначеності. Зазначене свідчить не тільки про необхідність подальшої нормативної конкретизації та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, а й про необхідність напрацювання ще кращих підходів для регулювання порядку надання згоди на обробку чутливих персональних даних.

Список використаних джерел:

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI: станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 14.11.2025).

2. Бєлова Ю. Згода та інші підстави виникнення цивільних правовідносин щодо персональних даних. *Юридичний вісник.* 2020. № 3. С. 348–355. URL: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1961 (дата звернення: 14.11.2025).

3. Гуйван П. Д. Міжнародний досвід захисту чутливих категорій персональних даних. *Альманах Міжнародного Права*. 2019. Випуск 22. С. 3–14. URL: https://doi.org/10.32841/ila.2019.22.01 (дата звернення: 14.11.2025).

4. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних): Регламент Європейського Союзу від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 14.11.2025).

5. Самагальська Ю.Я. Захист персональних даних в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія: ПРАВО*. 2024. Випуск 82: частина 2. С. 259–263. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.41 (дата звернення: 14.11.2025).

Пустенький Н. Ю.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сьогодні, коли Україна протистоїть широкомасштабній агресії, військовослужбовці стикаються не лише з ризиком для життя на фронті, а й із серйозними соціальними викликами вдома. Проблеми пенсійного забезпечення, медичної підтримки, забезпечення житлом та соціальних пільг для військових і членів їхніх родин залишаються гострими. Часто державні гарантії на практиці не виконуються в повному обсязі, а процедури отримання пільг та компенсацій заплутані та бюрократизовані. У таких умовах навіть мотивовані та самовіддані військові можуть опинитися в ситуації соціальної вразливості. Саме тому вивчення європейського досвіду соціального захисту військовослужбовців стає критично необхідним для розбудови системи, яка дійсно захищатиме тих, хто захищає державу.

Науковці активно досліджують проблеми соціального захисту військовослужбовців, порівнюючи українську практику з європейськими стандартами. Так, Микола Ждан у праці «Деякі аспекти соціального захисту військовослужбовців в умовах євроінтеграції України» наполягає на необхідності створення комплексних механізмів соціальної підтримки, які поєднують державні гарантії з накопичувальними та страхувальними схемами [1]. Я цілком погоджуюсь з цією позицією, адже без багаторівневого підходу соціальний захист залишається фрагментарним і не може гарантувати стабільності для військових. А. В. Баран у дослідженні «Порівняльний аналіз правового статусу військовослужбовців в державах-членах ЄС та Україні» підкреслює, що в ЄС державне забезпечення ефективно доповнюється приватними фондами та програмами реабілітації ветеранів [2]. Я підтримую цю думку, вважаючи, що поєднання державного та приватного рівнів підвищує реальну ефективність соціального захисту і дозволяє враховувати індивідуальні потреби військових. Водночас Є. П. Гордієнко у дисертації «Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні» звертає увагу на слабку нормативну визначеність української системи, недостатній контроль і неповну інтеграцію пільг та соціальних послуг [3]. З цим твердженням я також згоден: без чітких правил і прозорого контролю навіть запровадження накопичувальних чи багаторівневих схем може залишитися декларативним і не давати реальної користі військовим. На мою думку, Україні варто не лише запозичити європейський досвід, а й адаптувати його під

власний контекст, зокрема забезпечити прозорі механізми нагляду та захисту прав військових, інакше реформи залишаться формальністю.

У загальному європейський досвід пропонує кілька моделей організації соціального захисту військових, які можна адаптувати до українських умов:

1. У багатьох країнах ЄС військові отримують гарантований базовий соціальний пакет, який включає пенсії, медичне обслуговування, забезпечення житлом та компенсації сім'ям загиблих. Для України це можна реалізувати через підвищення прозорості нарахування пенсій військовим, запровадження електронного моніторингу пільг і житлових програм, а також стандартизацію процесу отримання соціальних виплат, щоб уникнути бюрократичних затримок.
2. У європейських державах додаткові пенсійні виплати та страхування ветеранів здійснюються через недержавні фонди, де кошти накопичуються на особистих рахунках військовослужбовців або їхніх сімей. В Україні можна запровадити аналогічні механізми: створення добровільних накопичувальних пенсійних схем для військових, гарантії їхнього захисту державою, прозорі правила інвестування, а також контроль за діяльністю фондів незалежними регуляторами.
3. Також у Європі комплексний захист передбачає поєднання фінансової підтримки з психологічною реабілітацією, медичним супроводом та програмами професійної адаптації ветеранів до цивільного життя. Такі центри в Україні вже існують, де військові та їхні сім'ї можуть отримати психологічну допомогу, юридичні консультації та медичні послуги. Цей напрямок потрібно масштабувати: створювати мережу спеціалізованих центрів по всій країні, розвивати програми перекваліфікації й працевлаштування для ветеранів.

На сьогоднішній день, на мою думку, для України оптимальним є комбінований варіант, що поєднує державні гарантії з накопичувальною системою та інтегрованими соціальними сервісами. Запровадження таких змін, разом із прозорими механізмами контролю за виконанням прав військових, дозволить підвищити мотивацію та соціальну стабільність, наблизивши стандарти захисту військових до європейських практик.

Отже, дане дослідження показує, що ефективний захист соціальних прав військовослужбовців можливий лише за умов комплексного підходу, який поєднує державні гарантії, приватні механізми та систему контролю. Адаптація європейських практик дозволить Україні забезпечити належний соціальний захист військових та підвищити обороноздатність держави.

Список використаних джерел:

1. Ждан М. Деякі аспекти соціального захисту військовослужбовців в умовах євроінтеграції України. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни», с. 208-212. 2025.

2. Баран А. В. Порівняльний аналіз правового статусу військовослужбовців в державах-членах ЄС та Україні / А. В. Баран // Аналітично-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, с. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2025. – №1. – С. 394-398 – Бібліогр.: с. 397-398 (12 назв). URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323769/313895

3. Гордієнко Є. П. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні: дисертація д-ра філософії з публічного управління та адміністрування. *Харків: ХНУ ім. ВН Каразіна*. 2021.

Савчук Б. Ю.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Коли в Україні введено воєнний стан, питання соціальних прав набуває виняткової важливості – війна не лише руйнує інфраструктуру, а й загрожує гідному життю мільйонів громадян. За даними аналітичного центру Cedos, вже в перші місяці повномасштабного конфлікту зросла вразливість багатьох соціальних груп: внутрішньо переміщені особи потребували не лише житла, а й соціальних послуг, догляду, грошової допомоги [1]. При цьому доповіді Управління Верховного Комісара ООН з прав людини фіксують численні порушення прав людини, спричинені конфліктом, що створює реальний ризик обмеження соціальних гарантій для цивільного населення [2]. У такій ситуації надважливо зрозуміти: чи здатна держава зберігати соціальні права громадян, коли ресурси обмежені, а загрози – масштабні. Аналіз соціальних прав у період воєнного стану – це не просто теоретичне питання, а питання виживання гідності людей і відновлення довіри до влади.

У дослідженні В. В. Мадалиць вказує, як війна змінює природу соціальної функції держави: під час воєнного стану держава не може просто відкидати соціальні витрати, бо соціальні права стають не лише благом, а критичною базою для стабільності [3]. Автор справедливо наголошує на тому, що соціальні механізми мають бути адаптовані до кризи, наприклад, створення “соціальних коридорів”, які гарантують доступ до допомоги навіть у зонах бойових дій. Такий підхід виглядає переконливим: у часи, коли суспільство розхитане страхом, втратами й невизначеністю, саме соціальні гарантії стають тим мінімальним фундаментом, який утримує державу від внутрішнього колапсу. Власне, я підтримую думку Мадалиць: спроби скоротити соціальні зобов’язання під приводом війни зазвичай призводять лише до глибшої соціальної фрагментації. Держава, яка не захищає людей у момент найбільшої вразливості, втрачає легітимність швидше, ніж будь-яка система оборони.

І саме на цьому тлі виникає логічне запитання: якщо Україна змушена шукати баланс між можливостями та потребами, то чи є в Європейського Союзу практики, які можуть бути нам дороговказом? Формально країни ЄС не мали досвіду воєнного стану у масштабах, подібних до українського, але вони десятиліттями формували стандарти соціального захисту на випадок можливих криз. Саме ці механізми

адаптації і варто розглянути, щоб зрозуміти, які з них реально імпортувати в українські реалії.

Європейський Союз має кілька ключових підходів до забезпечення соціальних прав у кризових ситуаціях, які можуть слугувати орієнтиром і для України, особливо в умовах війни. За даного питання слід звернути увагу на Європейський стовп соціальних прав (European Pillar of Social Rights. EPSR містить 20 принципів, серед яких соціальний захист і інклюзія, мінімальний дохід, доступ до послуг охорони здоров'я, житло та інші соціальні гарантії. У Плані дій EPSR Єврокомісія прямо визнає необхідність адаптації соціальних механізмів до нових викликів: пандемія, демографічні зміни, економічні кризи [4]. І хоч війна – це не класичний виклик, проте подібні кризові механізми (економічні стреси, потоки біженців, тиск на соціальні служби) дають Україні практичні моделі: через EPSR можна імплементувати стабілізаційні соціальні програми на випадок надзвичайних обставин.

Я вважаю, що європейський досвід дає Україні дуже цінні уроки: соціальні права не повинні "відкладатися" під час кризи, а навпаки – активізуватися. Механізми, які ЄС використовує під час пандемій або для інтеграції біженців, можна адаптувати до умов війни: наприклад, програми тимчасового захисту, стабілізаційні соціальні гранти, коригування соціальних виплат через інфляцію. Однак є ризик, що просто "скопіювати" європейські моделі недостатньо: Україні потрібно адаптувати їх під власну специфіку – військові зони, внутрішньо переміщених осіб, обмежені бюджети, руйнування інфраструктури.

Отже, в період воєнного стану соціальні права громадян України перебувають під особливим ризиком через руйнування інфраструктури, обмеженість державних ресурсів та високий рівень загроз. Досвід ЄС, зокрема Європейський стовп соціальних прав, демонструє, що навіть у кризових ситуаціях держави повинні забезпечувати мінімальні стандарти соціального захисту: доступ до житла, медичного обслуговування, мінімального доходу та інших базових соціальних гарантій. Для України це означає, що необхідно оперативно впроваджувати стабілізаційні механізми – тимчасові виплати внутрішньо переміщеним особам, коригування соціальних допомог та забезпечення безперервності надання критично важливих послуг. При цьому юридично обґрунтованим є підхід, за яким держава не може відкладати виконання соціальних зобов'язань навіть у надзвичайних умовах, оскільки це безпосередньо впливає на реалізацію конституційного права на гідний рівень життя.

Список використаних джерел:

1. Соціальний захист і війна в Україні (24 лютого – 30 квітня 2022). Аналітичний центр Cedos. [Електронний ресурс] – URL: https://cedos.org.ua/researches/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/?utm_source.com

2. Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні за 1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-08/2025-07-24%20OHCHR%2042nd%20periodic%20report%20on%20Ukraine%20UKR.pdf

3. Мадалиць В. В. Соціальна функція держави та права людини: механізми захисту в умовах воєнного стану/ В. В. Мадалиць //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, с. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2025. – №1. – С. 41-47 – Бібліогр.: с. 46-47. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323244/313506

4. European Commission. European Pillar of Social Rights: Action Plan. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. URL: https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/?utm.com

Самбір Є. О.,
аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КАТЕГОРІЇ «ВОЛІ» ТА «СВОБОДИ» ПРИ УКЛАДЕННІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Цивільне законодавство України ґрунтується на визнанні автономії волі учасників цивільних правовідносин, їх рівності та самостійності. Саме через волевиявлення реалізується свобода договору як ключовий принцип приватного права. Його сутність полягає у можливості особи на власний розсуд визначати, з ким, коли, у якій формі та на яких умовах вступати у договірні відносини. Дослідження правової природи волевиявлення та його зв'язку зі свободою договору має важливе значення для розуміння механізму укладення, зміни та припинення цивільно-правових зобов'язань.

Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України) [1]. Найбільш повно воля розкривається у ЦК України через загальні положення про правочин. Так, відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі [1]. В угоді виявляється воля її учасників, яка має пізнаватися іншими особами, а тому повинна бути виражена, виявлена зовні, що називається називається волевиявленням. Це є суть угоди. Без волевиявлення немає угоди [2, с. 54].

Воля є категорією психології та самостійного значення для набуття, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків не має – це відбувається внаслідок волевиявлення, тобто зовнішнього прояву волі, яке й виступає єдино можливим способом доведення до інших учасників цивільних відносин дійсної волі суб'єкта [3, с. 272]. Наприклад, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку (абз. 1 ч. 1 ст. 207 ЦК України) [1], а у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням (ч. 3 ст. 205 ЦК України) [1]. Законодавство надає мовчанню значення вияву волі особи, хоча воно формально не має ознак зовнішнього вияву, але фактично є ним і при цьому відрізняється від конклюдентних дій, під час здійснення яких воля виражається зовні [4, с. 15].

Кожна зі сторін двостороннього правочину виражає свою волю, що кореспондує відповідній волі іншої сторони. Так, волі однієї особи продати річ кореспондує воля іншої особи її купити, внаслідок чого їх волі узгоджуються, хоча

самі їх виразники займають протилежні позиції один щодо одного [3, с. 274]. Це означає, що сам договір (правочин) і є вираженням взаємоузгодженої волі двох або більше сторін договору, яка може бути спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального або іншого (наприклад, речового) правовідношення [5, с. 121].

Говорячи про свободу договору, то не маючи свободи, сторони не можуть висловити власну волю [6, с. 209]. Свобода договору, окрім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, включає також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать [7, с. 9]. Тобто принцип свободи договору забезпечує особі можливість на власний розсуд ініціативно вступати в договірні відносини, керуючись при цьому власним інтересом [8, с. 15].

Свобода договору на стадії його укладення полягає у: свободі переговорів, вільному волевиявленні особи на укладення договору, свободі вибору договору, свободі вибору контрагента за договором, свободі вибору форми договору та свободі визначення його умов. У «чистому» вигляді, без юридичних фікцій, суть свободи договору полягає у можливості сторін змінювати або розривати укладений ними договір. У такому вигляді вона виступає виключно на стадії виконання договору [9, с. 10]. Водночас закон може обмежувати свободу договору для захисту слабкої сторони або для захисту публічних інтересів. Наприклад, підприємець під загрозою примусу його до укладення договору в судовому порядку не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливості надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг) [3, с. 25].

Отже, волевиявлення є невід'ємною складовою кожного правочину та виступає основним засобом реалізації внутрішньої волі особи у сфері цивільного обігу. Воно забезпечує можливість вільного та усвідомленого формування прав і обов'язків сторін, що, своєю чергою, є передумовою існування свободи договору. Принцип свободи договору гарантує особі право самостійно визначати умови правовідносин, однак не виключає обмежень, встановлених законом для захисту публічних інтересів чи слабшої сторони. Таким чином, гармонійне поєднання вільного волевиявлення з правовими межами його реалізації забезпечує баланс між автономією волі та необхідністю правового порядку у цивільному обороті.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40-44. Ст. 356.

2. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. (ред.). *Цивільне право України: підручник: у 2-х книгах. Книга 1.* Київ: Юрінком Інтер, 1999. 860 с.

3. Цивільне право: підручник у 2 т. В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.:Право, 2011. Т 1. 656 с.

4. Пастернак В.М. Дотримання форми правочину як умова його дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія «Юриспруденція». 2015. Вип. 16. Т. 2. С. 15-17.

5. Луць В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право*. Вип. 1. 2013. С. 118-128.

6. Цюкало Ю.В. Щодо розуміння свободи договору: теоретико-прикладний аспект. *Часопис Київського університету права*. Вип. 1. 2013. С. 209-212.

7. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 18 с.

8. Цивільне право України: Навч. посіб. Ю. В. Білоусов, с. В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. За ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Наукова думка; Прецедент, 2004. 448 с.

9. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засад цивільного законодавства України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2007. 23 с.

Смолінський І. О.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Цивільна дієздатність фізичної особи є одним із базових інститутів цивільного права, що визначає правовий статус людини як суб'єкта цивільних правовідносин. Порівняльний аналіз правового регулювання цивільної дієздатності у праві України та Франції дозволяє простежити спільні підходи і відмінності у визначенні виникнення, змісту й припинення, а також емансипації, обмеження й позбавлення цивільної дієздатності.

Відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), цивільна дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [1]. Зі змісту цієї норми випливає наступні положення:

1) фізична особа самостійно може набувати цивільних прав, тобто вступати у правовідносини через власні дії – укладати договори, приймати спадщину тощо;

2) вона має можливість створювати обов'язки, наприклад, за договором чи недоговірним зобов'язанням;

3) особа несе цивільно-правову відповідальність за наслідки своїх дій;

4) обсяг дієздатності визначається законом і може бути обмежений лише судом (ч. 2 ст. 30 ЦК України).

У Цивільному кодексі Франції (далі – Code civil) аналогічне поняття закріплене в статті 414-1, яка визначає, що для укладення дійсного правочину особа повинна бути розсудливою (avoir la capacité de discernement). Відсутність такої здатності може бути підставою для визнання правочину недійсним [2]. Крім того, п. 2 ст. 1128 Code civil встановлює, що цивільна дієздатність є однією з трьох необхідних умов чинності договору через правочиноздатність [2].

Згідно з нормами ЦК України, виокремлюють кілька види дієздатності:

- часткова дієздатність (ст. 31) – у малолітніх осіб, які не досягнули 14 років, які можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини;

- неповна дієздатність (ст. 32) – у осіб віком від 14 до 18 років, які можуть самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими доходами, здійснювати деякі правочини за згодою батьків або піклувальників;

- повна дієздатність (ст. 34) – настає з 18 років. Варто звернути увагу, що в Україні існує емансипація, якщо фізична особа набуває чи їй надають повну цивільну дієздатність до досягнення 18 років (наприклад, у випадках реєстрації шлюбу, укладення трудового договору, здійснення підприємницької діяльності) (ст. ст. 34-35 ЦК України).

У Code civil також розрізняють види дієздатності:

- часткова дієздатність або дієздатність неповнолітніх (mineurs) – у осіб до 7 років, які вважаються недієздатними. Відповідно до ст. ст. 388–389-1 Code civil неповнолітній перебуває під владою батьків або опікунів, а більшість правочинів вчиняється від його імені;

- неповна дієздатність (mesures de protection juridique) – у неповнолітніх віком від 7 до 18 років; вони можуть здійснювати деякі дії з дозволу або за погодженням законного представника (ст. 389-3);

- повна дієздатність повнолітніх (majeurs) – настає з 18 років (ст. 414), коли особа може самостійно вчиняти будь-які цивільно-правові дії [2].

Крім того, у Франції також існує емансипація – дострокове набуття повної дієздатності після 16 років за рішенням суду або за клопотанням батьків (ст. 413-2)[2].

Таким чином, і в Україні, і у Франції повна дієздатність настає з 18 років, а емансипація можлива з 16 років за певних умов. Обидві системи розглядають вік як головний критерій набуття дієздатності, проте французьке право чітко розмежовує ступені розсудливості дітей у віці до 7 і після 7 років.

В Україні, згідно зі статтею 36 ЦК України, особа може бути обмежена у цивільній дієздатності судом, якщо внаслідок психічного розладу або зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами чи азартними іграми вона не може усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними. Над такою особою встановлюється піклування [1].

Згідно зі статтею 39 ЦК України, особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними. Над такою особою встановлюється опіка, а від її імені діє опікун.

У Франції аналогічні норми містяться у статтях 425–450 Code civil. Закон передбачає кілька форм правового захисту таких осіб:

- sauvegarde de justice – короткостроковий тимчасовий захист;

- curatelle – часткова опіка (піклування), коли особа може діяти самостійно лише в межах повсякденних справ;

- tutelle – повна опіка над особою, яка не усвідомлює своїх дій [2].

Таким чином, в обох системах рішення про обмеження чи позбавлення дієздатності приймається виключно судом, із залученням медичної експертизи. У

Франції, однак, передбачено періодичний перегляд такого рішення (кожні 5 років), що підсилює гарантії прав особи.

Згідно зі статтею 39 ЦК України, цивільна дієздатність припиняється у разі:

- смерті особи;
- визнання її судом недієздатною;
- оголошення померлою за рішенням суду [1].

Відповідно до статей 440–442 Code civil, припинення або обмеження дієздатності також можливе лише за рішенням суду у зв'язку з психічним розладом чи неможливістю особи керувати своїми діями. Над такою особою встановлюється опікунство (tutelle) або піклування (curatelle)[2].

Вище зазначене дозволяє зробити такі висновки про спільне та відмінне у правовому регулюванні цивільної дієздатності фізичної особи за законодавством України та Франції:

1. Спільне:

а) за віком і станом психічного здоров'я фізична особа здатна самостійно набувати цивільних прав і нести цивільні обов'язки;

б) обидві правові системи визнають 18 років як вік повної дієздатності, а також допускають емансипацію з 16 років;

в) обмеження або позбавлення дієздатності здійснюється виключно судом із залученням медичної експертизи;

г) у разі втрати здатності усвідомлювати свої дії над такими особами встановлюється опіка або піклування.

2. Відмінне:

а) в Україні виокремлено три рівні дієздатності (часткова – до 14 років, неповна – 14-18, повна – з 18), тоді як у Франції встановлено аналогічні вікові межі (часткова до 7 років, неповна дієздатність 7-18, повна – з 18);

б) французьке право передбачає гнучкішу систему захисту повнолітніх, включаючи три рівні контролю, тоді як в Україні існує єдиний порядок обмеження дієздатності;

в) у Франції передбачено обов'язковий перегляд стану особи, а в Україні – ні;

г) українське законодавство робить акцент на віковому критерії, а французьке – додатково на усвідомленні та розсудливості як умовах участі у цивільному обороті.

Вважаю за доцільне удосконалити інститут обмеження дієздатності в Україні, запровадивши градацію ступенів захисту дорослих осіб і періодичний судовий перегляд рішень, як це діє у Франції. Це сприяло б більш повному забезпеченню балансу між автономією волі людини та її правовим захистом.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 4 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 01.10.2025).

2. Code civil. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (date of access: 01.10.2025).

Солодюк Н. С.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАХІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ

Відшкодування збитків є одним із ключових і найпоширеніших заходів цивільно-правової відповідальності, який виконує відновлювальну функцію у системі цивільного права. Його головна мета полягає у відновленні майнового становища потерпілої сторони, яке існувало б, якби договірне зобов'язання не було порушене. Цей принцип закріплено у статті 22 Цивільного кодексу України, відповідно до якої особа, якій завдано збитків унаслідок порушення її цивільного права, має право на їх повне відшкодування. Таким чином, відшкодування збитків є універсальним заходом, який застосовується до будь-якого виду порушення договірного зобов'язання.

Збитки – це матеріальні втрати, яких зазнає одна сторона через невиконання або неналежне виконання зобов'язання іншою стороною. Відповідно до Цивільного кодексу України, вони поділяються на два види: реальні збитки та упущену вигоду [1]. Реальні збитки – це втрати, яких особа зазнала або повинна буде зазнати для відновлення свого порушеного права, а упущена вигода – це доходи, які особа могла б реально отримати, якби її право не було порушене. Такий підхід забезпечує принцип повного відшкодування, коли компенсується не лише фактична шкода, а й втрачений прибуток.

Важливо розуміти, що відшкодування збитків виконує не каральну, а компенсаційну функцію, спрямовану на відновлення майнового балансу між сторонами. Його застосування має забезпечити справедливість та добросовісність у цивільному обороті, а не створити для потерпілої сторони надмірну вигоду. При цьому сторони договору можуть заздалегідь визначити порядок і межі відшкодування збитків, якщо це не суперечить загальним засадам права. Такий підхід дозволяє сторонам гнучко врегулювати свої взаємовідносини та знизити ризики у разі можливих порушень [2, ст. 43].

Відповідно до статті 623 Цивільного кодексу України, боржник, який порушив зобов'язання, зобов'язаний відшкодувати кредиторові завдані цим збитки [1]. Для застосування цього заходу відповідальності необхідна наявність таких умов: факт порушення договору, наявність збитків, причинний зв'язок між діями боржника і завданими збитками, а також вина боржника. У випадку, коли боржник доведе, що порушення сталося не з його вини, відповідальність не настає. Проте у деяких випадках закон передбачає відповідальність незалежно від вини, наприклад,

коли зобов'язання пов'язане з ризиком або коли боржник є суб'єктом підприємницької діяльності.

Науковці також зазначають, що інститут відшкодування збитків тісно пов'язаний із принципом належного виконання зобов'язань, який забезпечує баланс інтересів сторін і стабільність майнового обороту. Як наголошує професор О. С. Яроцький, компенсаційна функція цього інституту сприяє підвищенню передбачуваності цивільних відносин і стимулює сторони діяти добросовісно, що підсилює довіру у договірній сфері.

Форма відшкодування збитків може бути як грошовою, так і натуральною. Найпоширенішою є грошова компенсація, яка сплачується у розмірі, визначеному судом або за домовленістю сторін. У деяких випадках збитки можуть бути відшкодовані у натурі – наприклад, шляхом передачі аналогічного майна чи відновлення пошкодженої речі [3, ст. 232]. Розмір збитків визначається з урахуванням цін, які діяли на момент добровільного виконання зобов'язання або на день подання позову, якщо інше не передбачено законом чи договором.

У практиці судів питання доведення розміру збитків має ключове значення, оскільки саме належне підтвердження їх реальності є основною умовою для задоволення позову. Суд оцінює не лише наявність фактичних втрат, а й зв'язок між поведінкою боржника та шкодою, завданою кредиторові. У справах про стягнення упущеної вигоди позивач повинен довести, що існувала реальна можливість отримання доходу, яка була втрачена саме через дії або бездіяльність боржника [4]. Судова практика демонструє, що простий розрахунок не є достатнім доказом – необхідно подати обґрунтовані фінансові документи, бізнес-плани, договори чи інші матеріали, які підтверджують реальність очікуваного прибутку. Такий підхід забезпечує об'єктивність рішень і запобігає необґрунтованим вимогам про відшкодування.

Важливою особливістю є те, що наявність у договорі неустойки (штрафу, пені) не виключає можливості вимагати відшкодування збитків, якщо вони перевищують суму неустойки. Такий підхід сприяє реальному відновленню прав сторін і запобігає зловживанню правом. Також суд має право зменшити розмір відшкодування, якщо буде доведено, що кредитор сам сприяв збільшенню збитків або не вжив необхідних заходів для їх зменшення.

Розглянемо це на судовій практиці. У справі № 912/1377/23 за позовом фермерського господарства «Рис-К» до Головного управління Держгеокадастру в Кіровоградській області господарський суд Кіровоградської області рішенням від 15.11.2023 задовольнив вимогу про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди на суму 1 655 976,26 грн. Суд установив, що позивач довів реальну можливість отримання прибутку, наявність причинного зв'язку між протиправними діями відповідача та збитками, а також підтвердив усі елементи цивільного правопорушення. Це рішення показує, що відшкодування збитків є ефективним

основним заходом цивільно-правової відповідальності за порушення договору, однак воно потребує чітких доказів реальності втрат. Згодом Центральний апеляційний господарський суд 20.03.2024 скасував це рішення через недостатню обґрунтованість розрахунку збитків [5].

У контексті сучасної судової практики також варто згадати постанову Верховного Суду від 30 січня 2024 року у справі № 910/10479/22, де суд підтвердив, що збитки повинні бути не лише реальними, а й передбачуваними для боржника на момент укладення договору. Цей підхід відповідає доктрині «передбачуваності збитків», закріпленій у міжнародних принципах договірного права, що посилює практичну значущість інституту відшкодування у сучасному цивільному обороті [6].

Актуальність питання відшкодування збитків у сучасних умовах обумовлена значним розвитком договірних відносин, підвищенням рівня господарської активності та необхідністю забезпечення реального захисту майнових прав сторін. Воно слугує не лише способом відновлення порушеного права, а й запобіжним механізмом, який стимулює належне виконання договірних зобов'язань. Таким чином, відшкодування збитків виступає основним та найбільш універсальним засобом цивільно-правової відповідальності, що забезпечує справедливість, стабільність і передбачуваність у цивільному обороті.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 25.10.2025 р.)

2. Бобух С. І. Компенсаційна функція відшкодування збитків як метод захисту цивільних прав і інтересів учасників договірних правовідносин. 2008. С. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/50349409-2dbe-4867-9e5b-59cfb8e5c377/content (дата звернення 11.11.2025 р.)

3. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. Цивільне право України: підручник в 2 т. Т. 1. кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000». 2014. 444 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/452/1/%D0%9A%D0%A3%D0%A7%D0%95%D0%A0%20%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%A0%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%A0%D0%A3%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%9E%D0%9C%201.pdf (дата звернення 25.10.2025 р.)

4. Упущена вигода: судова практика. *Liga:Zakon*. 2024. URL:https://biz.ligazakon.net/analitycs/204584_upushchena-vigoda-sudova-praktika?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 11.11.2025 р.)

5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.11.2024 р. у справі №912/1377/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123394309 (дата звернення 05.11.2025 р.)

6. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11.01.2024 р. у справі № 910/479/21.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116231446 (дата звернення 11.11.2025 р.)

Ткачук Ю. С.,
аспірант за спеціальністю 081 Право Національного університету «Острозька академія»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОВОГО ПОРЯДКУ ДОДАТКОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ НА ВИНАХІД З РАГЛАМЕНТАМИ ЄС ТА ПОПЕРЕДНІМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Попри всю складність сучасних реалій Україна впевнено продовжує йти шляхом гармонізації законодавства з законодавством Європейського союзу. Одним з важливих кроків у цьому напрямку є гармонізація законодавства у сфері інтелектуальної власності, яке активно трансформується останніми роками після створення Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій. Такої трансформації зокрема нещодавно зазнало і питання сертифіката додаткової охорони прав на винахід.

Актуальність даного питання випливає, перш за все, з факту прийняття нового підзаконного акту у даній сфері, який вперше регулює практику застосування такого правового механізму як отримання сертифіката додаткової охорони прав на винахід. Окрім того, таке явище як сертифікат додаткової охорони прав на винахід також з'явився в українському законодавстві лише у 2020 році.

Основною метою даного дослідження є аналіз нового підзаконного акту у сфері додаткової охорони прав на винахід, нововведень в даній сфері в порівнянні з попереднім законодавством та імплементованих норм з законодавства Європейського союзу.

Попри вищевикладене, тема можливості отримання додаткової охорони прав на винаходи висвітлювалося у наукових працях українськими науковцями як до 2020 року, так і після законодавчих змін. Зокрема дану тему досліджували Білецький В.В., Волинець І.П., Гоменюк А.О., Дорожко Г.К., Дорошенко О.Ф., Кодинець А.О., Петренко В.О., Ярошевська Т.В. та інші.

9 червня 2025 року набрав чинності наказ Міністерства економіки України від 19 березня 2025 року № 1803 «Про затвердження Порядку розгляду клопотання про додаткову охорону прав на винахід», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 2 травня 2025 року за № 661/44067 (далі – Порядок)[1], який було створено з метою імплементації положень ст. 27^1 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» (далі – Закон)[2].

Варто вказати, що попереднім способом регулювання питання продовження строку дії патенту був Наказ Міністерства освіти і науки України від 13 травня 2002 року № 298 «Про затвердження Інструкції про порядок продовження строку дії патенту на винахід, об'єктом якого є засіб, використання якого потребує дозволу

компетентного органу» (далі – Інструкція) [3], в якому передбачалось надання доповнення до патенту на винахід.

Стаття 27^1 Закону з'явилася лише у 2020 році і не мала унормованого способу її застосування. Дана стаття передбачає право володільця патенту на винахід, об'єктом якого є активний фармацевтичний інгредієнт лікарського засобу, процес отримання лікарського засобу або застосування засобу, засіб захисту тварин засіб захисту рослин, введення в обіг якого в Україні надається відповідним компетентним органом згідно із законодавством України, на продовження строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на такий винахід (додаткової охорони), яке засвідчується сертифікатом додаткової охорони. [2]

Також необхідно вказати, що основними європейськими правовими актами, що регулюють надання сертифіката додаткової охорони прав на винахід є Регламент ЄС № 1610/96[4], який передбачає охорону для засобів захисту рослин, та Регламент ЄС № 469/2009[5], який передбачає охорону для медичних засобів.

Перш за все варто визначити, що новий Порядок разом зі статтею 27^1 Закону встановлюють регламентований строк для подачі клопотання про додаткову охорону, а саме протягом шести місяців від дати публікації відомостей про державну реєстрацію винаходу або від дати видачі першого дозволу відповідного компетентного органу(залежно від того, яка з цих дат є пізнішою). Подібне обмеження було відсутнє у попередній Інструкції, проте даний строк відповідає Регламентам ЄС № 1610/96 та № 469/2009.

Ще одним нововведенням є поява самого сертифікату, котрий є окремим документом та засвідчує додаткову охорону прав на винахід, що також є звичною європейською практикою та передбачений вищевказаними Регламентами ЄС, проте в українському законодавстві до 2020 року існувало лише доповнення до патенту.

Цікавим є також те, що відтепер відомості про державну реєстрацію додаткової охорони вносяться до Державного реєстру України винаходів та опубліковуються в електронному офіційному бюлетені «Промислова власність»[1]. В попередній Інструкції публікація такої інформації не була передбачена, що могло дезінформувати людей, оскільки в патентах у вільному доступі вказаний строк його закінчення. Також публікація даних відомостей передбачена Регламентами ЄС.

Важливим механізмом захисту прав заявника у демократичній державі також є можливість оскарження рішення про державну реєстрацію або про відмову в державній реєстрації додаткової охорони, яке визначено Порядком. Варто зазначити, що у попередній Інструкції подібної можливості для заявника не було. Цікавим також є те, що відповідно до ст. 18 Регламенту ЄС № 469/2009 рішення, прийняті відповідно до цього Регламенту підлягають тому ж способу оскарження, як і рішення щодо видачі національних патентів відповідно до національного законодавства держав-членів. Частина 1 статті 17 Регламенту ЄС № 1610/96 передбачає аналогічну попередньо вказаній процедуру, однак частина друга

конкретизує, що рішення про видачу сертифікату додаткової охорони підлягає оскарженню лише в частині виправлення терміну дії сертифікату. На додаток ст.18 Регламенту ЄС № 1610/96 допускає врегулювання способу оскарження спеціальними положеннями національного законодавства щодо сертифікатів, визначених цим Регламентом, а також вказує на неможливість здійснення процедури подання заперечень (як це можливо при видачі звичайного патенту).

Щодо територіальної дії сертифікатів, то український сертифікат додаткової охорони прав на винахід, як і попереднє продовження строку дії патенту, поширює дію на територію України. Згідно вищезгаданих Регламентах ЄС також передбачається звернення за сертифікатом додаткового захисту прав на винахід в тій державі, де був виданий первісний патент.

Підсумовуючи вищевикладене варто зауважити позитивну динаміку у розвитку законодавства України у сфері інтелектуальної власності та сфері надання додаткової охорони прав на винахід зокрема, орієнтованість на імплементацію норм європейського законодавства та конкретизацію реальних механізмів реалізації прав заявника. Окремо можна виділити такі позитивні риси, як створення документу конкретної форми, а саме – самого сертифікату, його публікацію у електронному офіційному бюлетені «Промислова власність» та надання можливості оскарження рішення національного органу, що не тільки наближує систему додаткової охорони прав на винахід до системи Європейського союзу, а також значно демократизує її, надає більше захисту заявнику та суспільству через її відкритість.

Список використаних джерел:

1. Наказ Міністерства економіки України від 19.03.2025 № 1803 «Про затвердження Порядку розгляду клопотання про додаткову охорону прав на винахід». URL: https://ips.ligazakon.net/document/re44067?an=1 (дата звернення: 12.06.2025)
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text (дата звернення: 12.06.2025)
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.05.2002 №298 «Про затвердження Інструкції про порядок продовження строку дії патенту на винахід, об'єктом якого є засіб, використання якого потребує дозволу компетентного органу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-02#Text (дата звернення: 12.06.2025)
4. Regulation (EC) No 1610/96 of the European Parliament and of the Council of 23 July 1996 concerning the creation of a supplementary protection certificate for plant protection products. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1996/1610/oj/eng (дата звернення: 12.06.2025)
5. Regulation (EC) No. 469/2009 of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 concerning the supplementary protection certificate for medicinal products (Codified version). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/5938 (дата звернення: 12.06.2025)

Торчило О., Новосад Н.,
здобувачі вищої освіти юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПРО КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства проблема збереження конфіденційності набула надзвичайної актуальності. Активний розвиток цифрових технологій, розширення сфер партнерської взаємодії, електронна пошта, електронний документообіг, а також дистанційна форма організації праці й подібні чинники створюють нові перешкоди для забезпечення захисту відомостей, які мають особливу цінність для фізичних і юридичних осіб. Утім, головним залишається людський фактор. Одним із правових механізмів, спрямованих на регламентацію використання конфіденційної інформації, є договір про конфіденційність. В Україні 2020 року затверджений шаблон цього документа – *договір про захист комерційної інформації (про конфіденційність)*, доступний на порталі Верховної Ради України [2]. У світовій практиці закріпилося використання *договору про нерозголошення інформації* (NDA, Non-disclosure agreement), форма якого активно просувається в нашій країні [4]. Незважаючи на відносно тривалу традицію укладення таких договорів, залишаються невирішеними чимало проблем, однак їхнє комплексне вивчення ще не було предметом наукового дослідження. Мета нашої розвідки – з'ясувати проблемні питання укладення і виконання договору про конфіденційність у національній правовій системі.

Насамперед необхідно визначитися із початковим поняттям «договір про конфіденційність». Як зазначається у Цивільному кодексі України, договором є «домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [8, с. 626]. Водночас відповідно до ЗУ «Про інформацію» конфіденційною є «інформація про фізичну особу, інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом» [5, ст. 21].

Отже, під договором про конфіденційність ми розуміємо домовленість між сторонами, у якій визначаються умови поводження з інформацією, щодо якої встановлюється заборона на розголошення, використання чи передачу третім особам без дозволу власника інформації. Договір про конфіденційність є дво- або

багатосторонньою угодою, що спрямована на забезпечення правового режиму конфіденційної інформації.

Договір про конфіденційність може укладатися як окремий документ або як частина трудового, господарського, інвестиційного чи іншого договору [3, с. 212]. Зміст договору про конфіденційність, як правило, містить визначення інформації, що становить предмет охорони, строки збереження конфіденційності, обов'язки і заборони для сторін, механізми контролю за дотриманням умов договору, види відповідальності за їх порушення. Особливе значення має конкретність визначення конфіденційної інформації: занадто загальне або широке формулювання може стати підставою для визнання договору таким, що не підлягає виконанню.

Можна визначити кілька проблем, пов'язаних із укладенням та виконанням договору про конфіденційність. По-перше, це відсутність його законодавчо закріпленого визначення і невідокремленість від договору про комерційну таємницю. Одночасно норми Цивільного кодексу України, регулюючи загальні питання договорів, не встановлюють спеціальних вимог до таких угод, що призводить до розбіжностей у їх тлумаченні та застосуванні на практиці [7, с. 322].

По-друге, це складність доказування факту неправомірного розголошення інформації. У багатьох випадках власнику інформації важко довести наявність шкоди, причинний зв'язок між діями порушника та негативними наслідками, а також визначити обсяг інформації, який був фактично розголошений. Судова практика в Україні свідчить, що вимоги щодо відшкодування збитків за порушення умов договору про конфіденційність часто не задовольняються через недостатність доказової бази [4].

По-третє, проблемним є питання узгодженості зобов'язань працівника щодо конфіденційності із законодавством про працю. Особливо актуальним є питання відповідальності працівників за збереження отриманих у процесі роботи конфіденційних відомостей після завершення трудових відносин. Оскільки Кодекс законів про працю України не містить чітких положень щодо таких обов'язків, роботодавці змушені покладатися на договірні механізми, які не завжди є достатніми для належного захисту інтересів підприємства [6, с. 137].

По-четверте, проблемною є невизначеність меж конфіденційності і прав людини в аспекті розумного обмеження прав сторін. Науковці звертають увагу на те, що договір про конфіденційність не може порушувати конституційні права особи, зокрема на свободу слова, працю та підприємницьку діяльність. У разі, коли умови договору надмірно обмежують права сторін або суперечать законодавству, договір може бути визнаний недійсним [1, с. 284].

Принагідно зауважимо, що міжнародна практика використання договорів про конфіденційність є більш широкою та гнучкою. Згідно з Директивою (ЄС) 2016/943 захист конфіденційної інформації та комерційної таємниці ґрунтується на поєднанні законодавчих і договірних механізмів, а також на ефективних засобах

захисту в разі порушення правового режиму [9]. На нашу думку, на основі цієї Директиви доцільно гармонізувати національне законодавство України з європейськими стандартами у сфері захисту інформації, розрізняючи поняття конфіденційної інформації, комерційної таємниці та службової інформації.

Отже, договір про конфіденційність є важливим правовим інструментом забезпечення охорони інформації, витік якої може завдати шкоди та/або збитків. Його укладення сприяє встановленню чітких меж відповідальності сторін, формує передумови для безпечного обміну інформацією і забезпечує правову визначеність в інформаційних відносинах. У зв'язку з цим визначені проблеми потребують вирішення передовсім через законодавче закріплення всіх своїх аспектів, розроблення типової форми договору про нерозголошення інформації з обмеженим доступом та окремо – нерозголошення конфіденційної інформації, комерційної таємниці і службової інформації, оскільки нормативно-правове регулювання є вирішальним фактором інформаційної безпеки в Україні.

Список використаних джерел:

1. Господарське право України : підручник / за ред. О. Харитонова. Київ : Право, 2021. 832 с.
2. Договір про захист комерційної інформації (про конфіденційність) / Верховна Рада України. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0084697-00#Text
3. Договірне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 512 с.
4. Порушення NDA: судова практика та перспективи захисту. ULR: https://legalitgroup.com/vas-zvynuvachuyut-u-porushenni-nda-yaki-sudovi-perspektyvy/
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text .
6. Трудове право України : підручник / за ред. В. Жернакова. Харків : Право, 2018. 784 с.
7. Цивільне право України : підручник / за ред. Р. Стефанчука. Київ : Алерта, 2020. 864 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text .
9. Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/943/oj/eng

Халавко С.,
здобувачка вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі України

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ

В умовах розвитку інформаційного суспільства та стрімкої цифровізації усіх сфер суспільного життя забезпечення конфіденційності інформації про особу, а також юридично важливі обставини стосовно неї набувають значення однієї з найбільш актуальних проблем сьогодення. У зв'язку з цим значний обсяг положень чинного цивільного законодавства України спрямовується саме на досягнення відповідної мети. З іншого боку, сучасні протиправні виклики, що стоять перед суспільством, у тому числі незаконне збагачення суб'єктів владних повноважень, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також фінансування тероризму вимагають від правоохоронних органів більш ретельного аналізу фінансового стану осіб, щодо яких виникають підозри у причетності до вчинення окреслених незаконних дій, а також способу їх життя. І саме в цій частині постають практичні проблеми гармонізації рівня цивільно-правового забезпечення конфіденційності учасників цивільних відносин сучасним механізмам доступу суб'єктів правоохоронної діяльності до важливої у контексті запобігання та припинення відповідних незаконних дій інформації.

Однією зі сфер цивільних відносин, у яких сьогодні знаходить прояв окреслена проблема, виступає сфера спадкування.

Конфіденційність у спадковому праві є важливою складовою забезпечення прав учасників спадкових правовідносин. Цей принцип гарантує збереження у таємниці та нерозголошення відомостей про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права та обов'язки. Дотримання конфіденційності спрямоване на захист прав і свобод спадкодавця, а також інтересів спадкоємців, зокрема шляхом обмеженого доступу до змісту документів про спадкування.Досягнення цієї мети забезпечується положеннями Конституції України, Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Закону України. У спадковому праві конфіденційність передбачає збереження таємниці відомостей щодо змісту заповіту і забезпечується на всіх етапах спадкового процесу – від моменту складання заповіту до оформлення й здійснення спадкових прав. Нагадаємо, що відповідно до частини другої статті 32 Конституції України не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [1, ст. 32]. Важливим аспектом цього принципу є обмеження доступу до спадкових справ: інформація про заповіти, спадкоємців та спадкове майно може бути надана лише особам, яких визначено законодавством або ж судом В Конституції України цього немає. Також стаття 1255 ЦК України встановлює додатковий рівень захисту: нотаріус, інші

посадові особи, які посвідчують заповіт, свідки та фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складання заповіту, його змісту, скасування або зміни [4, ст. 1255]. Довідки про ці обставини та факти надаються тільки після смерті заповідача передовсім спадкоємцям, а також на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів досудового розслідування у зв'язку із відкриттям проваджень, для яких така інформація необхідна [4, ст. 1255] В ЦК України цього немає. Хоча законодавством не встановлено відповідальності за розголошення таємниці заповіту, заповідач може звернутися до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди винною особою.

Разом із тим відповідно до частини другої статті 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріус та помічник нотаріуса зобов'язані зберігати *нотаріальну таємницю*, навіть якщо їхня діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами, і навіть якщо нотаріальна дія або дія, прирівнювана до нотаріальної, не вчинялася [3, ст. 8]. Нотаріус також не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, за винятком випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії (частина одинадцята статті 8 зазначеного Закону) [3, ст. 8]. Відповідно до Правил професійної етики нотаріусів України нотаріус не повинен використовувати конфіденційну інформацію у спосіб, що може зашкодити особі, яка до нього звернулася, або для отримання прямої чи непрямої вигоди для себе чи іншої особи (пункт 3 розділу IX) [2].

Особливою формою дотримання конфіденційності у спадковому праві є *секретний заповіт*. Це документ, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом (стаття 1249 ЦК України) [4, ст. 1249]. Отже, конфіденційність у спадковому праві є одним із ключових принципів, який захищає приватне життя, права та законні інтереси спадкодавця та спадкоємців, забезпечує довіру до правової системи та гарантує законність дій усіх учасників процесу спадкування. Водночас в якості проблеми виступає збалансування рівня забезпечення конфіденційності у нотаріальному процесі з механізмами доступу правоохоронної системи до відповідних відомостей за наявності чітко визначених й обґрунтованих підстав задля протидії сучасним викликам законності й безпеки громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 19.11.2025 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141 (зі змінами).

2. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 р. № 2039/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 07.06.2021 р. за № 759/36381. *Офіційний вісник України*. 2021. № 43. Ст. 2650 (зі змінами).

3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

Шляга В. А.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АДАПТАЦІЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Війна, розв'язана рф проти України, стала серйозним викликом для всієї системи соціально-економічних відносин держави. Особливо гостро постало питання забезпечення громадян, які втратили житло, роботу, засоби для існування, а також тих, хто бере участь у захисті держави. У таких умовах право соціального забезпечення потребувало швидкої адаптації до нових реалій. Йдеться не лише про зміну законодавства, а й про переосмислення підходів до соціальної політики, механізмів надання допомоги та визначення її адресатів [1].

В умовах воєнного стану головним завданням держави стало збереження соціальної стабільності та мінімізація наслідків війни для населення. Правова система соціального забезпечення була змушена адаптуватися до ситуації, коли традиційні форми соціальної підтримки виявилися недостатніми або недієвими. Значно розширено коло осіб, які мають право на соціальний захист: внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, члени їхніх сімей, особи, які втратили житло або залишилися без засобів до існування [2]. Для цих категорій було запроваджено спеціальні програми соціальної підтримки – грошові виплати, компенсації за оренду житла, допомогу на проживання, пільги на комунальні послуги.

Особливу роль у процесі адаптації відіграла цифровізація соціальної сфери. Через неможливість особистого звернення до державних органів у багатьох регіонах було створено електронні сервіси, які забезпечили дистанційний доступ до соціальних послуг. Платформа «Дія» стала одним із ключових інструментів, що дозволив громадянам оперативно подавати заяви на соціальну допомогу, реєструватися як внутрішньо переміщені особи, отримувати статус учасника бойових дій чи довідки про соціальні виплати [3]. Це свідчить про поступове впровадження європейських стандартів цифрового врядування та прозорості соціальних процесів.

Зміни у праві соціального забезпечення також відображають орієнтацію України на європейські принципи соціальної політики. У цьому контексті важливо відзначити, що адаптація законодавства здійснюється відповідно до положень Європейської соціальної хартії (переглянутої), Конвенцій Міжнародної організації праці, а також до практики Європейського суду з прав людини [4].

Важливою складовою адаптації стала підтримка військовослужбовців та їхніх сімей. Війна створила нову категорію осіб, які потребують особливого соціального захисту – учасники бойових дій, поранені, сім'ї загиблих, ветерани. Законодавство України передбачає для них широкий спектр пільг та допомог: безоплатне лікування, протезування, психологічну реабілітацію, забезпечення житлом, переваги при працевлаштуванні [1]. Такі гарантії відповідають європейській практиці соціального забезпечення військових, зокрема досвіду країн НАТО, де реабілітація та соціальна інтеграція ветеранів є важливою складовою державної політики.

Не менш актуальним є питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Україна розробила та вдосконалює механізми їхньої правової підтримки, забезпечуючи право на житло, тимчасові виплати, працевлаштування та медичне обслуговування. Цей напрям тісно пов'язаний з європейським досвідом інтеграції біженців та переселенців, який базується на принципах гуманізму, рівності та недискримінації [2]. Українська держава, співпрацюючи з міжнародними організаціями, зокрема ООН, Міжнародною організацією праці та Європейською комісією, поступово створює правові умови, які узгоджуються з нормами європейського соціального права [4].

Слід також зазначити, що в умовах війни особливе значення набуло питання пенсійного забезпечення. Попри складну економічну ситуацію, держава продовжує виплачувати пенсії, запроваджує механізми їхньої індексації, а також розробляє нові підходи до обліку трудового стажу для осіб, які не можуть працювати через бойові дії [1]. Водночас, відбувається поетапне впровадження європейської моделі трирівневої пенсійної системи, яка поєднує державне, обов'язкове накопичувальне та добровільне страхування [4].

Адаптація українського соціального законодавства до умов війни є не лише вимушеною реакцією, а й свідченням інституційного розвитку соціальної держави. Вона демонструє здатність правової системи швидко реагувати на виклики, зберігаючи при цьому орієнтацію на європейські стандарти захисту прав людини.

Отже, можна зробити висновок, що воєнний стан став каталізатором глибоких змін у праві соціального забезпечення України. Держава не лише пристосувала свої правові механізми до нових умов, але й використала цю ситуацію як можливість для модернізації соціальної сфери, запровадження інноваційних підходів і цифрових рішень.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389- VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 12.11.2025)..

2. Council of Europe. Social rights in Ukraine in times of war : Needs assessment report. – Strasbourg : Council of Europe, 2023. – 78 p. – URL: https://www.coe.int/en/web/social-cohesion/ukraine-war-social-rights (дата звернення: 12.11.2025).

3. Міністерство соціальної політики України. План відновлення України : Розділ «Соціальний захист». – Київ : Мінсоцполітики, 2023. – 35 с. – URL: https://recovery.gov.ua (дата звернення: 12.11.2025).

4. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2) : Social Protection Sector Summary. – Washington, D.C. : World Bank, 2023. – 45 p. – URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports (дата звернення: 12.11.2025).

Шматлай А. О.,
здобувачка освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

У доктрині земельного права досі панує досить гостра дискусія щодо визнання судового прецеденту джерелом права.

З огляду на приналежність України до країн, в яких закріплена саме романо-германська правова система, судовий прецедент не є формально визнаним джерелом права.

Єдиним винятком із загальноприйнятого правила є рішення ЄСПЛ, оскільки вони набувають статусу джерела права при їх застосуванні під час розгляду справ в судовому порядку і до того ж це прямо передбачено у національному законодавстві, зокрема, у ч. 1 ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [1].

Подібну позицію у своїй праці висловила науковиця О. Б. Чорномаз, яка наполягає на визнанні як норми права судових прецедентів виключно зарубіжних держав та міжнародних установ, юрисдикція яких поширюється на територію України [2, с. 44].

Ми лише частково погоджуємося із такою думкою, адже, окрім зазначеного акту правосуддя, необхідно звернути увагу ще на дві категорії судових рішень, які мають прецедентне (керівне) значення:

1) постанови Верховного Суду, які містять правові позиції, сформульовані в результаті розгляду касаційних скарг. Згідно з процесуальним законодавством, суди зобов'язані враховувати вказані висновки Верховного Суду щодо застосування норм права, а фактичне відхилення від їхніх позиції може стати підставою для скасування рішення судом касаційної інстанції. Обов'язковість врахування суб'єктами владних повноважень у їхній діяльності висновків Верховного Суду закріплена у ч. 5 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [3].

У постановах ВС встановлені обгрунтовані підходи щодо вирішення суперечностей про визнання договорів оренди недійсними, захисту прав недобросовісних набувачів земельних ділянок та інше. Наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 150/928/14-а було сформовано важливий висновок про момент виникнення права оренди земельної ділянки, яким пов'язують з кількома обов'язковими умовами: укладенням договору оренди та його державною реєстрацією у законодавчо визначеному порядку [4];

2) рішення КСУ, в яких викладено висновки за результатами перевірки на конституційність нормативно-правових актів, визначених статею 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», та здійснює офіційне тлумачення положень Основного Закону, що додатково сприяє правильному розумінню норм земельного законодавства або слугує підставою для втрати чинності акта земельно-правового регулювання чи його окремих норм. Ці рішення розглядають як квазіпрецеденти, оскільки вони не містять спору або факту порушення прав суб'єктів відповідних правовідносин. Наприклад, у рішенні № 10-рп/2010 від 1 квітня 2010 року КСУ дійшов наступного висновку, що вирішення земельних спорів, в яких однією із сторін є орган місцевого самоврядування, а предметом оскарження – нормативно-правові актів чи правові акти індивідуальної дії, дії чи бездіяльність відповідного органу місцевого самоврядування, то такий спір вирішуватимуть адміністративні суди, крім публічно-правових спорів, для яких законом передбачений інший порядок судового розгляду. Виходячи з цього, можна зрозуміти, що проаналізоване рішення КСУ є ключовим актом, який визначив процесуальний шлях захисту прав у сфері земельних відносин, пов'язаних із реалізацією владних повноважень, і тим самим значно впорядкував систему судового захисту земельних прав в Україні [5].

Таким чином, незважаючи на доктринальну приналежність до континентальної правової сім'ї, а не англосаксонської слід визнавати судові прецеденти у формі правових позицій Верховного Суду, рішень Конституційного Суду України та рішень ЄСПЛ джерелом земельного права України, оскільки вони забезпечують стабільність, передбачуваність, єдине тлумачення земельного законодавства, сприяють подоланню прогалин і колізій у динамічній правовій системі України, що є необхідною умовою для ефективного врегулювання земельних правовідносин та захисту прав власників і землекористувачів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року №3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 30.10.2025).

2. Чорномаз О. Б. Правовий прецедент як джерело права в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор В. В. Середа. –Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип.1. – 440 с.

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року №1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top (дата звернення: 31.10.2025).

4. Постанова ВП Верховного Суду у справі № 150/928/14-а від 30.05.2018 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440150

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів "а", "б", "в", "г" статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України № 10-рп/2010 від 01.04.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10#Text

Юровський М. К.,
здобувач освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БРОНЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У тезах досліджено механізм бронювання військовозобов'язаних працівників як ключовий інструмент забезпечення стабільності економіки в умовах воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема Постанову КМУ № 76, та новели законодавства щодо електронного бронювання через портал «Дія». Визначено основні проблеми правозастосування та запропоновано шляхи вдосконалення процедури для дотримання балансу між мобілізаційними потребами та економічною безпекою держави. **Ключові слова:** бронювання працівників, воєнний стан, економічна діяльність, мобілізаційна підготовка, критично важливі підприємства, адміністративна процедура.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України перед державою постало подвійне завдання: забезпечення обороноздатності шляхом мобілізації людських ресурсів та утримання стійкості національної економіки, яка є фінансовим фундаментом оборони. Юридичний супровід економічної діяльності в цих умовах набув нового виміру, центральне місце в якому посідає інститут бронювання військовозобов'язаних працівників.

Бронювання – це не спосіб ухилення від виконання конституційного обов'язку, а спеціальний адміністративно-правовий режим, спрямований на забезпечення безперебійного функціонування органів державної влади, критичної інфраструктури та підприємств, що працюють на потреби Збройних Сил України або є критично важливими для економіки.

Правовим підґрунтям бронювання є ст. 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Однак детальний механізм реалізації цієї норми зазнав суттєвих трансформацій протягом 2022–2024 років, еволюціонувавши від хаотичних погоджень до чітко регламентованої процедури, визначеної Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76 «Деякі питання реалізації положень Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію"» [1].

З точки зору юридичного супроводу бізнесу, ключовим етапом процедури є отримання статусу підприємства, яке є критично важливим для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. Постанова № 76 встановлює чіткі критерії, відповідність яким (як правило, трьом і

більше) дозволяє претендувати на бронювання до 50% (а в окремих випадках і 100%) військовозобов'язаних. Серед них:

1. Загальна сума сплачених податків та зборів (понад 1,5 млн євро).
2. Сума надходжень в іноземній валюті (понад 32 млн євро).
3. Стратегічне значення для економіки та безпеки держави.
4. Розмір середньої заробітної плати (не менше середньої по регіону).
5. Відсутність заборгованості зі сплати ЄСВ та ін.

Варто наголосити, що такий підхід законодавця стимулює «вихід з тіні» суб'єктів господарювання. Юридичний супровід процесу отримання статусу критичності вимагає від юриста підприємства ретельного аудиту кадрової та податкової документації, адже будь-яка невідповідність (наприклад, застарілі дані у військово-облікових документах працівників або незначна податкова заборгованість) стає підставою для відмови.

Суттєвим кроком у модернізації публічного права в цій сфері стало прийняття Постанови КМУ № 650 від 5 червня 2024 року, яка запровадила можливість електронного бронювання через портал «Дія» [2]. Ця новела значно спростила адміністрування процесу, мінімізувала корупційні ризики та скоротила час прийняття рішень з кількох тижнів до кількох годин. Електронна взаємодія між реєстрами Пенсійного фонду та системою «Оберіг» забезпечує автоматичну верифікацію даних. Для юридичного супроводу це означає зміну акцентів: з підготовки паперових стосів документів на забезпечення чистоти та актуальності цифрових даних про працівників.

Однак, практика застосування законодавства про бронювання виявила низку проблемних аспектів, які потребують вирішення:

1. **Дисбаланс інтересів.** Часто виникає колізія між потребами Генерального штабу у комплектуванні підрозділів та потребами бізнесу у висококваліфікованих кадрах. Механізм погодження списків (у паперовому варіанті) нерідко стає «вузьким горлечком».

2. **Проблема верифікації.** Проведення аудитів рішень про надання статусу критично важливих підприємств (зокрема, восени 2024 року) показало наявність зловживань, коли статус отримували підприємства, що не мають реального впливу на економіку. Це створює правову невизначеність для доброчесного бізнесу, який може раптово втратити працівників.

3. **Військовий облік.** Бронювання неможливе без належного військового обліку на підприємстві. На практиці це покладає на юристів та HR-відділи значне навантаження та відповідальність за актуалізацію даних працівників, які часто уникають контактів з ТЦК та СП.

Висновки. Правове регулювання бронювання працівників є динамічним інститутом публічного права, що безпосередньо впливає на стійкість економічної

діяльності. Для юриста, що здійснює супровід бізнесу, це завдання виходить за межі кадрового діловодства і стає питанням стратегічного менеджменту ризиків.

Перспективи розвитку цього інституту полягають у подальшій цифровізації (повний відхід від паперових списків), запровадженні автоматизованого моніторингу відповідності підприємств критеріям критичності в режимі реального часу («економічний паспорт» підприємства) та, можливо, впровадженні моделі «економічного бронювання» з фіксованим платежем, що наразі активно дискутується у наукових та політичних колах. Вдосконалення законодавства має ґрунтуватися на принципі правової визначеності, щоб бізнес міг планувати свою діяльність, гарантуючи при цьому ресурсну базу для Сил оборони.

Список використаних джерел:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12

2. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов’язаних на період мобілізації та на воєнний час : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 76. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п

3. Деякі питання бронювання військовозобов’язаних під час воєнного стану засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2024 № 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2024-п

Сучасний стан та перспективи розвитку публічного права в умовах воєнного стану

Дробуш І. В.,
д. ю. н., професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»

МЕДІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Процес децентралізації публічної влади призвів не лише до зміцнення організаційно – правової, територіальної, матеріально – фінансової основи місцевого самоврядування, а й до усвідомлення важливості залучення самої громади до процесу вирішення нагальних проблем, зокрема й до екологічного врядування. Вважаємо вкрай актуальним забезпечення для сучасного та наступних поколінь права на безпечне довкілля, що доволі часто супроводжується виникненням конфліктних ситуацій місцевого населення та представниками влади й бізнесу в Україні.

Так, сьогодні проблема розміщення сміттєзвалищ і полігонів твердих побутових відходів у межах територіальних громад залишається однією з найгостріших екологічних і соціальних проблем України. За даними Національного плану управління відходами до 2033 року [1] в Україні функціонує близько 5,7 тисячі полігонів і звалищ загальною площею понад 8 тисяч гектарів, з яких 163 об’єкти (2,8%) є перевантаженими, 693 (12%) не відповідають вимогам екологічної безпеки, а 1939 потребують рекультивації. Щороку утворюється понад 7 млн. тон побутових відходів, з яких лише близько 10% переробляються або утилізуються, зокрема 1,66% спалюються, а 8,24% надходять на сміттєпереробні лінії чи пункти вторинної сировини. Решта 90% продовжують захоронюватися на полігонах, що призводить до деградації земель, забруднення ґрунтових вод і повітря. Водночас понад 2,6 млн. громадян щороку залучаються до заходів із ліквідації несанкціонованих звалищ, кількість яких залишається значною.

В процесі розміщення сміттєзвалищ та полігонів нерідко порушується право на безпечне для життя та здоров’я довкілля людей, як тих, що проживають у місцевості де розміщуються такі об’єкти, так і у тих, що проживають більш віддалено. Одним із способів реалізації права на безпечне довкілля кожного є дотримання законодавства, щодо поводження з відходами. Водночас гостро постає соціальний вимір цієї проблеми. Процеси погодження нових полігонів часто супроводжуються протестами, судовими позовами та зростанням недовіри до органів місцевого самоврядування. Громади дедалі частіше відчувають, що їхня думка ігнорується, а процедура громадських слухань або оцінки впливу на довкілля зводиться до формальності. У результаті конфлікти переходять у тривалу фазу протистояння, де рішення ухвалюються під тиском, а не через консенсус. Експерти

вказують, що слабкість локальних планів управління відходами та розмитість повноважень між місцевими радами, виконкомами і державними екологічними структурами створюють правовий вакуум, у якому будь-яке рішення може бути оскаржене. Це призводить до затримок у впровадженні екологічних програм і підриває довіру до системи врядування.

Проблема розміщення сміттєзвалищ у межах територіальних громад безпосередньо пов'язана з недосконалістю нормативно-правової бази у сфері управління відходами. Основним актом, який регулює цю сферу, є Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-іх, який визначає повноваження центральних і місцевих органів влади, вводить ієрархію управління відходами та встановлює обов'язок розробки Національного і регіональних планів управління відходами. Водночас закон не врегульовує деталізовано процедури узгодження місць розміщення полігонів між громадами, обласними адміністраціями та державними природоохоронними органами, що зберігає підґрунтя для конфліктів і колізій. Прийняття закону наблизило українське законодавство до вимог ЄС, зокрема Директиви 2008/98/ЄС «Про відходи та про скасування деяких Директив» [2]. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. визначає повноваження органів місцевого самоврядування у сфері благоустрою, екологічної безпеки та управління комунальною власністю. Попри надане громадам право самостійно вирішувати питання місцевого значення, закон не встановлює спеціальних процедур ухвалення рішень щодо розміщення полігонів і не передбачає обов'язкових консультацій із громадянами. Унаслідок цього рішення часто приймаються без належного врахування громадської позиції, що спричиняє локальні протести й судові спори. Значний вплив на формування екологічної політики та практики врядування мають Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017р. та Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018р . Перший із них установлює правові засади оцінювання впливу окремих проєктів на довкілля, що є обов'язковим елементом під час планування будівництва чи модернізації полі гонів твердих побутових відходів. Другий регламентує здійснення стратегічної екологічної оцінки для державних і місцевих планів, програм і стратегій, спроможних впливати на стан навколишнього середовища. Проте судова та управлінська практика свідчить, що зазначені процедури нерідко зводяться до формального виконання вимог закону без забезпечення реальної участі громадськості у процесі ухвалення рішень.

Наявна тенденція до фрагментації проєктів на окремі етапи з метою уникнення повної оцінки впливу створює передумови для спотворення екологічних висновків і зниження ефективності контролю за наслідками господарської діяльності. На практиці трапляються випадки, коли місцеві ради ухвалюють рішення про створення або розширення полігонів твердих побутових відходів без належного погодження з обласними органами влади чи без повного комплекту

екологічних висновків, передбачених законодавством. Такі рішення стають предметом судового оскарження, однак судовий розгляд, як правило, зосереджується на перевірці формального дотримання процедурних вимог, не охоплюючи змістовного аналізу соціально-екологічних наслідків і характеру взаємовідносин між сторонами конфлікту. Унаслідок цього судові рішення не сприяють усуненню підстав для подальших протистоянь, оскільки не зачіпають системну проблему дефіциту комунікації та довіри між органами влади й територіальними громадами.

Додатково ситуацію ускладнює відсутність у більшості територіальних громад затверджених планів управління відходами, передбачених Розпорядженням КМУ «Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів» від 27.12.2024 № 1353-р [1]. Брак таких документів призводить до ухвалення ситуативних рішень, які не враховують довгострокові екологічні наслідки та позицію громадськості. це суперечить принципам екологічної демократії та підвищує ризик виникнення нових конфліктів навколо розміщення об’єктів поводження з відходами. У сукупності зазначені прогалини нормативного регулювання формують передумови для правової невизначеності, у межах якої рішення органів місцевого самоврядування часто стають предметом суспільного оскарження. Саме ця невизначеність породжує типові конфлікти у сфері розміщення відходів, різні за своєю правовою природою та соціальними наслідками.

На відміну від судового розгляду, який завершується рішенням однієї сторони на користь іншої, медіація передбачає досягнення компромісу. Медіатор може допомогти громадам і представникам влади дійти згоди щодо питання компенсацій, укладення соціально-екологічних угод, проведення екологічного моніторингу або розробки програм благоустрою. Для України актуально інтегрувати медіаційні підходи в чинні процедури громадських слухань. На практиці це може відбуватися через створення незалежних фасилітаторних груп при місцевих радах або центрах медіації, які забезпечують нейтральний формат обговорення між владою, бізнесом і громадою. Така форма роботи допоможе перетворити громадські слухання з формальної консультації на інструмент діалогу. Застосування медіації також зменшує фінансові витрати на судові процеси, скорочує час вирішення конфліктів і підвищує рівень довіри до місцевої влади. Умовою ефективності є підготовка медіаторів з базовою екологічною освітою, які розуміють специфіку поводження з відходами, а також створення правових механізмів для офіційного залучення таких фахівців до процесів планування та оцінювання екологічних рішень. Запровадження медіаційних механізмів у межах територіальних громад доцільно розглядати як елемент системи місцевого врядування у сфері екологічних спорів. На практичному рівні ефективним є створення спеціалізованих секцій з екологічних питань, що можуть функціонувати

як консультативно-дорадчі підрозділи при органах місцевого самоврядування. Такі утворення забезпечують нейтральне посередництво між громадою, владою та бізнесом, сприяючи координації консультаційних процесів і переговорів у справах, пов'язаних із розміщенням полігонів, будівництвом сміттєпереробних об'єктів чи впровадженням програм поводження з відходами. Для ефективної роботи медіації потрібні законодавчі зміни, які дозволять офіційно залу чати медіаторів до процесу розробки детальних планів території, екологічних програм і місцевих стратегій управління відходами. Ключовим напрямом є підготовка фахівців-медіаторів з екологічною або правовою освітою, які розуміють специфіку екологічних процесів і володіють навичками комунікації в кризових ситуаціях[3, с.184]. Розвиток локальних «платформ довіри» при громадах, що об'єднують представників влади, громадськості та експертів, можуть стати основою для запобігання конфліктам ще до їх ескалації. Інтеграція інституту медіації у процеси децентралізації здатна посилити участь громад у прийнятті рішень і підвищити стійкість системи місцевого врядування.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів: Розпорядження КМУ від 27.12.2024 № 1353-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2024 p#Text
2. Директива 2008/98/ЄС «Про відходи та про скасування деяких Директив» від 19 листопада 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/984_029-08#Text
3. Дробуш І.В. Роль медіації у забезпеченні громадської участі під час ухвалення рішень про розміщення полігонів і сміттєзвалищ у територіальних громадах України. Держава і регіони. Серія: Право, 2025 р., № 2 (88). С. 180 – 185.

Ivanova R. Yu.
Ph.D. in Law, Associate Professor, Professor of International and European Law Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

PUBLIC LAW MECHANISMS FOR ENSURING UKRAINE'S FINANCIAL STABILITY UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN BANKING REGULATION

The full-scale invasion of Ukraine has caused profound changes within the system of public governance, establishing the financial stability and sustainability of the state as a priority of national security. In the conditions of martial law, the financial system is transformed into a more strategic resource, which calls for more rigorous public law, emergency regulatory decisions, and, importantly, integrated foreign assistance. Ukraine's macro-financial equilibrium and the emergency frameworks for economic governance have been stabilized as a result of the active participation of international organizations.

The scope of the regulatory powers of the National Bank of Ukraine (NBU) is expanded during martial law, which serves for the imposition of the prohibition on currency operations, the introduction of special rules on the regulation of capital, the application of tools of crisis liquidity, and the enhancement of supervisory measures. These measures, however, belong to the public law emergency regime that is designed to ensure a certain degree of stability of the system as a whole. In practice, the effectiveness of such measures is contingent upon the international organizations that have the authority to impose a certain order of crisis intervention and financial supervision.

The International Monetary Fund (IMF) became the key player shaping Ukraine's public finance policies during wartime due to the funding provided. Structural benchmarks were set by the IMF concerning Ukraine's public supervision of banking, anti-corruption, fiscal transparency, and macroprudential relations, shaping Ukraine's public-law systems to address financial resilience. Ukraine has obligations under the Extended Fund Facility (EFF) program to the legal public international order concerning the independence of the NBU, the reinstatement of asset declarations, and the drafting of laws to be consistent with the financial acquis of the European Union (EU).

The World Bank (WB) and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) provide emergency financial assistance and development policy programs to aid these institutions and public agencies. Public Administration, Digital Governance, and Reconstruction Financing, Social Protection, and Procurement Transparency are the targeted areas of these programs. These programs and initiatives improve the Public Law of crisis governance and the institutional development of the country.

Specific financial entities also shape the regulation of public law in wartimes. In terms of the financial resilience in war, the Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) sets the norms of the risk management and capital requirements. The Financial Action Task Force (FATF) determines Ukraine's responsibilities regarding the combat of money laundering and terrorism financing, which is of greater concern during wartime due to the high risks and varying financial inflows and external aids. The Bank for International Settlements (BIS) advocates for the collaboration of central banks in times of crisis, and the European Central Bank (ECB) offers more tailored collaboration within Ukraine's EU integration framework.

Martial law has sped up the convergence of Ukraine's financial regulation, particularly in terms of macroprudential regulation, crisis management, capital buffer requirements, and consumer protection regulation, with the EU's model. The emerging regulations of the EU with respect to digital finance, law and policy on cybersecurity, artificial intelligence, and payment services have been impacting Ukraine's public law decisions. The alignment of public financial law of Ukraine with the EU acquis is more than a compliance issue; the necessary alignment serves to improve the sovereign resilience of the state.

Thus, we have these international organizations, which we have termed public law co-regulators, since they create non-consensual binding norms, monitor compliance with their agreements, and provide implementation support in the regulations. They also go beyond financial policy to legal integration, and to transparency and integrity, which are fundamental to a democracy under martial law.

Martial law in Ukraine depends on a string of public law instruments, emergency regulatory frameworks, and international coordination. International financial institutions, such as the IMF, the World Bank, BCBS, FATF, BIS, and the ECB, espouse a fundamental role in configuring the governance of Ukraine's wartime finance. Their role is implemented through: Setting standards in supervision, crisis management, anti-money laundering, and macroprudential policy. Developing the institutional frameworks of public sector authorities in charge of financial supervision and economic recovery. Aligning with the EU acquis and international regulatory frameworks Incorporating international standards of financial stability public law mechanisms with Ukraine's finance is indispensable for the country's resilience and reconstruction and eventual EU membership.

References:

1. Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council. Official Journal of the European Union.
2. IMF. Ukraine: Extended Fund Facility Arrangement – Country Report. Washington, D.C., 2023.
3. World Bank. Supporting Ukraine's Reform and Recovery: Policy Framework Overview. Washington, D.C., 2024.

4. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International Regulatory Framework for Banks. BIS, 2019.
5. FATF. Guidance on Digital Transformation and AML/CTF Risk Mitigation. Paris: OECD Publishing, 2022.
6. BIS. Financial Stability and Crisis Response in Emerging Economies. Basel: BIS Papers, 2023.

Кириченко О. А.,
д. ю. н., професор, завідувач кафедри права Міжнародного класичного університету ім. Пилипа Орлика

МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ЗА ІННОВАЦІЙНОЮ КЛАСИФІКАЦІЄЮ ЮРИДИЧНИХ НАУК НА ПІДСТАВІ БАЗИСНИХ ОСНОВНИХ ГІПЕРЗАВДАНЬ ТА ІНШИХ ТЕОРОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Можливості докорінного реформування розуміння традиційного приватного і публічного права доцільно розкрити на основі розробленої і дуже широко оприлюдненої автором та іншими представниками наукової школи юриспруденції професора Аланкіра **інноваційної класифікації юридичних наук на підставі базисних основних гіперзавдань і за деякими іншими теорологічними засадами юриспруденції** [2, с. 223-483; та ін.], що за однією із останніх редакцій [1, с. 58-61] може бути представлена таким чином:

1. **Теорологічні юридичні науки**, тобто науки, які покликані розробити філософські, соціологічні, політологічні, філологічні, психологічні, педагогічні. теорологічні, історичні та інші теоретичні основи щодо раціонального, ефективного та якісного виконання кожного із базисних гіперзавдань юриспруденції та проведення кожного із базисних напрямків юридичної діяльності, а також для становлення та розвитку в контексті виконання даного гіперзавдання інших юридичних наук:

1.1. *Мононауки :* Філософія юриспруденції (філософія права), Політологія юриспруденції (теорія держави в межах такої традиційної теоретичної юридичної науки, як «Теорія держави і права»), Соціологія юриспруденції (соціологія права), Психологія юриспруденції (юридична психологія), Юридекономіка (на основі політекономії), Теорологія юриспруденції (теорія права в межах тієї ж традиційної теоретичної юридичної науки «Теорія держави і права»), Палеонтоархеологія юриспруденції (замість Палеонтології та Археології); Історія вітчизняної політології і теорології юриспруденції (історія держави і права України), Історія зарубіжної політології і теорології юриспруденції (історія держави і права зарубіжних країн), Історія правових вчень (історія правових і політичних вчень) та ін.

1.2. **Полінауки**: Гносеологія юриспруденції (на основі Гносеології чи Теорії пізнання або Епістемології та ін. чи замість Гносеології права, Юридичної гносеології та ін.); Компаративістика юриспруденції (замість Порівняльного правознавства, Юридичної компаративістики та ін.); Педагогіка юриспруденції (на

основі Педагогіки); Філологія юриспруденції на основі Філології; Медіа юриспруденції або Юридична журналістика (замість Інформаційного права, Права і норм журналістики, Медіаправа та ін.) та ін.

2. **Регулятивні юридичні науки**, які мають розробити правове регулювання «безделіктних» (позитивних, неконфліктних) сторін суспільного життя :

2.1. **Теорологія державно-правового управління** (теорія державного управління).

2.2. **Галузеві регулятивні юридичні науки**:

2.2.1. Внутрішні : Авіаційнобудівна, Автобудівна, Аграрна, Антиделіктна (правоохоронне право), Атмосферна, Атомноенергетична, Банківська, Бібліотечна, Будівельна, Бюджетна, Ветеринарна, Видавнича, Військова, Вогнеборна, Водна, Дозвільна, Житлова, Журналістська чи Медіа, Залізничнобудівна, Земельна, Комп'ютероінженерна, Кораблебудівна, Культурологічна, Лізингова, Лісова, Ліцензійна, Машинобудівна, Медична, Метрологосертифікатна, Мистецька, Митна, Муніципальна, Надроархеологічна (Кодекс про надра та ін.), Наукова, Нотаріальна, Освітянська, Пенсійна або Соціальна, Податкова, Працеохоронна, Прикордонна, Природоохоронна, Промислова, Реєстраційна, Санітарна, Сімейна, Споживчоохоронна, Спортивна, Страхова, Теологічна, Торгівельна, Транспортна, Фармацевтична, Фінансова, Шоубізнесова та ін. галузь права України.

2.2.2. Міжнародні : Атмосферна, Атомноенергетична, Будівельна, Видавнича, Дипломатична або Консульська, Екологічна, Журналістська чи Медіа, Комп'ютероінженерна, Кораблебудівна, Космічна, Мистецька, Морська, Освітянська, Спортивна, Теологічна, Транспортна, Фармацевтична, Шоубізнесова та ін. галузь права.

3. **Антиделіктні юридичні науки**:

3.1. **Базисноантиделіктні юридичні науки**, які мають розробити правову основу (базис) раціонального, ефективного та якісного подолання кожної з груп та видів правопорушень:

3.1.1. Внутрішні:

3.1.1.1. **Супутня базисноантиделіктна юридична наука** : Конституційна галузь права України шляхом кодифікації Конституції України та низки конституційних чи органічних законів.

3.1.1.2. **Моноантиделіктні базисноантиделіктні юридичні науки** : Антикримінальна (кримінальне) і Адміністративна галузь права України.

3.1.1.3. **Регулятивно-антиделіктні базисноантиделіктні юридичні науки** : Трудова (трудове), Де-факто майново-договірна (цивільне) і Де-юре майново-договірна (арбітражне, господарське) галузь права України.

3.1.2. Міжнародні: Антикримінальна, Де-факто майново-договірна і Де-юре майново-договірна галузь права.

3.2. **Процедурні антиделіктні юридичні науки**, на які покладається завдання з розробки правової форми (процедури, порядку) раціонального, ефективного та якісного подолання кожної з груп та видів правопорушень :

3.2.1. Внутрішні:

3.2.1.1. **Полінауковий процедурний антиделіктний напрямок** : Теорологія антиделіктних відомостей – теорія доказів.

3.2.1.2. **Супутня процедурна антиделіктна юридична наука**: Конституційне судочинство України замість існуючих процедурних законів Про Конституційний суд України і Кодекс адміністративного судочинства України, а також Регламенту Конституційного суду України.

3.2.1.3. **Моноантиделіктні процедурні антиделіктні юридичні науки**: Антикримінальне (кримінальне процесуальне) та Адміністративне (адміністративний процес) судочинство України.

3.2.1.4. **Регулятивно-антиделіктні процедурні юридичні науки** : Трудове (частково – процедурна частина Кодексу законів про працю, в основному – низка інших дисциплінарних правових актів), Де-факто майново-договірне (цивільне процесуальне) і Де-юре майново-договірне (арбітражне процесуальне, господарське процесуальне) судочинство України.

3.2.1.5. **Додаткові процедурні антиделіктні юридичні науки** : Ордистичне (процедурна частина Теорії ОРД: Теорії оперативно-розшукової діяльності), Виправно-трудове (кримінально-виконавче) і Виконавче (низка виконавчих правових актів за іншим судочинством, ніж антикримінальне) судочинство України.

3.2.2. Міжнародні : Антикримінальне, Ордистичне, Де-факто майново-договірне і Де-юре майново-договірне судочинство.

3.3. **Методичні юридичні науки**, завдання яких полягає в розробці складових частин гласної (криміналістичної) і негласної (ордистичної) методики (технічних засобів, загальних правил поводження з ними; тактичних прийомів проведення практичних дій; методичних рекомендацій з проведення кожної зі стадій такого подолання) подолання правопорушень : 3.3.1. Мононауки : Криміналістика, Ордистика (методична частина Теорії ОРД). 3.3.2. Полінауки : Деліктологія (кримінологія), Юридична медицина (судова медицина), Юридична психіатрія (судова психіатрія), Юридична бухгалтерія (судова бухгалтерія), Юридична статистика (судова статистика), Юридична кібернетика (судова кібернетика) та ін. 3.3.3. Полінаукові напрями : Юридична експертологія (судова експертологія), Юридична одорологія (криміналістична одорологія), Юридична мікрооб’єктологія (криміналістична, судова мікрооб’єктологія) та ін.

Список використаних джерел:

1. Кириченко О.А. Базові основи антиделіктного судочинства : монографія. 3-тє вид. Київ : Видавець Назаров О.А., 2024. 3308 с.

2. Теорологія юриспруденції (новітня концепція «Теорії права») : навч. посібник / Є.В. Кириленко, С.А. Кириченко, Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, В.Е. Теліпко, О.С. Тунтула; за наук. ред. О.А. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 392 с.

Бенедик Л. В.,
доктор філософії за спеціальністю 081 Право, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія»

ПРАВО НА ДОСТУП ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА КУЛЬТУРНИХ БЛАГ НА РІВНІ ГРОМАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Право на доступ до культурних цінностей реалізується шляхом утримання або надання закладам культури державної підтримки з державного та місцевих бюджетів для забезпечення їх функціонування та доступності їх послуг для різних категорій населення. Діти дошкільного віку, учні, студенти, пенсіонери, особи з інвалідністю, інші категорії населення, визначені законом, мають право на відвідування державних та комунальних закладів культури, здобуття мистецької освіти на пільгових умовах, передбачених законодавством. Закон України «Про культуру» гарантує: громадяни України будь-якої національності мають право зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди, утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури та провадити будь-яку іншу діяльність у сфері культури, що не суперечить законодавству. При цьому особи, які належать до національних меншин (спільнот), мають право зберігати і розвивати свою культурну, мовну, релігійну самобутність, традиції та звичаї, користуватися досягненнями (надбаннями) своєї культури, зберігати та примножувати свою культурну спадщину[1].

З метою реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), органи місцевого самоврядування: 1) сприяють збереженню та розвитку культурної, етнічної самобутності національних меншин (спільнот) шляхом підтримки діяльності громадських об’єднань національних меншин (спільнот), національно-культурних товариств; 2) здійснюють планування соціально-економічного і культурного розвитку територіальних громад, районів, областей з урахуванням етнічних, культурних та інших потреб таких осіб та необхідності збереження і розвитку їх самобутності, захисту і реалізації прав і свобод (ст.17 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»[2].

Законодавство України гарантує корінним народам України право на дотримання, відродження та розвиток своїх духовних, релігійних та культурних традицій і звичаїв, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини[3]. В першу чергу це стосується кримських татар, караїмів та кримчаків.

Не дивлячись на окупацію Криму, вважаємо вкрай важливим забезпечити культурні права корінного народу в місцях їх компактного проживання. Також варто органам місцевого самоврядування залучати представницькі органи корінних народів України до обговорення проєктів нормативних та інших актів, які

стосуються прав, інтересів корінних народів України. Акти та рішення органів виконавчої влади з питань розвитку мов, культури, забезпечення прав корінних народів України на освіту мовою корінного народу, діяльності медіа мовами корінних народів України, інтеграції корінних народів України ухвалюються після проведення консультацій з представницькими органами (ст.8 п.2 Закону України «Про корінні народи»). При цьому послуговуватись Порядком проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 1018[4].

Важливою складовою духовної культури українського народу є розвиток народних художніх промислів.

У ряді регіонів, населених пунктів України існують школи традиційного народного мистецтва: Опішня – столиця української кераміки на Полтавщині, Решетилівка – один із осередків українського народного ткацтва, килимарства і вишивкарства та кушнірства, Петриківка – стародавнє козацьке село, що прославилося самобутнім декоративним розписом, в основі якого лежить образне сприйняття рідної природи, любов до української землі, Кролевець – рушники з якого стали символом, своєрідним кодом України, Гуцульщина – осередок архаїчного зародження та глибоких традицій мистецького тканння тощо[5, с.29]. На жаль, протягом останніх десятиліть організаційна структура народних художніх промислів деградувала, у більшості регіонів мистецькі осередки занепали, практично втрачено їх матеріально-технічну і сировинну базу. Втрачені традиційні ринки збуту продукції, зруйновані фірмове виробництво і реалізація. З різних причин більша частина підприємств збанкрутіла і припинила існування[6].

На сьогодні ситуація погіршилась з огляду на війну в Україні. Разом з тим, органи місцевого самоврядування мають сприяти та здійснювати певні заходи підтримки народних художніх промислів, зокрема: розробляють та затверджують регіональні програми охорони, відродження, збереження та розвитку народних художніх промислів і осередків народних художніх промислів на відповідній території, а також подають відповідні пропозиції до загальнодержавних програм охорони, відродження, збереження та розвитку народних художніх промислів; проводять на відповідній території виявлення, обстеження, облік та охорону осередків народних художніх промислів, вносять до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв пропозиції про визнання осередків народних художніх промислів, що потребують особливої охорони, заповідними територіями народних художніх промислів; сприяють здійсненню інвестиційної діяльності в галузі народних художніх промислів на відповідній території згідно із законом; приймають рішення про встановлення відповідно до закону пільгових податкових ставок місцевих податків і зборів, а також звільняють від їх сплати суб’єктів

народних художніх промислів; сприяють організації торгівлі виробами народних художніх промислів тощо[7].

Завдяки збереженню осередків народних художніх промислів громади підвищують інвестиційну привабливість регіону, мають змогу акумулювати кошти в місцевому бюджеті від розвитку туризму, налагоджувати співробітництво з громадами країн ЄС тощо.

Окремо необхідно зосередити увагу на проведенні різноманітних культурних заходів в громадах, організації ярмарок, виставок, благодійних концертів тощо. Маємо реалізацію культурних прав в частині забезпечення права на культурні промисли, а з іншого – акумулювання коштів на потреби ЗСУ, закупівлю дронів, техніки та пального військовим підрозділам.

Таким чином, право на доступ до культурних цінностей та культурних благ на рівні громади зазнало істотних змін в умовах війни в Україні та сприяє підвищенню обороноздатності держави. Переконливим доказом цього є те, як в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування спільно з закладами освіти та культури на рівні територіальних громад намагаються забезпечити реалізацію не лише культурних прав, а й сприяють створенню належних умов перебування в громаді внутрішньо переміщених осіб, зміцненню обороноздатності та національного спротиву. Їх діяльність потребує свого подальшого нормативно – правового регулювання, зокрема й шляхом локальної нормотворчості.

Список використаних джерел:

1. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. (в редакції від 21 вересня 2023 р.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. С. 168.
2. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 року. № 2827-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua
3. Про корінні народи: Закон України від 1 липня 2021 року № 1616-IX (в редакції № 2849-IX від 13.12.2022 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20
4. Порядок проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 1018. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2022
5. Гафурова О.В., Дейнега М.А. Народні художні промисли в Україні: проблеми правового регулювання. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. №3. 2017. С.28 -32.
6. Кузьмук О. Осередки народних промислів як об’єкти туризму та чинник актуалізації національної культурної спадщини. URL: http://old.niss.gov.ua.
7. Про народні художні промисли: Закон України від 21 червня 2001 року № 2547-III (в редакції № 2849-IX від 13.12.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2547-14.

Ковбан А. В.,
к. ю. н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

Конституційна безпека становить фундамент конституційного ладу, діючи як система правових гарантій та механізмів, що забезпечують його стійкість і безперебійне функціонування. Її ключовим завданням є нівелювання внутрішніх і зовнішніх загроз для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, верховенства права, а також прав і свобод людини, закріплених в Основному законі. Категорія «конституційний лад», будучи однією з основоположних у конституційному регулюванні, тричі згадується у чинній Конституції України (ч. 3 ст. 5; ч. 4 ст. 17; ч. 1 ст. 37). Конституційний Суд України у Рішенні від 11.07.1997 № 3-зп у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України тільки зазначив, що засади конституційного ладу в Україні закріплені у розділах I, III, XI.

На думку М. Орзіха, конституційний лад являє юридичну організацію державного і суспільного ладу [2, с. 122]. Розвиваючи такий підхід, А. Крусян твердить, що конституційний лад – це конституційно закріплена (заснована на конституційно закріплених засадах) та така, що реально існує, система організації держави та суспільства (державного та суспільного ладу), що визначає та забезпечує політико-правові основи формування сучасного українського конституціоналізму. Конституційний лад – це встановлений Основним Законом порядок організації та функціонування інститутів держави і суспільства, система суспільних відносин, що гарантуються, забезпечуються і регулюються законами, прийнятими відповідно до Конституції. Він визначає ключові принципи державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного устрою, прав і свобод людини та громадянина.

О. Фомін виділяє поняття конституційної безпеки, визначаючи його як «комплекс заходів … органів державної влади, … а також органів місцевого самоврядування щодо виявлення, попередження і протидії всьому тому, що загрожує основам конституційного ладу країни» [1, с. 63]. Дане визначення включає тільки «комплекс заходів», упускаючи «стан захищеності», що робить його неповним. До того ж, перелік суб'єктів забезпечення конституційної безпеки зводиться лише до органів публічної влади, що не цілком вірно. Конституційна безпека є «ядром» ширшої системи національної безпеки. Якщо національна безпека захищає фізичне існування держави та її ресурси, то конституційна безпека захищає сенс існування держави – її демократичну сутність, права людини та

верховенство права. Втрата конституційної безпеки неминуче призводить до краху національної безпеки, оскільки руйнує легітимність влади та довіру суспільства.

На думку А. Єзерова, конституційна безпека це не стан суспільних відносин, позбавлений конфліктів, це система, яка попереджає і вирішує конфлікти з найменшими втратами для суспільства і держави, трансформує їх «енергію» в позитивне русло. Застосування конфліктологічної теорії при аналізі конституційної безпеки закладає основи дослідницької парадигми, що допускає: розгляд сутності конституційної безпеки як багаторівневого феномена, в основі якого лежать інтереси і потреби суб'єктів конституційних правовідносин, спрямовані на базові конституційні цінності; розуміння конституційного конфлікту як явища, що послабляє захисні механізми і знижує рівень конституційної безпеки; вирішення конфліктів з урахуванням їх довгострокових наслідків з метою виключити джерело виникнення конфліктів як генератора небезпеки в майбутньому [1, с. 64].

Конституційна безпека, у свою чергу, визначається як стан захищеності основ конституційного ладу країни від загроз, що мають переважно внутрішній характер, і водночас забезпечує стабільний, поступальний розвиток особистості, суспільства і держави. Це комплексна система, яка має на меті усувати та відображати загрози з найменшими втратами для суспільства і держави, трансформуючи їхню «енергію» в позитивне русло. Отже, питання розуміння конституційної безпеки є актуальним на теоретичному рівні та містить важливі положення від закріплення конституційних цінностей до засад конституційного ладу, конституційна безпека постає як стан правовідносин, що складаються у процесі діяльності засад прав людини, функціонування громадянського суспільства, правової держави та здатність держави протистояти загрозам, що представляють небезпеку для конституційного ладу.

Взаємозв'язок та роль конституційної безпеки у конституційному ладі здійснюється через деякі функції. Конституційна безпека є першочерговим інструментом захисту самого конституційного ладу. Вона покликана запобігати спробам насильницької зміни чи повалення конституційного строю, узурпації державної влади, посяганням на територіальну цілісність та державний суверенітет – усе те, що становить основи конституційного ладу. Забезпечуючи захист від деструктивних впливів та конституційних конфліктів, конституційна безпека сприяє стабільності державної влади та суспільних відносин, що є необхідною умовою для належного функціонування конституційного ладу. Конституційна безпека нерозривно пов'язана із забезпеченням верховенства Конституції та законів. Вона протидіє будь-яким спробам підміни конституційних норм політичною доцільністю або неправомірними діями. Ефективна конституційна безпека створює необхідні умови для реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, які є серцевиною будь-якого демократичного конституційного ладу. Конституційна безпека є важливою

складовою частиною більш широкого поняття – національної безпеки. Адже стабільність конституційного ладу є запорукою внутрішньої стабільності держави, її обороноздатності та спроможності ефективно реагувати на зовнішні виклики. У практичному вимірі конституційна безпека реалізується через складну архітектуру правових, інституційних та організаційних заходів (запобігання узурпації влади (наприклад, через систему стримувань і противаг; виявлення латентних загроз (наприклад, антиконституційних законодавчих ініціатив; правове блокування дій, що руйнують конституційні цінності).

Таким чином, конституційна безпека не є зовнішнім доповненням чи окремим інститутом; вона є іманентною (внутрішньо притаманною) властивістю самого конституційного ладу. Це своєрідна «імунна система» держави, яка інтегрована в саму тканину конституційних відносин. Неможливо побудувати стійкий конституційний лад без вбудованих механізмів його самозахисту. Тому конституційна безпека виступає не просто як функція, а як якісна характеристика стану захищеності Основного Закону та державного устрою.

Список використаних джерел:

1. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України / А. А. Єзеров // Український часопис конституційного права. – 2017. – № 2. – С. 60-67. DOI: https://doi.org/10.30970/jcl.2.2017.5

2. Конституційне право : навч. посібник / Д. Терлецький, М. Афанасьєва, Ю. Батан [та ін.] ; за заг. ред. Д. Терлецького ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. – 584 с.

Панчук І. О.,
доктор філософії за спеціальністю 081 Право, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія»

БАЛАНС МІЖ ГУМАНІЗМОМ ТА ПРОФЕСІЙНИМ РИЗИКОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

З розвитком людства, як не прикро це визнавати, кількість ризиків для життя і здоров'я людини анітрохи не зменшилася, а в окремих сферах нашої життєдіяльності і зросла. На жаль, багато сучасних професій і досі є вкрай небезпечними, але водночас і вкрай необхідними для суспільства. Зокрема, наразі Україна перебуває в стані війни, яка стала жахливим випробуванням в першу чергу для військовослужбовців, які стоять на її захисті. Але також це випробування для кожного з нас, всього суспільства та держави, яке пов'язане також і з необхідністю забезпечення ефективного функціонування правової системи України на основі фундаментальних принципів права та гарантування прав і свобод тих, чиї професійні обов'язки пов'язані із щоденним ризиком. У цьому контексті важливим є знайти належну концептуальну основу балансу між принципом гуманізму та професійним ризиком.

Професійний ризик як правова категорія розглядається та регулюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. Міжнародні стандарти, які встановлюються такими організаціями як МОП (Міжнародна організація праці), ВОЗ (Всесвітня організація здоров'я) та іншими не лише встановлюють вимоги щодо запобігання ризикам, оцінюють умови праці та закріплюють відповідальність роботодавця, але й в цілому підкреслюють пріоритет права на життя та обов'язок держави мінімізувати професійні ризики.

Зазначимо, що питання професійного ризику у вітчизняній системі права є міжгалузевим, адже підлягає регулюванню нормами конституційного, кримінального, адміністративного, трудового та інших галузей права, що комплексно охоплюють різі аспекти такої діяльності. При цьому, вітчизняне законодавство в питаннях правового регулювання професійного ризику потребує подальшої гармонізації норм та підсилення їх гуманістичної спрямованості.

Важливо також зауважити, що ЄСПЛ у своїй практиці аналізує професійний ризик у контексті позитивних зобов'язань держави, зазначаючи, що "якщо Держава веде чи організовує небезпечну діяльність або ж дозволяє її, то вона має перевірити за допомогою достатнього правового регулювання і контролю, щоб ризики було зменшено до розумного мінімуму («Мучібабіч проти Сербії» (Mučibabić v. Serbia), 2016). Якщо така діяльність все ж спричиняє шкоду, то це становитиме порушення позитивних зобов'язань Держави лише у тому випадку, коли правове регулювання

або контроль були недостатніми, а не тоді, коли шкоду було спричинено внаслідок недбалості певної особи або ж низки нещасливих подій («Стоянові проти Болгарії» (Stoyanovi v. Bulgaria), 2010)"[1].

Досліджуючи питання тлумачення поняття професійного ризику Артемов В. та Литвиненко Ю. дійшли висновку, що найчастіше поняття «професійний ризик» використовується для позначення ймовірності пошкодження (втрати) здоров'я або смерті в результаті несприятливого впливу факторів виробничого середовища й трудового процесу, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків [2, с.127]. Такий підхід до визначення сутності професійного ризику видається досить обґрунтованим.

Відтак дослідження та аналіз професійного ризику у парадигмі гуманізму є на сьогодні важливим питанням, яке пов'язане, передусім, з визначенням допустимих меж втручання держави у життя людини, пропорційністю такого втручання, із питаннями добровільного та усвідомленого прийняття суб'єктами професійного ризику, а також чіткого правового регулювання цієї сфери та створення умов для мінімізації небезпеки. Обставини, які склались у світі загалом та в Україні зокрема, на жаль вимагають від людини ризикувати собою, щоб забезпечити благополуччя суспільства, виконуючи свої професійні обов'язки і в таких умовах вона має право розраховувати на весь можливий захист від держави. А межі ризику та відповідного захисту можна визначити лише виходячи з принципу гуманізму та покладеної в його основу ідеї людської гідності.

Наукові дослідження принципу гуманізму наголошують на тому, що він є фундаментальною основою сучасної правової держави, яка визнає людину, її права та свободи найвищою цінністю. Водночас, важливу роль відіграє не лише формальне закріплення прав, а й загальний рівень моралі суспільства, що забезпечує природне дотримання гуманістичних принципів. Також, дослідники підкреслюють, що історичний досвід показує, що декларативне проголошення гуманістичних принципів не гарантує їх реального впровадження [3, с. 34].

І тут варто зазначити, що на сьогодні в нашій державі професійний ризик, який супроводжує діяльність військовослужбовців, поліцейських, рятувальників та представників багатьох інших професій став своєрідним «лакмусовим папірцем» гуманізму держави та суспільства, який демонструє, що на практиці цінність людського життя є часто не настільки високою, як це декларується. А також, що держава не завжди здатна забезпечити необхідний баланс між правами людини та інтересами суспільства та часто не розуміє та не дотримується меж допустимого державного примусу.

Водночас, в таких складних умовах саме принцип гуманізму має стати орієнтиром для правової системи, визначаючи межі професійного ризику та створюючи умови, за яких виконання професійних обов'язків не стане для людини самопожертвою. Саме принцип гуманізму, який розглядає людину як мету, а не як

засіб, повинен лягти в основу розуміння професійного ризику. Зокрема, можна погодитись, що у позитивному сенсі, людська гідність виходить за рамки вимоги верховенства права щодо самообмеження з боку можновладців. Вона ширше стосується моральної сфери та моральної орієнтації права: легітимного розширення дії права на наші публічні та приватні справи, а також необхідного обмеження дії права, щоб звільнити простір для індивідуального вибору та самовизначення [4, с.105].

Вочевидь, пошук балансу між гуманізмом та професійним ризиком є складним завданням, адже такий баланс повинен існувати не лише у сфері правового регулювання. Йдеться також про зміни у суспільній правосвідомості, які мають бути побудовані у гуманістичній парадигмі. Держава може вплинути на цей процес через інституційні та освітні механізми: боротьбу з корупцією, контроль та підзвітність у впровадженні стандартів безпеки, залученням громадськості до їх розробки, освітні та інформаційні програми.

Список використаних джерел:

1. Європейський суд з прав людини. *Посібник зі статті 2 Конвенції -Право на життя*. 31 серпня 2024 р. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr (дата звернення: 22.11.2025).

2. Артемов В. Ю., Литвиненко Н. І. Професійний ризик як спосіб соціальної поведінки в умовах невизначеності. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2020, № 67, с. 120-128. DOI: 10.17721/2519-481X/2020/67-12. (дата звернення: 22.11.2025).

3. Bielova M., Byelov D. Humanistic Principles of the Legal System. *Visegrad Journal on Human Rights.* № 3, 2024. P. 29-35. DOI: 10.61345/1339-7915.2024.3.4. (дата звернення: 22.11.2025).

4. Riley S. Human Dignity and the Rule of Law. *Utrecht Law Review*, Vol. 11, No 2 (June 2015). P. 91-105. URL: https://utrechtlawreview.org/articles/320/files/submission/proof/320-1-866-1-10-20150701.pdf (дата звернення: 22.11.2025).

Скарбарчук О. Г.,
доктор філософії за спеціальністю 081 Право, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін ім. Василя Попелюшка Національного університету «Острозька академія»

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПІДСТАВ ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Якщо виходити зі структури ст. 26 ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу» (далі – Закон), то підстави для звільнення від військової служби можна класифікувати за наступними ознаками.

Залежно від виду військової служби виділяють підстави для звільнення військовослужбовців, які проходять базову військову службу; військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу; військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; звільнення військовослужбовців які проходять військову службу за контрактом: військовослужбовців, які проходять кадрову військову службу

При цьому для трьох останніх категорій підстави звільнення в військової служби окремо розподіляються на звільнення у мирний час, під час дії особливого періоду та під час дії воєнного стану.

Внаслідок такої конструкції ст. 26 Закону є занадто переобтяжена повторами ідентичних підставі і є досить громіздкою для вивчення здобувачами в рамках курсу «Військове право».

Так, досягнення граничного віку перебування на військовій службі згадується у ст. 26 Закону вісім разів поспіль:

- як підстава для звільнення військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період – під час дії особливого періоду (пп. а) п. 1) ч. 4 ст. 26 Закону) та під час дії воєнного стану (пп. а) п. 2) ч. 4 ст. 26 Закону);

- як підстава для звільнення з військової служби військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом – у мирний час (пп. в) п. 1) ч. 5 ст. 26 Закону), під час дії особливого періоду (пп. в) п. 2) ч. 5 ст. 26 Закону), під час проведення мобілізації та дії воєнного стану (пп. а) п. 3) ч. 5 ст. 26 Закону);

- як підстава для звільнення з військової служби військовослужбовців, які проходять кадрову військову службу – у мирний час (пп. в) п. 1) ч. 6 ст. 26 Закону), під час дії особливого періоду (пп. б) п. 2) ч. 6 ст. 26 Закону), під час проведення мобілізації та дії воєнного стану (пп. а) п. 3) ч. 6 ст. 26 Закону).

Фактично, досягнення граничного віку перебування на військовій службі, є підставою для звільнення військовослужбовців вказаних категорій у будь-який час, а тому, її нормативна залежність від періоду функціонування держави є недоцільним.

Додатково ч.12 ст. 26 Закону виокремлює підстави для звільнення з військової служби, пов'язані з родиною та близькими особами військовослужбовця (сімейні обставини).

З точки зору залежності підстав для звільнення від волевиявлення військовослужбовця можемо виділити суб'єктивні підстави для звільнення з військової служби (звільнення за власним бажанням військовослужбовців кадрової служби) та об'єктивні (напр. згадане вище, звільнення по досягненню граничного віку перебування на військовій службі).

Об'єктивні підстави для звільнення можна поділити на *дискретні* (військовослужбовець може висловити бажання залишитися на військовій службі, незважаючи на наявність таких підстав) та *безумовні*.

До *об'єктивних дискретних підстав* відносяться звільнення:

- через сімейні обставини або з інших поважних причин, передбачених ч.12 ст. 26 Закону,
- у зв'язку із звільненням з полону, за наявності інвалідності,
- у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням,
- у зв'язку з обранням народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим,
- у зв'язку з закінченням строку служби у разі закінчення строку контракту, укладеного під час дії воєнного стану;
- у зв'язку з настанням особливого періоду та небажанням продовжувати військову службу військовослужбовцем-жінкою, яка має дитину (дітей) віком до 18 років.

В свою чергу, безумовні обов'язкові підстави для звільнення з військової служби можна поділити на:

- *строкові* (у зв'язку із закінченням встановлених строків військової служби, у зв'язку із закінченням строку контракту, мобілізації, тощо);
- *медичні* (за станом здоров'я при визнанні непридатним до військової служби);
- *організаційні* (у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів);
- *пов'язані з вимогами щодо сумісності* (обрання в представницькі органи, підпорядкування близькій особі, втрата громадянства України, люстрація, у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його

заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя, у зв'язку з відкликанням мандата на право здійснення військової капеланської діяльності);

- *деліктні* (звільнення через службову невідповідність, у зв'язку з притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення та накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права обіймати певні посади);

- *контрактні* (у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем).

Список використаних джерел:

1. Про військовий обов'язок та військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Дата оновлення: 22.09.2025. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n469 (дата звернення: 20.11.2025).

Тараненко С. М.,
к. ю. н., доцент кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету

УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ ЯК ФОРМА ЗМЕНШЕННЯ НАДХОДЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ТА ІНШИХ ПЛАТЕЖІВ ТА ШЛЯХИ БОРОТЬБИ З ЦИМ ЯВИЩЕМ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Не викликає жодного сумніву, що податки в нинішніх умовах правового режиму воєнного стану є невід'ємною частиною функціонування нашої країни. Звичайно, це є основним джерелом доходів для бюджету, які використовуються в першу чергу для її обороноздатності та інших важливих сфер суспільного життя громадян країни. Водночас у нас є розуміння того що, незважаючи на свою важливість, ухилення від сплати податків на превеликий жаль залишається поширеним явищем у нашій країні. Поза всяким сумнівом сплата податків є конституційним обов'язком. Свідченням цього є стаття 67 Конституції України [1] яка покладає на кожного обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Чи є в наших громадян проблеми зі сплатою цих податків? З позиції сьогодення стало очевидним, що так, адже на практиці і в цьому підтверджує статистика досить часто зустрічаються випадки, коли громадяни свідомо ухиляються від сплати податків з метою власного збагачення. Не всі платники податків – свідомі та сумлінні. Щоб не бути голослівним зазначу для прикладу, Державна податкова служба України виявила декілька торговельних мереж, які через схему «дроблення бізнесу» ухилялися від сплати податків. Бюджет втратив унаслідок її використання 668,5 млн гривень ПДВ. Йдеться про 6 мереж з продажу побутової техніки та електроніки, а також одну – з реалізації жіночого одягу та взуття. Свою діяльність юридичної особи штучно розподілили між десятками ФОП, які працюють за спрощеною системою оподаткування. Усього виявлено 491 такий ФОП. Їхній загальний дохід понад 4 млрд гривень. Формально все нібито було розподілено між окремими, начебто незалежними, підприємцями. Проте, проведені аналітичні дослідження, а також фактичні перевірки податкової показали інше. ФОП пов'язані між собою а саме: користуються одними й тими ж IP-адресами; мають спільні місця реєстрації; працюють у тих самих торгових точках; користуються однією торговою маркою; навіть мають спільних працівників. Про це повідомила в.о. Голови ДПС Леся Карнаух [2]. За даними податкової статистики, близько 80% платників податків порушують податкове законодавство, здебільшого в частині ухилення від сплати податків або мінімізації податкових зобов'язань. Підтвердженням цього є також і статистика про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового

розслідування, яка розміщена на офіційному сайті Генерального прокурора. Ні для кого не є таємницею, що ухилення від сплати податків залишається одним із найбільш чутливих злочинів у сфері економічної безпеки держави. Цілком закономірно, що в умовах війни потреба у стабільному наповненні бюджету зросла, як наслідок у цьому напрямку активізувалася робота правоохоронних органів щодо виявлення фактів порушення податкового законодавства платниками податків. За результатами такої роботи збільшилась кількість кримінальних проваджень за ст. 212 Кримінального кодексу України. Лише 2024 році детективи БЕБ повідомили про підозру 177 особам у вчиненні кримінальних правопорушень передбачених статтею 212 Кримінального кодексу України. До бюджету відшкодовано 5,3 мільярда гривень [3]. У розглядуваному контексті варто зупинитися також на такому прикладі який мав місце в умовах воєнного стану, де головний бухгалтер одного з підприємств, що надає послуги з виготовлення товарів оборонного призначення, одержала повідомлення про підозру в ухиленні від сплати податків в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212 КК України). За даними слідства, упродовж 2022–2024 років підозрювана вносила неправдиві відомості до податкових накладних та звітності товариства. Документи вона реєструвала в Єдиному реєстрі податкових накладних і подавала до контролюючих органів із застосуванням нульової ставки податку на додану вартість. Фактично ж ці операції не мали підстав для застосування режиму звільнення від оподаткування та підлягали оподаткуванню на загальних підставах. У результаті зазначених дій до бюджету України не надійшло понад 325 млн грн ПДВ. Під час досудового розслідування цю суму відшкодовано[4]. Не важко помітити, що конституційний обов'язок кожного сплачувати податки і збори забезпечується в нашій державі, у тому числі, як бачимо, і нормами ст. 212 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Поряд з цим необхідно зазначити, що платники податків в умовах сьогодення використовують різні способи ухилення від оплати податків на мільярди гривень. Це досягається за допомогою різних схем. Серед найпоширеніших, які виявили фахівці ДПС є «схеми» за допомогою яких компанії переводять частину прибутку суб'єктам на спрощеній системі оподаткування з перевищенням дозволених обсягів доходів при цьому занижують податкові зобов'язання і ухиляються від сплати податків; виводять кошти за нереальними господарськими операціями, у тому числі з використанням штучно створених суб'єктів господарювання; використовують неправдиві дані в податковій звітності; отримують бюджетні кошти без реєстрації податкових накладних та не відображається операція в звітності тощо. Крім того, до чинників, які спонукають платників податків вдаватися до незаконних дій стосовно зменшення податкових зобов'язань також належить як: недостатня правова захищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, тиску та протидії з боку державного апарату

на всіх рівнях; відсутність стабільного та збалансованого законодавства, яке регулювало б економічну діяльність; податковий тиск, який є непосильним для більшості фізичних та юридичних осіб у сучасних економічних умовах, в межах чинного законодавства України; безконтрольний ріст кількості кримінальних структур та безкарність їхньої діяльності, а також фіктивних компаній, що активно взаємодіють у відмиванні "брудних грошей" через ухилення від оподаткування; рівень корупції в державі; недостатній розвиток міжнародної співпраці у боротьбі з податковою злочинністю. Враховуючи ці та інші чинники уповноважені органи держави проводять відповідні заходи щодо документальних перевірок з дотримання суб'єктами господарювання вимог податкового, валютного та іншого законодавства України; проведено понад тисячу аналітичних досліджень фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, де у 70 % виявлені ознаки злочинів за ст. 209 Кримінального кодексу України; проводяться заходи щодо повного відшкодування збитків, завданих державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Конституція України; Верховна Рада України від 28. 06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 12.11.2025).

2. Державна податкова служби України: веб-сайт. URL: https:// tax.gov.ua // 7 eminar. ua/news/ 10648 – dps – viyavila-7-torgovix-merez-yaki-cerez-droblennya-biznesu – uxilyalisya. (дата звернення: 12.11.2025).

3. Бюро економічної безпеки України. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків: у БЕБ обговорили з громадськістю законодавчі новації: вебсайт URL: https://esbu.gov.ua/ news/ kryminalna-vidpovidalnist-za-ukhylennia-vid-splaty-podatkiv-u-beb-obhovoryly-z-hromadskistiu-zakonodavchi-novatsii (дата звернення: 13.11.2025).

4. Офіс Генерального прокурора України. Ухилення від сплати податків на суму понад 325 млн. грн.: вебсайт URL: https://vppnr. gp. gov.ua › news (дата звернення: 14.11.2025).

Тимощук Ю. Л.,
викладач кафедри державно-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія»

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЧИННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

Анотація. У тезах проаналізовано трансформацію інститутів публічного права України під впливом правового режиму регулювання, що встановлюється у воєнний період. Формулюється акцентована спрямованість на питання інформаційної безпеки, що є частиною загального безпекового простору країни. Предметно вивчено нормативно-правові зміни, що обмежують інформаційні права громадян заради захисту суверенітету, а також окреслено перспективи адаптації українського законодавства до стандартів Європейського союзу (далі − ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (далі −НАТО) у сфері кібербезпеки та протидії дезінформації.

Ключові слова: публічне право, воєнний стан, інформаційна безпека, адміністративно-правове регулювання, права людини, кібербезпека.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила докорінну перебудову системи публічного права. Традиційні механізми конституційного та адміністративного регулювання зазнали змін, спрямованих на забезпечення виживання нашої держави. За таких умов інформаційна безпека стає тим полем, на якому норми міжнародного права демонструють, наскільки вони могли б бути ефективними, гнучкими та збалансованими між потребами держави й правами особи.

В таких незвичних для нас умовах право публічної сфери набуло чітко вираженого імперативного характеру. Якщо у мирний час розвиток законодавства тяжіє до лібералізації та розширення забезпечення права суб'єктів на отримання публічної інформації, то війна диктує необхідність централізації інформаційних потоків та встановлення жорсткого контролю за контентом. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" [4], надає військовим адміністраціям та військовому командуванню широкі повноваження щодо регулювання діяльності засобів масової інформації, використання радіочастотного ресурсу та контролю за передачею інформації через комп'ютерні мережі. Це створює нову публічно-правову реальність, де адміністративний примус стає основним методом забезпечення інформаційної гігієни та протидії ворожій пропаганді.

Ключовим аспектом сучасного стану цієї галузі права є криміналізація та адміністративна деліктізація діянь, що загрожують інформаційній безпеці. Зокрема, доповнення Кримінального кодексу України статтею 114-2 "Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових

припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України (далі − ЗСУ) чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану" стало реакцією держави на неконтрольований обіг чутливої інформації у соціальних мережах [3]. Крізь призму адміністративного права, спостерігається посилення ролі спеціальних суб'єктів − Ради національної безпеки і оборони України (далі − РНБО), Служби безпеки України (далі − СБУ) та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації. Рішення РНБО щодо блокування проросійських ресурсів та санкційні списки є прикладом застосування публічно-правових інструментів прямої дії, які є необхідними в умовах гібридної війни [6].

Окремої уваги заслуговує феномен "Єдиних новин". З позиції публічного права, це унікальна форма державно-приватного партнерства та адміністративного регулювання медіа соціального простору, спрямована на проведення єдиної державної інформаційної політики. Це свідчить про тимчасовий відхід від плюралізму медіа на користь консолідації зусиль для протидії інформаційно-психологічним операціям ворога.

Найскладнішим питанням залишається пошук балансу між статтею 34 Конституції України "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань" та статтею 17 "Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу" [2]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стаття 10 "Свобода вираження поглядів" [1] допускає обмеження свободи вираження поглядів в інтересах національної безпеки. Україна, скориставшись правом на відступ від окремих зобов'язань (derogation) під час війни, легітимізувала певні обмеження доступу до публічної інформації. Наприклад, закриття доступу до державних реєстрів та декларацій чиновників було виправданим заходом для унеможливлення збору розвідданих ворогом. Однак перспективи розвитку публічного права вимагають розробки чітких критеріїв таких обмежень, щоб принцип пропорційності залишався наріжним каменем навіть в умовах воєнного стану.

Розвиток публічного права також неможливий без врахування фактору цифровізації, адже держава у смартфоні "Дія" фактично стала об'єктом критичної інфраструктури. Це зумовило появу нових нормативних актів, що регулюють забезпечення цілісності та конфіденційності персональних даних і державних реєстрів в умовах кіберзагроз. Постанова Кабміну "Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану" [5] визначила нові правила хмарного зберігання даних, дозволивши розміщення державних баз даних за кордоном. Це прецедент у публічному праві, який

демонструє “екстериторіальність” цифрового суверенітету заради збереження інформації.

Майбутнє у сфері інформаційної безпеки нерозривно пов’язане з євроінтеграцією. Отримання статусу кандидата в члени ЄС вимагає від України інтеграція норм європейського законодавства в національну правову систему, зокрема окремих правових актів щодо цифрових послуг та ринків, а також посилення захисту персональних даних. Перспективними напрямами розвитку законодавства є кодифікація інформаційного законодавства (наприклад, створення Інформаційного кодексу), удосконалення юридичної відповідальності за дезінформацію та створення кібервійськ як окремого роду сил ЗСУ, що вимагатиме детального публічно-правового регламентування їх статусу.

Отже, сучасний стан публічного права у правовій доктрині воєнного стану є центральним елементом переважання безпекового підходу над ліберальним. Інформаційна безпека перестала бути суто технічною проблемою і перетворилася на фундаментальну категорію конституційного та адміністративного права. Перспективи розвитку цієї галузі полягають у переході від ситуативного реагування на загрози до побудови стійкої правової моделі, яка здатна ефективно протидіяти гібридним загрозам, гармонізуючи українське законодавство зі стандартами ЄС та НАТО.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР#Text.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20231012#Text.

5. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 № 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/263-2022-%D0%BF.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/685/2021.

Alakhverdiyev S. S.
Head of Department of the Prosecutor General's Office

HISTORICAL ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF THE PRESIDENT AS THE SUPREME COMMANDER-IN-CHIEF OF THE ARMED FORCES

The constitutional status of the president as the supreme commander-in-chief of the armed forces is an established feature of modern republics. The president is the supreme commander-in-chief in all types of modern republican forms of government. However, the origins of the constitutional status of the president as the supreme commander-in-chief date back to ancient times, when the exercise of the function of the supreme military leadership was the prerogative of the monarchical ruler. The long history of the development of the institution of the supreme commander-in-chief significantly influenced the formation of its modern form.

In most ancient civilizations, political and military powers were not separated. The hereditary ruler – pharaoh, king, emperor – led the army, and that was considered as his natural function. This idea of the nature of the monarch's power prevailed in Ancient Egypt, Babylon, and the Roman Empire. The example of Rome is especially illustrative: the emperor possessed *imperium proconsulare maius* – proconsular power of the highest level, which provided the right to command troops in all provinces and the ability to intervene in the administration of any province, regardless of its status. In fact, this was one of the most important legal mechanisms that ensured the supreme power of the emperor in the Roman Empire, especially in military matters. In medieval Europe, under the reign of the monarchical form of government, the administrative power of the king also turned out to be closely connected with military leadership. The monarch led the army of his vassals, was the supreme defender of the state and the guarantor of its effective defense. Military command was an element of the sacred nature of monarchical power, supporting its legitimacy.

The emergence of modern republics and constitutional monarchy in the 17th-18th centuries raised the question: who, in the conditions of implementing the principle of popular sovereignty, has the right to command the armed forces? The answer to this question, of course, depended on the adopted form of government. The English "Glorious Revolution" of 1688, which significantly limited the power of the monarch, still left him the right to command the armed forces. At the same time, the armed forces turned out to be under the control of parliament. This English practice was the first step towards the formation of a modern institution of civilian control over the armed forces. The Constitution of the United States of America of 1787 – historically the first modern

republic – granted the right of supreme command of the armed forces to the head of the republican state – the president. The Constitution of the United States of America of 1787 enshrined: "The President shall be Commander-in-Chief of the Army and Navy of the United States …" (Part 1 of Section 2 of Article II). The enshrining in the Constitution of the United States of America the status of the President as the commander-in-chief was intended to ensure unity of command of the armed forces and the possibility of prompt decision-making on their use in crisis situations. It was the American experience that had a decisive influence on the formation of the modern institution of the supreme commander-in-chief and the practice of its constitutional consolidation. Two world wars confirmed the effectiveness of the American model of the institution of the supreme commander-in-chief, which provided the possibility of centralized, operational and professional leadership of the country's armed forces. The president or monarch became the official who was able to quickly make decisions on the use of armed forces in crisis situations. Even in the constitutions of European states with a parliamentary form of government, adopted after World War II, the president is named the supreme commander-in-chief of the armed forces. The Italian Constitution of 1947, for example, states that the President "commands the armed forces" (Part 9 of Article 87). According to the Spanish Constitution of 1978, "it is the duty of the King to … exercise supreme command over the armed forces" (Part h of Article 62). The Constitution of the Fifth French Republic, adopted on October 4, 1958, supported a trend that was turning into a state-legal tradition. By establishing the status of commander-in-chief of the armed forces for the President of France (Article 15), the Constitution turned him into a leading figure in the national defense system. The French experience in determining the constitutional status of the president significantly influenced the drafters of the constitutions of many states in Eastern Europe and Asia. Incorporating, albeit often in a distorted form, the idea of a mixed republic in the organization of state power, these constitutions endowed the president with the status of commander-in-chief.

The constitutional consolidation of the president's status as commander-in-chief was facilitated by the emergence in democratic states after World War II of the concept of civilian control over the security and defense sector. In the context of this concept, the president appeared as a civilian, called upon, in particular, to prevent a military coup and to ensure that the armed forces were under the control and accountability of the civilian society.

Conclusions

The status of the president as commander-in-chief has a long historical basis, dating back to the times when the supreme military leadership was one of the most important signs of the sovereign power of the ruler. Throughout history, the institution of the commander-in-chief has undergone a transformation from its monarchical model to a republican one, in which the supreme command is limited by democratic principles of the

organization of state power and combined with civilian control over the armed forces. The American and French models of the institution of the commander-in-chief have become the basis for the provisions of many modern constitutions on the status of the president as commander-in-chief of the armed forces.

References:

1. Constitution of October 4, 1958. URL : https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_juillet2008.pdf.
2. Constitution of the Italian Republic. URL : https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.
3. Ramsey M., Vladeck S. Commander-in-Chief Clause. URL : https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-ii/clauses/348Grove?utm_source=chatgpt.com.
4. The Spanish Constitution. URL : https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf.
5. United States Constitution. URL: https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text.

Андрієвський О. О.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОНОВЛЕННЯ

Функціонування та повноваження органів місцевого самоврядування в Україні фундаментально ґрунтуються на Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1]. Цей закон закріпив інституційну, матеріальну та фінансову основу громад, що стало фундаментом успіху реформи децентралізації. Проте повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року стало критичним випробуванням для цієї реформи, змусивши систему перейти з режиму розвитку в режим виживання. Введення воєнного стану зумовило необхідність швидкої адаптації законодавства для забезпечення керованості територіями. Це вимагає аналізу балансу між військовою доцільністю, що виражається у діяльності військових адміністрацій, утворених на основі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2], та збереженням засад місцевого самоврядування, гарантованих Конституцією та профільним законом [1].

Одним із ключових викликів став демографічний хаос. Масова внутрішня міграція спричинила появу мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що створило безпрецедентне навантаження на інфраструктуру та соціальні служби приймаючих громад. Існуюча система реєстрації місця проживання виявилася неготовою до таких раптових зсувів. Адаптивною відповіддю Уряду стала Постанова КМУ від 7 лютого 2022 р. № 265 «Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад» [3]. Цей акт, хоч і прийнятий напередодні повномасштабного вторгнення, став критично важливим під час нього, запровадивши механізм декларування місця проживання в електронній формі. Водночас обов’язок органів місцевого самоврядування вести Реєстри територіальних громад в умовах втрати доступу до баз даних, кібератак та браку фахових ресурсів став серйозним практичним викликом, демонструючи дуальність проблеми: спрощення для громадян подекуди означало ускладнення для адміністраторів на місцях.

Іншою гострою проблемою стала кадрова та фінансова стабільність ОМС. Окупація, руйнування інфраструктури, вимушена релокація або простій працівників, а також падіння дохідної частини місцевих бюджетів (зокрема, через зміни у сплаті ПДФО з військових) поставили під загрозу інституційну спроможність громад. У цьому контексті важливою стала Постанова КМУ від 25 квітня 2023 р. № 391 «Деякі питання оплати праці працівників державних органів

та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану» [4]. Вона дозволила унормувати виплати та встановити гнучкі надбавки за інтенсивність праці, особливо на небезпечних територіях. Це рішення стало фактором не лише фінансової, але й моральної підтримки, дозволивши утримати ключовий персонал, необхідний для забезпечення безперервності функціонування влади на місцях та надання послуг населенню.

Нарешті, суттєвим викликом стала реальність фактичного дуалізму влади, а на багатьох територіях – повного переходу повноважень до ВА. Введення військових адміністрацій на територіях, де ОМС не можуть виконувати свої повноваження (або з безпекових міркувань), створило нову, паралельну модель управління. Це є вимушеною тимчасовою централізацією, прямо передбаченою Законом [2]. На практиці це означає, що на прифронтових, деокупованих та навіть деяких тилових територіях повноваження обраних органів місцевого самоврядування де-факто призупинені, що є найбільшим викликом для збереження інституту демократичного місцевого самоврядування.

Таким чином, воєнний стан не зупинив децентралізацію, але суттєво трансформував її, змусивши адаптуватися до екстремальних умов. Розглянуті постанови (№ 265 [3] та № 391 [4]) є прикладами ситуативного законодавчого реагування, спрямованого на вирішення двох ключових проблем: управління демографічними потоками та збереження кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування . Реальна ситуація демонструє тимчасовий, але вимушений відкат до більш централізованої моделі управління через інститут ВА. Це вимагатиме не лише подальшого аналізу, але й розробки чітких "компенсаторних" механізмів повернення повноважень громадам у повоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 16.11.2025).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 16.11.2025).

3. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 р. № 265. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF (дата звернення: 16.11.2025).

4. Деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 р. № 391. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-2023-%D0%BF (дата звернення: 16.11.2025).

Базан М. О.,
аспірант за спеціальністю 081 Право Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ

Правовий статус військових адміністрацій ґрунтується на положеннях статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Згідно з цією нормою, у регіонах, де запроваджено воєнний стан, з метою забезпечення дії Конституції та законів України, організації оборони, цивільного захисту, охорони громадської безпеки, а також захисту критичної інфраструктури можуть створюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Їх утворення здійснюється за рішенням Президента України на підставі подання обласних державних адміністрацій або військового командування [1].

Повномасштабна агресія російської федерації проти України зумовила появу нових організаційно-правових механізмів управління територіями, особливо там, де органи місцевого самоврядування тимчасово не можуть здійснювати свої повноваження. Одним із таких механізмів стали військові адміністрації, діяльність яких визначається Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (2000 р.) [2] та спеціальним Законом України «Про військово-цивільні та військові адміністрації» (2015 р.) [3]. Актуальність дослідження обумовлена потребою удосконалення адміністративно-правових засад функціонування цих органів, які відіграють ключову роль у забезпеченні обороноздатності, публічного адміністрування та підтримання правопорядку в умовах воєнного стану.

В Україні сформовано достатній нормативно-правовий базис для організації діяльності системи військових адміністрацій та їхньої взаємодії з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування. При цьому військові адміністрації в своїй діяльності поєднують повноваження органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також функції з забезпечення та охорони правопорядку на відповідних територіях [8]

Військові адміністрації є тимчасовими державними структурами, що створюються Президентом України на територіях, де через бойові дії або окупацію органи місцевого самоврядування не можуть виконувати свої функції. Їх особливість полягає у поєднанні двох компонентів: вони одночасно є елементом системи державної влади, підпорядкованим військовому командуванню, та виконують окремі функції місцевого самоврядування, забезпечуючи надання адміністративних послуг, підтримання життєзабезпечення населення та організацію відновлення інфраструктури.

Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій визначається Конституцією України, Законом «Про правовий режим воєнного стану», Законом «Про військово-цивільні та військові адміністрації» та указами Президента України. Їх діяльність ґрунтується на принципах законності, єдиноначальності, підзвітності Президенту та військовому командуванню, відкритості та контролю з боку держави, а також на поєднанні військових і цивільних управлінських завдань. Серед основних проблем функціонування військових адміністрацій можна виокремити: нечіткість розмежування повноважень між ними та органами місцевого самоврядування після деокупації територій; недостатній рівень громадського контролю; відсутність уніфікованих адміністративних процедур у сфері управління майном, фінансовими ресурсами та кадровими питаннями; недосконалість механізмів підзвітності керівників військових адміністрацій. Перспективи вдосконалення адміністративно-правових засад їх діяльності полягають у розробленні оновленої редакції Закону «Про військові адміністрації», що врахує практичний досвід 2022–2025 років; визначенні прозорих та чітких процедур взаємодії між військовими адміністраціями, органами місцевої влади та виконавчої влади; запровадженні електронних реєстрів, цифрових інструментів управління та механізмів публічної звітності; поступовому поверненні повноважень органам місцевого самоврядування після стабілізації безпекової ситуації.

Серед всіх можливих моделей публічного адміністрування в умовах воєнного стану, Україною обрано модель створення тимчасових органів публічної адміністрації – модель військових адміністрацій. Військові адміністрації є інститутами публічного адміністрування, різновидом місцевих державних адміністрацій (є місцевими державними адміністраціями із розширеними повноваженнями), входить до системи органів виконавчої влади, в межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Оскільки військові адміністрації є складовим елементом державного апарату, то очевидним є наявність у них відповідних завдань, функції та повноважень, за допомогою яких і здійснюється державна влада у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. До військових адміністрацій повною мірою можна застосувати загальну характеристику органів публічного адміністрування, але з використанням методів, властивих військовому управлінню [3].

Таким чином, військові адміністрації є важливим елементом державного управління в умовах воєнного стану. Водночас подальше вдосконалення їх адміністративно-правового статусу потребує оновлення законодавчої бази, підвищення прозорості їх діяльності та зміцнення взаємодії з громадськістю. Це забезпечить належний баланс між безпековими потребами держави та принципами

демократичного врядування, що є ключовою вимогою сучасного українського публічного права.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/389-19#Text

2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами).

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII.

4. Закон України «Про військово-цивільні та військові адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII.

5. Указ Президента України «Про утворення військових адміністрацій» від 24.02.2022 № 68/2022.

6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». – К.: Юрінком Інтер, 2023.

7. Офіційний сайт Верховної Ради України – zakon.rada.gov.ua.

8. КузьменкоД.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення Операції об’єднаних сил: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2020. 230 с.

9. Правове забезпечення адміністративної реформи. – 163 с.

Бацула К. О.,
здобувачка вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ПОНОВЛЕННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОХОРОНОЮ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

На початку повномасштабної збройної агресії проти України держава впровадила особливі заходи для забезпечення охорони прав інтелектуальної власності. 1 квітня 2022 року було ухвалено Закон № 2174-IX «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України». Цим нормативним актом фактично було призупинено перебіг багатьох процедур у сфері інтелектуальної власності, а саме: сплату зборів, продовження чинності охоронних документів тощо. Метою такого призупинення було запобігання втрати прав через обставини, які спричинені війною, а саме евакуацію, перебої в роботі установ, неможливість доступу до необхідних документів та інші форс-мажорні обставини [2].

Зокрема, правовласникам було надано можливість вчинити необхідні дії протягом 90 днів після завершення воєнного стану, навіть у разі, якщо встановлені строки сплинули під час його дії. Охоронні документи, термін чинності яких закінчувався у період війни, автоматично продовжувалися на весь час дії воєнного стану.

Запроваджені заходи відіграли важливу роль у забезпеченні захисту прав винахідників, правовласників та суб'єктів господарювання. Водночас із плином часу, особливо у 2023–2024 роках, стало очевидним, що тривала «пауза» в регулюванні відносин у сфері інтелектуальної власності почала мати і негативні наслідки, зокрема для фармацевтичної галузі та бізнес-середовища загалом.

Саме тому, 16 квітня 2025 року Верховна Рада ухвалила законопроєкт № 9383, яким скасовується дія «воєнного» Закону № 2174-IX та відновлюються стандартні правила у сфері інтелектуальної власності. Фактично це означає завершення «паузи», тобто усі строки, які були зупинені на час дії воєнного стану, відновлять свій перебіг. Водночас, для уникнення раптової втрати прав, у законі передбачено перехідні положення, які мають забезпечити м'який перехід до звичайного режиму [1].

З моменту набрання чинності новим законом відновлюються загальні строки для всіх дій, які раніше були призупинені у зв'язку з воєнним станом. Відтепер такі

дії мають здійснюватися у визначені законом терміни, як це передбачалося до запровадження «воєнного» режиму.

Наприклад, якщо винахіднику ще у травні 2023 року необхідно було подати додаткові матеріали до патентної заявки, раніше він мав право відкласти це до 90 днів після завершення воєнного стану. Після набрання чинності новим законом строки буде відновлено, тому подання документів має відбуватися у межах строків, установлених законодавством.

Одним із найбільш відчутних наслідків дії «воєнного» закону було автоматичне продовження строків дії всіх патентів, термін чинності яких спливав під час війни. Навіть ті об'єкти, що за звичайних умов не підлягають продовженню, залишалися чинними протягом усього періоду воєнного стану. Нове законодавче врегулювання скасовує цю норму.

Відтепер чинність зберігатимуть лише ті патентні права, які можуть бути подовжені у межах стандартної процедури. Натомість патенти, строк дії яких повністю сплив під час війни та які не підлягають продовженню, вважатимуться такими, що припинили свою дію.

Наприклад, якщо фармацевтична компанія володіла патентом на лікарський засіб, строк дії якого завершився у 2023 році, за попереднім «воєнним» регулюванням цей патент залишався чинним до завершення воєнного стану. Водночас відповідно до нових правил такий патент втратить свою чинність.

Для правовласника це означає втрату виключних прав, проте водночас відкриває можливість виходу на ринок генеричних препаратів. Раніше автоматичне продовження строків дії патентів фактично блокувало появу генеричних ліків, оскільки оригінальні препарати залишалися охоронюваними навіть після формального закінчення їхнього строку дії. Це штучно стримувало конкуренцію та підтримувало монопольне становище окремих виробників.

Новий закон має на меті усунути ці дисбаланси. У пояснювальній записці до законопроєкту чітко зазначено, що зміни спрямовані на відновлення ринкової рівноваги між правами патентовласників та суспільним інтересом у забезпеченні доступу до лікарських засобів.

Це означає, що посилиться конкуренція, знизяться ціни на ліки та підвищиться їх доступність для пацієнтів.

Наприклад, якщо раніше дорогий лікарський засіб мав лише одного постачальника, оскільки інші виробники не могли випускати генеричні препарати без ризику порушення чинного патенту, то після припинення дії такого патенту конкуренти отримують повне право вивести на ринок альтернативні ліки.

Крім того, ці зміни наближають українське законодавство до європейських стандартів, адже відповідають зобов'язанням України в межах Угоди про асоціацію з ЄС щодо забезпечення балансу між охороною прав інтелектуальної власності та доступом населення до лікарських засобів.

Проте, відновлення звичайних строків подання заперечень проти заявок на об'єкти права інтелектуальної власності в період дії воєнного стану викликає низку обґрунтованих застережень. Попри прагнення забезпечити стабільність правозастосування, слід враховувати, що в умовах триваючої війни повноцінна реалізація сторонами своїх прав залишається обмеженою.

Значна кількість осіб, які є потенційними учасниками таких процедур, наразі перебувають у зоні бойових дій або вимушено виїхали за кордон. Це істотно ускладнює можливість своєчасного подання документів, отримання правової допомоги та забезпечення належного захисту власних інтересів.

Також необхідно враховувати, що багато підприємств, які мають право на подання заперечень, опинилися на тимчасово окупованих територіях або були змушені призупинити свою діяльність через воєнні дії. У таких умовах вимагати від них дотримання загальних строків подання документів є фактично неможливим.

Крім того, продовження воєнного стану супроводжується обмеженням доступу до офіційних ресурсів, перебоями у роботі поштових та кур'єрських служб, нестабільністю електронних сервісів, що безпосередньо впливає на можливість реалізації процесуальних прав у встановлені строки.

Повернення до стандартних термінів без урахування цих об'єктивних факторів може призвести до фактичного порушення права осіб на справедливий доступ до правового захисту. У ситуації, коли держава продовжує перебувати у стані війни, доцільним є збереження продовжених або гнучких строків подання документів. Це дозволить забезпечити рівність можливостей для всіх учасників правовідносин, незалежно від місця їхнього перебування чи обставин, у яких вони опинилися.

Таким чином, запровадження жорстких строків у нинішніх умовах є передчасним. Правозастосовна практика має враховувати реальні наслідки війни та сприяти тому, щоб кожна особа могла повною мірою реалізувати своє право на захист.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що відновлення звичайних строків подання документів у сфері інтелектуальної власності потребує більш зваженого підходу, який враховував би реальні обставини воєнного часу. У ситуації, коли значна частина заявників перебуває в зоні бойових дій, за кордоном або втратила можливість вести господарську діяльність, запровадження жорстких строків подання заперечень створює ризик обмеження права на належний правовий захист.

Водночас хотілося б звернути увагу на те, що чинність зберігатимуть лише ті патентні права, строк дії яких може бути подовжено відповідно до законодавства. Усі інші права інтелектуальної власності, строк дії яких не підлягає продовженню, мають бути припинені у встановленому порядку. Такий підхід є логічним і

правомірним, оскільки забезпечує баланс між стабільністю правовідносин і дотриманням принципів правової визначеності.

Отже, доцільним є запровадження гнучкого механізму обчислення строків у воєнний період, який дозволить зберегти можливість реалізації процесуальних прав усіх учасників, не порушуючи при цьому основ законодавства про інтелектуальну власність. Лише за таких умов можна забезпечити реальний і справедливий захист прав осіб в обставинах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв’язку із збройною агресією Російської Федерації проти України" від 16.04.2025 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4362-20#Text

2. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв’язку із збройною агресією Російської Федерації проти України від 01.04.2022 №2174-IXhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text

Беген В. О.,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ – ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ

Адміністративна юрисдикція – це компетенція адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ. Ключовою ознакою адміністративної юрисдикції є характер спору, який визначає компетенцію адміністративного суду розглядати ту чи іншу справу. Спори, що розглядаються адміністративними судами, завжди характеризуються публічно-правовою природою, тобто виникають у сфері відносин, де одна зі сторін виконує публічно-владні функції, надані їй державою. Необхідним учасником таких проваджень є суб'єкт владних повноважень – орган державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадова або службова особа, а також інший суб'єкт, який у межах спірних правовідносин здійснює управлінські функції на основі закону, делегованих повноважень або іншого нормативного акта.

Поняття «адміністративна юрисдикція» у науковій літературі трактується неоднозначно, що зумовлено різними підходами дослідників до визначення його змісту та функціонального призначення. Учені підкреслюють, що адміністративна юрисдикція є складним правовим явищем, яке відображає специфіку публічно-владної діяльності держави. Основою для диференціації наукових підходів є перелік істотних ознак цього поняття, які кожен дослідник визначає відповідно до власної теоретичної позиції. Найчастіше серед ключових характеристик адміністративної юрисдикції називають діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб, спрямовану на вирішення юридичних спорів, що виникають у сфері адміністративних правовідносин.

Важливою рисою адміністративної юрисдикції є те, що вона спрямована на забезпечення законності в управлінських процесах і захист прав учасників відповідних відносин. У межах цієї діяльності уповноважений орган здійснює встановлення фактичних обставин спору, їх правову оцінку та формулювання висновків, що слугують підґрунтям для ухвалення рішення. Результатом юрисдикційної діяльності є прийняття індивідуального адміністративного акта, який має юридичні наслідки для сторін спору. Прийняття такого рішення здійснюється відповідно до норм адміністративного законодавства, що забезпечує правову визначеність, об'єктивність і передбачуваність процесу.

Адміністративна юрисдикція розглядається як одна з форм реалізації публічної влади, пов'язана з вирішенням конфліктних ситуацій у сфері управління. Науковці наголошують, що дана категорія не обмежується лише процесуальним

аспектом, а охоплює також організаційно-правовий зміст діяльності компетентних органів. У вузькому розумінні адміністративна юрисдикція трактується як діяльність щодо розгляду та вирішення адміністративних спорів за встановленою законом процедурою. Таке тлумачення акцентує увагу на механізмі прийняття правозастосовних актів, спрямованих на відновлення порушених прав або притягнення особи до юридичної відповідальності. Узагальнене вузьке розуміння цього поняття ґрунтується на підході, що зосереджується на вирішенні публічно-правових спорів та ухваленні рішень уповноваженими суб'єктами владних повноважень.

У разі, якщо суб'єкт, залучений до спірних правовідносин, не виконує владних або управлінських функцій щодо іншого учасника спору, такі правовідносини не мають ознак публічно-правових і, відповідно, спір, що виникає між сторонами, не належить до компетенції адміністративного суду. В таких випадках спір може підпадати під юрисдикцію інших судів, наприклад, господарського чи цивільного. Таким чином, основним критерієм для віднесення справи до адміністративної юрисдикції є наявність відносин «влада – підпорядкування», у яких одна зі сторін виконує функції управління, а інша сторона є підконтрольною або залежною від рішень першої. Це забезпечує ефективний механізм захисту прав громадян та юридичних осіб від протиправних дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Категорії справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів України, визначено статтею 19 КАСУ [1].

Адміністративна юрисдикція постає як різновид діяльності органів публічної влади, що передбачає реалізацію їхніх повноважень у сфері регулювання суспільних відносин шляхом розгляду й вирішення адміністративно-правових спорів. Вона спрямована на охорону публічного порядку, забезпечення прав і свобод громадян, а також захист законних інтересів держави та інших учасників публічно-правових відносин. Така діяльність охоплює не лише процедуру розгляду й вирішення спорів між суб'єктами адміністративних правовідносин, а й здійснення правової кваліфікації їхніх дій або бездіяльності. Відповідна оцінка надається з позицій відповідності чинним нормам законодавства, зокрема адміністративного, конституційного та інших галузей права.

Н. В. Лелеченко наголошувала, що адміністративна юрисдикція охоплює не лише діяльність із притягнення осіб до адміністративної відповідальності, але й виконання значного обсягу правозахисних процесуальних дій у сфері публічного управління [2].

Л.П. Шеметенко підкреслює, що питання адміністративної юрисдикції суду, як і адміністративної юрисдикції загалом, активно досліджується фахівцями. Водночас багатовимірність і численність досліджень не забезпечили однозначного розуміння навіть базових понять цієї проблематики [3].

П.В. Вовк підкреслює, що адміністративна юрисдикція в парадигмі правової держави – це визначена законодавством компетенція уповноважених органів влади щодо розгляду та вирішення адміністративних справ, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та використання інших повноважень щодо вирішення різних публічно-правових питань в межах адміністративного спору з метою здійснення справедливого адміністративного судочинства, захисту та відновлення прав, свобод та законних інтересів осіб, суспільства та держави, реалізації функцій правової держави [4, с.519].

На підставі окреслених доктринальних позицій сформулюємо власне розуміння «адміністративної юрисдикції» як категорії процесуального права пов'язаного із здійсненням правосуддя. Під адміністративною юрисдикцією доцільно розуміти врегламентовану нормами адміністративного процесуального законодавства діяльність компетентних суб'єктів публічної влади, спрямовану на вирішення публічно-правових спорів, відновлення порушених прав та забезпечення законності у сфері публічного управління. У межах цієї юрисдикції уповноважені органи здійснюють встановлення фактичних обставин справи, їх правову оцінку, застосування відповідних норм права та прийняття індивідуальних владних рішень, що мають обов'язковий характер. Таким чином, адміністративна юрисдикція виступає процесуальним механізмом реалізації публічної влади у формі розгляду й вирішення конфліктів між суб'єктами адміністративних правовідносин, забезпечуючи баланс інтересів держави та особи й гарантування ефективного судового та позасудового захисту прав.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06 липня 2005 року № 2747-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20050706#Text. (дата звернення 14.11.2025 р.).

2. Лелеченко Н. В. Загальна характеристика адміністративної юрисдикції як специфічної форми діяльності органів публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 6. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_6_8. (дата звернення 14.11.2025).

3. Шеметенко Л.П. Компетенція адміністративної юрисдикції суду: зміст та основні риси. *Юридична наука*. 2020. №7 (109). С.158-169.

4. Вовк П.В. Поняття адміністративної юрисдикції в парадигмі правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 517-519.

Гаврик К. С.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАХОДИ ПРИМУСУ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ВИДИ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Адміністративне судочинство відіграє фундаментальну роль у механізмі захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у їхніх публічно-правових спорах із суб'єктами владних повноважень. Ефективність цього захисту безпосередньо залежить від наявності у суду дієвих інструментів для забезпечення належної процесуальної поведінки учасників справи, виконання ними процесуальних обов'язків та підтримання порядку в судовому засіданні. У цьому контексті адміністративно-процесуальні заходи примусу виступають ключовим гарантом реалізації завдань адміністративного судочинства, визначених статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) [1].

Проблема полягає в тому, що адміністративний процес характеризується притаманною йому нерівністю сторін, де однією зі сторін майже завжди є держава в особі її органів. Тому забезпечення виконання процесуальних обов'язків саме суб'єктами владних повноважень (наприклад, щодо своєчасного подання доказів чи звіту про виконання рішення суду) вимагає від суду застосування рішучих примусових заходів.

Хоча правова природа адміністративно-процесуальних заходів примусу залишається предметом наукових дискусій, принципово важливим є їх чітке відмежування від заходів адміністративної чи кримінальної відповідальності. Якщо юридична відповідальність є ретроспективною санкцією карального характеру за вчинене правопорушення, то адміністративно-процесуальний примус має інструментальну природу. Його мета – не покарати, а забезпечити належний хід судового процесу, припинити процесуальне правопорушення та забезпечити виконання обов'язків учасниками справи.

Ці заходи є формою державного примусу, що реалізується судом в межах конкретної адміністративної справи. Вони застосовуються негайно, мають на меті відновлення належного процесуального стану та носять, як правило, тимчасовий або спонукальний характер. Суб'єктом їх застосування є виключно суд, що розглядає справу, на відміну від адміністративної відповідальності, яка може накладатися широким колом уповноважених органів [2].

Види та класифікація заходів процесуального примусу чітко кодифіковані у Главі 10 Розділу II КАСУ [1]. Чинне законодавство передбачає вичерпний перелік таких заходів, що унеможливлює їх розширене тлумачення. До них належать:

1. Попередження і видалення із залу судового засідання (ст. 146 КАСУ). Це захід підтримки порядку, що застосовується до будь-якої особи, яка порушує порядок під час слухання справи (після попередження). О. Кузьменко та О.Панченко вважають порушенням порядку під час судового засідання такі хуліганські дії як паління, перебування в нетверезому стані, сварка, бійка, а також гучні репліки, жвава жестикуляція присутніх, користування мобільними телефонами тощо [2, с. 200-201].

2. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 147 КАСУ). Застосовується, якщо сторона справи або інша особа відмовляється надати доказ, який суд визнав необхідним для розгляду справи. Цей захід є критично важливим для забезпечення принципу офіційного з'ясування обставин, особливо при витребуванні документів від суб'єктів владних повноважень [4].

3. Привід (ст. 148 КАСУ). Застосовується до свідка або (у виключних випадках) до позивача, належно повідомленого про виклик, який без поважних причин не з'явився на судове засідання. Метою є забезпечення участі особи у процесі [1].

4. Процесуальний штраф (ст. 149 КАСУ). Це найбільш універсальний та дієвий захід примусу. На відміну від штрафу як адміністративного стягнення (КУпАП), цей штраф має виключно процесуальний характер. Він накладається судом за: а) зловживання процесуальними правами; б) невиконання процесуальних обов'язків (наприклад, неподання доказів суб'єктом владних повноважень без поважних причин); в) невиконання ухвали суду (наприклад, про забезпечення позову); г) прояв неповаги до суду [3, с. 149].

Межі та принципи застосування процесуального примусу є гарантією від свавілля та надмірного втручання. Ключовими межами тут є, по-перше, законність, яка означає, що захід примусу може бути застосований лише у випадках та в порядку, прямо передбачених КАСУ. По-друге, це принцип виключності, згідно з яким примус застосовується лише тоді, коли добровільне виконання обов'язку не було досягнуто через роз'яснення чи попередження. По-третє, важливим є принцип співмірності (пропорційності): обраний захід має бути адекватним вчиненому порушенню та меті, якої прагне досягти суд, і неприпустимо застосовувати більш суворий захід, якщо мети можна досягти менш обтяжливим шляхом. Нарешті, діють процесуальні гарантії, які полягають у тому, що про застосування заходу примусу (окрім попередження) суд постановляє вмотивовану ухвалу, що в більшості випадків може бути оскаржена і слугує механізмом судового контролю. [1].

Адміністративно-процесуальні заходи примусу є невід'ємним атрибутом судової влади та необхідним інструментарієм для забезпечення ефективності адміністративного судочинства. Їхня правова природа відрізняється від юридичної відповідальності, оскільки вони мають не каральну, а інструментальну мету –

забезпечення належного розгляду справи. Головною проблемою правозастосування залишається не відсутність механізмів, а подекуди недостатня рішучість судів у їх застосуванні, особливо щодо накладення процесуальних штрафів на суб'єктів владних повноважень за ігнорування вимог суду. Подальше посилення судової практики у цьому напрямі є запорукою реального утвердження принципу верховенства права та авторитету судової влади у публічно-правових спорах.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 26.10.2025).

2. Мороз Н. С., Сидор Н. Т. Видалення із залу судового засідання як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 199–204. URL: https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.28 (дата звернення: 26.10.2025).

3. Желтобрюх І. Л. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 146–152. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/25.pdf (дата звернення: 26.10.2025).

4. Заходи процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Вінницька обласна військова адміністрація : веб-сайт*. URL: https://www.vin.gov.ua/departament-pravovoho-zabezpechennia-oblderzhadministratsii/69957-zakhody-protsesualnoho-prymusu-v-administratyvnomu-sudochynstvi (дата звернення: 26.10.2025).

Голод В. Ю.,
здобувачка вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

ЮРИСДИКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

Анотація: у роботі досліджено проблему розмежування юрисдикції адміністративних судів як інструменту забезпечення єдності судової практики та ефективного судового захисту; визначено ключові критерії юрисдикційного поділу й узагальнено підходи Верховного Суду до розмежування публічно- і приватно-правових спорів; обґрунтовано значення коректної юрисдикційної кваліфікації для верховенства права та правової визначеності; окреслено мету дослідження – системний аналіз доктринальних і практичних підходів до предметної, суб'єктної та функціональної юрисдикції; підкреслено актуальність теми через часті колізії у "змішаних" правовідносинах та наведено висновок про суттєву увагу до цієї проблеми в науковій доктрині й судовій практиці.

Ключові поняття: юрисдикція суду, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, адміністративне судочинство, критерії розмежування юрисдикції, публічне управління.

Виклад основного матеріалу: Юрисдикція адміністративних судів України є ключовим елементом системи судового захисту прав, свобод і законних інтересів осіб у публічно-правових відносинах. Її правильне визначення має принципове значення, бо помилки у кваліфікації спору можуть призвести до порушення процесуальних прав учасників справи, затягування судового розгляду та формування суперечливої судової практики [1, с.16].

Поняття юрисдикції адміністративних судів виходить за межі процесуальної категорії, оскільки відображає рівень правової культури держави та баланс між владою і громадянами. Чітке її розмежування є показником довіри до держави як правового інституту. Юрисдикційне розмежування засвідчує інституційну зрілість правової системи, адже не лише розподіляє повноваження, а й запобігає зловживанням владою, реалізуючи принцип верховенства права. Відповідно до ст. 19 КАСУ, юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори між фізичними чи юридичними особами та суб'єктами владних повноважень щодо оскарження їхніх рішень, дій або бездіяльності [2].

Для визначення належності спору до адміністративної юрисдикції у правозастосовній практиці сформувалися три основні критерії.

По-перше, важливим критерієм є суб'єктний склад правовідносин, тобто участь у спорі суб'єкта владних повноважень, який діє в межах реалізації своїх управлінських функцій у сфері публічного адміністрування.

По-друге, визначальним є характер спірних правовідносин, що проявляється у наявності владно-управлінського елементу. Такий елемент полягає у юридичній нерівності сторін, коли одна з них здійснює владні повноваження, а інша перебуває у підпорядкованому становищі.

По-третє, критерієм виступає предмет спору, яким є оскарження індивідуальних або нормативно-правових актів, рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, що безпосередньо впливають на права, свободи або законні інтереси особи [3].

Застосування цих критеріїв дає змогу відокремити публічно-правові спори від приватно-правових, які вирішуються іншими видами судочинства. Судова практика ВС неодноразово наголошувала, що вирішальним фактором є не формальний статус сторін, а суть спірних правовідносин. Якщо суб'єкт владних повноважень виступає у відносинах не як носій владних функцій, а як рівноправний учасник договірних відносин, спір не підлягає розгляду адміністративним судом [4, с.201-202].

Одним із найбільш дискусійних питань є визначення публічно-правового характеру спору: у спорах щодо тендерів чи розподілу бюджетних коштів необхідно встановити, чи діяв державний орган як носій владних повноважень, чи в межах цивільно-правових зобов'язань, що суди вирішують через аналіз змісту, мети та наслідків правовідносин. Особливу увагу приділяють і адміністративним договорам як формі реалізації публічно-правових функцій, які укладаються при делегуванні управлінських повноважень, наданні адміністративних послуг або регулюванні відносин у сферах освіти, медицини та комунального господарства [5]. Саме наявність владного елементу у змісті договору, а не лише форма укладення відрізняє його від цивільно-правової угоди.

Крім того, до адміністративної юрисдикції належать справи, пов'язані з дисциплінарною відповідальністю посадових осіб, оскарженням результатів виборів, рішень органів місцевого самоврядування, а також дій правоохоронних органів під час реалізації владних функцій. Усі ці категорії об'єднує те, що одна зі сторін наділена публічно-владними повноваженнями, а інша є підвладною стороною у відносинах [6].

Висновки. Юрисдикція адміністративних судів є центральним елементом системи захисту прав людини та ефективного контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень. Її коректне розмежування забезпечує процесуальну визначеність, запобігає дублюванню юрисдикцій і сприяє формуванню єдиної та послідовної судової практики. Саме зміст правовідносин, а не формальний статус сторін, визначає природу спору, що неодноразово підкреслено Верховним Судом. Особлива увага має приділятися складним категоріям – публічним закупівлям,

адміністративним договорам та діяльності органів місцевого самоврядування, де межа між приватним і публічним правом є найтоншою.

Подальший розвиток адміністративного судочинства потребує системного вдосконалення законодавства, адаптації до умов цифровізації та нових управлінських моделей. Розширення гарантій публічно-правового захисту, посилення професійної культури правозастосування та послідовність судової практики є важливими передумовами зміцнення верховенства права й підвищення довіри громадян до судової влади.

Список використаних джерел:

1. Мінченко Р. М. Критерії розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції судів. *Приватне та публічне право*. 2023. № 3. С. 14–19. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2023/3.pdf (дата звернення: 16.11.2025).

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення : 31.10.2025 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 16.11.2025).

3. Критерії розмежування судової юрисдикції Великою Палатою Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_2_2020_12_07.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

4. Вербіцька М. В., Семенюк В. О. Межі адміністративної юрисдикції: спірні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 200–203. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/50.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

5. Адміністративний договір як інструмент публічного адміністрування. URL: https://surl.li/igcxyd (дата звернення: 18.11.2025).

6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94194321 (дата звернення: 18.11.2025).

Дрогобицька Х. І.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ В УКРАЇНІ

Період часу в якому ми зараз проживаємо в Україні, внаслідок збройної агресії Російської Федерації, ще більше актуалізував питання відповідності національного законодавства міжнародно-правовим стандартам у сферах захисту прав людини, функціонування публічної влади та забезпечення безпеки держави. За цих умов міжнародне публічне право виконує подвійну роль, а саме з одного боку – воно слугує джерелом обов'язкових правил, які визначають межі допустимого державного втручання, а з іншого – стає інструментом легітимації дій держави у сфері оборони, захисту населення та безпеки. Водночас імплементація міжнародних стандартів у період воєнного стану стикається з багатьма викликами.

Типовими критеріями оцінки правомірності дій держави в умовах збройного конфлікту є норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, а також міжнародне право людини, де передусім положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Україна, як держава, що перебуває під зовнішньою агресією та застосовує правовий режим воєнного стану, стикається з необхідністю одночасно забезпечити і верховенство права, і захистити населення, і гарантувати національну безпеку, і також виконувати міжнародні зобов'язання.

Першим ключовим аспектом міжнародно-правових стандартів є питання тимчасового відступу від зобов'язань у сфері прав людини. Україна для цього скористалась механізмами дерогації, передбаченими статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2] та статтею 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Водночас дерогація не означає повної свободи дій держави: вона обмежена принципами необхідності, пропорційності та недискримінації. Публічне управління повинне забезпечувати баланс між військовою доцільністю та повагою до основоположних прав людини незважаючи на ці умови. Особливо це стосується сфер, щодо обмеження свободи пересування, свободи вираження власних поглядів, свободи зібрань, права власності та забезпечення справедливого судового захисту [3].

Другим важливим елементом є дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час ведення бойових дій та в процесі управління прифронтовими територіями чи деокупованими. МГП встановлює чіткі

зобов'язання держави щодо захисту цивільного населення, гуманного поводження з затриманими, забезпечення доступу до гуманітарних організацій, захисту медичного персоналу та цивільної інфраструктури. В умовах гібридного характеру російсько-української війни особливо складним є розмежування між військовими і цивільними об'єктами, протидія використання цивільного населення як «живого щита», а також документування воєнних злочинів для подальшого притягнення винних до відповідальності на міжнародному рівні.

Україна активно співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, міжнародними слідчими групами, спеціальними місіями ООН та ОБСЄ, а також національними органами інших держав. Тому це сприяє документуванню порушень міжнародного права, кваліфікації воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також сприяє формуванню комплексної доказової бази.

Третій аспект стосується проблематики внутрішньо переміщених осіб, біженців, силової мобілізації «бусифікації» та міжнародного захисту цих категорій. Україна має забезпечити захист з дотриманням міжнародних стандартів безпеки, соціальних гарантій, доступу до правосуддя та адміністративних послуг для мільйонів громадян, постраждалих від війни [3].

І найбільш значним викликом в імплементації Україні міжнародно-правових стандартів в воєнний час залишається необхідність забезпечити міжнародно-правову відповідальність держави-агресора. Публічна адміністрація в Україні бере участь в підготовці міжнародних позовів, формуванні бази доказів для Міжнародного кримінального суду та спеціальних трибуналів.

Отже, імплементація міжнародно-правових стандартів у період воєнного стану є надзвичайно складним процесом, що охоплює як нормативні, так і управлінські аспекти. Вона вимагає від держави здатності діяти швидко та рішуче, але відповідно до вимог міжнародного права з дотриманням принципів верховенства права, гуманності та відповідальності. Війна не скасовує міжнародних зобов'язань, навпаки, підсилює їх значущість, так як саме міжнародне право забезпечує легітимність дій держави, підтримку міжнародної спільноти та перспективу майбутньої відбудови та інтеграції України. Адже, попри агресію, яка відбувається, Україна продовжує свій шлях до Євроінтеграції, що є вагомим показником незламної української нації.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.11.2025).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.11.2025).

3. Проведення мирних зібрань під час війни. URL: https://law-in-war.org/provedennya-myrnyh-zibran-pid-chas-vijny/.

Замашнюк Ю. Р.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ПРОЗОРОСТІ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Публічні закупівлі в оборонній сфері належать до категорії державних витрат, що здійснюються з метою забезпечення обороноздатності країни та підтримки боєготовності військових формувань. Фінансування таких закупівель включає придбання озброєння, військової техніки, спеціального обладнання, засобів зв'язку, боєприпасів та іншого матеріально-технічного забезпечення. Через специфіку оборонної діяльності такі закупівлі супроводжуються високим рівнем секретності, що створює потенційні ризики для прозорості процесів. На практиці спостерігається значна диспропорція між потребами армії та ефективністю використання бюджетних коштів, що вимагає системного аналізу процедур і механізмів контролю.

Система державних закупівель в оборонній сфері України регламентується Законом України «Про публічні закупівлі» [1], спеціальними положеннями щодо оборонних замовлень, а також внутрішніми нормативними актами Міністерства оборони та Державної аудиторської служби. Закупівлі поділяються на відкриті, обмежені та переговорні процедури, проте для оборонної сфери використання відкритих конкурсів обмежене через державну таємницю. Статистика свідчить, що частка переговорних процедур у загальному обсязі оборонних закупівель сягає понад 70%, що підвищує ризик завищення цін та неефективного використання ресурсів. Застосування закритих процедур зменшує конкуренцію серед постачальників, обмежує аналітичний контроль і підвищує ймовірність корупційних практик.

Публічний моніторинг здійснюється переважно за даними електронної системи ProZorro, проте обмежена деталізація контрактів не дозволяє громадським організаціям та експертам повністю оцінити доцільність закупівель. Додатковим фактором є обмежена кількість кваліфікованих постачальників специфічних видів озброєння, що призводить до концентрації контрактів у вузькому колі компаній. Фінансовий аналіз витрат на оборонні закупівлі за останні роки показує тенденцію до зростання бюджетних асигнувань із одночасним збільшенням кількості переговорних процедур.

Впровадження електронної системи ProZorro стало першим значним кроком до підвищення прозорості оборонних закупівель. Система забезпечує електронний облік процедур, публікацію оголошень про тендери, можливість подання

пропозицій та контролю за виконанням контрактів. Проте для оборонної сфери застосування ProZorro обмежене через необхідність збереження державної таємниці. Впровадження окремих модулів для анонімного моніторингу контрактів та формування агрегованих даних про закупівлі дозволило частково усунути проблему відсутності інформації для громадського аналізу.

Серед шляхів вдосконалення процедур варто зазначити посилення аудиторського контролю та розширення функцій внутрішнього моніторингу. Проведення незалежних експертиз контрактів на предмет відповідності ринковим цінам та технічним характеристикам дозволяє зменшити ризики неефективних витрат. Інтеграція системи електронного документообігу та цифрових реєстрів постачальників сприяє уніфікації даних і забезпечує доступ для контролюючих органів [2]. Створення механізмів зворотного зв’язку від військових формувань щодо якості отриманого обладнання забезпечує додатковий рівень аналітики та підвищує відповідальність постачальників.

Корупційні ризики в оборонній сфері залишаються значним викликом для держави. Незважаючи на наявність нормативної бази, недосконаліть процедур перевірки постачальників та відсутність повної інформації про кінцевих бенефіціарів створюють сприятливі умови для зловживань. Виявлення та усунення картельних схем потребує постійного оновлення методологій аналізу даних та застосування алгоритмів ризик-менеджменту. Використання сучасних аналітичних платформ, що дозволяють інтегрувати інформацію з різних державних реєстрів, здатне значно підвищити ефективність контролю.

Впровадження комплексного підходу до управління оборонними закупівлями передбачає взаємодію кількох структур. Міністерство оборони забезпечує визначення потреб і формування технічних завдань, центральні органи державного фінансового контролю здійснюють аудит, а електронні платформи забезпечують облік та прозорість процедур. Активна участь громадських організацій і професійних асоціацій у моніторингу дозволяє отримувати незалежну оцінку ефективності витрат [3]. Поступове підвищення рівня публічності, при збереженні державної таємниці, сприяє підвищенню довіри суспільства до системи оборонних закупівель.

Аналітичний огляд закупівельних практик показує, що підвищення ефективності можливе за рахунок удосконалення нормативної бази, розширення електронного обліку та інтеграції аналітичних інструментів. Поєднання прозорості процедур із суворим контролем конфіденційної інформації дозволяє мінімізувати ризики корупції, знизити витрати та забезпечити належне забезпечення військових формувань. Поступове впровадження змін у поєднанні з навчанням персоналу та залученням міжнародних експертів сприяє формуванню ефективної та прозорої системи оборонних закупівель.

Отже, проблеми прозорості та ефективності публічних закупівель в оборонній сфері мають комплексний характер і вимагають синергетичного підходу. Інтеграція електронних систем, удосконалення процедур контролю, посилення аналітичного моніторингу та адаптація міжнародного досвіду створюють умови для підвищення рівня відповідальності учасників закупівельного процесу. Реалізація запропонованих заходів дозволяє не лише забезпечити боєготовність армії, а й сприяє економічній ефективності використання державних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. Редакція від 31.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 14.11.2025)

2. Швидка Т.І. Особливості державного регулювання оборонних закупівель. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Випуск 81: частина 1. С.308-314. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/51.pdf

3. Швидка Т.І. Халецька К.К. Шлях Європейського Союзу в регулюванні публічних закупівель. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 5, 2023. с. 157–160. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/38.pdf (дата звернення: 14.11.2025)

Зіньо О. С.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан як особливий правовий режим є інструментом держави для забезпечення обороноздатності та реагування на зовнішню збройну агресію. Він передбачає можливість оперативного управління та мобілізації ресурсів у ситуаціях, коли від ефективності рішень залежить безпека держави та життя її громадян. Тимчасові обмеження прав і свобод у цей період стосуються не лише громадян, але й прямо впливають на умови діяльності суб'єктів господарювання: можуть змінюватися правила доступу до ринків, обсяги та порядок використання майна, можливість переміщення товарів, працівників і капіталу, режим інформаційного обігу тощо. Це зумовлює необхідність належного правового супроводу економічної діяльності в умовах війни, аби забезпечити баланс між потребами оборони та збереженням стабільного функціонування економіки.

Конституція України визначає фундаментальні принципи допустимості обмежень прав людини під час воєнного стану. Відповідно до ст. 64 Конституції України такі обмеження можливі лише щодо прав, які не є абсолютними [1]. Ключовими критеріями правомірності втручання виступають необхідність, пропорційність, недискримінаційність та дотримання верховенства права

Абсолютними правами, що не можуть бути обмежені навіть за надзвичайних обставин, залишаються право на життя, заборона катувань, рабства, свобода думки й релігії, повага до людської гідності [1; 2; 3]. Україна, незважаючи на механізм дерогації, продовжує нести відповідальність за забезпечення цих прав відповідно до міжнародного права. Як зазначається у дослідженні Лук'янової та Мешерякової, дерогаційні заходи мають здійснюватися лише «у межах, яких вимагає гострота становища» й не можуть порушувати основоположні права людини [4, с. 526].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає перелік заходів, які може впроваджувати держава: комендантська година, реквізиція майна, трудова повинність, контроль за пересуванням, особливий режим роботи підприємств, обмеження в інформаційній сфері [5]. Застосування таких заходів не може бути довільним та вимагає законодавчих підстав і підконтрольності.

Одним з найбільш чутливих обмежень є звуження свободи пересування. Такі заходи повинні бути гуманними та не переростати у приховане позбавлення волі. Значною залишається роль інформаційної безпеки: держава може обмежувати розповсюдження відомостей про військові операції, блокувати ресурси, що

загрожують національній безпеці, але із забезпеченням свободи слова та суспільного контролю [3].

Право власності може бути тимчасово обмежене шляхом реквізиції або відчуження майна для потреб оборони, з обов'язковим наступним відшкодуванням [1; 2]. Судова влада продовжує функціонувати навіть під час війни, забезпечуючи право на справедливий суд, можливість оскарження дій органів влади та захист через адвоката.

Право на мирні зібрання може зазнавати тимчасових обмежень, проте такі заходи мають бути пропорційними, обґрунтованими та не спрямованими на придушення демократичної активності [3].

Соціальні та економічні права потребують особливого захисту, адже саме під час війни значно зростає вразливість військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю та сімей загиблих.

Гарантії дотримання прав людини забезпечуються парламентським контролем, діяльністю Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, правозахисними організаціями та міжнародним наглядом [3; 6].

Отже, обмеження прав і свобод під час воєнного стану є тимчасовим і вимушеним засобом для забезпечення національної безпеки. Україна дотримується конституційних та міжнародних стандартів, що забезпечують: – чіткі межі державного втручання; – збереження принципу верховенства права; – ефективні механізми судового й парламентського контролю; – міжнародний моніторинг дерогацій.

З метою підвищення ефективності правового регулювання обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану доцільним є: – запровадження чіткого порядку інформування населення про зміст, підстави й строки встановлених обмежень через офіційні державні ресурси, що сприятиме забезпеченню правової визначеності та передбачуваності; – створення ефективного механізму оскарження рішень щодо обмеження прав, включно з діями військових адміністрацій, із застосуванням дистанційних форм звернення та скорочених строків розгляду скарг, що мінімізує ризики надмірного втручання держави.

Воєнний стан не скасовує правопорядок – він підсилює потребу в правових гарантіях і контролі над діяльністю держави, що є передумовою збереження демократичного устрою України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 17.11.2025).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 17.11.2025).

3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р., № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 17.11.2025).

4. Лук'янова А.В., Мешерякова В.Є. Відступ від зобов'язань за Європейською Конвенцією з прав людини під час надзвичайної ситуації: зміст, виконання та світова практика. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 11. С. 525-529. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/124.pdf. (дата звернення 17.11.2025).

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р., № 389- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 17.11.2025).

6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р., № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 17.11.2025).

Йорданова З. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна тривалий час функціонує на пенсійній системі, яка перебуває на межі функціональної стійкості, однак усе ще зберігає переважно солідарну модель, що не відповідає сучасним демографічним та економічним реаліям. Європейські країни, зіткнувшись із подібними викликами старіння населення та дефіциту пенсійних фондів, масштабно реформували свої системи, поєднавши солідарний, накопичувальний і недержавний рівні. Для України питання адаптації цього досвіду є не просто актуальним – без системного реформування пенсійна система не зможе забезпечити мінімальний стандарт життя для літніх людей. Особливо гостро ця проблема постає в умовах війни, зростання фінансового навантаження та скорочення економічно активного населення.

Проблематика реформування пенсійної системи України активно досліджується українськими науковцями. Зокрема, Л. М. Лояк наголошує, що ефективність української моделі обмежується демографічними дисбалансами, низьким коефіцієнтом заміщення та надмірним навантаженням на солідарний рівень, тоді як європейські держави демонструють результативність багаторівневих систем із чітким розподілом відповідальності між державою, роботодавцем і громадянином [1]. О. А. Горбунова підкреслює, що сталий розвиток пенсійного забезпечення можливий лише за умов створення дієвого накопичувального рівня, підвищення прозорості фінансових інструментів і зміцнення довіри населення до приватних інституцій [2].

Науковці й аналітики вказують: перед тим як запроваджувати обов’язкові накопичувальні схеми, необхідно забезпечити низку передумов – розширити офіційний сектор зайнятості, створити незалежний та ефективний регулятор, гарантувати захист активів, встановити прозорі правила інвестування та дієві механізми компенсацій для вразливих груп. За відсутності цих умов накопичувальна система може лише посилити нерівність і створити додаткові бюджетні ризики.

Терещенко Г. М. та Смоляр Ю. А. акцентують на правовому режимі діяльності недержавних пенсійних фондів, підкреслюючи потребу уніфікації правил їх функціонування відповідно до європейських стандартів нагляду та захисту учасників [3]. Без оновлення законодавчої бази недержавне пенсійне забезпечення не зможе виконувати покладену на нього роль довгострокового

інвестиційного механізму. Отже, держава повинна забезпечити жорсткий контроль і прозорість діяльності НПФ як базову умову для безпечного впровадження накопичувального рівня.

Європейський досвід демонструє: пенсійні системи залишаються життєздатними лише за умови поєднання різних джерел фінансування та розподілу ризиків між державою, роботодавцем і громадянином. Для України розглядаються три основні підходи до реформування:

1. модернізація солідарного рівня (приклади Франції, Італії);
2. впровадження обов'язкового накопичувального рівня (Польща, Литва, Швеція);
3. гібридна модель із поступовим переходом до накопичень та паралельним розвитком недержавних фондів (Німеччина, Нідерланди).

Враховуючи обмежені економічні можливості нинішнього періоду, найбільш реалістичним є етапне впровадження гібридної моделі: спочатку – зміцнення солідарного рівня та інституційних механізмів регулювання, а вже надалі – запровадження обов'язкових накопичувальних внесків. Такий підхід дозволить мінімізувати ризики і забезпечити фактично гарантовану пенсійну безпеку громадянам.

Отже, Європейська практика переконливо доводить, що ефективна пенсійна система має базуватися на багаторівневій структурі, прозорому правовому регулюванні та справедливому розподілі відповідальності між учасниками пенсійних відносин. Україна має потенціал для успішного впровадження такої моделі за умови подолання ключових перешкод: тіньової зайнятості, недостатнього державного фінансового контролю та низького рівня довіри до інституцій.

З огляду на європейські стандарти та сучасні виклики, пріоритетними напрямами реформування пенсійної системи України є:

– розширення бази сплати ЄСВ та зменшення тінізації трудових відносин;

– гармонізація законодавства щодо нагляду за НПФ відповідно до вимог Директиви IORP II;

– створення надійної системи гарантування пенсійних накопичень;

– інституційна цифровізація процесів та посилення фінансової грамотності населення.

Комплексний, поетапний перехід до змішаної пенсійної моделі забезпечить фінансову стабільність системи та гарантує гідний рівень життя нинішнім і майбутнім пенсіонерам України.

Список використаних джерел:

1. Лояк Л. М. Пенсійне забезпечення в Україні: сучасні реалії та Європейський досвід. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ*, 2018. С. 34-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvifnunge_2018_2_6 (дата звернення 18.11.2025).

2. Горбунова О. А. Реформування системи пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та можливості використання в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*, 2018. (3), с. 118-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2018_3_17 (дата звернення 18.11.2025).

3. Терещенко Г. М., Смоляр Ю. А. Міжнародний та вітчизняний досвід правового режиму функціонування недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи для України. *Наукові праці НДФІ, Фінансова політика та економічне регулювання.* 2017. (4), с. 90-100. URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_07_04_090_uk.pdf (дата звернення 18.11.2025).

Коржинський Р. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Земельні відносини відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку України, оскільки земля є основним національним багатством та ресурсом для господарської діяльності. Правове регулювання цієї сфери має забезпечувати ефективне використання, охорону та захист прав власності на землю. Проте на практиці існує низка проблем, зокрема недосконаліть законодавства, корупційні ризики та суперечності між нормами Земельного кодексу й іншими законами. Додаткові труднощі створює повільне впровадження земельної реформи та недостатній контроль за використанням земель. Тому аналіз проблем правового регулювання земельних відносин є необхідним для вдосконалення законодавства і забезпечення сталого розвитку держави.

Процес земельної реформи в Україні, який розпочався 15 березня 1991 року, є одним із найдовших у світі. Його тривалість пояснюється численними спробами знайти оптимальну модель відкриття ринку землі – від ліберальних концепцій до повного мораторію на продаж. Науковці А. Білена та Д. Ващенко виокремлюють три ключові етапи реформи.Перший – ухвалення у 2001 році Земельного кодексу України №2768-III, яким запроваджено мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, дію якого неодноразово продовжували. Другий етап – 2011 рік, коли подано законопроєкт «Про ринок земель» №9001-д, що передбачав відкриття ринку з 2013 року, заборону продажу іноземцям і створення Державного земельного банку, проте через політичні суперечки його не ухвалили. Третій, вирішальний етап – прийняття 31 березня 2020 року Закону «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», яким фактично відкрито ринок землі в Україні. [1, с. 102].

Україна вже тривалий час перебуває в умовах повномасштабної війни, що потребує швидкого ухвалення управлінських рішень. Для стабільного функціонування держави під час воєнного стану внесено низку змін до законодавства, зокрема у сфері земельних відносин. 24 березня 2022 року ухвалено Закон №2145-IX, який запровадив спрощену процедуру передачі земель сільськогосподарського призначення в оренду на період воєнного стану. Такі ділянки формуються без кадастрового номера, а державній реєстрації підлягає лише договір оренди, який оформлює районна військова адміністрація.Водночас війна виявила низку проблем у земельній сфері – нестачу кадрів, недосконаліть

управління, слабкий контроль за використанням і охороною земель, недостатню автоматизацію Держкадастру. Це свідчить про серйозні недоліки правового забезпечення земельної реформи, адже нові закони часто ухвалюються поспіхом, без належного узгодження, що призводить до правової невизначеності й знижує довіру громадян до земельної політики держави. [2, с. 818-819].

Як зазначає А. Л. Борко, суттєвим недоліком сучасного етапу земельної реформи є недосконаліть нормативно-правової бази, зокрема переважання підзаконних актів над законами. Така ситуація ускладнює ефективне правове регулювання контрольно-наглядової діяльності, адже управління земельною сферою має здійснюватися на основі чітких законодавчих норм, що визначають прозорі механізми реалізації повноважень органів влади та запобігають дублюванню їхніх функцій. У межах земельних відносин нині передбачено адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність за їх порушення, що свідчить про посилення контролю з боку держави та розширення переліку видів правопорушень. Водночас у період воєнного стану ухвалено закони №2145-IX та №2247-IX, якими спрощено процедуру передачі земель сільськогосподарського призначення в оренду та розширено коло осіб, що можуть отримувати такі ділянки без проведення земельних торгів. Це демонструє прагнення держави підтримувати стабільність у сфері земельних відносин, однак водночас виявляє і наявні проблеми правового забезпечення їх реалізації [2, с. 819].

Проблеми правового забезпечення земельної реформи та землекористування в умовах воєнного стану залишаються надзвичайно актуальними. Як зазначають науковці (В. С. Гурський, Й. М. Дорош, Д. С. Добряк, В. В. Макаров та ін.), ефективне використання земельних ресурсів потребує чітких законодавчих обмежень, що підтверджується ст. 111 Земельного кодексу України. Водночас відсутність належного нормативного регулювання ускладнює реалізацію земельної політики під час війни. Воєнний стан вимагає врахування специфічних потреб – використання земель для військових об’єктів, тимчасового житла, евакуаційних зон та відновлення інфраструктури. Додатковою проблемою є деградація й забруднення земель унаслідок бойових дій, що потребує правового врегулювання питань рекультивації. Отже, нинішній стан земельних відносин у період війни виявляє суттєві прогалини у правовому забезпеченні та потребує комплексного оновлення нормативної бази. [3, с. 526-527].

Є. А. Сенчіна та А. І. Бурковська у своїй науковій роботі визначили основні напрями вдосконалення земельних відносин і шляхи покращення земельної реформи в Україні. Враховуючи кращі зарубіжні практики, пропонується встановити чіткі правила відбору суб’єктів обігу сільськогосподарських земель, оптимізувати розміри господарських структур і законодавчо обмежити площі приватної власності. Важливим є поступове відкриття ринку землі – спочатку лише для громадян України, а згодом для ширшого кола суб’єктів. Серед ключових

напрямів – створення спеціалізованого державного органу контролю за обігом земель, передача частини державних земель територіальним громадам і запровадження дворівневого контролю за їх раціональним використанням. Також пропонується трансформувати Державний земельний кадастр у Державний кадастр нерухомості для підвищення прозорості та точності даних. У цілому суть реформи полягає в оновленні правових та інституційних механізмів управління землею, розробці ефективних нормативних актів і створенні сучасної системи кадастрового обліку та моніторингу. [4, с. 42-43].

Отже, правове регулювання земельних відносин в Україні залишається складним і багатогранним процесом, що потребує системного вдосконалення. Попри значні кроки у проведенні земельної реформи, зокрема відкриття ринку землі, все ще існують суттєві прогалини у законодавстві та проблеми його узгодженості. Воєнний стан загострив наявні труднощі – недосконаліть управління, слабкий контроль за використанням земель і відсутність ефективних механізмів відновлення пошкоджених територій. Для подолання цих викликів необхідно забезпечити стабільність правового поля, підвищити прозорість обігу земель і вдосконалити державний контроль. Важливим напрямом розвитку є також цифровізація земельних відносин і створення сучасного кадастру нерухомості, що сприятиме прозорості, ефективності та довірі громадян до земельної політики держави.

Список використаних джерел:

1. Білена А. А., Ващенко Д. Земельна реформа в Україні: актуальність, роблеми та перспективи реалізації. *Правовий дискус.* Черкаси, 2023. №3. С. 101-103.
2. Борко А. Л. Проблеми адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні. *Інновації в суднобудуванні та океанотехніці.* Миколаїв, 2024. №15. С. 818-820.
3. Гурський В. С. Теоретичне підґрунтя для здійснення дослідження проблеми правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. Правова система України: *Європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану.* Дніпро, 2025. №15 С.525-527.
4. Сенчіна Є. А., Бурковська А. І. Сутність земельної реформи і розвитку земельних відносин в аграрному секторі України. *Моделювання соціально-економічного розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки.* Миколаїв, 2024. С. 41-43.

Лаврієнко М. М.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Тараненко Л. С.,
к. ю. н, доцент кафедри трудового земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛІЦЕНЗУВАННЯ І ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Запровадження воєнного стану в Україні, пов'язане зі збройною агресією російської федерації проти нашої держави, суттєво вплинуло на всі сфери суспільного та економічного життя. Указом Президента України № 64/2022 на території України було введено воєнний стан [1]. Відповідно до п. 3 цього Указу, на час дії воєнного стану можуть встановлюватися тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, визначених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [2], а також запроваджуватися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах і обсязі, необхідних для реалізації заходів воєнного стану. Особливих змін у цих умовах зазнали механізми державного регулювання господарської діяльності, зокрема у сфері ліцензування та дозвільних процедур. Тому держава повинна була шукати баланс між необхідністю спрощення ведення бізнесу та дотриманням вимог безпеки. Це зумовило ухвалення низки нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію дозвільних процедур до реалій воєнного часу.

Доцільно дати визначення поняттю «ліцензування». Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII, ліцензування – це інструмент державного регулювання господарської діяльності, який покликаний забезпечити безпеку, охорону життя і здоров'я людей, захист прав та законних інтересів громадян, економічних і соціальних інтересів держави та суспільства, а також гарантувати екологічну безпеку й збереження навколишнього природного середовища. Суб'єктний склад у сфері ліцензування охоплює, з одного боку, органи ліцензування, уповноважені державою на видачу відповідних документів, а з іншого – здобувачів ліцензії, тобто осіб, які звертаються для отримання дозволу на здійснення визначеного законом виду господарської діяльності або його частини, що потребує ліцензування. Органами ліцензування виступають державні органи, яким такі повноваження надано законом або Кабінетом Міністрів України для здійснення видачі дозвільних документів [2].

Варто зазначити, що 19 березня 2022 року набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 314), якою встановлено спрощений порядок здійснення господарської діяльності без отримання ліцензій чи дозволів шляхом подання декларації до Мінекономіки. Постанова № 314 встановлює, що під час воєнного стану, коли строки видачі дозвільних документів зупинено, суб'єкти господарювання все ж мають можливість здійснювати діяльність без попереднього отримання ліцензій чи дозволів. Для цього необхідно подати декларацію про провадження господарської діяльності. У ній зазначаються персональні дані підприємця (прізвище та ім'я) або реквізити юридичної особи (організаційно-правова форма, повне й скорочене найменування), а також інформація про вид діяльності та місце її здійснення [3]. У додатку 2 до Постанови № 314 наведено перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню та не можуть здійснюватися на підставі декларації. До них, зокрема, належать: діяльність, пов'язана з використанням ядерної енергії; переробка уранових руд; виробництво та реалізація спеціальних засобів, споряджених речовинами сльозоточивої чи дратівної дії, засобів індивідуального захисту та активної оборони; виготовлення лікарських засобів, їх імпорт (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), а також оптова і роздрібна торгівля ними та інші [3].

Декларації подаються до Мінекономіки, а у разі провадження охоронної діяльності – до Міністерства внутрішніх справ України. Подання може здійснюватися незалежно від місця реєстрації чи перебування суб'єкта господарювання як у паперовій, так і в електронній формі. Електронна декларація подається через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, зокрема через мобільний застосунок «Дія». У паперовому вигляді документ можна подати особисто, через центр надання адміністративних послуг або надіслати поштою. Крім того, у додатку 2 до Постанови Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» міститься перелік видів господарської діяльності, що не можуть провадитися на підставі декларації, а також визначено документи, які надають право на їх здійснення [3].

Необхідно також підкреслити, що відповідно до підпункту 5 пункту 1 Постанови № 314, строк дії чинних строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично подовжувався на час дії воєнного стану та ще на три місяці після його припинення або скасування. Однак постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2025 року № 288 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року № 314» підпункти 4 і 5 пункту 1 зазначеної постанови було скасовано. У зв'язку з цим, механізм автоматичного продовження строкових ліцензій та дозвільних документів більше не

застосовується. Отже, починаючи з 14 березня 2025 року, ліцензії та документи дозвільного характеру, строк дії яких закінчився, не вважаються продовженими автоматично. Для їх подальшого використання суб'єкти господарювання повинні поновлювати або отримувати їх у порядку, передбаченому чинним законодавством України [4].

Отже, з вищевикладеного стає цілком зрозуміло, що воєнний стан в Україні суттєво вплинув на систему ліцензування та дозвільних процедур, що змусило державу адаптувати регуляторні механізми до надзвичайних умов. Було запроваджено спрощені процедури ведення господарської діяльності через подання декларацій до Мінекономіки та МВС, що дозволяє підприємцям працювати навіть без попередніх ліцензій у певних сферах. Водночас окремі види діяльності залишаються суворо контрольованими та потребують спеціальних дозволів, забезпечуючи безпеку та законність у критичних галузях. Скасування механізму автоматичного продовження ліцензій з 14 березня 2025 року підкреслює необхідність своєчасного поновлення документів та дотримання чинного законодавства. Загалом ці зміни демонструють прагнення держави підтримати бізнес, зберігаючи баланс між економічною активністю, правами суб'єктів господарювання та безпекою суспільства в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р., № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення 14.09.2025).

2. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р., № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text (дата звернення 14.09.2025).

3. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 р., № 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 14.09.2025).

4. Ліцензії та дозволи більше не продовжуються автоматично: що слід знати суб'єктам господарювання. URL: https://kyivobl.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/908567.html (дата звернення 14.09.2025).

Лагоднюк А. С.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАБОРОНИ СВАВІЛЛЯ: ПРАКТИКА КСУ ТА ЄСПЛ У СФЕРІ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило необхідність обмеження окремих прав і свобод людини. Проте навіть за таких умов держава зобов'язана діяти в межах конституційних гарантій та дотримуватись принципу верховенства права, що включає в себе заборону будь-якого свавілля. В цілому, принцип заборони свавілля забезпечує справедливий баланс між потребами безпеки держави та захистом основоположних прав особи. У контексті євроінтеграційних прагнень України особливого значення набуває дослідження європейських стандартів законності, необхідності та пропорційності втручання держави у права особи, а також відображення цих принципів у національній конституційній практиці.

Один із найважливіших етапів становлення поняття свавільності відбувся під час доповіді Венеційської комісії 2011 року, яка була складена на підставі узагальнення практики ЄСПЛ, Суду ЄС, іншої міжнародної та національної юридичної практики та доктрини, задля встановлення загальновизнаного чіткого розуміння верховенства права та його елементів, з метою подальшого тлумачення та застосування цієї основоположної цінності на національному та міжнародному рівнях [1, ст. 22]. У цьому контексті, під свавіллям розуміється будь-яке застосування влади, що не ґрунтується на праві або суперечить його суті, навіть якщо формально відповідає нормам закону.

Так, Комісія підкреслила, що верховенство права передбачає не лише формальну відповідність дій держави закону, але й їхню відповідність принципал справедливості, пропорційності та передбачуваності.

Цей підхід був сприйнятий і розвинений у практиці Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував, що свавілля несумісне з поняттям «законності». Наприклад, Європейський суд з прав людини у рішенні у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства № 1 (The Sunday Times v. the United Kingdom № 1) від 26 квітня 1979 року зазначив, що «норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано достатньо чітко, що дає змогу громадянинові регулювати свою поведінку» (пункт 49) [4]. У подальшій практиці, зокрема у справах Amuur v. France (1996), Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom (2011), ЄСПЛ сформулював критерії, за якими визначається відсутність свавілля, а саме: наявність правової основи втручання, передбачуваність правових наслідків,

пропорційність між вручанням і легітимною метою та відчутність надмірності чи дискримінації у діях органів влади.

Згодом ці стандарти набули розвитку у конституційній юрисдикції України. Так, Конституційний Суд України, посилаючись на практику Венеційської комісії та ЄСПЛ, неодноразово наголошував, що згідно зі статтею 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, а в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, однак навіть вони повинні мати легітимну мету і бути необхідними у демократичному суспільстві [3].

Саме цей елемент, також віднайшов своє місце в ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року визнаючи, що будь-які заходи воєнного стану мають здійснюватись виключно на підставі та в межах закону, що унеможливлює свавільне втручання органів влади у сферу конституційних прав і свобод. Зокрема, у статті 3 передбачено принцип законності та пропорційності при реалізації заходів воєнного стану, а стаття 8 визначає, що повноваження військових адміністрацій і органів влади не можуть виходити за межі необхідного для досягнення визначених законом цілей [2].

Порівнюючи, Конституційний Суд України та Європейський суд з прав людини можна зазначити, що вони однаково визнають, що принцип заборони свавілля – це межа між легітимною обороною держави і зловживанням владою, базуючись на спільній ідеї – забезпечення пропорційності, передбачуваності та справедливості навіть в умовах війни.

Як висновок ми можемо зазначити, що тлумаченням принципу заборони свавілля, який виступає елементом верховенства права, визначаються межі допустимого державного втручання у права людини, зокрема в умовах воєнного стану. ЄСПЛ наголошує, що свавілля несумісне з законністю, а обмеження прав мають бути пропорційними, легітимними та передбачуваними. Конституційний Суд України, спираючись на європейські стандарти, підкреслює, що навіть під час воєнного стану держава зобов'язана діяти виключно в межах Конституції та закону. Отже, заборона свавілля слугує гарантією того, що потреби безпеки не можуть над основоположними цінностями демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Верховенство права: доповідь / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). 2011. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr (дата звернення: 08.11.2025).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 08.11.2025).

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» : Рішення Конституц. Суду України від 28.08.2020 № 10-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text (дата звернення: 08.11.2025).

4. CASE OF THE of The European Court of Human Rights of 26.04.1979 in no. (Application № 6538/74). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57584 (date of access: 08.11.2025).

Макаренко М. С.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання захисту прав людини та забезпечення конституційного правопорядку набуває першочергового значення. Конституційний контроль у цей період виступає ключовим інструментом запобігання зловживанням влади, тоді як практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) слугує важливим орієнтиром для дотримання демократичних стандартів навіть у надзвичайних умовах. Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика ЄСПЛ визнається джерелом права в Україні [1].

Одним із центральних аспектів взаємодії конституційного контролю та практики ЄСПЛ під час війни є інститут відступу від зобов'язань. Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава може тимчасово відступати від своїх зобов'язань лише в обсязі, якого вимагає гострота ситуації, за умови дотримання принципу верховенства права [2]. Конституційний Суд України (КСУ), оцінюючи конституційність обмежень прав і свобод у період дії воєнного стану, застосовує розроблені ЄСПЛ критерії законності, легітимної мети, необхідності у демократичному суспільстві та пропорційності. Особливо важливим є врахування «абсолютних прав» (статті 2, 3, 4 і 7 Конвенції), які не можуть бути обмежені навіть у період війни.

Практика ЄСПЛ, зокрема у справах, пов'язаних із збройними конфліктами, підкреслює позитивні зобов'язання держави щодо захисту життя, проведення ефективних розслідувань порушень прав людини та забезпечення гідності особи. Це зобов'язує КСУ тлумачити норми Конституції України у світлі підходів, сформованих ЄСПЛ, що сприяє забезпеченню невідворотності покарання та дотриманню принципів гуманізму.

Суттєву роль відіграє доктрина «межі розсуду» (Margin of Appreciation), яка в умовах збройного конфлікту стає ширшою, але не безмежною. Завдання КСУ полягає у здійсненні контролю за тим, щоб вирішення справ на власний розсуд не призводило до нівелювання сутності конституційних прав і свобод. Особливо актуальним є дотримання принципу пропорційності при обмеженні майнових прав, свободи пересування або соціально-економічних прав. Принцип «справедливого

балансу», що є ключовим у практиці ЄСПЛ, застосовується КСУ при оцінці правомірності втручання держави у права особи [3].

Навіть у період війни європейський стандарт конституційного контролю вимагає забезпечення мінімального функціонування демократичних механізмів. Практика ЄСПЛ щодо політичних прав (стаття 3 Протоколу №1), зокрема рішення у справі «Сейдіч і Фінці проти Боснії та Герцеговини», має важливе значення для оцінки конституційності рішень щодо обмеження діяльності політичних партій або участі громадян у виборчому процесі [4]. Водночас рішення ЄСПЛ у справі «D.H. та інші проти Чеської Республіки» демонструє, що складні суспільно-політичні обставини не можуть бути підставою для системної дискримінації або неправомірного обмеження політичних прав [5].

Особливе значення має практика ЄСПЛ у міждержавних справах «Україна проти росії», у яких Суд фіксує факти порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях. Ці рішення формують важливі міжнародно-правові факти, що мають враховуватися при тлумаченні Конституційним Судом України положень Конституції, пов’язаних із територіальною цілісністю, державним суверенітетом та обов’язком держави забезпечувати права людини навіть в умовах війни.

Таким чином, практика ЄСПЛ відіграє системоутворюючу роль у формуванні принципів конституційного контролю в Україні. Вона визначає межі допустимого втручання держави у права людини у надзвичайних умовах і забезпечує дотримання демократичних цінностей, запобігаючи перетворенню тимчасових обмежень на постійні відступи від стандартів правової держави. Це є важливою складовою європейської інтеграції України та підтвердженням її відданості принципам верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 14.11.2025).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи, 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.11.2025).

3. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 16.11.2025).

4. Сейдіч і Фінці проти Боснії та Герцеговини : Рішення ЄСПЛ від 22 грудня 2009 р.URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491 (дата звернення: 16.11.2025).

5. D.H. and Others v. the Czech Republic : Рішення ЄСПЛ від 13 листопада 2007 р. (Велика палата).URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256 (дата звернення: 15.11.2025).

Мельников О. О.,
аспірант Національного університету «Острозька академія», помічник судді Північно-західного апеляційного господарського суду

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВЛАДДЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Уведення воєнного стану в Україні змінило життя громадян та вплинуло на діяльність органів публічної влади. Конституція України [3] та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [5] визначають основоположні принципи прав і свобод людини. Згідно статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії [3]. Вищезазначені національні та міжнародні нормативно-правові акти мають застереження щодо можливості обмежень певних прав і свобод людини в умовах введення, зокрема, воєнного стану.

Верховний Суд у пункті 45 постанови від 21.05.2025 у справі №280/2880/24 зазначав, що у зв'язку з запровадженням воєнного стану в Україні право на свободу пересування, гарантоване частиною першою статті 33 Основного Закону, було піддане тимчасовим обмеженням, спричиненим дією особливого правового режиму. Такі обмеження є правомірними та відповідають положенням статті 64 Конституції України [4].

Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Смокович М.І. неодноразово зазначав, що для судової системи пріоритетом є дотримання принципу верховенства права [6]. Науковець акцентував увагу, що якщо влада не боїться свого народу, то вона створює адміністративні суди, які допомагають людям її контролювати [7].

Стаття 18 Кодексу України про адміністративне судочинство визначає категорії публічно-правових спорів, які підлягають розгляду в межах адміністративного судочинства [2]. Досліджуючи зазначений перелік слід зазначити, що через, зокрема, дії та/або бездіяльність суб'єктів владних повноважень конституційні права осіб можуть бути порушені. Отже, адміністративні суди є судами, встановленими законом та які уповноважені розглядати публічно-правові спори. Якщо особа вважає, що її право порушене, то вона має право звернутися до адміністративного суду.

Берназюк Я.О. аналізуючи практику Європейського суду з прав людини звертав увагу, що під час розгляду публічно-правових спорів судам слід встановити чи є втручання держави у права особи пропорційним. Чи дотримано балансу між публічними та приватними інтересами учасників спору [1].

Запровадження воєнного стану на території України є тимчасовими обмеженнями певних прав і свобод людини. У свою чергу саме на адміністративні суди покладено обов'язок встановити у кожній окремій справі усі обставини щодо правомірності суб'єкта владних повноважень права обмежити права особи в умовах воєнного стану. Також Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду має розв'язати низку нелегких спорів, які зумовлені обмеженням прав та свобод осіб у зв'язку з введенням особливого правового режиму в Україні, сформувати єдину правозастосовну судову практику. Верховний Суд має знайти ту міру балансу, яка б допомогла людям контролювати владу та водночас зберегти національну безпеку країни в умовах воєнного стану.

Отже, адміністративна юрисдикція крізь призму судового контролю над діями та/або бездіяльністю суб'єктів владних повноважень забезпечує дотримання принципу верховенства права під час введеного воєнного стану в Україні, оскільки саме адміністративні суди виступають ключовим механізмом оцінки правомірності державного втручання, визначення меж допустимих обмежень конституційних прав та відновлення порушених прав осіб. Завдяки адміністративній юрисдикції підтримується необхідний баланс між вимогами оборони та безпеки держави і гарантіями прав та свобод людини, що дозволяє зберігати правову стабільність і довіру до державної влади навіть у умовах особливого правового режиму.

Список використаних джерел:

1. Берназюк Я. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 6(18). С. 197–214. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747- 15#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.11.2025).
4. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2025).
5. Постанова Верховного Суду у справі № 280/2880/24 від 21.05.2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127520506 (дата звернення: 18.11.2025).
6. Смокович М. І. Правові механізми удосконалення адміністративного судочинства у світлі євроінтеграційних процесів в Україні. Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Всеукраїнська науково-практична конференція, приурочена до 28-ої річниці прийняття Конституції України. 2024. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_pravove_zabezpechennya_traven_2024_A5_DRUK_.pdf#page=256. (дата звернення: 18.11.2025).
7. Якщо влада не боїться свого народу, то вона створює адміністративні суди, які допомагають людям її контролювати – голова КАС ВС. Офіційний вебсайт Судової влади України. URL: https://court.gov.ua/archive/1639283/ (дата звернення: 18.11.2025).

Мусій О. І.,
аспірант за спеціальністю 081 Право Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

ІНСТРУМЕНТИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

У XXI столітті електронна демократія стала фундаментальним компонентом сучасного публічного управління. Цифрові інструменти забезпечують більш прозору, ефективну та інклюзивну участь у політичних та адміністративних процесах. Вони допомагають подолати розрив між громадянами та державою, надаючи доступні канали для комунікації, консультацій та прийняття рішень.

Збройні конфлікти часто створюють екстремальні умови, які змушують уряди та суспільства впроваджувати інновації швидше, ніж у мирний час. В Україні повномасштабне вторгнення Росії перетворило цифрову трансформацію зі стратегічного пріоритету на питання національного виживання. Потреба в безперебійному управлінні, швидкому зв'язку та безпечній координації підштовхнула країну до зміцнення та розширення своєї цифрової інфраструктури з надзвичайною швидкістю.

Війна порушила традиційні адміністративні процеси, зробивши фізичний доступ до державних установ важким або неможливим у багатьох регіонах. У відповідь Україна різко прискорила розвиток віддалених державних послуг, цифрової ідентифікації, електронного управління документами та платформ для громадянської участі. Екосистема «Дія» стала наріжним каменем цієї трансформації, дозволяючи громадянам отримувати доступ до життєво важливих послуг, незважаючи на переміщення, окупацію територій або руйнування місцевих адміністративних будівель.

Платформа «Дія» функціонує як центральний цифровий центр взаємодії громадян з державою, пропонуючи критично важливі послуги, цифрові документи та сповіщення в режимі реального часу. Вона служить як єдиним веб-порталом, так і мобільним додатком. На порталі доступно понад 150 державних послуг, включаючи ті, що особливо актуальні у воєнний час, такі як компенсація за зруйноване майно, допомога внутрішньо переміщеним особам та повідомлення про пошкоджену інфраструктуру [1].

Цифрові документи, що зберігаються в «Дії» (електронні паспорти, посвідчення особи, водійські права, ідентифікаційні дані платника податків тощо), мають повну юридичну силу, еквівалентну їхнім фізичним аналогам [2].

Більше того, воєнні умови підвищили важливість кібербезпеки, захисту даних та децентралізованого зберігання. Ці заходи стали необхідними не лише для безперервності послуг, але й для захисту конфіденційної інформації від кібератак з

боку технологічно розвиненого противника. В результаті Україна запровадила більш надійні системи цифрового захисту, співпрацюючи з міжнародними організаціями та суб'єктами приватного сектору для модернізації своїх систем кіберзахисту.

Дія.Engine – технічна платформа під егідою Diia, яка прискорює розробку та впровадження реєстрів і цифрових послуг. Це дуже актуально у воєнний час, оскільки вже підтримувало важливі реєстри воєнного часу, наприклад, Реєстр пошкодженого та знищеного майна та Реєстр тимчасово окупованих територій [3].

Війна також посилила співпрацю між державою, громадськими технологічними організаціями, волонтерами та IT-компаніями. Такі ініціативи, як платформи для картування кризових ситуацій, інструменти моніторингу відкритих даних та системи звітності про воєнні злочини, швидко виникли завдяки безпрецедентному рівню співпраці.

Хоча «Дія» не має чіткого бренду «Дія.Єдність», вона має інтегровані послуги, що підтримують гуманітарні потреби під час війни. Наприклад, через «Дію» громадяни можуть подати заявку на компенсацію за зруйноване майно, допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та отримати доступ до інших послуг соціального захисту [1].

Більше того, платформа «eDopomoga» (електронна допомога), пов'язана через Diia, підтримує розподіл гуманітарної допомоги, координуючи державні ресурси, неурядові організації, волонтерів та бізнес [4].

У контексті, коли традиційні демократичні практики могли бути ослаблені або призупинені, цифрові інструменти натомість забезпечили безперервність, інклюзивність та громадський контроль. Такі інструменти електронної демократії, як електронні петиції, партисипативне бюджетування та цифрові консультації, продовжували функціонувати, незважаючи на масові перебої. Ці інструменти надали громадянам канали для висловлення своїх потреб, впливу на політичні рішення та участі в управлінні на рівні громади, навіть коли фізичні зустрічі чи сесії місцевих рад були неможливі. Їхня постійна робота є важливим показником демократичної стабільності в умовах воєнного часу.

Волонтерські платформи, інструменти краудсорсингу та програми для звітності про кризові ситуації мобілізували мільйони українців для внеску в національні оборонні зусилля, гуманітарну підтримку та планування реконструкції. Електронна демократія в цьому контексті виходить за рамки традиційного управління, надаючи суспільству можливість спільно виробляти рішення та колективно реагувати на спільні виклики.

Інструменти з відкритим кодом та краудсорсингом даних дозволяють відстежувати вплив війни на Україну в режимі реального часу та підвищувати громадську відповідальність. Яскравим прикладом є мапування пошкоджень. Дослідники розробили інструмент, який використовує часові ряди супутників

Sentinel-1 для виявлення та картографування пошкоджених будівель у великих масштабах [5]. Платформа Energy Map від DiXi Group надає вільно доступні відкриті дані про енергетичну інфраструктуру України, висвітлюючи втрати, страйки та зусилля з відновлення [6].

Воєнний досвід України є унікальним прикладом того, як електронна демократія може функціонувати в умовах надзвичайного стресу. Вона підкреслює, що інструменти електронної демократії допомагають зберегти громадянську довіру, зміцнити співпрацю між державою та суспільством та підтримувати демократичні принципи навіть у часи екзистенційної загрози. Цей аналіз не лише відображає досягнення України, але й пропонує розуміння, яке може допомогти іншим країнам у пошуку стійких моделей цифрової участі та управління в кризових умовах.

Список використаних джерел:

1. Дія. Державні посулги онлайн. URL: https://diia.gov.ua/
2. Tatiana McKenna. Digital Ukrainian Credentials Accessible via DIIA Digital Application. URL: https://www.taicep.org/taiceporgwp/wp-content/uploads/2024/10/DIIA-TAICEP-TALK-article.pdf
3. Міністерство цифрової трансформації України. Дія Engine: як інноваційна платформа змінює державні послуги в Україні – підсумки. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/diyaengine-yak-innovatsiyna-platforma-zminyue-derzhavni-poslugi-v-ukraini-pidsumki
4. Clara Decamps, Lukáš Voborský, Frederic Wiesenbach, Thomas Byrnes. Alignment and Complementarity Between Humanitarian Cash Transfers and the Social Protection System in Ukraine. UNICEF. 2024. URL: https://www.calpnetwork.org/wp-content/uploads/2024/12/PI-CCD-Alignment-and-Complementarity-Between-Humanitarian-Cash-Transfers-and-the-SP-System-in-Ukraine.pdf
5. An open-source tool for mapping war destruction at scale in Ukraine using Sentinel-1 time series. ZENODO. 2025. URL: https://zenodo.org/records/15088349
6. DiXi Group. The largest database of open data about energy of Ukraine. Energy map. 2024. URL: https://energy-map.info/en

Нікіфорова В. В.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Інститути адміністративної юстиції та адміністративної юрисдикції є складовими адміністративного процесуального права. Однак, в науковій літературі та на практиці виникають труднощі щодо їх співвідношення. Через це набула актуальності проблема чіткого розмежування між поняттями «адміністративна юрисдикція» та «адміністративна юстиція», які, незважаючи на спільну спрямованість на забезпечення ефективності у розгляді адміністративних справ, мають суттєві відмінності у змісті, суб'єктному складі та процесуальній формі реалізації.

Адміністративна юрисдикція є складним поняттям, яке отримує різне тлумачення в науковій літературі. Я. Ващук зазначає, що адміністративна юрисдикція може розглядатися як сукупність елементів, які використовуються під час розгляду адміністративно-правових спорів, справ про адміністративні правопорушення суб'єктами публічної адміністрації та судами [1, с. 111-112]. Натомість, Е Демський адміністративну юрисдикцію визначає як встановлену чинним законодавством компетентність органів публічної адміністрації здійснювати свої функції у сфері публічного управління і розглядати будь-які адміністративні справи у відповідній процесуальній формі [2, с. 138-139]. Таким чином, адміністративна юрисдикція охоплює визначений законом порядок розгляду та вирішення конкретних індивідуальних справ, що виникають у сфері державного управління, уповноваженими на це органами, а в окремих випадках – судами.

Адміністративна юстиція традиційно розглядається науковцями як особлива форма здійснення правосуддя. У наукових джерелах сформувалися три основні підходи до її розуміння. Перший підхід тлумачить адміністративну юстицію як специфічний порядок розгляду адміністративно-правових спорів судами або іншими уповноваженими державними органами. Другий підхід визначає її як окрему галузь правосуддя, основним завданням якої є вирішення судами спорів між громадянами та органами державного управління, а також між самими органами управління. Згідно з третім підходом, адміністративна юстиція розглядається не лише як особливий вид судочинства, але й як система спеціалізованих судів або судових підрозділів, що здійснюють адміністративне судочинство. [3, с. 197].

Адміністративна юрисдикція та адміністративна юстиція входять до адміністративного процесуального права і характеризуються низкою спільних ознак. По-перше, і адміністративна юрисдикція, і адміністративна юстиція спрямовані на вирішення правових спорів у сфері публічного управління. Обидва інститути виконують правозахисну функцію, забезпечуючи захист прав та інтересів осіб. По-друге, розгляд справ як в органах адміністративної юрисдикції, так і в органах адміністративної юстиції базується на спільних принципах – законності, об'єктивності, справедливості. Ці принципи становлять основу процесуальної діяльності і гарантують дотримання прав учасників процесу [4].

Незважаючи на спільні риси, адміністративна юрисдикція та адміністративна юстиція не можуть бути зведені до єдиного поняття. Їх розмежування базується на кількох принципових відмінностях.

Перша відмінність стосується природи та характеру діяльності. Адміністративна юрисдикція є різновидом виконавчо-розпорядчої діяльності, який здійснюється органами виконавчої гілки влади, тоді як адміністративна юстиція є різновидом правосуддя, представленим судовою гілкою влади [4]. Це визначає принципово різний характер їх видів діяльності.

Друга відмінність полягає у суб'єктному складі. Суб'єктами адміністративної юрисдикції є органи публічної адміністрації, посадові особи, які здійснюють свої функції у сфері публічного управління. Натомість адміністративна юстиція характеризується системою лише судових органів – адміністративних судів [4]. Таким чином, всі органи, які розглядають адміністративні справи є адміністративно-юрисдикційними, але тільки суд, що здійснює правосуддя по адміністративних справах, виступає органом адміністративної юстиції.

Третя відмінність полягає у процесуальному порядку розгляду справ. Застосування адміністративного порядку порушення та розгляду справи відрізняється від судового предметом розгляду [3, с. 198]. Таким чином, адміністративна юрисдикція включає розгляд публічно-правових спорів, у яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень, без звернення до суду. Натомість, в адміністративній юстиції суди уповноважені розглядати адміністративно-правові спори за позовами громадян та юридичних осіб.

Четверта відмінність стосується спрямованості примусових заходів. Адміністративна юрисдикція змістовно поєднана з повноваженнями щодо використання примусових заходів стосовно об'єктів публічного управління, включаючи громадян та юридичних осіб. У межах адміністративної юстиції примусові заходи, якщо і реалізуються, то відносно суб'єктів управління, які порушили права і свободи громадян або юридичних осіб [5]. Така різниця відображає різну роль цих інститутів у системі публічного управління.

Поняття адміністративної юрисдикції є ширшим, ніж поняття адміністративної юстиції. Співвідношення цих понять можна визначити як

співвідношення загального і спеціального. Адміністративна юрисдикція як загальна категорія охоплює всю сукупність повноважень посадових органів вирішувати правові спори і справи про правопорушення у сфері публічного управління, тоді як адміністративна юстиція є спеціалізованою формою судового захисту прав особи у публічно-правових відносинах. Адміністративна юстиція здійснюється виключно судами та характеризується правозахисними функціями щодо прав і свобод громадян та юридичних осіб у сфері управлінської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Ващук Я. В. Правова характеристика адміністративної юрисдикції. *Форум права*. 2011. № 3. С. 111–114. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11vjvxaj.pdf. (дата звернення: 03.11.2025).

2. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

3. Педько Ю. С. Адміністративна юстиція і адміністративна юрисдикція: деякі теоретичні та практичні питання співвідношення. *Право України*. 2001. № 10. С. 72–75.

4. Сідей Я. Я. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 196–200. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/36.pdf (дата звернення: 03.11.2025).

5. Юрій Г. Адміністративна юстиція : дис. … д-ра філософії в галузі права : 12.00.07. Харків, 2003. 174 с. URL: https://mego.info/матеріал/дисертація-з-права-адміністративна-юстиція-георгієвський-юрій-валентинович-2003р (дата звернення: 03.11.2025).

Попелюшко А. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ТИПОВІ ТА ЗРАЗКОВІ СПРАВИ: МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

В умовах значного навантаження на адміністративні суди України, спричиненого масовими однотипними позовами громадян до органів державної влади, виникла нагальна потреба в інструменті, що забезпечив би єдність судової практики. Таким інструментом став механізм типових та зразкових справ. Він передбачає, що одна зі споріднених справ визначається як зразкова, а сформульовані в ній правові висновки стають основою для розгляду інших аналогічних питань. Метою такого нововведення є розвантаження судової влади, забезпечення розумності строків при вирішенні справ і, головне, – забезпечення єдності судової практики [1].

Типові справи в адміністративному судочинстві України – це категорія проваджень, які об'єднують спори зі спільною правовою природою та подібними фактичними обставинами. Для них характерні спільні риси у змісті позовних вимог, підставах їх виникнення та застосовуваних нормах права. Такі справи зазвичай постають унаслідок системних дій або рішень органів державної влади, що впливають на широке коло осіб. Саме тому виникає потреба у виробленні єдиного підходу до їх розгляду, щоб уникнути розбіжностей у судовій практиці.

Порядок розгляду типових справ визначено Кодексом адміністративного судочинства України, за яким серед спорів цієї категорії може бути виокремлена одна справа, рішення якої формує орієнтир для вирішення інших подібних випадків. Це сприяє узгодженості правозастосування, підвищує ефективність судового процесу та зміцнює принцип правової визначеності.

Інститут "зразкова справа" впроваджений саме для забезпечення єдності судової практики в адміністративному судочинстві і відіграє в цьому процесі надважливу роль [2]. Їх розгляд належить до компетенції Верховного Суду, який виступає центральною ланкою у формуванні послідовного та узгодженого правозастосування. Зразкова справа відкривається тоді, коли до судів надходить велика кількість позовів, що мають подібну правову природу, спільне нормативне підґрунтя та виникають у зв'язку з типовими управлінськими рішеннями чи діями органів влади. За поданням суду нижчої інстанції або за ініціативою самого Верховного Суду одна з таких справ може бути визначена як зразкова.

Розгляд зразкової справи здійснюється у скорочені строки, а ухвалене рішення набуває особливого значення, оскільки містить правовий висновок, який

суди зобов'язані враховувати при вирішенні аналогічних спорів. Такий підхід гарантує єдність застосування норм матеріального і процесуального права, зміцнює позицію судових рішень та сприяє формуванню стабільної практики. Зразкові справи покликані забезпечити ефективність, передбачуваність та сталість судової практики й зменшити навантаження на суди [3]. Вони посідають провідне місце у стандартизації судового процесу, залишаючи при цьому простір для індивідуального підходу в межах кожної конкретної ситуації.

Типові та зразкові справи утворюють взаємопов'язаний механізм, спрямований на забезпечення єдності судової практики та підвищення ефективності адміністративного судочинства. Типові справи відображають повторювані правові ситуації, у яких виникають спори зі схожими підставами та правовим змістом, тоді як зразкова справа виступає їхнім орієнтиром, закріплюючи узагальнений правовий підхід. Таке поєднання дає змогу одночасно досягати процесуальної економії та послідовності рішень у масштабі всієї судової системи. Водночас ефективність цього механізму залежить від зваженого застосування: суди мають враховувати особливості кожної справи, аби не втратити індивідуальний підхід. Гармонійне поєднання узагальнення та справедливості забезпечує баланс між стабільністю судової практики та захистом прав кожного учасника процесу.

Список використаних джерел:

1. Скочиляс-Павлів О. В. «Типові та зразкові справи в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості розгляду». Львівська політехніка, Institutional Repository. Дата звернення: 17.10.2025. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstreams/4279fd84-622f-4a44-9e7f-96794cc29e2b/download. Ena

2. Цвіркун Ю. І. «Роль інституту зразкової справи у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві» // *Київський часопис права*, 2023, № 3. DOI: 10.32782/klj/2023.3.22. Дата звернення: 17.10.2025. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1282bff-69c5-4f18-8bcf-9043cd3cf280/content. ir.kneu.edu.ua

3. Рєзнікова В. В., Щербина В. С. «Шляхи вдосконалення механізмів забезпечення єдності судової практики в сучасних реаліях» // *Юридична Україна*, 06.03.2020. Дата звернення: 17.10.2025. URL: https://yur-ukraine.com/shlyahy-vdoskonalennya-mehanizmiv-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktyky-v-suchasnyh-realiyah/.

Рогоза А. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЩОДО УТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ

Інститут військових адміністрацій (ВА) в Україні постає як винятковий і легітимний механізм державної влади, що функціонує в умовах воєнного стану. Основною метою створення ВА є забезпечення життєдіяльності територій, що піддаються зовнішній агресії, а також гарантування безперервного функціонування органів державної влади та обороноздатності держави. Правова природа ВА визначається їхнім статусом тимчасових органів державної влади, які діють на підставі Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1,3].

Військові адміністрації поєднують дві функції: виконують повноваження місцевих державних адміністрацій (МДА) та, якщо необхідно, тимчасово беруть на себе повноваження органів місцевого самоврядування (ОМС), коли останні не можуть здійснювати свої обов'язки через воєнні дії або призупинення повноважень. Подібне поєднання повноважень є винятковим заходом, який застосовується лише за наявності серйозної загрози національній безпеці та відповідає конституційним принципам у надзвичайних умовах [1,2]. Конституційний Суд України у своїх рішеннях підтверджує, що діяльність ВА має тимчасовий характер і підпорядковується принципам верховенства права та пропорційності [2].

Президент України, як глава держави та Верховний Головнокомандувач, володіє виключним конституційним повноваженням щодо утворення військових адміністрацій. Це повноваження реалізується шляхом видання указу, що відповідає Конституції та закону. Створення ВА різниться за територіальним рівнем: обласні та районні ВА формуються за пропозицією Кабінету Міністрів України, тоді як ВА у населених пунктах (територіальних громадах) – за пропозицією обласних військових адміністрацій. Крім того, Президент здійснює призначення та звільнення начальників ВА за поданням Генерального штабу ЗСУ, що забезпечує пряму вертикаль військово-цивільного підпорядкування та оперативність управлінських рішень у зоні бойових дій [1,3].

Повноваження Президента у створенні військових адміністрацій здійснюються виключно в межах тимчасового характеру, нагальної потреби та пропорційності втручання. Створення ВА можливе лише тоді, коли звичайні органи влади не можуть виконувати свої функції. Діяльність ВА повинна бути спрямована виключно на забезпечення оборони, безпеки та життєздатності держави,

виключаючи будь-яке політично вмотивоване втручання або зловживання владою [2,3]. Конституційний Суд України підкреслює, що утворення ВА є надзвичайним заходом і не повинно стати постійною нормою, порушуючи права місцевого самоврядування [2].

Проблема розмежування компетенції між ВА та діючими ОМС є однією з ключових у наукових та правових дослідженнях. На практиці це вимагає чіткого визначення функцій тимчасових органів і забезпечення механізмів підзвітності та контролю [3,4]. Такі механізми включають обов'язкове дотримання законодавства, публічну звітність ВА та контроль з боку Верховної Ради України. Після стабілізації ситуації ВА ліквідуються, а повноваження МДА та ОМС відновлюються у повному обсязі, що гарантує відновлення конституційного ладу [1,3].

Таким чином, інститут військових адміністрацій є ключовим інструментом державного управління у період воєнного стану, який поєднує оперативність військового управління та дотримання конституційних принципів верховенства права, пропорційності та тимчасовості. Повноваження Президента України у цій сфері забезпечують ефективну координацію державної влади та оборону територій, одночасно гарантують відновлення конституційного ладу після завершення воєнного стану [1,3,4].

Список використаних джерел:

1. Конституція України : [прийнята 28 червня 1996 року]. Київ : Офіційний вісник України, 2020. 160 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.11.2025).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) деяких положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. Офіційний вісник України. 2020. № 71. Ст. 2262. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v010p710-20?utm_source#Text (дата звернення: 20.11.2025).

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 20.11.2025).

4. Кушніренко О.Г., Слінько Т.В. Військові адміністрації: конституційно-правовий вимір. Право і безпека. 2022. № 1(84). С. 13-18.

Солдатова К. В.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЮРИДИЧНИЙ СУПРОВІД ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Юридичний супровід державних закупівель у період воєнного стану набуває особливого значення у контексті забезпечення безперервного функціонування державних органів та постачання критично необхідних ресурсів. Правове регулювання ґрунтується на Законах України «Про публічні закупівлі» [1], «Про національну безпеку України» [2], «Про правовий режим воєнного стану» [3], Кодексі цивільного захисту України [4] та спеціальних постановах Кабінету Міністрів України щодо спрощених закупівель у надзвичайних умовах. Часті законодавчі зміни потребують оперативного правового аналізу й адаптації практики замовників до нових вимог.

Під час воєнного стану органи влади стикаються з необхідністю поєднання оперативності закупівель із дотриманням правових гарантій. Використання виняткових механізмів – скорочення строків, закупівлі в одного постачальника, спрощення документації – створює додаткові правозастосовні виклики. Юридичний супровід є ключовим для запобігання порушенням, адже саме юристи забезпечують правову обґрунтованість рішень і відповідність вимогам законодавства.

Практика засвідчує неоднорідність тлумачення норм контролюючими органами, що підвищує ризики оскарження закупівель учасниками ринку [5]. У цьому контексті юридичний супровід передбачає розробку внутрішніх процедур і методичних рекомендацій, аналіз правових ризиків та супровід замовників під час перевірок і спорів. Водночас зменшення конкуренції при застосуванні спрощених процедур може створювати корупційні ризики. Тому юристи забезпечують моніторинг дотримання принципів відкритості, рівного доступу та належного обґрунтування вибору контрагентів.

Особливо важливим є юридичний контроль за виконанням контрактів, оскільки строки постачання в умовах війни можуть змінюватися залежно від безпекової ситуації. Юридичний супровід включає правильне оформлення форс-мажорних обставин, підготовку додаткових угод, визначення відповідальності сторін і документування підстав для внесення змін, що сприяє своєчасному та безпечному постачанню ресурсів.

Значну увагу приділено питанню відповідальності посадових осіб закупівельних органів: пришвидшення процедур та суспільний тиск збільшують

імовірність формальних помилок [6]. Юридичний супровід у цьому напрямі забезпечує належне документування рішень, що мінімізує ризики притягнення до відповідальності.

Активне використання електронних систем закупівель у воєнний час підсилює роль правової експертизи в частині належного внесення даних до Prozorro, формування доказової бази у спорах і забезпечення електронної процедурної дисципліни. Контроль за витратами бюджетних коштів є пріоритетом воєнного стану: юристи оцінюють економічну доцільність закупівель, відповідність ціни ринковим умовам і законність обґрунтування потреби [7]. Це сприяє запобіганню нецільовому витрачанню ресурсів.

У майбутньому важливим є розвиток стандартів юридичного супроводу: створення єдиних методичних роз'яснень, типових договорів для умов війни, системне навчання фахівців, інтеграція сучасних цифрових інструментів і формування єдиної правозастосовної практики. Це підвищить ефективність закупівель і захистить інтереси держави.

Таким чином, юридичний супровід державних закупівель у період воєнного стану є ключовим елементом забезпечення оперативного та законного постачання критично важливих товарів і послуг для потреб оборони й життєзабезпечення населення. Поєднання вимог оперативності та належного правового контролю зумовлює необхідність вдосконалення механізмів правозастосування, підвищення прозорості та зменшення корупційних ризиків. З огляду на виявлені проблеми, доцільним є запровадження єдиних методичних роз'яснень для замовників і контролюючих органів, що забезпечить уніфіковане тлумачення та застосування законодавства під час спрощених процедур. Доцільно також посилити обґрунтування вибору постачальника у разі закупівлі в одного учасника, що сприятиме захисту принципів конкуренції та рівного доступу. Важливим напрямом удосконалення є розробка типових договорів із врахуванням особливостей форс-мажорних обставин воєнного часу, а також впровадження системної підготовки працівників, відповідальних за проведення закупівель. Реалізація цих пропозицій забезпечить підвищення ефективності юридичного супроводу, зміцнить довіру до системи публічних закупівель та гарантуватиме належне використання бюджетних ресурсів навіть в умовах надзвичайних обставин.

Список використаних джерел:

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 17.11.2025)
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355 (дата звернення: 17.11.2025)
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 17.11.2025).

4. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 17.11.2025).

5. Швидка Т. І. Особливості державного регулювання оборонних закупівель. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Випуск 81: частина 1. С.308-314. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/51.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

6. Швидка Т. І. Халецька К. К. Шлях Європейського Союзу в регулюванні публічних закупівель. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 5. С. 157–160. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/38.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

7. Лайко О. І. Державне регулювання публічних закупівель в Україні в умовах реформ та інтеграційних процесів. *Бізнес Інформ*. 2021. №2. С. 35–40. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2021&abstract=2021_2_0_35_40 (дата звернення: 17.11.2025).

Терещенко В. В.,
аспірант юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сьогодні можна відзначити, що на сьогодні існують конкретні загрози для інформаційної безпеки, які мають міжнародний характер та включають інформаційний тероризм, комп'ютерну злочинність, інформаційні війни, використання інформаційної зброї, маніпулювання громадською думкою та інші аспекти [1, с. 45].

Водночас, саме російсько-українська війна суттєво змінила підходи до формування регіональної інформаційної політики, зумовивши необхідність її постійного оновлення й адаптації до умов гібридних загроз. Особливе значення набуває здатність регіонів протидіяти комплексним інформаційним операціям, що спрямовані на послаблення морального духу населення, підрив довіри до державних інституцій та провокування внутрішніх конфліктів. Регіони, що зазнали тимчасової окупації або перебували в зоні активних бойових дій, потребують особливої інформаційної уваги, оскільки їхнє населення є більш вразливим до ворожих наративів. Зокрема, важливою складовою регіональної політики стало забезпечення швидкого спростування фейків про гуманітарну ситуацію, евакуацію, діяльність органів влади чи військових формувань. У багатьох областях впроваджувалися спеціальні комунікаційні центри, які координували обмін інформацією між державними структурами та волонтерськими організаціями.

Події в ході російсько-української війни викликали загострення та прискорення процесів формування державної інформаційної політики. В рамках інформаційної політики під час війни застосовуються комплекс заходів нормативно-правового, організаційного, контрольного та іншого характеру [2, с. 9].

Регіональна інформаційна політика в умовах війни набуває стратегічного значення, оскільки визначає здатність держави ефективно реагувати на загрози та забезпечувати інформаційну безпеку населення. Вона формується як багатокомпонентна система заходів, спрямованих на регулювання інформаційних потоків, координацію комунікаційних практик та протидію дезінформації на субнаціональному рівні. У воєнний період саме регіони стають ключовими вузлами комунікаційної взаємодії між центральною владою, місцевими органами самоврядування та громадянами. Важливою особливістю є різна інтенсивність інформаційних ризиків у різних територіальних громадах, що зумовлює потребу у диференційованих підходах до формування політики. Регіональні адміністрації

змушені адаптувати свою інформаційну діяльність до швидких змін безпекової ситуації, що потребує гнучкості й оперативності. Значна увага приділяється забезпеченню достовірного та своєчасного інформування населення про загрози, обмеження, евакуаційні заходи та особливості функціонування критичної інфраструктури. У випадку військових дій на певній території інформаційна політика регіону виконує також функцію мінімізації соціальної паніки та підтримання психологічної стійкості населення.

Однією з ключових проблем регіональної інформаційної політики в умовах війни є необхідність протидії інформаційним операціям противника, які часто спрямовані на дестабілізацію ситуації саме на місцевому рівні. Регіональні органи влади мають активно співпрацювати з центром щодо моніторингу медіапростору, виявлення фейків та проведення роз'яснювальних кампаній. Ефективність такої політики значною мірою залежить від технічної готовності місцевих систем оповіщення та їхньої здатності працювати в умовах пошкодження мереж чи енергетичних обмежень. Під час війни особливого значення набуває розвиток альтернативних каналів комунікації, які дозволяють забезпечити стійкість інформаційного обміну в разі технологічних атак. Регіональна політика має враховувати потребу у синхронізації повідомлень між різними акторами – владою, медіа, громадськими та волонтерськими організаціями. Невідповідність або несвоєчасність інформації може призводити до критичних управлінських помилок і створювати додаткові ризики для населення.

Таким чином, особливості регіональної інформаційної політики в умовах війни визначаються поєднанням безпекових, комунікаційних та організаційних чинників, що формують основу для ефективного управління інформаційним середовищем на локальному рівні. Її результативність залежить від здатності органів влади координувати дії різних суб'єктів, забезпечувати стійкість інформаційної інфраструктури та адаптувати комунікаційні інструменти до динамічних умов воєнного часу. Таким чином, регіональна інформаційна політика є не лише реактивним механізмом реагування на кризи, але й стратегічною основою для післявоєнної відбудови інформаційного простору та формування стійкого громадянського суспільства.

Серйозним викликом у період війни стали масовані кібератаки на місцеві органи влади, системи оповіщення та інформаційні ресурси громад. У відповідь на це регіони активізували співпрацю з національними кібербезпековими структурами з метою підвищення рівня захищеності локальних мереж. Значну загрозу становили і продовжують становити інформаційні кампанії Росії, спрямовані на дискредитацію Збройних Сил України та союзницької підтримки. У цих умовах регіональна інформаційна політика зосереджується на підсиленні патріотичної комунікації та просуванні доказових матеріалів про злочини окупаційних військ. Розвиток місцевих стратегічних комунікацій став важливою умовою для

збереження бойового духу та суспільної єдності в громадах, що межують з лінією фронту. Значний досвід комунікаційних викликів було отримано під час оборони Київської, Чернігівської та Сумської областей, де швидкість інформування напряму впливала на безпеку цивільного населення.

У регіонах, що приймали великі потоки внутрішньо переміщених осіб, особливе місце займали комунікації, спрямовані на інтеграцію новоприбулих у місцеві громади. Інформаційні центри надавали дані щодо гуманітарної допомоги, умов проживання, роботи служб соціальної підтримки та можливостей працевлаштування. Водночас у прифронтових регіонах активно розвивалися практики інформування про мінну небезпеку, правила поведінки в умовах обстрілів та алгоритми дій у разі руйнування інфраструктури.

Регіональна інформаційна політика під час війни включала також документування наслідків російської агресії, що має значення для подальших міжнародних судових процесів. Місцеві органи влади фіксували дані щодо руйнувань, гуманітарних катастроф та випадків порушення прав людини, забезпечуючи прозорість і доказовість інформації. Такі практики сприяли формуванню регіональних наративів правди, які протидіють російським спробам перекручення фактів. Окремою складовою регіональної політики є підтримка волонтерських комунікаційних мереж, які стали ключовими каналами інформування в перші місяці широкомасштабної агресії. Їхня участь посилює стійкість регіональних інформаційних систем і забезпечує оперативність поширення важливих повідомлень.

У підсумку наголосимо, що російсько-українська війна суттєво трансформувала зміст регіональної інформаційної політики, підкресливши її безпековий, соціальний і стратегічний вимір. Вона стала ключовим елементом стійкості держави та важливим інструментом захисту демократичних цінностей на місцевому рівні. У результаті війна сформувала нову парадигму інформаційного управління в регіонах, що ґрунтується на швидкості, достовірності, співпраці та здатності протистояти гібридним загрозам.

Список використаних джерел:

1. Косілова О. І. Інформаційна безпека України в умовах глобалізації. *Правова інформатика*. 2010. № 3(27). С.22–28.

2. Чистоклетов Л., Обрембальський С. Особливості забезпечення інформаційної безпеки в умовах російсько-української війни. *Академічні візії*. 2024. №29. С.1-11.

Туховська Д. В.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНІ ПРАВА З НОРМАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Гармонізація українського законодавства щодо соціальних прав із нормами Європейського Союзу є однією з основних складових курсу України на європейську інтеграцію. Це не лише технічне внесення змін до законодавства, але й поглиблена трансформація соціальної політики, спрямована на створення в Україні моделі європейської соціальної держави, де права людини, її честь і гідність, соціальна справедливість і принцип недискримінації стануть реальними цінностями, а не декларативними нормами.

Варто зауважити, що питанню гармонізації приділяється увага не лише у сфері соціального забезпечення, яка охоплює пенсійні виплати, допомоги, соціальне страхування, але й при розбудові системи соціальних послуг, що включає догляд за вразливими групами населення, підтримку у працевлаштуванні, інтеграційні програми та інші види соціальної підтримки [1].

Метою цих змін є запровадження європейських стандартів доступності, якості та фінансової стійкості системи соціального захисту з урахуванням ресурсних можливостей країни та наслідків війни, спричиненої збройною агресією рф проти України. Таким чином, гармонізація поєднує в собі як інституційні зміни, так і практичне реагування на нові соціальні ризики [2].

Правовою основою цього процесу стали Угода про асоціацію 2014 року, надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС у 2022 році та рішення про початок переговорів у 2023 році. Ці документи закріпили обов'язок України поступово приводити своє законодавство, у тому числі в соціальній сфері, у відповідність до права Європейського Союзу [2]. Подальша гармонізація здійснюється на основі міжнародних стандартів та документів ЄС, зокрема Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, конвенцій МОП, Європейської соціальної хартії, Хартії основних прав ЄС та Європейської опори соціальних прав. Вони визначають ключові принципи соціального забезпечення та доступу до соціальних послуг, враховуючи ресурси держави, національні особливості та міжнародне співробітництво.

Особливе значення мають принципи Європейської опори соціальних прав щодо доступу до соціальних послуг, захисту від соціальних ризиків, довготривалого догляду, житла, підтримки зайнятості та соціальної інклюзії, які стають орієнтирами для реформ в Україні [1].

У сучасних умовах соціальне право України потребує не лише формального наближення до стандартів ЄС, але й глибшої адаптації до нових соціальних викликів, зумовлених війною. Це включає розробку дієвих механізмів адресної підтримки внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від бойових дій, мобілізованих громадян та людей з інвалідністю, а також розвиток моделей соціальної інтеграції та сприяння зайнятості [1]. Європейський досвід демонструє важливість комплексного підходу до соціальних послуг, що враховує інтереси держави, соціальних партнерів і самих отримувачів. Для гармонізації українського законодавства необхідно адаптувати ці стандарти до специфічних національних реалій і ресурсних можливостей [3].

У лютому 2023 року Європейська Комісія оприлюднила перший аналітичний звіт щодо відповідності українського законодавства acquis communautaire – обов'язковому мінімуму права ЄС, структурованому у 6 кластерів і 35 розділів, серед яких соціальній політиці та зайнятості присвячено розділ 19. Це підкреслює важливість соціальних прав та трудових стандартів як самостійного напряму євроінтеграції [3].

Звіт Європейської Комісії за 2023 рік засвідчив, що Україна перебуває лише на початковому етапі наближення до acquis у сфері соціальної політики та зайнятості. Актуальними залишаються проблеми забезпечення практичної рівності, недискримінації, захисту працівників із нестандартними формами зайнятості, посилення інспекційної діяльності та механізмів соціального діалогу [3].

У сфері соціального захисту пріоритетними напрямами є підвищення рівня пенсійного забезпечення, доступ до соціальних виплат для мобільних працівників, упровадження довготривалого догляду, посилення соціальної інклюзії та боротьба з бідністю. Гармонізація передбачає також залучення інструментів підтримки ЄС, зокрема Європейського соціального фонду-плюс, для забезпечення фінансової стійкості та результативності реформ [3].

Отже, гармонізація українського законодавства у сфері соціальних прав із нормами ЄС є стратегічним вибором держави, спрямованим на утвердження людської гідності, соціальної справедливості та рівності. Ключову роль відіграють Угода про асоціацію, acquis ЄС, Європейська соціальна хартія та Європейська опора соціальних прав, які задають орієнтири реформ. Водночас Україна поки що лише на початковому етапі наближення до європейських стандартів, що потребує додаткового посилення захисту трудових прав, удосконалення інспекційного контролю, розвитку соціального діалогу та протидії дискримінації. Для прискорення гармонізації необхідно забезпечити ефективну імплементацію норм ЄС у національне законодавство, розвивати цифрові механізми доступу до соціальних послуг, активізувати співпрацю з соціальними партнерами, а також посилювати адресність і результативність соціальної підтримки, зокрема для

військовослужбовців, ВПО, осіб з інвалідністю та інших постраждалих від війни категорій населення.

Список використаних джерел:

1. Іванишин І. Б. Правове регулювання надання соціальних послуг у європейському союзі *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2024. С. 51-57. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/686f7490-11fd-48e3-ad69-afa8d0fc72ac/content (дата звернення 21.11.2025).

2. Кішко А. В. Вплив європейської інтеграції на право україни: адаптація до європейських стандартів universum. 2024. С. 72-76. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/10.pdf (дата звернення 21.11.2025).

3. Кабанець Ю. Соціальна політика і зайнятість: наскільки Україна готова до вступу в ЄС. Аналітична записка. 28 червня 2023 року. URL: https://cedos.org.ua/researches/soczialna-polityka-i-zajnyatist-naskilky-ukrayina-gotova-do-vstupu-v-yes/ (дата звернення 21.11.2025).

Удовиченко С. В.,
аспірант Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ РІШЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Результатом реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин є прийняття відповідного нормативно – правового та індивідуально – правового актів.

Відповідно до ч.1 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень. Підготовлений проєкт рішення щодо вирішення питань місцевого значення у сфері земельних правовідносин, згідно з регламентом місцевої ради, розглядається профільними комісіями після чого вноситься до порядку денного пленарного засідання сесії місцевої ради.

Профільними депутатськими комісіями, до відання яких віднесено попередній розгляд питань у сфері земельних відносин, у більшості випадків є постійні комісії відповідно до питань земельних відносин, перспективного планування, будівництва та управління комунальною власністю тощо.

Після попереднього розгляду земельних питань профільною комісією на пленарному засіданні місцевої ради проводиться обговорення та голосування. Рішення приймається більшістю від загального складу ради, голос сільського, селищного, міського голови теж враховується.

При цьому законодавцем передбачено особливий, ускладнений порядок прийняття рішення ради стосовно безоплатної передачі земель комунальної власності у приватну власність (за винятком земель, що перебувають у користуванні громадян, або якщо на таких ділянках розташоване нерухоме майно, яке є приватною власністю).

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається необхідність підтримання проєкту рішення двома третинами депутатів від загального складу ради. [1].

Акти локальної нормотворчості, які відповідають ознакам регуляторного акта повинні бути розроблені та прийняті за процедурою, передбаченою Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності"(п.12 статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Беручи до уваги значний обсяг повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин, який постійно

розширюється та оновлюється їх зміст, варто приділити увагу питанням класифікації їх рішень.

Адже, як стверджує Т. Калиновська правильно проведена класифікація вносить впорядкованість у доволі складну систему правових актів органів місцевого самоврядування, дає змогу виявити об'єктивні тенденції та закономірності розвитку цієї системи, більш повно усвідомити юридичну природу цих актів, допомагає налагодити чіткий контроль за їх впровадженням у життя, забезпечує правильний науковий підхід при систематизації вказаних актів, – тобто сприяє вдосконаленню правових форм діяльності органів (посадових осіб) місцевого самоврядування[2, с. 224].

Розуміючи під класифікацією (від лат. classis – розряд і faceré – робити) групування досліджуваних об'єктів за сукупністю (за класами), що розрізняються переважно якісними ознаками, а кількісні відмінності, які спостерігаються при цьому, відображають, як правило, динаміку розвитку об'єктів чи їх ієрархічний порядок, Тодика Ю. М. та Шумілкіна В.А. пропонували класифікувати акти місцевого самоврядування за: 1) видами; 2) суб'єктами прийняття; 3) підставами прийняття; 4) порядком прийняття; 5) дією в просторі й часі; 6) характером, змістом і особливостями відносин, що підлягають врегулюванню[3, с. 347].

З урахуванням тих чи інших підстав, М. Петришина виділяє також такі види муніципальних актів: 1. Залежно від ролі в механізмі правового регулювання: 1) муніципальні акти, що містять норми права; 2) правозастосовні муніципальні акти; 3) муніципальні акти, що фіксують юридичні факти. 2. За суб'єктом прийняття: 1) акти, що приймаються населенням відповідної території; 2) акти органів місцевого самоврядування (представницького органу місцевого самоврядування, виконавчого органу місцевого самоврядування); 3) акти посадових осіб місцевого самоврядування. 3. Залежно від форми муніципального правового акта розрізняють: І) статут; 2) рішення; 3) постанову; 4) розпорядження; 5) наказ; 6) регламент; 7) положення; 8) інструкцію; 9) правила; 10) план; 11) програму; 12) нормативний договір. 4. Ураховуючи характер нормотворчих повноважень: 1) правові акти, що приймаються з питань місцевого значення; 2) правові акти, що приймаються з метою реалізації делегованих державних повноважень, переданих органам місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом[4, с. 68; 5, с. 64].

Враховуючи природу інституту місцевого самоврядування, особливості реалізації прав територіальних громад на місцеве самоврядування, особливості функціонування системи органів місцевого самоврядування, розглядаємо рішення органів місцевого самоврядування як форму реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин та визначаємо як муніципально – правовий акт нормативного чи індивідуального характеру, який приймається з метою вирішення питань місцевого значення у сфері використання,

охорони та відтворення земель, спрямований на реалізацію власних або делегованих повноважень на рівні територіальної громади шляхом встановлення та дотримання загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктами земельних відносин.

Запропонована дефініція дозволяє класифікувати рішення органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин наступним чином:

1. Залежно від характеру волевиявлення: рішення, які прийняті безпосередньо територіальною громадою, зокрема шляхом місцевого референдуму та рішення, прийняті від імені територіальної громади представницьким органом місцевого самоврядування в порядку, визначеному законами України, зокрема Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими локальними нормативно – правовими актами;

2) за колом осіб, на які поширюється їх дія: нормативно – правові акти та індивідуальні акти;

3) залежно від того, на реалізацію яких повноважень спрямовані розрізняємо рішення, які приймаються в межах власних повноважень та рішення, які приймаються з метою виконання делегованих органам місцевого самоврядування повноважень органів державної виконавчої влади;

4) за часом набрання законної сили (чинності) рішення поділяються на рішення, які набувають чинності з дня офіційного оприлюднення; з дня прийняття, з дати, вказаної в самому рішенні; з моменту підписання рішення головою громади, або з моменту спливу п'ятиденного строку (відповідно до ч.4 ст.59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»)

5) за дією рішення у просторі (за територією): рішення, які діють на рівні АРК, на регіональному рівні (території області, району), рівні громади (території міста, селища, села);

6) за суб'єктами прийняття рішень: рішення представницьких органів місцевого самоврядування; рішення виконавчих органів (виконавчих комітетів); рішення органів самоорганізації населення;

7) За дією рішення за часом: рішення, які діють постійно (безстрокові) та рішення, які діють тимчасово (строкові);

8) за предметом регулювання земельних відносин рішення поділяються: рішення у сфері розподілу земель, у сфері контролю за використанням та охороною земель, рішення у сфері землеустрою; рішення щодо встановлення меж територіальних громад; рішення у сфері встановлення ставок земельного податку та пільг щодо сплати; рішення щодо вирішення земельних спорів, тощо.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 27 травня 1997 року № 280/97-ВР (в редакції від 15.11. 2024 р. № 4017 – IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

2. Калиновська Т. Класифікація правових актів місцевого самоврядування / Т. Калиновська. *Право України.*2010. №12. С. 283-292.

3. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави: монографія / за ред. Ю. М. Тодики і В. А. Шумілкіна. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – С. 392 с.

4. Петришина М. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування: сутність та особливості. *Вісник львівського національного університету.* №1 (68). 2012. С.66 -76.

5. Наумова К.І. Нормативно – правові акти місцевого самоврядування: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право.* Випуск 26. 2014. С.63 – 66.

Черняк А. С.,
аспірант за спеціальністю 081 Право Національного університету «Острозька академія»

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Одним із ключових елементів верховенства права є принцип пропорційності, що забезпечує баланс між потребами суспільства та правами людини. Сутність даного принципу полягає у тому, що будь-яке втручання у реалізацію прав людини повинно бути не лише законним, а й необхідним у демократичному суспільстві та співрозмірним меті такого втручання. Саме це дозволяє уникнути надмірного обмеження прав людини і гарантує дотримання справедливого балансу між приватним та публічним інтересами.

У міжнародних нормативно-правових актах даний принцип тісно пов’язаний з концепцією «необхідності в демократичному суспільстві», що викладено у статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме в цій статті сформований «тест на пропорційність», згідно якого обмеження свободи вираження поглядів можливе лише за умови, що таке обмеження має законну підставу, переслідує легітимну мету та є необхідним і співрозмірним меті такого втручання [1].

Водночас, у національному законодавстві цей принцип знайшов своє відображення у частині другій статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» згідно якої доступ до інформації з обмеженим доступом може бути обмежено виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, у випадку якщо розголошення такої інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам та якщо шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [2]. Даний механізм покликаний забезпечити баланс між гарантуванням права особи на доступ до інформації та необхідністю захисту певних суспільних та приватних інтересів, що отримало назву «трискладовий тест».

Натомість, нерідко можна спостерігати формальний підхід органів державної влади та місцевого самоврядування до застосування трискладового тесту. Розпорядники публічної інформації часто обмежується цитуванням вищенаведених норм, проте фактично не проводять повноцінний аналіз співрозмірності шкоди й суспільному інтересу або ж взагалі не застосовують його [3]. Це суперечить

національній та міжнародній практиці, де суди наголошують на необхідності чіткої аргументації кожного елементу тесту окремо.

У зв'язку з цим, у постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України № 10 від 29.09.2016 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» суд наголосив, що якщо під час розгляду справи буде з'ясовано, що відмовляючи у задоволенні запиту на інформацію розпорядник не застосовував «трискладового тесту» або застосував його лише частково, то це є підставою для визнання такої відмови розпорядника протиправною. У такому разі суд також може зобов'язати розпорядника інформації повторно розглянути запит і надати на нього обґрунтовану відповідь із застосуванням «трискладового тесту» [4].

Так, після парламентських виборів 2014 року громадська організація «Центр демократії та верховенства права» подала запит до Центральної виборчої комісії щодо надання їй копій автобіографій шести кандидатів в народні депутати Верховної Ради України. Водночас ЦВК відмовило у наданні такої інформації обґрунтовуючи це відсутністю згоди кандидатів на розголошення відомостей, що містилася в їхніх автобіографіях. Варто відзначити, що ЦВК, у своїй відповіді, не застосовувало трискладовий тест, що передбачений у статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Отже, орган влади обмежився формальним посилання на відсутність згод кандидатів, не співставляючи пропорційність обмеження такої інформації із суспільним інтересом громадян у доступі до відомостей про запитуваних осіб.

У зв'язку з цим організація-заявник звернулася до суду задля оскарження цієї відмови, обґрунтовуючи це тим, що запитування інформації за замовчуванням є відкритою згідно зі статтею 63 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Водночас, суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій відмовили у задоволенні позову організації-заявника у зв'язку із відсутністю порушених прав.

Натомість у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Центр демократії та верховенства права проти України» суд встановив порушення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у цих правовідносинах, наголосивши, що заходи, використані для захисту відповідних інтересів, не були пропорційними меті, якої прагнули досягти запитувачі. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що постанова про відмову надати організації-заявнику доступ до інформації про освіту та трудову діяльність політичних лідерів, яка містилася в їхніх автобіографіях, поданих ними до ЦВК під час парламентської виборчої кампанії, не була «необхідною у демократичному суспільстві» [5].

Окрім цього, суд наголосив також і на формальному підході національних судів до розгляду даної справи, оскільки не дивлячись на вимоги Закону України «Про доступ до публічної інформації» судді під час розгляду справи не оцінили наявність суспільного інтересу в запитуваній інформації та чи можливе завдання

істотної шкоди законним інтересам приватних осіб внаслідок її поширення. На противагу цьому, суди лише перевірили чи є законними підстави для віднесення такої інформації до категорії конфіденційної.

Отже, принцип пропорційності є одним із основоположних інструментів забезпечення балансу між правом на доступ до публічної інформації та необхідністю охорони приватних та публічних інтересів. Тому відсутність застосування трискладового тесту, а саме перевірка таких елементів, як: законність обмеження у доступі до інформації, наявність істотної шкоди внаслідок її розголошення та співрозмірність такого обмеження, є порушенням, як національного, так і міжнародного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серпня 2021 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.11.2025).
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 серпня 2025 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 15.11.2025).
3. Гуйван П. Д. Правові засади обмеження доступу до публічної інформації. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 126 – 131. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/23/22 (дата звернення: 15.11.2025).
4. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16#Text (дата звернення: 15.11.2025).
5. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.03.2020 у справі «Центр демократії та верховенства права проти України». Заява № 10090/16. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-204472"]%7D (дата звернення: 15.11.2025).

Шостак К. М.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Введення воєнного стану в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією рф стало безпрецедентним викликом для функціонування всієї системи державної влади, включно з механізмами конституційного контролю. Конституційний суд України (далі – КСУ) відповідно до ст. 147 Конституції України, а також ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Основного Закону та здійснює контроль за відповідністю Конституції актів органів влади [3]. В умовах воєнного стану особливо важливим є збереження балансу між необхідністю оперативного державного реагування на загрози та дотримання принципів конституційності.

Нормативна основа діяльності КСУ у воєнний час залишається незмінною, адже Конституція не передбачає можливості зупинення чи обмеження його повноважень навіть в умовах надзвичайних ситуацій. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року також не містить норм, які б звужували функції КСУ. Це відповідає позиції Венеціанської комісії, яка наголошує, що держава повинна забезпечувати верховенство права, її дії повинні відповідати закону та бути дозволені ним [1, с. 18].

Попри те, що правові підстави для діяльності КСУ залишилися незмінними, практичні умови його роботи значно ускладнилися. Одним із найбільших викликів стало поєднання потреби в оперативному ухваленні рішень органами влади та необхідності дотримання конституційних процедур. У період активних бойових дій державні органи часто працюють у пришвидшеному режимі, що підвищує ризики прийняття нормативних актів із процедурними порушеннями або таких, що можуть обмежувати права громадян понад дозволені Конституцією межі. Водночас саме КСУ покликаний оцінювати пропорційність і необхідність обмежень прав людини під час воєнного стану. Науковці слушно зазначають, що у період надзвичайного стану особливо зростає небезпека зловживань владою, а тому роль конституційного контролю стає ключовою [5, с. 654].

Ще одним викликом стала організація діяльності самого Конституційного суду. В умовах постійної загрози ракетних атак засідання потребували зміни формату, частину роботи довелося адаптувати до безпекової ситуації. Окремі труднощі були пов'язані з формуванням повного складу Суду, що впливало на

оперативність розгляду справ. Крім того, кількість конституційних скарг поданих громадянами, істотно зросла, адже воєнний стан безпосередньо впливає на реалізацію їхніх прав, зокрема у питаннях мобілізації, соціальних гарантій.

Попри складні умови, КСУ зберіг стабільність своєї роботи. Показовим стало рішення від 18 липня 2024 року у якому Суд визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), ч. 6 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України. Оскаржувана норма передбачала особливий порядок обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану, однак Суд дійшов до висновку що вона не узгоджується з конституційними гарантіями особистої свободи та судового контролю [4]. Це рішення стало показовим прикладом того, як механізм конституційного контролю забезпечує баланс між вимогами безпеки в умовах війни та захистом прав людини. Юристи відзначають, що ця практика формує нову модель співвідношення прав людини та воєнної необхідності.

Окреслюючи перспективи розвитку конституційного контролю, необхідно врахувати рекомендації Венеціанської комісії, надані у терміновому висновку після рішення КСУ № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року. Комісія розцінила це рішення, як ознаку необхідності глибокої реформи КСУ та окреслила низку напрямів, які мають бути реалізовані для забезпечення незалежності та ефективності цього органу [2]. Частина з цих рекомендацій уже почала реалізовуватися: реформовано порядок конкурсу на посаду судді КСУ, уточнені етичні вимоги до кандидатів. У той же час значна частина змін ще потребує впровадження – передусім у сфері дисциплінарної відповідальності, процедурної визначеності та усунення політичного впливу на Суд.

Таким чином, конституційний контроль у період воєнного стану залишається ключовим елементом підтримання правової стабільності та демократичного устрою. Конституційний Суд України, незважаючи на значні виклики, продовжує виконувати свої функції та формує нову практику, адаптовану до реалій воєнного часу. Подальший розвиток цієї інституції пов’язаний із реформами, євроінтеграційними процесами та зміцненням механізмів захисту прав людини, що є необхідними умовами для післявоєнного відновлення та поступового розвитку України.

Список використаних джерел:

1. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). Strasbourg : Council of Europe, 2016. (CDL-AD(2016)007). URL: https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf (date of access: 19.11.2025).

2. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Urgent opinion of the Venice Commission on the reform of the Constitutional Court of Ukraine. Strasbourg :

Council of Europe, 2023. (CDL-AD(2023)050-ukr). URL: https://rm.coe.int/urgent-opinion-of-the-vc-on-the-reform-of-constitutional-court-uk/1680a116c9 (date of access: 19.11.2025).

3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII : станом на 20 серп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення: 19.11.2025).

4. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) : Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text (дата звернення: 19.11.2025).

5. Романенко Л., Сьох К. Виклики та можливості становлення сучасного конституціоналізму в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 11(39). С. 654. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-652-661 (дата звернення: 19.11.2025).

Антикорупційна політика та інституційні механізми забезпечення доброчесності

Кміта Н. А.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Сенюк О. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Присяжна А. В.,
к. ю. н., доцент кафедри Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВ ЇХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Побудова ефективної антикорупційної інфраструктури є одним із головних критеріїв виконання Україною міжнародних зобов'язань, зокрема у площині євроінтеграційного курсу. Саме взаємодія Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду формує інституційний механізм переслідування корупційних кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України. Ефективність цієї взаємодії відображається у здатності держави забезпечити верховенство права та невідворотність кримінальної відповідальності для посадових осіб найвищого рівня. Створення НАБУ, САП і ВАКС як окремих спеціалізованих органів передбачено Законом України «Про запобігання корупції», Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» та Законом України «Про Вищий антикорупційний суд», що становить нормативну основу їхньої компетенції, процедурної автономії й координаційної взаємодії.

Відповідно до ст. 1, 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» НАБУ уповноважене здійснювати досудове розслідування кримінальних корупційних правопорушень, вчинених високопосадовцями, а також організовувати оперативно-розшукову діяльність [1].

Основним завданням Бюро є виявлення, документування та попередження кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням владою, одержанням неправомірної вигоди, декларуванням недостовірної інформації та іншими формами корупційної поведінки. Детективи НАБУ уповноважені збирати докази, проводити негласні слідчі (розшукові) дії, вилучати документи, ініціювати експертизи, встановлювати схеми корупційних правопорушень високопосадовців [1].

Роль НАБУ у взаємодії з іншими антикорупційними інституціями полягає у формуванні первинного фактичного й доказового базису, від якого залежить якість процесуальної перспективи провадження. Власне досудове розслідування за моделлю України збережене як самостійний етап, але у справах топкорупції його ефективність визначається не лише окремими діями детективів, а й здатністю НАБУ погоджувати слідчу тактику з прокурорами САП, не порушуючи власної незалежності.

САП, створена згідно із ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» , здійснює процесуальне керівництво досудовими розслідуваннями НАБУ, контролюючи дотримання законності детективами, визначаючи процесуальні пріоритети та несучи відповідальність за кінцеву якість обвинувального акта. У структурі прокуратури САП є окремим підрозділом із спеціальним статусом, а її прокурори наділені повноваженнями погоджувати повідомлення про підозру, визначати правову кваліфікацію, скасовувати незаконні або необґрунтовані постанови слідчих, забезпечувати належність і допустимість доказів [2].

Ключовий елемент взаємодії НАБУ і САП – це фактичне партнерство, яке поєднує незалежність детектива і керівну функцію прокурора. Така взаємодія реалізується через спільні наради, узгодження планів слідчих дій, визначення доказових ризиків, а також через обмін інформацією, який здійснюється у межах вимог ст. 220–222 КПК України [3].

Вищий антикорупційний суд є завершальною ланкою антикорупційного ланцюга і діє відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд». Суд функціонує як окрема ланка судової системи з власною структурою, визначеною законом, до якої входять судді першої інстанції, Апеляційна палата, органи суддівського самоврядування та апарат суду, що забезпечує організаційну підтримку здійснення правосуддя. Закон встановлює спеціальні вимоги до суддів ВАКС, включно з підтвердженням доброчесності, відсутністю політичних зв’язків, проходженням відкритого конкурсу та обов’язковою участю міжнародних експертів у доборі, що спрямовано на забезпечення незалежності суду та довіри до нього. Судді ВАКС працюють із матеріалами досудового розслідування НАБУ та обвинувальними актами САП, що забезпечує безперервність антикорупційного процесу [4].

Взаємодія цих інституцій має чітку логіку: НАБУ формує доказову базу та здійснює досудове розслідування в межах статей 214-223 КПК України, САП забезпечує процесуальний контроль за законністю, здійснює процесуальне керівництво, затверджує обвинувальний акт відповідно до статті 291 КПК України і представляє державне обвинувачення у ВАКС. Судова стадія, що перебуває у виключній компетенції ВАКС, включає розгляд обвинувальних актів, прийняття процесуальних рішень та постановлення вироку згідно зі статтями 368-374 КПК України. Така модель є унікальною тим, що об’єднує незалежні органи в єдиний

антикорупційний ланцюг, який мінімізує ризики втручання у розслідування, процесуальне керівництво та судовий розгляд [3].

Водночас існують проблемні аспекти інституційної координації. Одним із них є необхідність забезпечення балансу між процесуальною самостійністю детективів НАБУ та прокурорів САП при одночасній потребі в узгодженості позицій. Також актуальним є питання нормативного вдосконалення обміну інформацією та стандартизації процедур, що впливають на якість обвинувальних актів і швидкість розгляду справ у ВАКС. Серед практичних викликів -необхідність підвищення рівня цифрової інтеграції між органами, уніфікація вимог до доказів, а також забезпечення сталості інституцій через прозорі конкурси на керівні посади, визначені законодавством.

Отже, інституційна взаємодія НАБУ, САП і ВАКС утворює цілісну та функціонально збалансовану систему антикорупційного кримінального переслідування, засновану на законодавчо закріпленому розмежуванні повноважень і гарантованій процесуальній незалежності кожного органу. Її ефективність полягає у здатності забезпечити повний цикл реагування на корупційні правопорушення – від виявлення до ухвалення судового рішення – без дублювання функцій і зовнішнього впливу. В умовах триваючих реформ і євроінтеграційних зобов’язань ця взаємодія виступає не лише техніко-правовим механізмом, а й інституційним фундаментом довіри суспільства до правосуддя та дієвості державної антикорупційної політики.

Список використаних джерел:

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII : станом на 25 берез. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 15.11.2025).

2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 7 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 15.11.2025).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 15.11.2025).

4. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII : станом на 8 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text (дата звернення: 15.11.2025).

Масюкевич А. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

ЗАХИСТ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ: ПРАВОВА БАЗА І РЕАЛЬНІ ГАРАНТІЇ

У суспільстві корупція нерідко приховується мовчанням, тоді як викривачі – це ті люди, які готові першими говорити про справжню суть проблеми й справедливість. Без захисту та реальних гарантій таких осіб жодна антикорупційна політика не буде працювати ефективно. « Викриття інформації фізичною особою на користь суспільства є важливим соціальним і правовим інститутом будь-якої цивілізованої демократичної країни, де поважають і цінують людину, забезпечуються її права і свободи.» [1, с. 37]. Корупція є однією з найбільших загроз демократичному розвитку та верховенству права в Україні. За оцінками міжнародних організацій, рівень корупційних ризиків у судовій системі залишається значним, що зумовлює потребу у формуванні ефективних механізмів їх подолання [2, с.69].

Поняття викривача в Законі України «Про запобігання корупції» визначає викривача, як особу, яка за наявності переконання повідомляє про можливі факти корупції або пов’язані з корупцією правопорушення. У цьому законі, а саме у розділі VIII «Захист викривачів» чітко прописані гарантії та права викривачів. Щоб набути статусу викривача не потрібне особисте підтвердження чи інші докази – достатньо впевнитись у наявності і вчиненні порушення. Завдяки цьому можна залучати більше громадян та працівників влади до повідомлення про вчинення корупційних правопорушень [3].

При цьому у 2021 році прийнято зміни до Закону, які суттєво доповнили і конкретизували правовий механізм захисту викривачів. Ці зміни поширюють внутрішні канали повідомлень: тепер викривач може повідомляти не лише безпосередньому керівнику або антикорупційному підрозділу свого підприємства, а й звертатися до органів вищого рівня, які здійснюють контроль за дотриманням антикорупційного законодавства. Ключовим інструментом для повідомлення є Єдиний портал повідомлень викривачів, доступний цілодобово. За законом, інформація, отримана через регулярні або внутрішні канали, має бути внесена на цей портал не пізніше наступного робочого дня (в тому числі якщо повідомлення було анонімним) – це створює централізовану точку збору повідомлень та підвищує прозорість.

Що ж до гарантій, Закон передбачає, що Національне агентство з питань запобігання корупції має отримувати й розглядати повідомлення, співпрацювати з

викривачами, забезпечувати їхній правовий та інший захист, а також вносити припис про усунення порушень прав викривачів, якщо такі порушення були вчинені через викриття. Окрім цього, закон гарантує конфіденційність і анонімність викривача, якщо він обирає анонімне повідомлення – тобто, інформація про особу викривача має бути захищена.

За даними аналітичного дослідження НАЗК «У 2024 році спостерігалося суттєве зростання частки громадян, які повідомляють про факти корупції: 9,7% населення та 17,2% представників бізнесу звернулися до компетентних органів із відповідними заявами. Ці показники є найвищими за останні роки, що свідчить про поступову зміну суспільних настроїв та зростання рівня довіри до антикорупційних механізмів» [4, с. 7].

Також захист викривачів підтримується Державною антикорупційною програмою (ДАП) на 2023-2025 роки [5]. У ній передбачено заходи моніторингу діяльності антикорупційних підрозділів, які працюють з викривачами, а також механізми координації між органами, щоб зміцнити спроможність захисту викривачів. Крім трудових гарантій, є судова складова: викривачі мають право на звернення до суду щодо поновлення своїх прав, зокрема якщо їх звільнили чи були інші переслідування через повідомлення.

Науковці також звертають увагу на важливість інституту викривачів як елементу демократичної правової держави. Наприклад, українські дослідниці Сметаніна Н. В. та Коновалова І. О. зазначають, що «задля успіху діяльності

викривачів потрібно забезпечувати їх особисту безпеку, правовий захист на робочому місці і їх доступ до засобів масової інформації та антикорупційних органів.» [6, с.236] .

Водночас українській системі захисту викривачів притаманний ряд структурних проблем. Перша – це ризики розкриття особистості викривача, які залишаються високими, незалежно від того, чи подано повідомлення анонімно, чи через внутрішній канал. Друга проблема – недостатня обізнаність самих викривачів про свої права, що знижує ефективність правових інструментів. Третя – неоднорідність практики роботодавців, адже не всі організації виконують вимоги щодо створення внутрішніх каналів повідомлень або реєстрації таких повідомлень в установленому порядку.

У відповідь на ці виклики держава почала вдосконалювати нормативну базу. У 2024 році було оновлено порядок функціонування Єдиного порталу повідомлень викривачів [7], що має на меті збільшити рівень безпеки комунікації та зменшити ризики ідентифікації викривача. Суттєвим досягненням стало також впровадження в українську систему механізму винагород викривачам у випадках розкриття особливо масштабних корупційних схем.

Таким чином, українська система захисту викривачів перебуває на стадії активного становлення. Позитивні аспекти – зростання кількості судових рішень,

збільшення компенсацій, розширення мережі каналів повідомлень, перші виплати винагород – свідчать, що законодавчі норми поступово перетворюються на реальні гарантії. Але водночас потрібні додаткові реформи, спрямовані на захист конфіденційності, підвищення правової грамотності, уніфікацію внутрішніх процедур і вдосконалення судової практики. Лише за цих умов інститут викривачів стане ефективним механізмом боротьби з корупцією, а не винятком із загальних правил державного управління. Правова база для захисту викривачів в Україні є достатньо розвинутою: закони, інституції та програми встановлюють як механізми повідомлення, так і гарантії захисту. Але реальна ефективність залежить від того, наскільки добре працюють ці механізми на практиці: наскільки швидко НАЗК розглядає повідомлення, чи дотримується конфіденційність, чи викривачі дійсно отримують відшкодування або відновлення прав, і наскільки люди обізнані про свої права.

Список використаних джерел:

1. Радовецька Л.В., Гугарова О.К. До питання про розширення розуміння інституту викривачів інформації. *Юридичний науковий електронний журнал.* №12. 2022. 609с.
2. Зарадюк З. В. Роль суб'єктів запобігання корупції у забезпеченні справедливого правосуддя в судах першої інстанції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. №3. 2025. 94с.
3. Закон України «Про запобігання корупції». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
4. Аналітичне дослідження у сфері захисту викривачів за 2024 рік. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2025/Analiz-doslidzhennya-u-sferi-zakhystu-vykryvachiv-za-2024-rik.pdf
5. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/01.-Derzhavna-antykoruptsijna-programa.pdf
6. Сметаніна Н.В., Коновалова І.О. Міжнародний досвід захисту викривачів корупції. Право і суспільство. №3. Ч.2. 2018. 323с.
7. Єдиний портал повідомлень викривачів. URL: https://whistleblowers.nazk.gov.ua/#/

Зімнік О. Р.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність теми зумовлена тим, що на даному етапі розвитку України, особливо важливим є формування антикорупційної політики. Оскільки корупція поширюється дуже швидко, що призводить до значних наслідків, а на сам перед зростає рівень безробіття та бідності, значне розкрадання державних коштів, недовіра з боку громадян до державної влади. Особливо важливим стає формування ефективної системи запобігання та протидії корупційним проявам. Не зважаючи на постійне вдосконалення законодавства та створення спеціалізованих антикорупційних органів, корупція продовжує залишатися поширеним явищем, що негативно впливає на соціально-економічну ситуацію. Корупція на сьогодні залишається серйозною проблемою для демократичного розвитку України та підриває довіру суспільства до державних інституцій. Особливо це стосується правоохоронних органів, від діяльності яких залежить публічний правопорядок і безпека [1, с. 282]. Наявність корупційних ризиків у цій сфері не лише гальмує реформи, але й створює передумови для зловживання владою.

Як зазначає Б. М. Головкін, механізм запобігання корупції – це імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практична реалізація державної антикорупційної політики, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця і діяльність громадських об’єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних посягань. Зазначений механізм включає приведення у відповідність національного законодавства до міжнародних антикорупційних стандартів, застосування уповноваженими суб’єктами положень антикорупційного законодавства України [2, с. 254]. Такий підхід дозволяє комплексно захищати державу, суспільство від корупційних посягань.

У сфері державної політики існує достатній нормативно-правовий ресурс, на базі якого можна забезпечувати антикорупційну політику в державі. Правовою основою для запобігання корупції є система державних законів, підзаконних актів і міжнародних документів, які визначають суспільно-правову необхідність здійснення заходів, передбачених законом, а також їхні правові, організаційно-тактичні основи і гарантії законності [3, с. 29]. Чинне законодавство передбачає як загальні принципи запобігання корупції, так і спеціальні механізми контролю, відповідальності та превенції. Наявність такого правового підґрунтя дозволяє органам влади, правоохоронним структурам та громадянському суспільству

впроваджувати комплексні антикорупційні заходи, координувати їхню діяльність та забезпечувати належний нагляд за виконанням вимог законодавства. Водночас ефективність цього ресурсу залежить від його практичної реалізації.

Як наголошує Е. О. Музичук, Закон України «Про запобігання корупції» відіграє особливу роль у формуванні інституційної інфраструктури антикорупційної політики. Саме цей закон заклав основи етичної діяльності посадових осіб, процедури фінансового контролю, регулювання конфлікту інтересів та створив НАБУ і САП – ключові органи з розслідування корупційних злочинів. [4, с.421]. Закон визначає правові та організаційні засади формування і реалізації державної антикорупційної політики, спрямованої на запобігання, виявлення та протидію корупційним проявам. Він встановлює систему обмежень, вимог та механізмів контролю для посадових осіб, а також визначає повноваження НАЗК щодо нагляду та координації антикорупційних заходів у державі.

Особливе місце у системі антикорупційних органів посідає Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Відповідно до ст. 8^1 Закону України «Про прокуратуру» САП утворюється в Офісі Генерального прокурора на правах самостійного структурного підрозділу. САП відіграє ключову роль у підтриманні державного обвинувачення в судах першої інстанції, а також виступає «посередником» між роботою детективів та судом: саме прокурори визначають правову кваліфікацію дій та формують стратегію обвинувачення [5, с.71]. Вона відповідає за нагляд за законністю досудового розслідування, підтримує державне обвинувачення в суді та контролює, щоб корупційні злочини високопосадовців розслідувалися ефективно й неупереджено. Завдяки своїй незалежності та спеціалізації САП є ключовою ланкою у забезпеченні реальної відповідальності за корупцію в Україні.

Отже, правові засади та інституційні механізми запобігання корупції в Україні формують комплексну систему, спрямовану на підвищення прозорості влади, зміцнення підзвітності посадових осіб та забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні правопорушення. Сучасна модель антикорупційної інфраструктури в Україні демонструє прагнення держави до системних реформ, однак ефективність її функціонування значною мірою залежить від політичної волі, якісної взаємодії органів влади та активної позиції громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Глян Т.Д., Плахотний А.П. Нормативно-правові засади запобігання корупційним проявам у діяльності Національної Поліції України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 85. Ч.2. 2024. 287 с.

2. Б.М. Головкін. Механізм запобігання корупції. *Часопис київського університету права*. №4. 2018. 366с.

3. Мосейчук С.В. Правові аспекти реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Том 35 (74). № 3. 2024. 169 с.

4. Музичук Е.О. Правові засади протидії корупційним проявам у публічніц службі та місце серед них адміністративно-правових норм. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* №1 (31). 2024. 1020с.

5. Зарадюк З. В. Роль суб'єктів запобігання корупції у забезпеченні справедливого правосуддя в судах першої інстанції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. №3. 2025. 94с.

Гранатюк В. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ № 13-р/2020: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СИСТЕМИ Е-ДЕКЛАРУВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ КОЛІЗІЇ

Антикорупційної реформи, що розпочалась наприкінці 2014 року, є ключовим елементом державотворення та євроінтеграції України. Проте, новостворені антикорупційні інституції (НАЗК, НАБУ, ВАКС) одразу зіткнулися з системним опором. Ухвалення низки рішень КСУ створило значні виклики для функціонування антикорупційних органів. Кульмінацією цього протистояння стала так звана «конституційна криза» 2020 року, коли низка резонансних рішень КСУ поставила під загрозу не лише функціонування всієї антикорупційної вертикалі, але й міжнародні зобов'язання держави. Отже, метою даного дослідження є аналіз ключового рішення КСУ, спрямованого проти системи електронного декларування та повноважень НАЗК, систематизація його прямих правових наслідків (скасованих норм) та опис інституційних колізій (конфліктів гілок влади).

Ключовим моментом інституційного конфлікту, що увійшов в історію як «конституційна криза 2020 року», стало Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 [1]. Ухвалене за поданням 47 народних депутатів, це рішення завдало прямого удару по двох фундаментальних опорах антикорупційної реформи.

По-перше, КСУ визнав неконституційною статтю 366-1 Кримінального кодексу України [2], яка передбачала кримінальну відповідальність за «подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації» або умисне її неподання [2]. Свою позицію Суд аргументував тим, що встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння є «надмірним покаранням», а негативні наслідки для особи «непропорційні шкоді» [1, п. 6, 17]. КСУ дійшов висновку, що такі діяння «не здатні заподіяти істотної шкоди ... в обсягах, необхідних для визнання їх суспільно небезпечними» [1, п. 17].

По-друге, Рішенням № 13-р/2020 було визнано неконституційними цілу низку ключових повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), фактично паралізувавши його контрольну функцію. Було скасовано статті 48-51 Закону «Про запобігання корупції», які регулювали контроль та перевірку декларацій, моніторинг способу життя суб'єктів декларування та обов'язок публічного цілодобового доступу до Єдиного державного реєстру декларацій [1]. Головним аргументом КСУ стала теза про порушення принципу

поділу влади та гарантій незалежності судової влади. Суд вказав, що НАЗК, будучи «центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом», наділене контрольними функціями, що мають «прямий і безпосередній вплив на судову гілку влади», що, на думку КСУ, виключається стандартами конституціоналізму [1, п. 12].

Правові наслідки цього рішення були миттєвими та руйнівними. Визнання неконституційною статті 366-1 КК [2] призвело до миттєвої декриміналізації незаконного збагачення. Це означало не лише неможливість відкриття нових справ, але й обов'язок закриття усіх наявних кримінальних проваджень, що перебували на розгляді, зокрема у Вищому антикорупційному суді (ВАКС). Як зазначають аналітики, «навіть ті вироки, які вже виніс ВАКС за цією статтею, стало можливим переглянути за виключними обставинами» [3].

Одночасно, скасування контрольних повноважень НАЗК спричинило інформаційну ізоляцію. НАЗК, втративши законні підстави для адміністрування реєстру, офіційно заявило, що його робота «лишається заблокованою» [4]. Агентство було позбавлене можливості проводити повні перевірки декларацій, складати протоколи про адміністративні правопорушення та, що найважливіше, було змушене виконати рішення КСУ та закрити публічний доступ до Єдиного державного реєстру декларацій.

Ці наслідки миттєво спровокували гостру інституційну колізію. По-перше, виник прямий конфлікт між КСУ та антикорупційними інституціями. Зокрема судді самого КСУ, зокрема, Сергій Головатий, у своїй розбіжній думці [5] розкритикували аргументацію Суду. Сергій Головатий зазначив, що контрольні повноваження НАЗК «не є втручанням в професійну діяльність суддів – здійснення правосуддя, а спрямовані на досягнення легітимної мети – запобіганню корупції» [5, п. 3].

По-друге, колізія вийшла на найвищий політичний рівень, спровокувавши втручання виконавчої гілки влади. У відповідь на рішення КСУ Президент України терміново скликав засідання РНБО, за результатами якого видав розпорядження про відновлення публічного доступу до реєстру декларацій, що створило безпрецедентну ситуацію прямого ігнорування виконавчою владою остаточного рішення КСУ.

По-третє, виникла законодавча криза. Рішення № 13-р/2020 набуло чинності негайно, не надавши парламенту часу «для урегулювання цього питання» [3, с. 7]. Це змусило Верховну Раду України оперативно розробляти та ухвалювати нове законодавство для відновлення кримінальної відповідальності за недостовірне декларування та повернення повноважень НАЗК, що, у свою чергу, стало предметом гострих політичних та юридичних дискусій.

Проведений аналіз доводить, що ключове рішення КСУ 2020 року мало системний вплив на інституційні механізми антикорупційної політики. У випадку з

НАЗК (Рішення № 13-р/2020), Суд застосував підхід, який одночасно скасував ключовий інструмент контролю (повноваження з перевірки декларацій) та санкцію за його порушення (ст. 366-1 КК), що призвело до фактичного зупинення функціонування системи фінансового контролю.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20 (дата звернення: 12.11.2025).

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 366-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20200603#Text (дата звернення: 12.11.2025).

3. КСУ скасував більшу частину антикорупційної реформи: юридичний аналіз рішення. Transparency International Ukraine. 30.10.2020. URL: https://ti-ukraine.org/news/ksu-skasuvav-bilshu-chastynu-antykoruptsijnoyi-reformy-yurydychnyj-analiz-rishennya_(дата звернення: 12.11.2025).

4. Як рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 впливає на роботу антикорупційних уповноважених? Національне агентство з питань запобігання корупції. 04.11.2020. URL: https://nazk.gov.ua/uk/yak-rishennya-konstytutsijnogo-sudu-ukrayiny-13-r-2020-vplyvaye-na-robotu-antykoruptsijnyh-upovnovazhenyh (дата звернення: 12.11.2025).

5. Розбіжна думка судді Головатого С. П. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. Верховна Рада України. 27.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na13d710-20 (дата звернення: 12.11.2025).

Дворянов В. П.,
аспірант кафедри публічної політики ННІ «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Таємна війна РФ проти України, що переросла у повномасштабне військове вторгнення, демонструє участь у ній різних акторів. Це видно і з прикладу гібридної війни проти країн Заходу. Однак роль посадових осіб, державних організацій та держави загалом особливо потребує як ретельного аналізу, так і відповідного закріплення у законодавстві заходів протидії. Оскільки роль державних акторів може становити найбільшу загрозу.

Метою дослідження є визначенням політичної корупції як важливого аспекту гібридної війни, який вимагає загальновизнаної концептуалізації та закріплення в чинному антикорупційному законодавстві.

О. Скляр та Н. Крохмаль зазначають, що в умовах настання постіндустріальної доби і формування суспільства нового типу – інформаційного, поняття безпеки також набуває нового змісту. Зокрема, з'являються і нові способи протистояння такі, як гібридна війна. Наприклад, російсько-українська війна або Війна за Незалежність України продемонструвала необхідність пошуку нових концепцій безпеки у відповідь на якісну зміну загроз. Гібридні загрози характеризуються комплексною природою, що підкреслює актуальність застосування міждисциплінарного підходу до їх аналізу [5, с. 104-105].

Відомо, що лідери фашизму в Італії та нацизму в Німеччині минулого XX століття були корумповані, але не зрозуміло чи обґрунтовано переносити відповідні аналогії на сучасні практики державного управління. Однак не можна не погодитися з тими фахівцями, які стверджують, що гібридні загрози мають глибоке історичне коріння.

Адам Кехейн зазначає, що поняття традиційної співпраці зациклене лише на пошуку компромісу, що не лишає місця наполегливості (боротьба, конкуренція), а отже, вона стає нездоровою. Натомість гнучка співпраця – це цикл, у якому діалог чергується з наполегливістю. Це дає соціальним системам (родинам, організаціям, країнам) змогу еволюціонувати [1, с. 98]. Тому відстоювання своїх поглядів та цінностей є не лише нормальною, а й бажаною поведінкою. Це повністю відповідає українським політичним традиціям в контексті протестних акцій Помаранчевої революції 2004 р. та Євромайдану 2013-2014 рр. Українці в цьому питанні схожі на румунів, які також регулярно демонструють чітку протидію громадянського суспільства корупційним практикам у політиці. Проте до воєнного психозу схильні

не тільки місцеві «автократори» (гр. αὐτοκράτωρ – «той, хто править сам по собі»), а і «духовні спадкоємці» солдатів Червоної армії загиблих у Сталінградській та Курській битвах. Путін напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну у статтях «Бути відкритими, незважаючи на минуле» і «Про історичну єдність росіян та українців» називав Північноатлантичний альянс реліктом холодної війни, а події 2014 р. в Україні трагедією й антиконституційним збройним переворотом, який Європа активно підтримала. Він багато років повторює помилкові твердження, враховуючи величезні прибутки в енергетичній сфері, що Росія фактично була пограбована. 8 травня 2024 р. Путін видав указ № 314 «Про затвердження Основ державної політики Російської Федерації в галузі історичної освіти». У грудні 2024 р. Путін затвердив нову стратегію протидії екстремізму, де одним із головних завдань названо ліквідацію загроз, що походять із території України. Тут можна звернутися до думки американського дипломата Р. Хааса, який стверджує, що Путін «деінституціоналізував» Росію й запровадив самодержавний режим [6, с. 127]. Зокрема, періодичні програмні звернення російського диктатора, які його прессекретар Д. Пєсков неодмінно анонсує як епохальні й доленосні, задають актуальну рамку пропаганди для тисяч дрібних ретрансляторів [7, с. 9]. Відомо, що Путін не є людиною системи, він схильний до емоційних заяв і багатьом оглядачам здається, що приймає рішення самостійно. Наказ про початок «спеціальної військової операції» та фактичне ігнорування протягом тривалого часу будь-яких мирних пропозицій є переконливим свідченням непередбачуваності та небезпечності авторитарних лідерів. Особливо коли є потужний ядерний арсенал. Нагадаємо, що Сполучені Штати та Російська Федерація – разом володіють майже 90% усієї ядерної зброї у світі.

Як зазначає французький фахівець із прийняття стратегічних рішень О. Сібоні, механізм каскадного вирішування має два важливих наслідки. Перший добре відомий тим, хто проводить наради, – послідовність виступів може бути визначальним чинником. Каскадне вирішування надає непропорційної ваги першим промовцям. Другий наслідок менш очевидний: ідеться про те, що, діючи цілком розумно, група може ухвалити помилкове рішення. «Приватна» інформація, яку залишили при собі тільки деякі члени групи, не донесена до всіх (або лише частково донесена) і має менше ваги в дискусії. Натомість дискусія зосереджується на інформації та висновках, винесених на обговорення, що зміцнюють одностайність групи. У підсумку група, яка думає каскадно, менш інформована, ніж сума її учасників. Каскадний механізм може привести групу не тільки до ухвалення панівної думки, а й зробити її радикальнішою [4, с. 100-101]. Загарбницька війна Російської Федерації проти України доводить, що каскадний спосіб прийняття рішень є небезпечним як для самих держав із патерналістськими системами, так і для світу в цілому.

Корупція є однією із найбільших загроз для національної безпеки України. У контексті ухваленого главами держав та урядів Європейського Союзу у червні 2022 р. рішення щодо надання Україні статусу країни-кандидата на входження до ЄС та рішення Європейської ради у грудні 2023 р. відкрити переговори про входження потрібно відзначити, що, розпочавши антикорупційну боротьбу, держава найперше спрямовує зусилля на мінімізацію корупції на побутовому й бюрократичному рівнях. Значних успіхів у протидії політичній корупції поки що немає. Здебільшого це дуже розтягнута в часі і складна проблема, що навіть разом із навалою орд Аттіли озброєних азійськими композитними луками і германських племен, розглядається деякими істориками серед причин занепаду Римської імперії. Наприклад, такий висновок можна зробити з праць Рамзі Макмаллена про падіння Риму. Англомовний термін «political corruption» утворений із грецького πολιτική (мистецтво управління державою) та латинського corruptio (псування). Політична корупція буквально – це підривна діяльність щодо держави як основного інституту політичної системи, гаранта її стабільності. Політичний аспект корупції український політолог Є. Невмержицький вбачає у корумпованих формах політичної боротьби кланів, партій, еліт і окремих осіб за владу. Це ж визначення підтримує і П. Радько [2, с. 32-36]. Власне, це відхід від принципу народовладдя, на якому заснована демократична держава, що як порушує Конституцію України, так і суперечить міжнародним зобов'язанням країни, зокрема перед Європейським Союзом. Так, відповідно до ч. 20 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» до Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) не подали звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за I квартал 2025 р. – 148 політичних партій; за IV квартал 2024 р. – 132; за III квартал 2024 р. – 150; за II квартал 2024 р. – 168 (3). Тенденція до ігнорування вимог чинного законодавства є очевидною. У контексті впровадження в Україні інституту множинного громадянства поняття політичної корупції потребує закріплення в антикорупційному законодавстві України якнайшвидше. Зокрема, у 2024 р. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) стало членом Європейської мережі партнерів проти корупції (EPAC/EACN) – мережі європейських антикорупційних організацій та інших відповідних структур з країн Європи. Раніше це зробили Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА) та Державне бюро розслідувань (ДБР). Це посилить інституційну спроможність у сфері формування антикорупційної політики (3).

Крім того, у 1961 р. на базі Європейської організації економічного співробітництва, заснованої для управління допомогою з боку США та Канади в рамках Плану Маршала з реконструкції Європи після Другої Світової війни була створена Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). ОЕСР – це міжнародна організація, членами якої на сьогодні є 38 країн. 70 країн мають статус

партнерів ОЕСР, беручи участь у багатьох сферах її діяльності. За впливом ОЕСР належить до трійки провідних світових економічних установ разом з МВФ та Світовим банком (сайт МЗС). Україна виявила зацікавленість як у членстві ОЕСР, так і у співпраці в рамках Робочої групи ОЕСР з питань боротьби з хабарництвом у міжнародних комерційних операціях. Робоча група ОЕСР є конференцією 46 країн-учасниць Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних операціях (Антихабарницької конвенції ОЕСР). Зокрема, програма SIGMA – це спільна програма ОЕСР та Європейського Союзу. Діяльність програми спрямована на вдосконалення державного управління, на підтримку соціально-економічного розвитку (сайт Верховної Ради України).

Висновки. Політична корупція є важливим аспектом гібридних загроз. Однак через відсутність відповідного закріплення в чинному антикорупційному законодавстві України зазначеного поняття виникають труднощі як для його розуміння, так і для вироблення заходів протидії. Необхідно терміново вносити відповідні зміни, ґрунтуючись на останніх наукових доробках. Це допоможе як боротися зі зловживаннями владними повноваженнями, так і може відповісти на запитання, чи можливий фашизм у XXI столітті у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Кехейн Адам. Взаємодія з ворогом. Як працювати з людьми, які не викликають ні довіри, ні симпатій / пер. з англ. Дмитро Кожедуб. – 3-тє вид. – К.: Лабораторія, 2022. – 160 с.
2. Кресіна І.О., Кушнарьов І.В. Політична корупція: глобальні виклики і Україна. К.: Норма права, 2022. 296 с.
3. Майже 150 політичних партій не подали звіти за І квартал 2025 року / сайт НАЗК. 2025, 20 травня. URL: https://nazk.gov.ua/uk/mayzhe-150-politychnyh-partiy-ne-podaly-zvity-za-i-kvartal-2025-roku/ (дата звернення: 29.06.2025).
4. Сібоні Олів'є. Досить уже помилок. Як наші упередження впливають на наші рішення / пер. з франц. Марина Марченко. – 2-ге вид. – К.: Лабораторія, 2022. – 240 с.
5. Соціально-гуманітарні студії: інновації, виклики та перспективи: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Житомир, 22 травня 2025 р. / Ред. кол.: В. М. Слюсар, Л. М. Червона, Н. М. Лакуша [та ін.] – Житомир : Житомирська політехніка, 2025. – 278 с.
6. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / Р. Хаас; пер. з англ. М.М. Климчук – Київ: Основи, 2019. – 376 с.
7. Як російський інформаційний корабель пішов на…: суспільно-політичне видання. – К.: Саміт-книга, 2023. – 488 с.

Карпенко В. О.,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДІЯЛЬНІСТЬ НАБУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

В умовах розбудови демократичної держави одним із ключових завдань України є подолання корупції та утвердження принципів доброчесності в публічній владі. Корупція підриває довіру громадян, гальмує розвиток і ускладнює функціонування правової системи, тому створення цілісної антикорупційної політики та незалежних інституцій стало стратегічним пріоритетом держави. У цьому контексті особливе місце посідає Національне антикорупційне бюро України (НАБУ).

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро» у ч. 1 ст. 1 зазначає, що НАБУ є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [1].

Закон України «Про запобігання корупції» у ч. 1 ст. 1 дає чітке визначення, що корупція – це використання посадовою особою своїх службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей для отримання неправомірної вигоди чи прийняття пропозиції або обіцянки такої вигоди для себе чи інших осіб. Також до корупції належить обіцянка, пропозиція або надання неправомірної вигоди посадовій особі чи на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам з метою спонукати її до незаконного використання наданих службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей [2].

Також цей Закон закріплює основні принципи антикорупційної політики та встановлює механізми запобігання корупційним проявам. Він передбачає обов'язкове декларування доходів, майна та фінансових зобов'язань державними службовцями, що є важливим інструментом контролю за їхньою діяльністю та протидії незаконному збагаченню. Декларування є обов'язковим для всіх посадових осіб, що дозволяє громадськості та компетентним органам здійснювати нагляд за доходами та майновим станом службовців, забезпечуючи прозорість їх фінансових операцій. Це набуває особливої значущості, оскільки державні службовці мають доступ до значних фінансових ресурсів і можуть впливати на прийняття рішень у сфері державних закупівель та управління публічними фінансами [3].

Діяльність Національного антикорупційного бюро України спрямована на забезпечення верховенства права у сфері протидії корупції та підвищення ефективності антикорупційної політики держави. НАБУ здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією серед високопосадовців, а також контролює дотримання законності під час використання службових повноважень у публічному секторі. Бюро функціонує як незалежний орган, що має право ініціювати перевірки, збирати докази, викликати посадових осіб для надання пояснень та передавати матеріали до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури для подальшого процесуального керівництва. Крім кримінальної роботи, НАБУ активно впроваджує превентивні заходи, аналізує ризики корупційних проявів у державних органах і взаємодіє з іншими інституціями та міжнародними партнерами для підвищення прозорості публічної служби і мінімізації можливостей для незаконного збагачення.

Діяльність НАБУ проявляється не лише на рівні законодавчо визначених повноважень, а й у практичних розслідуваннях складних корупційних схем. Так, у межах справи щодо зловживань із природним газом, призначеним для населення, НАБУ спільно зі Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою виявило, що підприємства, пов'язані з народним депутатом, отримували газ за пільговими тарифами, але використовували його не за призначенням – для виробництва електроенергії, яку потім продавали за ринковими цінами. Надприбутки легалізовувалися через офшори, завдаючи державі збитків на суму понад 2,1 млрд грн. Цей випадок демонструє, як НАБУ реалізує своє завдання щодо виявлення та розслідування корупційних правопорушень високопосадовців і контролю за використанням державних ресурсів, а також підкреслює важливість існування незалежного антикорупційного органу у системі забезпечення доброчесності публічної влади.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», бюро створює спеціальні канали для подання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та необґрунтовані активи, у тому числі анонімно, через телефонну лінію, офіційний веб-сайт та електронні засоби зв'язку. Такі повідомлення розглядаються лише за умови, що містять конкретні фактичні дані про визначену особу та можуть бути перевірені, що дозволяє НАБУ ефективно виявляти складні корупційні схеми і своєчасно реагувати на правопорушення. Ця процедура забезпечує участь громадськості у контролі за використанням державних ресурсів і сприяє прозорості та підзвітності роботи антикорупційного органу, що підтверджується на прикладі виявлення неправомірного використання пільгового газу для комерційних цілей [1].

Незважаючи на наявність законодавчих механізмів, корупція серед високопосадовців залишається серйозною загрозою для доброчесності публічної влади, підриває довіру громадян і створює ризики неефективного використання

державних ресурсів. Ефективність антикорупційних органів, таких як НАБУ, залежить від належного законодавчого забезпечення, прозорих процедур отримання інформації та можливості своєчасного реагування на складні корупційні схеми.

Отже, діяльність НАБУ, включно з досудовим розслідуванням корупційних злочинів, превентивними заходами та забезпеченням каналів для повідомлень від громадськості, є ключовим елементом системи доброчесності публічної влади. Реальні справи, як-от розслідування зловживань із пільговим газом, демонструють здатність НАБУ ефективно контролювати використання державних ресурсів і сприяти підвищенню прозорості та підзвітності державних органів.

Список використаних джерел:

1. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 09.11.2025 р.).

2. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 09.11.2025 р.).

3. Возняковська К.А. Біленець Д.А. Марчук В.В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю у сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Том 3 №84 (2024): Серія: Право/ Розділ 7. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. 04.10.2024. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.6 (дата звернення: 09.11.2025 р.).

Українець М. П.,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін за спеціальністю 081
Національного університету «Острозька академія»

КОРУПЦІЯ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ, ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОМУ СУВЕРЕНІТЕТУ

Державний суверенітет, який традиційно розуміється як здатність держави самостійно формувати й реалізовувати внутрішню та зовнішню політику, наразі знаходиться під подвійним тиском: із зовні – через воєнну агресію російської федерації, та зсередини – через ескалацію корупційних ризиків, що руйнують довіру та легітимність державних інституцій. Критичне поєднання цих двох згаданих деструктивних факторів для сучасної української державності – зовнішньої агресії та внутрішньої корупції – зумовлюють актуальність нашого дослідження. З одного боку констатуємо, що збройна агресія з боку російської федерації ставить під загрозу територіальну цілісність і політичну незалежність України, а з другого – внутрішній ворог, системна корупція, підриває засади державного суверенітету зсередини.

Доцільно визнати, що повномасштабна воєнна агресія стала найбільшим викликом для української державності з часу проголошення незалежності та змінила не лише безпековий і геополітичний статус країни, але й суттєво трансформувала функціонування всіх державних інституцій. Корупція в умовах війни сягнула нових екстремальних форм, вона стосується не лише звичного побутового хабарництва, але й еволюціонувала до розкрадання оборонних ресурсів, державних закупівель, зловживань під час мобілізації, утрати контролю над гуманітарною допомогою.

Дослідження свідчать, що після початку повномасштабного вторгнення значна частка українців (за даними КМІС – близько 71 %) вважають, що рівень корупції зріс. Аналітики одноголосно зазначають, що *«в Україні масштаб корупції досяг критичного рівня, що означає пряму загрозу національній безпеці та конституційному порядку»*[1, с 1]. Загроза корупції має системний характер і проявляється як ерозія державної влади, що підриває принцип правової визначеності та ефективності державного регулювання.

Значна частина міжнародної допомоги, підтримка з боку партнерів США, ЄС і НАТО, а також прогрес у європейській інтеграції України прямо залежать від спроможності держави ефективно запобігати корупції. У щорічних звітах Європейської Комісії системна корупція стабільно визначається як ключовий бар’єр на шляху правової інтеграції України до Європейського Союзу [2]. За

даними соціологічних опитувань, понад 70 % громадян вважають корупцію найбільшою внутрішньою загрозою для перемоги у війні.

Як зазначається у дослідженні "Global Initiative against Transnational Organized Crime», корупція залишатиметься суттєвою загрозою для управління в Україні навіть після завершення війни, оскільки здатна підірвати ефективність відбудови та повернення контролю над ключовими функціями держави [3, с. 1].

У спільному дослідженні Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки *«Identification and Analysis of Russian Information Threats on Corruption in the Ukrainian Media Space»* проаналізовано понад 130 000 медіаповідомлень, що свідчать про системне використання теми корупції як інструменту інформаційної війни проти України. Автори вказують, що поширення наративів про масштабну корупцію має на меті підрив легітимності державної влади, формування образу «нездатної до реформ» країни, а також зниження довіри міжнародних партнерів [4, с. 2].

Результати соціологічного опитування, проведеного організацією *Transparency International Ukraine* під назвою *«Ukrainians fear corruption in future reconstruction more than war»*, засвідчують високий рівень суспільної настороженості щодо корупції. Більшість респондентів – як серед населення, так і бізнесу – визнають корупцію більшою загрозою, аніж повторення бойових дій [5, с. 1].

Як зазначає професор В. Гришко, війна діє як стимул до централізації повноважень, спрощення процедур і швидкого ухвалення рішень, що, у свою чергу, створює потенційне середовище для зловживань, обмеження контролю та втрати прозорості в управлінні ресурсами [6, с. 91–98].

Корупція деформує управлінські процеси, знижує якість державних послуг, спричиняє неефективне використання ресурсів і підриває легітимність інституцій. Вона призводить до викривлення механізмів ухвалення рішень, внаслідок чого публічні ресурси розподіляються не за критерієм ефективності чи потреби, а відповідно до особистих чи корпоративних інтересів, внаслідок чого виникають неформальні центри впливу, які, використовуючи доступ до ресурсів або владних повноважень, підмінюють собою державу. Це означає реальну втрату суверенітету, адже рішення приймаються не державою як публічною структурою, а приватними особами або угрупованнями, що діють поза межами правового поля. Такий «тіньовий уряд» – це класичний приклад делегітимізації державного управління і поглинання суверенітету зсередини.

За умов війни, коли значна частина державного бюджету спрямована на оборону, відновлення інфраструктури, соціальні витрати – будь-які корупційні зловживання прямо загрожують життю громадян і обороноздатності країни.

Легітимність – це ключовий індикатор внутрішнього суверенітету. Держава, яка сприймається громадянами як справедлива, законна і підзвітна, здатна мобілізувати ресурси, об'єднувати населення та реалізовувати політичну волю. Проте поширення корупції руйнує суспільну довіру, яка є основою легітимності. Особливо в критичний воєнний час корупція набуває має значного психологічного та соціального резонансу. Випадки розкрадання у той час, коли держава бореться за власне існування, спричиняють відчуття несправедливості та глибокого розчарування, що призводить до деморалізації суспільства. У Звіті Європейської комісії прямо зазначається, що незважаючи на прогрес в інституційному реформуванні, високий рівень корупції залишається системною проблемою, що стримує процес наближення України до стандартів ЄС.

Міжнародні партнери дедалі частіше ставлять умови для виділення фінансової допомоги – такі як звітність, прозорість закупівель, аудит оборонних витрат. У 2023–2024 роках окремі партнери заморожували пакети допомоги, вимагаючи розслідування корупційних скандалів у Міноборони України. У деяких випадках підтримка надавалася напряму громадському сектору або міжнародним організаціям, минаючи державні канали.

У післявоєнний період Україна постане перед завданням не лише фізичного відновлення зруйнованої інфраструктури, а й реінституціалізації держави – відновлення довіри до влади, відбудови системи врядування. Після перемоги Україна отримає безпрецедентну за масштабом міжнародну допомогу на реконструкцію, гуманітарні програми, модернізацію інституцій. За оцінками Світового банку, загальні витрати на відновлення України можуть перевищити 400 мільярдів доларів. Очевидно, що ризики корупції в процесі розподілу таких ресурсів будуть максимальними.

У зв'язку з цим, країна потребуватиме нової антикорупційної стратегії, яка повинна стати частиною національної політики безпеки, трансформуватись з інструмента стримування у стратегічну платформу розвитку, гарантом ефективного використання ресурсів, основою для політичної стабільності, умовою для повноцінного членства в ЄС, символом нової, відповідальної державності.

Успішна боротьба з корупцією – це тест на зрілість української державності, її спроможність діяти відповідально, прозоро та в інтересах громадян. Саме тому антикорупційна політика має стати центральним інструментом відновлення, укріплення та утвердження державного суверенітету України.

Список використаних джерел:

1. Київський міжнародний інститут соціології. Оцінка громадянами ситуації з корупцією в Україні: вересень 2025 року [Електронний ресурс] / КМІС. – Режим доступу: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1556&page=1 — Дата звернення: 23.11.2025.;

2. European Commission. Ukraine 2023 Report [Electronic resource]. Brussels: European Commission, 2023. 71 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Ukraine%20Report%202023.pdf;

3. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Reconstructing Ukraine: Context-tailored approaches to corruption risk [Electronic resource]. 2024. URL;

4. Національне агентство з питань запобігання корупції; Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Ідентифікація та аналіз російських інформаційних загроз на тему корупції в українському медіапросторі [Електронний ресурс]. 2024.URL: https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/analysis-of-russian-information-threat-on-the-subject-of-corruption-in-the-ukrainian-media-space.pdf;

5. Transparency International Ukraine. Ukrainians fear corruption in future reconstruction more than war: Sociological survey [Electronic resource]. 2024. URL: https://ti-ukraine.org/en/news/ukrainians-fear-corruption-in-future-reconstruction-more-than-war-sociological-survey;

6. Гришко В.І., Лисий В.І. Воєнний стан як чинник зростання корупції в Україні // Актуальні проблеми політики. 2024. Вип. 90. С. 91–98. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/90.pdf.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Крушинський С. А.
ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……...4

Циганюк Ю. В.
ВПЛИВ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ НА ПЕРЕБІГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....7

Захарчук В. М.
ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....10

Герасимчук О. П.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРОМ В. ПОПЕЛЮШКОМ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА І. МАЛИНОВСЬКОГО.....13

Зеленський С. М.
КІБЕРРОЗВІДКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ЗЛОЧИНАМ.....17

Кунтій А. І.
ДОПИТ СВІДКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ АБО ВІДМОВИ ДІЯТИ ЗБРОЄЮ.....20

Охман О. В.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ КОНСТРУКЦІЇ СТАТТІ 111-1 КК УКРАЇНИ «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ».....23

Політова А. С.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ФОРМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ.....27

Марченко О. А., Форманчук А. С.
ЗАСТАВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ.....31

Боржецька Н. Л.
ВІДЛІК СТРОКУ ОСКАРЖЕННЯ НЕВНЕСЕННЯ ДО ЄРДР ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ЗАЯВИ ЧИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЙОГО ВЧИНЕННЯ.....35

Шабаровський Б. В.
ЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ЧАСІ: ОСТАННІ ВИСНОВКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ.....40

Швидун Ю. С.
СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....44

Андрієвський О. О.
ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....47

Бережна Д. Є.
ШТРАФ ЯК ДОДАТКОВИЙ ВИД ПОКАРАННЯ.....50

Белякова А. В.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....53

Гребенюк Д. О.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....56

Жилко С. В.
РОЗМІР ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ.....59

Задворний Б. А.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....62

Івасик У. Б.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....65

Казанчук Д. В.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИПЛАТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ.....68

Ковальчук Р. С.
РЕАЛЬНА МОЖЛИВІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ВИМОГА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....71

Кучерявий Р.
ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....73

Лаврієнко М. М., Волкотруб С. Г.
ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....77

Овсійчук Т. П.
ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....81

Остапюк І. В.
НЕОБХІДНА ОБОРОНА ТА ЇЇ МЕЖІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ...83

Пальона Я. Ю.
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ.....85

Пилипчук Ю. О.
ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПРОКУРОРСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....88

Попелюшко А. В.
ПОГРОЗА ВБИВСТВОМ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ІМПУЛЬСИВНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА РЕАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ.....91

Синиця М. В.
ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....93

Стрежнєв Г. Д.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ.....96

Судома Д. В.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ.....99

Шепелєва М. О.
ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: АКТУАЛЬНА СУДОВА ПРАКТИКА....102

ПРИВАТНЕ ПРАВО ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ДОКТРИНА, ГАРМОНІЗАЦІЯ, ПРАКТИКА

Анікіна Г. В.
АНАТОМАЧНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....107

Балацька О. Р.
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ В УМОВАХ ЗАНЕПАДУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄВРОПІ.....111

Гринько С. Д.
КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....114

Костяшкін І. О.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ.....119

Левківський Б. К.
ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....123

Мациборська О. М.
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСОБИСТУ ІДЕНТИЧНІСТЬ.....126

Ільїна А. О., Назаренко О. П.
ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ БЕЗВІСТИ ВІДСУТНІХ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....130

Окунєв І. С.
ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ПРАВОВОГО АКТА: ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ У ПРИВАТНОМУ ТА ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ.....132

Тараненко Л. С.
ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ.....134

Шминдрук О. Ф.
ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ВРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ В МЕДІАЦІЇ.....137

Бачинський А. А.
ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН-КАНДИДАТІВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....140

Бляшин М. С.
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВЛАДДЯ В КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИНАХ.....143

Бончук В. П.
СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ ЄС.....147

Васіна А. О.
ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....150

Висоцький С. О.
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ НА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ УКРАЇНИ.....153

Волколуп О. О.
НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....158

Гринько А. Р.
ДО ПИТАННЯ ПРО САМОЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....161

Діміч М. О.
ФОРМИ ВІДПЛАТНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ).....165

Домникова В. О.
ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....168

Лук'янченко Є. В.
СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ В УКРАЇНІ.....171

Завадська У. О.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ УТОПІЯ?.....174

Казанчук Д. В.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИПЛАТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ.....178

Качмар О. Й.
ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ЗЕМЛІ, НА ЯКИХ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ АБО ОБМЕЖУЄТЬСЯ БУДІВНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ, ІНСТРУМЕНТИ.....181

Когут Д. В.
ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ.....187

Коломієць А. Ю.
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК КРОК ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ДОБРОБУДУ.....190

Крючкова К. А.
МОРАЛЬНА ШКОДА: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КОМПЕНСАЦІЇ.....193

Кузьменко Д. В., Ільїна А. О.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....196

Литвиненко Н. І.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗА СЕКРЕТНИМ ЗАПОВІТОМ.....199

Лобунець М. С.
РОЛЬ СОЛІДАРНОЇ СИСТЕМИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....202

Мельник С. Р.
НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ТРИРІВНЕВОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....204

Михайловський О. М.
ГАРМОНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ВИМОГАМИ ЄС.....207

Новак А. О.
БАЗОВА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ СПРОЩЕННЯ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ.....210

Панченко С. В.
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ДОГОВІРНИХ І НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ.....213

Подзізей Р. К.
РОЛЬ КОМЕНТАРЯ ОЕСР І ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....217

Поліщук Ж. М.
ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА.....221

Придатко Д. О.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИ ОТРИМАННІ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ЗГОДИ НА ОБРОБКУ ЧУТЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ.....224

Пустенький Н. Ю.
ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....228

Савчук Б. Ю.
СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....231

Самбір Є. О.
КАТЕГОРІЇ «ВОЛІ» ТА «СВОБОДИ» ПРИ УКЛАДЕННІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ.....234

Смолінський І. О.
ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ.....237

Солодюк Н. С.
ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАХІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ.....241

Ткачук Ю. С.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОВОГО ПОРЯДКУ ДОДАТКОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ НА ВИНАХІД З РАГЛАМЕНТАМИ ЄС ТА ПОПЕРЕДНІМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....244

Торчило О., Новосад Н.
ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПРО КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ.....247

Халавко С.
КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ.....250

Шляга В. А.
АДАПТАЦІЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....253

Шматлай А. О.
СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА.....256

Юровський М. К.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БРОНЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....258

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дробуш І. В.
МЕДІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....262

Ivanova R. Yu.
PUBLIC LAW MECHANISMS FOR ENSURING UKRAINE'S FINANCIAL STABILITY UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN BANKING REGULATION.....266

Кириченко О. А.
МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ЗА ІННОВАЦІЙНОЮ КЛАСИФІКАЦІЄЮ ЮРИДИЧНИХ НАУК НА ПІДСТАВІ БАЗИСНИХ ОСНОВНИХ ГІПЕРЗАВДАНЬ ТА ІНШИХ ТЕОРОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....269

Бенедик Л. В.
ПРАВО НА ДОСТУП ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА КУЛЬТУРНИХ БЛАГ НА РІВНІ ГРОМАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....273

Ковбан А. В.
ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ.....276

Панчук І. О.
БАЛАНС МІЖ ГУМАНІЗМОМ ТА ПРОФЕСІЙНИМ РИЗИКОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ.....279

Скарбарчук О. Г.
ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПІДСТАВ ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ.....282

Тараненко С. М.
УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ ЯК ФОРМА ЗМЕНШЕННЯ НАДХОДЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ТА ІНШИХ ПЛАТЕЖІВ ТА ШЛЯХИ БОРОТЬБИ З ЦИМ ЯВИЩЕМ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....285

Тимощук Ю. Л.
ПУБЛІЧНЕ ПРАВО ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЧИННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ.....288

Alakhverdiyev S. S.
HISTORICAL ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF THE PRESIDENT AS THE SUPREME COMMANDER-IN-CHIEF OF THE ARMED FORCES.....291

Андрієвський О. О.
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОНОВЛЕННЯ.....294

Базан М. О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ.....296

Бацула К. О.
ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ПОНОВЛЕННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОХОРОНОЮ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....299

Беген В. О.
АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ – ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ.....303

Гаврик К. С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАХОДИ ПРИМУСУ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ВИДИ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ.....306

Голод В. Ю.
ЮРИСДИКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ.....309

Дрогобицька Х. І.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ В УКРАЇНІ.....312

Замашнюк Ю. Р.
ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ПРОЗОРОСТІ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....314

Зіньо О. С.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....317

Йорданова З. О.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....320

Коржинський Р. В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....323

Лаврієнко М. М., Тараненко Л. С.
ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛІЦЕНЗУВАННЯ І ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....326

Лагоднюк А. С.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАБОРОНИ СВАВІЛЛЯ: ПРАКТИКА КСУ ТА ЄСПЛ У СФЕРІ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....329

Макаренко М. С.
РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВІЙНИ.....332

Мельников О. О.
АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВЛАДДЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....334

Мусій О. І.
ІНСТРУМЕНТИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....336

Нікіфорова В. В.
СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ.....339

Попелюшко А. В.
ТИПОВІ ТА ЗРАЗКОВІ СПРАВИ: МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ.....342

Рогоза А. О.
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЩОДО УТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ.....344

Солдатова К. В.
ЮРИДИЧНИЙ СУПРОВІД ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....346

Терещенко В. В.
ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....349

Туховська Д. В.
ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНІ ПРАВА З НОРМАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....352

Удовиченко С. В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ РІШЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....355

Черняк А. С.
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....359

Шостак К. М.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....362

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Кміта Н. А., Сенюк О. О., Присяжна А. В.
СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВ ЇХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....366

Масюкевич А. О.
ЗАХИСТ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ: ПРАВОВА БАЗА І РЕАЛЬНІ ГАРАНТІЇ....369

Зімнік О. Р.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....372

Гранатюк В. О.
РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ № 13-р/2020: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СИСТЕМИ Е-ДЕКЛАРУВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ КОЛІЗІЇ.....375

Дворянов В. П.
ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....378

Карпенко В. О.
ДІЯЛЬНІСТЬ НАБУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....382

Українець М. П.
КОРУПЦІЯ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ, ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОМУ СУВЕРЕНІТЕТУ.....385

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

XII Міжнародної науково-практичної конференції

МАЛИНОВСЬКІ ЧИТАННЯ

27–28 листопада 2025 року

Головний редактор *Ірина Дробуш*

Відповідальний за випуск *Олександр Скарбарчук*

Комп'ютерна верстка *Вікторії Мирончук*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7,9. Зам. № 3–25.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

**Автор(и) поданих матеріалів підтверджують дотримання принципів академічної доброчесності та несуть персональну відповідальність за достовірність наведених даних, коректність цитування, відсутність плагіату, порушень авторських прав і недоброчесних практик. У разі виявлення порушень матеріали можуть бути відхилені до друку або вилучені (відкликані) після публікації.*